

A

•, a, første bogstav i det lat. alfabet. Et af *it* mest alm. symbolske tegn, især i mat.

I A el. *a*, fork. f. acre.

[A] fork. for ampere.

I A *t*. Ar, kern. tegn for argon.

A. au tom.-kendings m. I) f. Kbhs amt, 1/ f. Østrig.

•t, i urverket fork. f. fr. *avancer* frem-
→*nde, sætte frem.

- *nus.%* opr. 1. tone i skalaen; nu 6. tone C-dur. Normaltonen a' lig kamerto-
-en. A-dur har 3 kryds (\$), a-mol ingen

I rtegn.

-- fork. f. ar.

i -. åå, fork. for ana partes.

Fa lat., d. s. s. ab.

la- (*an-*) (gr.), u. f. eks. amorf = uformet, -den struktur,

a fr.), til, for (å 25 øre); indtil (4 å 5).

AAB, fork. f. Arbejdernes Andels-Bolig-
forening.

✓ach [a:t], ty. flod, danner et underjor-
disk afloß for Donau, udmunder i Bo-
jensee.

✓achen ['aifan], fr. *Aix-la-Chapelle*, ty.
by ca. 10 km fra begł.-holl. grænse;
111 000 indb. (1948); bet. tekstilindustri.
Karl d. Stores hovedstad. Som første ty.
by på Vestfronten erobret af 1. armer.
armé 20. 10. 1944 efter fi. dages vold-
somme gadekampe. Kroningskatedralen
i hovedsagen reddet, i øvr. ca. 60% øde-
lagt.

Aalst [a:i:t], fr. *A/Iosi*, belg. by ved Den-
der, VNV f. Bruxelles; 42 000 indb. (1946).
Lærreds- og kniplingsindustri.
Aalto ['a:l-L Atvar (f. 1898), fi. arkitekt.
Arb. s. m. sin kone Aino Marsio. Den
mest gennemdyrkede form for funktiona-
lismen i de nord. lande er kommet til ud-
tryk gnm. A-s bygninger, af hvilke
sanatoriet i Paimio nær Turku (1932)
og *bibl. i Viipuri* (1935) er bedst kendt.
Har bygget fabrikker, boliger, udstil-
lingsbygñ. (Paris, New York) samt skabt
nye møbeltyper i træ og givet tegninger
til glasindustrien. Siden 1941 prof. ved
Massachusetts Institute, USA (4 måneder
af året) og efter krigen leder af Finl.s
genopbygning. (Portræt sp. 5).

Aaltonen ['<1-], Aleksi (f. 1892), fi. soc-
dem. Partisekretær 1936-44; socialmin.
dec. 1943-aug. 44, min. u. p. 1948. (Por-
træt sp. 5.)

Aarau ['a:rau], hovedstad i kanton Argau,
Schweiz; 13000 indb. (1941). Tekstil-
industri, farverier og maskinværksteder.

Aare [a:ra], Rhinens største biflod fra

Schw.; 295 km.

Aargau ['a:rgau], fr. *Argovie*, kanton i Schw. omkr. floden Aare; 1404 km²;
270 000 indb. (1941), 98% tysktalende;
58% protestanter. Hovedstad: Aarau.
Stor korn- og frugtavl. Kanton 1803.

Aarlen ['a:rlə(n)], flamsk navn på Arlon
(belg. by).

Aarne ['<r-], Antti (1867-1925), fi. folko-
rist; gtl. den moderne eventyrforsknign.

AB, fork. f. Akademisk Boldklub.

A/B, fork. for sv. aktiebolag.

Ab, kern. tegn for alabamin.

Ab (hebr.), fader (jfr. arab. abu). Den arameiske form med bestemt artikel abba anv. af Jesus som tiltale til Gud, Mk. 14,36 (jfr. Rom. 8, 15; Gal. 4, 16). ab (lat.), fra; angiver som handelsklausul, hvorfra køberen skal hente varen (f. eks. af fabrik). Ved forsendelse skal sælgeren levere varen om bord i skibetel. på (bane)-vogn.

ABA, fork. f. AIB Aerotransport.

'abacus (lat. af gr. *abaks* bræt, tavle), hos grækerne og romerne et regnebræt til opstilling af regnene med opstilling af regnskaber el. optegninger af mat. figurer; i bygningskunsten profil-led («dækpfade») afsluttende et sojlekapitæi. (Hl. se dorisk stil.)

Abādān [o:b3'd:u:n, '-do:n], havneby i Iran nær Shatt el 'Arabs munding i Den Iranske Bugt; 40 000 indb. (1940). Endestation for oiledeninger fra Irans oliefelter; olieeksport.

Abāillard [a'bæ'lɑ:r], Pierre (1079-1142), fr. skolastisk teolog. Hævdede formuertes ret over for autoriteterne og sindelagets og samvittighedens værdi fremfor de ydre handlinger, men måtte efter bitter strid tilbagekalde adskilligt. Førelskede sig i Héloïse, som fødte ham en son, hyrede sig hen over onkel Lod A kastrere. Derpå gik de elskende i kloster.

Ab'a'kan, jermalfelt i Sibirien, S f.

Kras nojars k.,
abandon [a'bɒndən] (fr.: opgivelse), i
af forsikring; afståelse af det forsikrede
til assurandøren mod erstatning for to-
taltab.

abaton (gr.: ubetrådt), utilgængeligt, ind-
viert sted.

Abba'diderne, arab. dynasti i Spanien

1023-91.

Abba'siderne, kalifdynasti 750-1258.
(Hovedstad: Bagdad). Efterkommerne af

Muhammeds farbroder Abbas.

abbassa'mento (ital.), senkning; i klaver-
spil betegner a ved krydsning af han-
derne, hvilken hånd der skal være underst.
ab'batte (ital. *abate*), kat. præstekandidat,
der har fået tonsur, men ikke ordinatio.
ab'be' (fr.: abbed), fr. klostervorstander;
tidl. alm. om unge gejstlige i Fr.

'Abbe, Ernst (1840-1905), ty. fysiker. Vi-
densk. medarbejder hos og senere leder

af Carl Zeiss, Jena. A gav teorien for mi-
kroskopets opløsningsevne.

'abbed (aramæisk *abba* fader), i oldtiden

munk i alm. og særlig (nu udelukkende)

klosterforstander. I de vestl. munkeorden-

er bruges a inden for benediktinerorde-
nen. I Eng. og Norden var a-værdigheden

men meget betydningsfuld. Visse da. a

havde sæde i rågsrådet,

abbe'di, kloster el. klosterkirke,

abbe'disse, forstanderinde i et nonne-
kloster.

Abbeville [ab'veil], fr. by i dept. Somme;

17 000 indb. (1946). Tekstilindustri, han-

del m. sukker og korn. 21. 5. 1940 nåede ty. panserstyrker Kanal-kysten v.A, hvor-
ved de fr.-eng.-belg. styrker i Belg. og N-
Frankrig blev afskært fra forb. mod S.
Abbotsford l'åbatsfad. slot i S-Skottl. v.
Tweed; købt af Walter Scott 1811; inde-
holder nu hans samlinger.

abbreviation el. *abbreviaHWr* (lat. *brevis*
kort), forkortelses tegn for et ord (f. eks.
& = lat. et og).

ABC, da., no. og sv. navn på barnets første
læsebog.

ABC, fork. f. arbejdernes Bicycle Club.

ABCD-staterne, Japans modstandere i
Stillehavet efter dec. 1941; Amerika,
Britiske Imperium, China, Holl. Indien
(Zjutsch Indies).

abchaser, anden stavemåde for abbasor.
ABC-staterne, betegnelse for de 3 førende
stater i Sydamerika: Argentina, Brasilien
og Chile.

abd (arab.), tjener; alm. i arab. person-
navne: Abdallâh, Guds tjener.

Abd-ar-Rah'mân, arabernes hærfører i
slaget ved Poitiers 732.

Abd-ar-Rah'mân, mauriske herskere af
Omajjadernes dynasti i Spanien: 'Abd-
ar-Rahmân, reg. 755-88, løsrev Spa-
niens fra kalifatet. Abd-ar-Rahmân 3.,
reg. 912-61, grl. 929 et selvst. kalifat i
Cordoba.

Abd-el-Kader (1807-83), høvding i Al-
geria, kæmpede efter 1830 med dygtighed
mod fr. erobring, slægt og fange 1847.

Abd-el-'Krim (arab. *'Abd-al-Kârim*) (f.
ca. 1880), berbsrhøvding i Marokko, slog
Span. 1921-22, siden i kamp mod Frankr.,
fange 1926. Til Ægypten 1947, leder f.
befrielseskomité m. krav om Atlaslande-
nes uafh.

Abdera (gr. *Åbdêra*), oldgr. by i Thra-
kien, hvis beboere, abderitterne, an-
sat for særlig enfoldige (molboer).

abdicere [-di'se-] (lat. *abdicare* frasige sig),
frasige sig stillingen som statsoverhoved.

abduktion (lat.), statsoverhovedets op-
givelse af sin regeringsmyndighed.

ab domen (lat.), bug, underliv. Hos men-
nesket den del af kropshulen, der omsluter
underlivsorganerne, hos ledry bag-
kroppen.

abdominal (lat.) hvad der hører abdo-
men (underlivet, bagkroppen) til.

abdomi'na'l svangerskab, d. s. s. eks-
trauterini s.

abduktion (lat. *abducere* føre bort), bevæ-
gelsen af et lem bort fra legemets midt-
linje. Abduk'torer, muskler, der ud-
fører a.

abduktionsskinne, *kir.*, stativ af skin-
ner, anv. til bandagering af armen.

Abdulha'mid z. (tyrk. *Abdülhamit*) (1842
-1917), tyrk. sultan 1876-1909. Kom til
magten ved liberal hjælp, men styrede
despotisk fra 1877, med ønske om at gen-
oprette kalifatets anseelse og Tyrkiets
magt. Fremragende diplomat; angrebet
i eur. frisindede kredse, især for forfølgel-
sen af armeniere. Måtte 1908 boje sig for

A donis (efter Adonis, der if. et sagn af Afrodite blev forvandlet til denne plante), slægt af ranunkelfam. Haveplanter med gule blomster og findel te blade (A *vernalia*). adoption (lat. *ad + op-fare vælge*), antagelse i barns sted. If. lov af 26. 3. 1923 kræves til a kgl. bevilling. Kun personer, der er fyldt 25 år kan adoptere (være adoptanter), og kun ægtefæller kan adoptere sammen. Adoptivbørnet arver adoptanten(rne) som ægtebørn, medmindre der er taget forbehold i bevillingen - hvilket i alm. er tilf.: findes der i forvejen livssværtigheder, kan dette medføre en begrænsning af adoptivbarnets arveret. Adoptanten har kun i sær. tilf. arveret efter adoptivbørnet, a kan ophæves af justitsmin., hvis parterne er enige derom, og i visse tilf. ved dom.

ado'r'ant (lat.), en tilbedende, figurtype i antik kunst.

adoucering [-du'se-], (fr. *adoucir* blødgøre), udglødningsproces, hvorved tyndt, skort støbefods af hvidt råjern gøres hammerbart, idet det til jernet bündne kulstof borthændes. Godset glødes i fl. dage nedpakket i pulverformede metaloksyder (rod jerns ten). Anv. f. eks. ved fremstilling af smægenstande af spec. form.

Adour [a'du:r], 335 km l. fr. flod fra Pyrenæerne til omkr. Bayonne.

adrena'l'in [ad'- lat. *renalis* vedrørende nyre], et hormon, der produceres af binyernes marv, et »alarmhormon«, der øger organismens evne til pludselig handling. Injiceret virker a stimulerende på kredsløb, og i forb. med lokalbedøvende midler kontraherende på karrene. ad're'n'o'n, blodstillende middel.

åd're'sat (af *adresse*), modtager af et brev el. I.; adres'san't. afsender af et brev el. I.

a'dresse (fr. *adresser* hen vende), 1) bopælsangivelse; 2) henvendelse (ofte udtryk for hyldest el. I.), spec. fra folkrepræsentationen til statsoverhovedet; adresse-debat, den debat, som i det eng. Underhus følger efter frontalen og afsluttes med vedtagelsen af en adresse til kongen.

Adresseavisen, ældste da. avertissementsblad, grl. 1759 af Hans Holck (1726-83); gik ind 1908.

adressekort, følgepapir, der til kontrol skal ledsgage enhver postpakke.

'Adria, i tal. by i Pos del.; 32 800 indb. (1936). Var en bet. etruskisk havnby; gav navn til Adriaterhavet. Nu 22 km fra kysten.

Adrian-Nilsson, Gosta (f. 1884), sv. maler; bl. de første sv. kubister.

Adria'no'pel (gr. *Adriano-polos* Hadriansby), opr. navn på Edirne i Tyrkiet.

Adri'a'terhavet, ital. *Mare Adriatico*, jugoslav. *Jadransko More*, bugt af Middelhavet ml. Italien og Balkanhøvæn, mest under 200 m dyb. Vestkysten er lav og lidet indskårne, østkysten derimod klippe-og ørig (De Dalmatiske Øer).

adrienne, ukorrekt for andrienne.

Adseren [as-], Valdemar (f. 1886), da. veterinarian, prof. ved Landbohøjsk. 1934.

Bl. a. serologiske arb.

adsor'be're (ad + lat. *sorbere* (ind)suge), binde til sin overflade (adsorption).

adsorption (af *adsorbere*), overfladeffekten, hvorved et stof (luftformigt el. flydende) bindes til overfladen (adsorberes) af et fast stof. F. eks. adsorberes forsk. farvestoffer og andre stoffer i oplossning til aktive kul, visse jordarter og andre adsorptionsmidler, hvilket anv. dels til affarvning af misfarvede væsker, dels til udvinding af de adsorberede stoffer.

adsorptionstera'pi . behandling med indifferente stoffer, f. eks. kulpulver (aktivt kul), der kan adsorbera skadelige stoffer ved at binde dem til deres overflade.

Adonis.

adstrin'gen'tia (lat. *adstringere* trække sammen), *adstringende midler* gør ved kem. omdannelse hul el. slimhinde mere tæt, fast, stram og tør, øger herved modstandsdygtigheden og mindsker fordampning. (Eks: garvesyre, alun).

'Adua, lille by i N-Abessinien, kendt fra den abess. hærs sejr over italienerne 1896. a 'due (ital.) for to; a 'du'i voci f'voilj), for to stemmer.

A'dula-Alper, alpeområde ml. Rhinen og Ticino. Højeste punkt: Rheinwaldhorn (3402 m).

ad'u'la'r (efter *Adua-Alperne*), farveløs gennemsigtig ortoklas. Anv. som smykkessten.

A-dur, toneart med grundtonen a (kryds for c, f og g). Parallel toneart til fis-mol. ad 'usum (lat.), til bruk; ad 'usum Delphini [-fi-], til bruk for dauphin'en (om de udrensede kæssikerudgaver, Ludvig 14. lod fremstille til bruk for kronprinsen); derefter om bøger, af hvilke anstødelige partier er udskudt.

ad va'lorem (lat.), efter værdi. Told a, told beregnet efter værenes værdi, d. s. s. værdi told.

advarselstavler, d. s. s. færdselstavler. 'ad'vent' (lat. *adventus* *Domini Herrens komme), kirkens nytårstid, de sidste 4 sondage for jul (i den ortodoxe kirke 6).

Advent Bay 'advánt' (eng.), no. *Adventfjord*, bugt på Spitsbergen, syd. arm af Isfjorden. Her ligger Longyearbyen.

ad'ven'tister [af *advent*], rel. sekts. der tror på Kristi snarlige genkomst. Stiftet af W. Miller (1782-1849) i Arner, og udgået fra baptistmen; man ventede genkomsten 1844, og da intet intradef, dannedes et samfund, delt i forsk. grupper. De fleste holder lørdagen hellig. Bibelen er eneste autoritet. I Danm. har a siden 1877 udført et omfattende humanitært arbejde.

'ad'vent'i've (lat. *advenire* komme til, bryde frem), bat., betegn. for rødder og knopper der bryder frem på steder, hvor de ellers ikke findes.

ad'ver'bi'um (lat. ad ^ verbum ord) el. *bjord*, ordklasse, der anv. til modifikation af adjektiver, adverbier, verbel el. hele udsagn: meget gammel, højst heldigt anbragt, kom *hurtigt*, han synger *altid*.

ad'vers (lat. *adverte* hidvende), forsiden (med kongehoved e. 1) på en mønt, mods. revers.

a(d)vis [a'vi, ad'vei(s), 'advis] (fr.), (forudgående) underretning, meddelelse; spec. vekselselstudsers skriftl. meddelelse til trassaten om udstedselen.

Advo'catus Dei [de'i] og A. Di'aboli (lat: Guds sagfører, Djævelens sagfører) ved d. kat. Kirkes helgenkæring benævnelse for de to advokater, som henh. forsværer og anklager den person, der foreslås proklameret som helgen.

adv'o'ka't (lat. *advocatus* egl: tilkaldt), sagfører. Højesteretsadvokat kaldtes indtil 1863 da af kongen beskikkede sagførere ved højesteret; a forekommer nu i sammensætn. rigs-a, stats-a, politi-a, der er tjenestemænd i den offentl. anklagemyndighed, samt kammer-a (sagfører, som har fast beskikkelse til at føre sager, hvori staten er part).

Ady [3dj], Endre (1877-1919), ung. digter, leder af en revolutionær digtergræd, der grupperede sig om tidsskriftet »Nyugat« (Vesten). A indførte symbolismen i ung. litt.

A'dygerne's Autonome Område, i RSFSR, Sovjet, ved Kaukasus' nordfod omkr. hovedstaden Majkop; 3048 km^2; 136 000 indb. (1933). Adygerne er tjer-kesser.

'adyton (gr. det utilgængelige), betegn. for helligt rum i templet, spec. anv. om det allerhelligste.

Adzjari'stan [adsa-], ASSR i Georgien, Sovjet, omkr. hovedstaden Batumi ved Sortehavet; 2800 km^2; 154 000 indb. (1933); a^d'zjarerne er muham. georgiere.

Armener og russere udgør nat. mindretal.

ad æ'kv'an (lat. *adaequare* være lige med, svare til), spørgsm. om, hvorvidt en vis følge af en handling kan siges at have været påregnelig.

adæ'kv'a't (lat.), af lige værd, tilsvarende, o verens temmende.

AE, fork. f. afgrødeenhed.

AEG, fork. f. *Allgemeine Elektricitäts Gesellschaft*, for 1945 et af de største ty. industriforetagender inden for den elektrotekn. branche. Gr. 1883.

Aelst [fon'a:lst], Willem van (1625 el. 26-efter 1663), holl. maler. Har malet naturemorte billeder; repr. på kunstmus., Kbh.

aéro- (gr. *aer* luft), luft, flyvning. aé'ro'be organisme, *aerobionter* (gr. *aer* luft + *bios* liv) kaldes det store flyrtal af levende væsner, der kræver fr. ilt for at eksistere, mods. anaerobe.

aero'dro'm (aéro- 4. -drom), tidl. anv. betegn. for flyveplads.

aerodyna'mik (aéro- 4. dynamik), læren om trykforholdene i beveget luft. Har især bet. for flyveteknik.

aéro'dy'ner (aéro- 4. gr. *dynamis* kraft), luftfartøjer tungere end luften.

aero'emb'o'lisme (aéro- 4. émbolos kile), dykkersyge, en tilstand, der indtræder, når lufttrykket pludselig formindskes til mindre end det halve, hvorefter det i blod og væv oplost kvalstof (og kuldioxid) pludselig frigøres som luftbobler i blod og væv. Optræder ved højdeflyvning såvel som ved opstigning efter dykning til store havdybder. I alle former giver a. anledning til ledsmærter og kræmper (bends), i svære er den livsfarlig.

aero'gra'f (aéro-+graf), d.s. luftpensel. Aeroklubben, Kungliga Svenska [rö-ro-] (fork. KSAK), grl. 1900, fra 1937 sv. sports- og privatflyvningens hovedorganisation. Enerrepr. i Sv. for Federation Aéronautique Internationale.

aero'lit (aéro- + //), 1) meteorsten; 2) da. sikkerhedssprængstof, indeholder over 80% ammoniumnitrat, lidt trotyl, savsmuld og aluminiumspulver; anv. bl. a. i stenbrud, skovbrug m. m.

aéro'l'o'gi' (aéro- + -logi), den af meteor., der behandler observationer fra den fri atmosfære. Observationer f. a. fra ballonbåre instrumenter (radiosonde og pilotballon), der når op til 10-15 km højde, undertiden over 20 km. Ud fra de aérol. observationer konstrueres vejkort for de forsk. højder af atm., der er af bet. for vejforudsigelsen, a har tillige bet. for lufttrafikken, ved at give oplysninger om vind - tempo-forhold i de forsk. højder.

aéromo'tor (aéro- 4. motor), nyere form for vindmotorer m. propeller.

aeronau'tik (aéro- 4. gr. *nous* skib), tidl. anv. fællesbetegn. for flyvningens grundprincipper.

Aero'nau'tiske Selskab, Det Kgl. Danske (fork. DKDS), grl. 1909 til virke for flyvningens fremme. A-s virksomhed omfattede opr. ballonsport og luftskibsart. Snart udvides A til også at omfatte motor-, svæve- og modelflyvning. A. som i Danm. er enrepr. for Fédération Aéronautique Internationale, har været medvirkende ved afholdelsen af tal. flyvestevner og -udstillinger. I 1934 tilsluttedes Dansk Svæveflyver-Union, 1939 Dansk Motorflyver-Union og Dansk Modelflyver-Union.

aero'o'titis (aéro- 4. -ot- 4. itis), mellemørekattar, fremkaldt af lufttryksforandringer hos særligt disponerede individer under flyvning.

aero'pla'n (aero- + (at. *pianus* flad) d. s. s. flyvemaskine.

aero'sta'ter (aéro- 4. -staf), luftfartøjer lettere end luften, d. v. s. balloner og luftskibe.

aerosta'tik (aéro- 4. statik), læren om trykforhold i hvilende luft. Trykket, der er kraft pr. cm^2, er lig med vægten af den overliggende luftstøde. Trykkene på et legeme bevirker en opdrift, der er lig med vægten af den luft, som legemet fortrænger.

Aero'transport, Aktiebolaget [asro-J (fork. ABA)], grl. 1924, sv. luftfartselskab; statskontrolleret og -subventioneret. Gnm. sammenslutning med SILA 1948 partihaver i SAS.

Aertsen el. Aertsen [n'rtsan], Pieter (1508-75), nederl. maler. De fleste af hans altertavler ødelagdes under billed-

stormen 1566. Hans køkkenbilleder, en blanding af nature-morte og genrebillerder, med fremtrædende figurskildring, er meget særprægete. Som lærer for sin neve Joachim Bueckeler fik han bet. for advikl. i flamsk malerkunst.

A'étius (d. 454), vestromersk statsmand og feltlæger. Fra 425 Valentianus 3.s almægtige minister. Slog Attila 45! på De Catalauniske Marker. Drebt af Valentinius 3.

aeto'saurus <gr. *ueiosom* 4. *sauros* firben), indtil 15 m. i udodd firben- el. krokodillelæg, øgle med hudsæn af større eller mindre firkan tede plader. Trias. Tysk.

afa'ki' (a- + gr. *fakos* linse (planten)), mangel af øjelinsen.

a'far, d. s. s. danakil-folkei.

afa'si' (a- + *fasi*), stumhed som følge af visse hjernelidelser.

afbagning, blanding at smeltet fedtstof og mel sammenbagt med vædske under kraftig omrøring.

afbetalings forretning, køb og salg p/S kontrakt, hvorefter varen leveres straks, men betales i rater med bestemte mellemrum, medens sælgeren forbeholder sig ejendomsret, indtil varen er helt betalt. Lov af 8. 5. 1917 fastsætter ufravigelige regler til beskyttelse af køberen af løsøre under 3000 kr. i tilf. af at han ikke betaler rettidigt.

afbildung, der, i mat. en forskrift, der til enhver ting hørende til en mængde af ensartede ting (tal, punkter m. m.) lader svare een ting i en anden el. den samme mængde. Eks. på geom. afbildninger er symmetri, kongruens, projektion, inversion, hvor rummet afbildes på sig selv el. et plan på et andet plan el. sig selv.

afbildungsfejl ved billeddannelse i linser er dels sfærisk aberration, kromatisk aberration, dels astigmatisme og koma. afbryder, elektrat., el. strømabryder, apparat til afbrydning og slutning af elektr. strøm. I teknikken benyttes ofte a med en platinspids, der dyppes ned i kviksolv. I alm. husholdningsinstallationer benyttes tumbler-a. og trykknap-a., hvor en kobberskinne presses ind ml. til kobberfjedre, der danner poierne. Ved større effekter anv. kniv-a. og ved spændinger over 1000 volt olie-a.

afbryderbald, anv. i foj til standsning af fremkaldelse. Indeh. en syre.

afbrydning, mil., 1) overgang fra bredere til kortere front; 2) fjernelse af broer tælte, huse o. 1.

afbrænding, forsk. tekn. processer, f. eks.

1) sortfæring af jern- og ståleimers overflade ved påføring af et lag fernis el. mineralolie og afbrænding af dette; 2) behandling af messing- og bronzeoverflader i blanding af koncentrerede syrer tilsat salte m. m., hvorfed overfladen renses. af dampning, fjernelse af et oplosningsmiddel, ved at dette bortgår i dampform. Ved a i vacuum kan man arbejde ved relativt lavere temp., hvilket har bet. for vædske, der ikke tåler at opvarmes til deres kp. ved alm. tryk.

afdeling, enh. for skovens drift (kultur, hugst, driftsplan, regnskab), sed'n. 2-6 ha. Skal helst have samme jordbund og væsentligt være beovkset med samme træar af samme alder over hele arealset, undt. hvor jordbundsforholdene nødvendiggør anv. af anden træart.

afdrift, 11 mil., prokjetilets udvandrings

afdrive el. *a/skove*, på een gang borthugge alle på et areal stående træer.

afdrivning, metallurgisk proces til adskillelse af iser solv fra bly, idet en kraftig luftstrøm blæses hen over overfladen af den smeltede blanding. Herved øksyderes bly (sølvverglod), men ikke solv, og blyøksydet fjernes efterhånden fra overfladen af det smeltede metal.

afdækning, i byggetekn. en beskyttelsesforanstaltning (nærmest en tildækning) af murfremsprrng, vægge o. lign. mod vejr, vind og snavs.

af'a/bel (fr. *affable*), meget (over)revent forekommende.

affaldsynger, arkæol. fagudtryk for kokkenmøddinger.

affaldsskakt, lodret kanal i en bygning til nedkastning af husholdningsaffald (dagrenovation).

affaldsstoffer, stoffer, som bliver tilovers ved en produktion efter udnyttelsen af råmaterialet. Om a den menneskelige husholdning se dagrenovation og spillevand; *bot*, planters a. f. eks. alkaloider, oksalur, kalk, er sådanne stoffer, som ikke udskilles, men aflejes i cellerne.

affange, i jagtsproget: at dræbe vildt, som ikke er hørt dødt efter skuddet.

affase el. *rejse*, forsyne en kant m. en smal flade (fase).

affedtning, udvinding af fedtstoffer af vegetabiliske el. dyrkelses råstoffer ved ekstraktion med benzin, benzol, klorkulbrinter osv. a. anv. også som led i en række forædlingsprocesser, f. eks. a. af uld.

affekt (lat. *affectus* sindsbevægelse, lidenskab), psyk. relativ kortvarig, intensiv følelse tilstand med udtaale legemlige symptomer, - sindsbevægelse, emotion. eks: angst.

affek'te/rt el. *affek'te/ret* (fr.), kunstlet, skabagtig; affektation, skaber, unaufdrig.

affektion (lat.), hengivenhed; med., sygelig tilstand uden nærmere angivelse af denne natur.

affektionsværdi (mods. okon. værdi), den værdi, en ting har for ejeren p. gr. af hans særlige følelser for den; a. lader sig derfor ikke direkte omsætte i penge (f. eks. den til et arvestykke knyttede a).

affettu'oso O'tal., mus., med følelse, afficere f.-ise-] (lat.), indvirke (ubehageligt) på.

affiche [-ffit] (fr.), opslag, plakat

affidavit, eng. [af'dai'veit] (mlat: han har svoret), i eng.-erner, ret en skriftlig erklæring afgivet under ed til brug under retssag.

affiks (lat. *affixus* knyttet til), 1) gramm. el. ordfældende forståelse (prefiks), som i da. <-vane; 2) indskudt lyd (infiks) som i lat. *vino* (smil. vici); 3) endelse (suffiks) som i da. *plag-som*.

affi'ne'ring (fr. *affiner* gøre finere; liture).

1) i metallurgien en proces, hvorfed guld skiller fra solv og kobber ved kogning med koncentreret svovlsyre (guldet bliver tilbage); 2) i sukkerindustrien førstet led i en raffinering, hvorfed råsukker blandes med sirup, »svinges« i centrifuger og »dækkes« med forstøvet vand el. damp, hvorpå produktet kan tøres til en melis ved at passere en roteterende cylinder, der gennemstrømmer af tøreluft (granulator).

affin'e'ti (lat. *affinis* grænsende til, beslægtet), 1) kern., tilbøjelighed hos et stof til at danne forb. med et andet; 2) geometrisk, afbildning af en figur på en anden, ved hvilken punkt går over i punkt, ret linje i ret linje og parallelle linjer i parallelle linjer.

affirmati dom (lat.), bekræftende udsgang. Mods: negativ d.

affri'kata (lat. *affricare* gnide), konsonantisk dobbeltlyd, bestående af en klusul og homorgan spirant, f. eks. ty. ts i zu.

affutage [af'yta] (fr. *affut*) el. *lavet*, fællesbetegn. for underlag til skyts.

aff're (fr. *affaire*, af *affaire* at gøre), sag, forretning, mindre kamp, træning; tage a. grib ind.

aff'or'gmidler fremkalder udtomhede af tarmindhold enten ved at fremskynde tarmbevægelse ("ricinusolie, aloe osv.)

el. ved at forøge tarmindholdets mængde og vandindhold (hørfri, eng. salt. osv. > afghanx, mon. i Afghanistan = 100 pul.

Afghani'stan, stat (kongerige) i Sydasien i højlandet ml. Iran, Sovj. og Indien; omkr. 650 000 km²; omkr. 10 mill. ind.

(kort se Asien). Største byer: Kabul (hovedstad), Herat og Kandahar. Fra Pamir går bjergkæden Hindukush mod SV genn. det nordost. og centrale A.

Mod N ligger den noget lavere hæktriske slette med gode græsgange. I SV et ørkenområde med saltsøer. Mod Ø er der frugtbare, tæbefolkede dale orakr.

Kabul og Kandahar. *Klimaet* er subtrop. med ringe nedbør undt. i bierge.

gene, hvis floder benyttes til vanding. *Befolning*: Omkr. halvdelen er de iransktalende aghaner og tadžikker, resten indiske og tyrkisk-mongolske folk. Muhammedanismen er statsreligion. - *Mønt*: 1 afghani = 100 pul. *Mål og vægt*: Metersystemet og fl. lokale systemer.

Erhverv: I de lavere egne kan tages to afgrøder årlig. Om vinteren dyrkes hvede og byg, om sommeren hirse, majs, durra, ris, tobak og bomuld. Af frugt dyrkes æbler, pærer, blommer, abrikoser, kirsbeær, mandler, druer og figen. Den holdes store mængder fedtfejl. Ekspot af bl. a. uld. skind (bl. a. Karakul-lam), bomuld og frugt. Olie mod N og V. Den centrale bjerggruppe gör trafikken besværlig. Ingen baner. Gode bilveje fra Herat via Kandahar til Kabul og videre over Mazar-i-Sharif tilbage til Herat omkr. bjergene. Fra Indiens og Sovj. grænsebyer veje til A-s hovedbyer. - *Førfam*. A er siden 1926 arveligt kongerige; kongen deler magten m. Senat (45 kongevælgte medl.) og Nationalforsamls (109 medl., valgt af folket). - *Hist*. Stammerne i A. der i oldtiden overv. hørte under perserne, blev i 7.-3. th. e. Kr. omvendt til islam af araberne; løsrev sig i 10. årh. fra kalifatet; fra A skabtes Gbzavide-riget, der i 11.-12. bfc. beherskede Persien og angreb Indien, knækket 1157. I 13. og 15. årh. herskede mongolerne. Fra A erobredes Baber efter 1504 det nord. Indien. Den sunnitiske form for islam sejrede, hvorfed skarpe mødætn. t. perserne opstod, og efter 16. årh. kompede stormogulerne og perserne om A. I 19. årh. sögte Engl. at sikre sig indflydelse i det urolige land, dels for at hindre russ. indflydelse, dels for at bremse agh. angreb mod Indien. Brit. militær led nederlag 1841, men under voksende russ.-eng. konflikt sikrede Engl. sig efter krig protektorat over A 1879. Kampene fortsættet, og Rusl. besatte nordl. A. men Engl. holdt hovedindflydelsen. Traktat 1921 anerkendte dog A-s uafhængighed. Forsøg på eur. reformer vakte livlig modstand (afsætelse af Amamillah 1929).

af gha'nsk, ostiransk sprog, tales i Afghanistan.

af gha'ntæpper, fine og tætte, håndknyttede tæpper fra Centralasien* (Afghanistan) i mørke, rødrønne og blå farver.

afgifter, se skatter og afgifter.

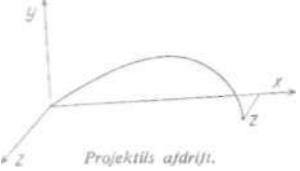
afglasning el. *rekrystillat ion*, varmebehandling af glasmasser o. l. der derfor bliver mælkelydige og uigenmænsigtige.

afgrøde, fællesbetegnelse for den plantemasse, der hostes på marken.

afgrøde-enhed, fællesmål for de enkelte afgrøders foderværdi m. v. 1 a = 100 kg byg = 120 kg havre = 110 kg blandsæd = 100 kg kom. i øvr. = 110 kg roerstof = 100 kg sukkerro- og kartoffelstof = 230-250 kg hø = 500 kg halm. Ved opgørelsen af Dansk.s samlede høstdybtte (af gro. de beregnet in gen) omregnes de forsk. afgrøder til a.

afhjemling, jur. Hvor der under en retssag i h. t. rettens bestemmelse er foretaget syn og skøn, skal syns- og skønsmændene vedstå deres erklæring i retten. Herved siges synet og skånet at være afhjemlet.

Afholdsforeningers Landsforbund. Danske, gtr. 1903, omf. 16 af de 20 eks. da. afholdsfor.; medl. tal ca. 55 000. Arbejder for et alkoholfrit samfund. L. men har (1934) opgivet forbudskravet. Repr.

fra skudplanet xy: skydes gyroskop-Magnus- og Poisson-effekt; 2) *s  v*, vinklen ml. skibets styrede retning (kurs) og den retning, skibet kommer frem genn. vædet (sejlede kurs) påvirket af vind og strøm.

i alkoholkommissionen af 1947. A driver Danms. Afholds-Bibliotek og Afholdsbevægelsens Studie- og Oplysningscentral.

afholdspålæg, pålæg om ikke at købe el.

nyde spirituøse drikke i indtil 5 år. Bliver en person idømt frihedsstraf for en forbrydelse begået under alkoholpåvirkning, kan der i dommen gives ham et a;

er han forfalden til drukkenskab, skal han have en Overtrædelse af et a straffes med hæfte el. fængsel indtil 4 måneder.

afholdssagen, bestrebelserne for at ned-

sætte forbruget af spirituøse drikke, a er

rejst på privat initiativ gnm. afholdsbevægelsen, der startedes i USA 1826 og

navnlig i sidste del af 19. árh. og til ca. 1920 har haft meget stor bet. Afholdsbevægelsen har dels været præget af rel-

motiver, dels af soc. og hyg. betragtninger. En række afholdsforeninger er inter-

nat., f. eks. Good-Temp I arordenen og Blå Kors. I Danm. ledes bevægelsen af Danske Afholdsforeningers Landsforbund (grl. 1903), a er dels sågt fremmet gnm.

personligt eksempel, afholdslofte, oplysn. om alkoholens virkningen osv., dels gnm. offentl. foranstaltn. såsom spiritusforbud, monopolisering af forhandl. og udskænk.

og begrænsning af salgets omfang el. af antallet af udskænkn. bevillinger. Endelig har den i Danm. efter 1917 gennemførte

kraftig spiritusbeskatn. bet. en stærk nedgang i forbruget og af alkoholiske sindssyggomme. Også straffene for druk-

kenskabsforseelser tjenner a. I forb. med a står alkoholistforsorgens, der dels på

offentl. og dels på privat initiativ driver afvænningshjem o. l. med frivillig el.

tvungen indlægning.

afhornig af kalve foretages alm. ved at ætte de frembrydende hornknopper bort hos 3-5 uger g. kalve.

afhængighedsfald, da. betegn. for akku-

sativ og dativ.

afhængighedspatent, patent for væ-

sentlig ændringer ved et allerede meddel-

patent for en opfindelse.

afhærdmng, 1) i metallurgien en varmebehandling, hvorved f. eks. stålets struktur ændres, så det bliver mindre hårdt;

2) i vandrensingstekn. hel el. delvis tør-

nelse af vandets hårdhed (kalcium- og

magniumsalte).

afisningsanlæg, anlæg til forhindring el.

fjernels af isdannelser på udsatte steder på en flyvmaskine. Afisningen kan ske dels termisk, d. v. s. ved varmepåvirkning ad elektr. vej el. ved varmluft, dels mekanisk, idet isdannelserne sørderbrydes, og dels ad kern. ved ved anv. af væd-

sker, der oplosser isdannelser el. forhindrer disse.

afkomsanalyse, undersøgelse af kryds-

nings afkom m. h. t. egenskaberne ud-

spaltning og kombination. Grundlaget

for de Mendel'ske love.

afkomsbedømmelse, samlet vurdering af eksteriorer for afkom efter højligte

avlsdyr, der på grundlag af a kan tildeles afkomspræmie.

afkomsprøvestationer (begyndt 1945),

forsøgsgårde, hvor afkomsamlinger å

15-20 stk. 1. kalvskvier efter hver tyd

ydelsesomst. tro læres under ensartede forholdsforhold. Resultatet anv. til sammenligning af de resp. tyres arveanlæg for ydelse (afkomsundersøgelse).

afkomsundersøgelser for tyre sker ved

en statistisk sammenligning af mælke-

mængde og fedtprocent hos tyres døtre

og disses mødre, el. gnm. ydelseskontrol

for et hold døtre på et afkomsprøvesta-

tion, a for orner foretages på grundlag

af afkommet trivlighed og slagtekvalitet,

a er det sikreste holdepunkt for vur-

deringen af handyrenes avlsværdi.

afkortning i ary, indregn. i arvepor-

tioner af modtaget arveforskud.

afkræftelse, jur., en skyldners konkurs

bevirker, at visse aftaler og retsforsig-

ningskridt, som ligger forud for kon-

kursen, bliver ugyldige. Denne omstø-

delse betegnes som a.

afkæmme, mil. 1) skyde kammen af en

vold el. mur; 2) nøje afsøge en egn.

afkølling, sækning af et legemes terape-

ratur. a kan ske ved varmetab til kol-

dere omgivelser ved ledning, strømning

el. stråling, a af vædsker kan ske ved

fordampning, a af luftarter ved adiaba-

tisk udvidelse.

AFL, fork. for 1) arbejdernes/aglige/ands-

organisasjon (i Norge). 2) American fe-

deration of Labboxx.

aflad [au'læd] (ty. *Abiass* eftergivelse), kat.

kirk. bodspraksis: eftergivelse el. ombyt-

ning af kirk. bodstrafte, her el. i skær-

ilden. Alm. opfattet som om a var selve

syndsforladelsen. I senmiddelalderen sat-

tes a i system som et led i pavelig udsgu-

ningspolitik; ved Reformationen stande-

sedes a-handeln, men læren om a fast-

sloges af Tridentinerkonciliet og a ud-

bydes stadig.

aflaadedokumenter,sov., foreløbige kvit-

teringer for godsets modtagelse om bord

(eng. *mate's receipts*) til grundlag for ud-

færdigelse af konossement.

aflader el. *afskiber*, betegn. i fragtaftaler

for den, der leverer ladningen.

afladshandel, kirk. praksis, især i sen-

middelalderen, opstået i 12.-13. árh. a

sattes i system i Rom og var meget effek-

tiv omkr. 1500. Både Luther og Zwingli

fik stødet til deres virksomhed ved for-

argels over a. Den har nu mistet sin

væsentlighed bet., men er ikke formelt af-

skaffet. ~

afleddet, mat., d. s. s. differentialkvotient.

afledning, elekt., ledeweave af den elektr.

isolation for f. eks. en luftledning el. en

kondensator.

afledning el. *derivation*, gramm., dannelse

af nye ord v. hj. af affiksler el. aflyd;

f. eks. skab-else, be-fæste.

aflejring, geol. afsætning af det ved vejr-

smuldring, forvitring og erosion løsrevne

materialer (samt dyreskaller, plantede osv.), som har været transporteret af

vinl. vand el. is. Ved en opstårt sediment-

bjergarter, a anv. også om de dannede

bjergarter.

afleveringspligt pålægges af statsmag-

ten under krig o. a. vanskelige forsynings-

torhold hyppigt producerer af vigtige

varer, især landbrugsprodukter, for at sikre

en ønsket produktion og fordeling.

Producenterne kan tilpåligtes at aflevere

bestemte kvanta i forh. til jordværdi,

brugssstørrelse o. 1. el. en vis andel af

deres produktion. I Danm. har a for

korn været gennemført under 2. Verdens-

krig ved *kornordningerne*.

aflusning, fjernelse af lis, navnlig krop-

lus, fra besøgt person, enten ved be-

handling af tojet med varme el., mere

moderne, ved indpudring med DDT. Da

kroplus overflødt pletfyllt, spiller a en

stor rolle, navnlig under krigsforhold.

Hovedlus fjernes ved hårvask og indgnid-

ning af håret med et forus giftigt middel.

aflyd (ty. *Ablaut*), en for det indeour-

grundsprog karakteristisk vækslen af vo-

kaler i en ordstammes forsk. former og

aflædninger. Fænomenet genfindes i alle

dattersprogene, men i stærkt udjævnet

og uregelmæssig skikkelse, på da, tydeligst

i de sterke verber, f. eks. bryde - brod - brudt, og i afledninger, f. eks.

bråd(sø).

aflysing, tinglysnings af, at en tidl.

tinglyst ret er opført (f. eks. ved beta-

ling og kvittering af et tinglyst panteb-

rev).

aflygning, tormeringsmåde, særlig anv.

over for pryd-, hassel- og ribsbuske og

for dværggrundstammer for åble- og

pætreær. De grene, der skal danne de

nye planter, bøjes ned, fastkroges og dækkes

med et 5-15 cm tykt jordlag, dog så-

ledes, at de knopper er fri, hvorfra de nye

planter skud skal frembrude. Det dækkede

grenstykke slår rødder, og efter i

reglen en sommers forløb kan aflygger-

planterne skilles fra moderplanten.

Aflæsekursus, **Statens**, i Fredericia, grl.

1894, fører voksne tunghøre og døvblevne

mundaflæsning.

aflæseskole, skole, hvor tunghøre og døv-

opøves i mundaflæsning. Fra 1914 driver

Dansk Tunghøre forening med statstilskud

en i Kbh.

afmagnetisering. Jern og stål afmag-

netises fuldstændig ved opvarmning til over 800°. I praksis opnås tilstrækkelig a ved, at jernstykket gentagne gange magnetiseres med stadig skiftende poler og aftagende styrke. - a af skibe foregår ved en elektr. kompensering (formidelsel) af skibsskrogets magnetisme, oftest ved strømførende kabel rundt om skibet, således at magnetiske bundminer ikke påvirkes.

afmagring bør foretages diætisk, idet medicamenter, som forøger stofskifte, kan være risikable at anvende. En a-kost indeholder ca. 1000-1300 kalorier og består ves. af grøntsager, frugt, æggehvidstoffer (magert kød og fisk) med tilleg af vitaminer; af fedstoffer og kuhhydrater (sukker og stivelse) indeholder den så lidt som muligt.

afmytologisering, retning inden for moderne teol., som søger at udskille Evangeliet og den mytol. og tidsbestemte klædning, hvori det optræder i N. T. Fra den gl. rationalisme adskiller a sig ved dogm. at ståt den lutherske ortodoksi nær.

afmonstring, afskedigelse af skibsmandskab, i indland på mønstringskontor, i udlandet på konsulatet.

afnafiziceringsdomstole, domstole oprettet af besættelsesmagtene i Tyskland til gennemførelse af disse forskrifter om udelukkelse af tidl. nazister fra Tysklands offentl. liv. Forsk. organiseret i de forsk. besættelseszoner, størst selvstændighed i am. og sovj. zoner, i sidstnævnte dog under væsentlig indflydelse af Socialistiske Enhedsparti. Har i alt væsentligt afsluttet deres virksomhed.

afo'nia (a = gr. *foné* stemme), hæshed. **afo'isme** (gr. *afοrίζειν* afgrænse), kort, prægnant ytring af alment indlysende el. øjendige paradoxals karakter, strøtanke; aforisisk, knap og springende (stil, fremstilling).

a forti'ori (lat. ud fra noget stærkere), så

meget mere; udtrykker at noget må medges af en endnu stærkere grund end forud anført.

afpresning, i daglig tale ofte *pegeafpresning*, foreligger, hvor en person for at skaffe sig el. andre uberettiget vindning fremsætter visse trusler, der er nærmere opgrenaet i straffelovens § 281. Forbrydelsen er begået, når truslen er fremsat, uden hensyn til resultatet, og straffes m. fængsel indtil 2, i gentagelsesstil. indtil 3 år.

afprodse (ty. *Prote* forvogn til en kanon), mil. hage en bagvogn fra en forvogn.

A'tranius Burrus (d. 62), rom. prætorianerpræfekt 50, styrede s. m. Senecai Roms første tid.

'af'reage're, befri sig for et sjæleligt pres gnm. handlinger (evt. kriminelle).

A'fre'm 'Sy'rer (ca. 300-373), kirkefader og berømt salmedigter, den syriske kirkes største teolog.

afretter, hovlemaskine til træ; høvler den første plane side på træet.

Africa, rom. provins, oprettet 146 f. Kr. af det erobrede Karthago. Erobret af vandalerne 429-39 e. Kr.

afri'canthropus [*Afrika* -j- gr. *anthropos* menneske], navnet på en uddød menne-

skatform, der i udvikling nærmest står ml. javamennesket (*Pithecanthropus erectus*) og neanderthalermennesket. Skeletrester af a er fundet i Tanganyika-området.

Afri'canus (lat. den afrikanske), rom. tilnavn, bl. a. for Scipio.

a'fridi, krigerfolk i Ø-Afghanistan.

afrigge, sejlskibsudstryk; egl. nedtagte rigningene; nu: rydde op efter afsluttet arbejde.

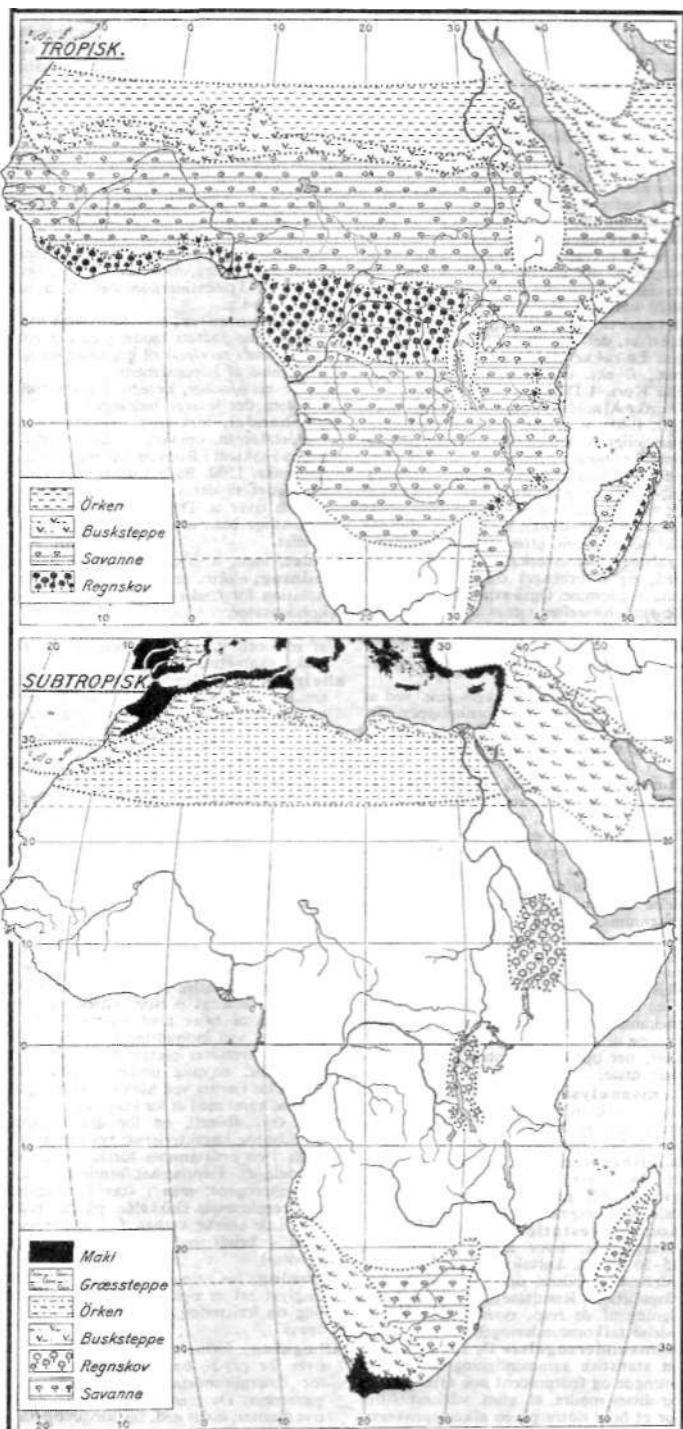
Afrika, verdensdel: 30,1 mill. km², ca. 180 mill. indb. (se farvekort A). - **Lande-**

grænse: Mod Asien langs Suez-kanalen. - **Kyster**: Overvejende lave sandkyster med dårlige havneforhold, ofte stærk brandning. Inden for en som regel små kystsletter havet terrænet sig brat. - **Yder-**

punkter: N: Kap Blanc 37,3° s. br.; S: Kap Agulhas 34,9° s. br.; V: Kap Verde 17,5° v.l.; O: Ras Hafun 51,30. 1. - **Geologi og ter-**

ren: A er opbygget af dannelsel fra de fl. geoler. A er perioder. Lagene ligger de fleste

steder omtr. vandret, hvilket fremhæver den dominerende terrænform: højsletten. Vulkanbjerge træffes i Østafr., ved den underste del af Guineabugten og fl. st. i Sahara. Af unge foldninger findes Atlasbjergene fra tertæriiden og i Sydaf. ruiner af foldekæder fra kridt- og tertæriiden. - Sør. Det østl. A er gennemskåret af gravsænkninger, mange st. med dybe, langstrakte soer: Rudolf-, Albert-, Edward-, Tanganyika- og Nyasa-soen. Victoria-soen er en kedelsænkning. Tchad-soen et lavvandet samlingssted for vandfattige floder. - Floderne har et ret roligt løb på højssletterne, men vandfald ved brudrandene med enorm udnyttet vandkraft. Vigtigst er Nilen, Senegal, Gambia, Niger, Congo, Oranje, Limpopo og Zambezi. - Klima og plantevekst (jfr. det plantekogeogr. kort over A) viser udpræget symmetri om ækvator. Egne nærmest ækvator har helårssregn og tropisk regnskov, dog i det højere Østafr. savanne. N og S herfor blæser passaten om vinteren, som er tørtid; om sommeren aflosses den af monsunen el. skiftende vinde, der bringer regn. Vegetationen er sommergrøn savanne. N og S for savannen følger bæltel med ringe el. ingen nedbør. Planteveksten er her yderst sparsom, mod N Sahara, mod S Kalahari m. m. Længst mod N og S nær A ind i de subtrop. vinterregnsområder: Atlaslandene og egne omkr. Kapstaden. Den naturlige vegetation er her maki. - Dyreverdenen udmerker sig ved mange store pattedyrarter. I alle lavere og fugtige egne optræder malarialyg samt to arter tssetsefluer, hvorfra den ene overfører sovesyge, den anden en dødelig sygdom hos hovdyr, dog ikke hos de afr. arter. Disse insekter danner en væsentlig hindring for kvægavl og for eur. indvandring. - Erhversgeografi. A-s bet. f. Eur. ligger dels i produktion af næringsstoffer, især plantefærd. dels råstoffer til industrien, f. eks. bomuld, uld og kautsjuk. Af mineralprod. fremhæves radium, uran, guld, kobber og fosfat. - Befolkning. Skønt A kaldes de sortes verdensdel, udgør de sorte kun ca. 3%, af befolkningen. Den sidste %, udgøres hovedsagelig af medlemmer af den europide racegruppe; indvandrede hollændere og englændere i S-A, arabere og jøder i N-A. 1 Ø-A. i Abessinien, Somaliland og egnene omkr. Victoria og Tanganyika-soen, findes en del blandingsformer ml. negre på den ene side og tuareger og andre folk af den hamitiske sprogtamme på den anden side. Inden for de rene negre skelner man ml. 2 hovedgrupper: den gi.-negride race, som lever i Congobækkenet i de utilgængelige urskove, og den ung-negride race, der holder til i Sudan og i egnene ml. ørkenen og urskoven. Endelig træffer man i A en del dværgfolk. - Så lidt som i andre verdensdele følger kulturelle skillelinier sprogl. grænser. Vandringer og kulturpåvirkninger har gjort, at det er vanskeligt at dele A i rene kulturområder; inden for samme kulturområde findes ofte fl. kulturformer side om side. Det er mest overskueligt at inndeles geografisk. 1) Congoprovinser (Congo-bækkenet og Guineakysten) rummer A-s primitiveste folk, pygmæerne, der lever pletvis over området som jagere. Hos bantuerne, der udgør hovedmængden af befolk., og Guineas sudanfolk er agerbrug hovederhverv, væsentlig kvindearbejde med hakke som vigtigste redskab; armer, kulturlplanter eroverværende: maniok, batat, jordnødder, desuden banan, sukkerrør. 2) Sudaprovinser fra Gambia omr. til Nilen, har samme agerbrugsform, men kvægavl spiller en stor rolle i et nordl. bælte grænsende op til Sahara (kameler, hornkvæg, får). 3) 1 Ø-Afrikaprovinser, 0 f. de store soer, er agerbrug hovederhverv, udelukkende drevet af kvinder, mens mændene varetager kvægavlen, sammen med krigerisk virksomhed det eneste erhverv, der giver social anseelse. Håndværkere danner foragtede samfundsklasser. 4) I Abessinien, fra oldtiden en kristnet højlandsenklave, drives ager-

Maalediek f=60 000 000.

Afrika: plantekogeografiske regioner. (Efter M. Vahl)

brug med plov, sine steder dog kun med gravestok. 5) Somaliprovinser er beboet af nomadiske hyrdefolk med kameler, fedthalefår, zebuokser, geder, heste. 6) S-Afrikaprovinser, opr. kun beboet af buskmand, der nu er fortrængt til Kalahari, hvor de lever et jagertiliv, er overvejende beboet af bantufolk, der driver agerbrug og kvægavl samtidig; dette gør også hottentoterne, hos hvem kvinderne også driver samlevirksomhed. 7) Atlaslandene og Ægypten frembyrde de mest brogede forhold. Ægyptens høje kultur i oldtiden, föniskisk, gr. og rom. kolonisation, arab. og tyrk. invasioner har bidraget til at udforme billedet. En tredeling af befolk., er tydelig: nomadiske ørkenboere og bosatte oasefolk opretholder en

i Atiaslandene kommer k n i et wedie element: bysamfundene; a e s i b r e det store område er agerbrug Af det berende erhverv.

A f t m u i'-ka-]. holl. dialekt, dertalesi

Tjififi

a a V i f c e a d e r , sydafrikaner af holl. el. an-
5 e g t . a-forbundet, stiftet
1881. arb. for selvst. Sydafr.; efter Boer-
krigen gik a-forbundet til Sydafrikanske

air i kanske sprog falder i tre hoved-
grupper: sydligst de indbyrdes tydeligt
beslægtede bantusprog, i økvatorialom-
rådet de såkalde sudansprog, hvortil
muligvis de sydraf. buskmænds sprog
hører, og i N-Afr. med den øggypt. beslæg-
tede hamitiske sprog, der i højtontetter-
nes sprog har en sydig udlober. Af sent
indvandrede sprog må særlig nævnes de
arab. dialekter i N-Afr., der har bredt sig
på bekostning af hamitisk.

afrodi'asme (efter *Afrodite*), sygeligt for-
højet könstdrift.
afrodi'si'a (efter *Afrodite*), stoffer, der
vækker el. forstærker könstdriften. Med-
dens oldtidens og middelalderens elskovs-
drikke indeholdt spanskt flue, har man
senere brugt stoffet yohimb in til dette
formål, ligesom man i mod. tid har ment i
hormonerne at ráde over effektive a.
Afro'dite, i gr. rel. frugtbærheds og kærlig-
heds gudinde; repr. opr. et kompleks af
ugræske forestillinger, beslægtede med
i Lilleasien alm. moder- og frugtbær-
heds-gudinder, astarter. Kulten havde et
erotisk præg. Tit A var knyttet mythen
om Adonis.

afrunding, *jonet*, bortfaldf. af leberundi-
ng ved artikulation af en vokal.
afrustning, 1) fuldstændig afskaffelse af
et lands militærvesen; 2) d. s. s. rust-
nings begrænsning.

afsavn. Hvor en person er pligtig at er-
statte skade, han har tilføjet en ting, er
han ofte tillige erstatningspligtig for det
a, den erstatningsberettigede har lidt
ved at måtte undvære tinget, indtil den
kunde repareres el. erstattes med en ny.
afskrivning, nedstættelse af et aktivs bog-
førte værdi; foretages ved regnskabsop-
gørelsen, dels for at kunne bogføre sittinge,
foredelser m. v. som driftsudgifter, dels for
i status at kunne anfører aktivernes øjeblikkelige, af de nævnte årsager redu-
cerede værdi.

afskrækkessteori, *jur.*, forklarer
anv. afstraf ved, at denne skal afskrække
dem, som ikke allerede p. gr. af lovens
forbud imod den pågæld. handling ville
undlade at foretage denne. De barbariske
dødsstraffe og lemlæstende straffe i ældre
ret havde deres begründelse i a.

afslapningsbehandling. I mange så-
kaldt nervøse lidelser hvor træthed og
vage smerten spiller en hovedrolle, anta-
ges disse at skyldes for stærk spænding
af musklerne, en gård ud på ved systemati-
ske syggeomnast. øvelser i forb. med
psykisk påvirkning at få patienten til at
slappe de spandte muskler.

afsnit, mat. ved det n^{te} a i en uendelig
rekke forstås summen af de n^{ste} led.
a bruges også i forbindelse med cirkler og
kugle a. m. m.

afsondring, *geol.*, regelmæssige sprække-
systemer i en stenart, opstået ved afkø-
ling (eruptiver) el. tekton. kræfter.

afsoning, 1) udstælse af idømt friheds-
straf; 2) udstælse af en frihedsstraf, der
kommer til anv., hvor en idømt bøde
ikke betales og ikke kan indrives ved
udpantning. Ved udstælsen af denne
»forvandlingsstraf« bortfalder bødean-
svaret. - Ógså et skyldigt underholds-
bidrag kan blive genstand for en efter lov
nr. 133 af 7. 5. 1933; men her er a et
tvangsmiddel, og det skyldige bidrag
bortfalder ikke.

afspadsering, fritimer til udleg, af ud-
ført overarbejde i st. f. udbetaling af
overarbejdspenge.

afstamningsbedømmelse, en på grund-
lag af statmavle foretaget vurdering af
unge dyr formodede avlsværdi.

afstamningslæren, læren om mennes-
skets og andre lev. væseners oprindelse

og nedstamning fra tidl. levende, evt.
lavrestående (jfr. udviklingslæren),
afstandsbedømmelse sker, når følesan-
sen ikke kan anv., hovedsagelig ved sys-
nets hjælp. For ganske korte afstande gi-
ver graden af øjnernes akkomodation ind-
tryk, hvorfra afstanden kan bedømmes;
for noget længere afstande er det vinklen
ml. øjeakserne og den lille forskel i bille-
det i de to øjne, som giver ijdityk af af-
stand og rumlighed, men for store af-
stande kan kun den relative størrelse af
kendte genstande (træer, mennesker) give
en nogenlunde sikker a. I mørke giver
opfatelsen af kendte lyde eff. a, der dog
er meget usikker.

afstandsmåler, optisk instrument, tele-
meter.

afstandsmåling inden for for. kan fore-
tages med koblede afstandsmålere (*tele-
metre*) der oftest er *kotncidensmålere*. a
er nød. v. skarphedsindstilling.
afstemning anv. i adsk. tilf., hvor afgø-
relse skal træffes af fl. personer, f. eks.
polit. forsaml., generalforsaml. i foreninen
o. l.; polit. også v. folkeafstemning af
landets vælgere. Kan foregå offentl.
(håndsoprækn.), navneopråb, deling af
forsaml., v. at hver part går til sin side el.
i sit rum el. hemmeligt (med ballotering,
el. v. unavngivne stemmesmedler). Afgø-
relse kan ske ved simpelt flertal (enven
ved absolut flertal el. relativt: om forslag-
et får mere end halvdelen af alle stem-
mer el. blot større tilslutn. end noget andet
forslag); el. der kan kreves kvalificeret
flertal, f. eks. 2/3 el. V.s tilslutn. Stem-
melighed kan afgøres ved, at formanden
har udslagsgivende stemme, ved lodtræk-
ning, voldgård osv.

afstemning, *radiotekn.*, af en svingsnings-
kreds sker ved tilpasning af kapacitet
el. selvinduktion, således at der opnås
resonans for en ønsket svining.

afstemnings spole, *radiotekn.*, selvinduk-
tionsspole, der ved en kondensator af-
stemmes til en bestemt bølgelængde.
afstøbing, støbning i en form, hvis hul-
rum er dannet af den genstand, der skal
kopieres (afstøbes).

Afstøbingssamling, Den Kgl., sam-
ling af afstøbninger efter antik og nyere
skulptur, indrettet i Statens Museum for
Kunst i Kbh. især efter initiativ af bryg-
ger Carl Jacobsen; åbnet 1898.

afsvamping (desinfektion el. bejdning)

af sedekorn og fra har til formål at dræbe
smitsot, som ellers spredes med udæden:
brand, stribesyge, slimskimmel m. m. Til
a. anv. specialpræparer, hvori organisk
bundet kviksolv er det virksomme stof.
a kan ske ved nedskænkning, fugtning el.
tørbehændling (hvor koretet overpudres i
lukkede afsvampnings tromler). Det med
kviksolvhold, midler afsvampede korn er
giftigt, det må derfor vaskes i fl. hold
vand og derefter blandes med andet korn
før opfordring.

afsvækning, efterbehandling af fot. negati-
v, der reducerer sværtningen v. at op-
løse noget af det udstættede solv. a kan
være proportional (konstant brøkdel af
tilstedevarende solv fjerne) el. subtrak-
tiv. Et foretage ofte m. ammoniumper-
sulfat.

afsætning af punkter, linier, vinkler el.
arealer er *landmålingsarbejde*, som går
ud på en fremsætning i marken af storrel-
ser, der forud er angivet talmæssigt el. på
et kort, a af enkelte punkters beliggenhed
i forb. til givne punkter sker ved længde-
måling, evt. i forb. med vinkelmåling.
Punkter med given højde afsættes ved
nivellering, rette linier alm. v. hj. af
landmålerstokke. Kurver fremstilles af et
udvalgt antal punkter. Vinkler afsættes
v. hj. af teodolit el. vinkelprisme. Et
areal afsættes ved linier, som indeslutter
det ønskede flademål.

aftagende udbyttes lov, 1) national-
økon. produktionslov, der siger, at man
ved alternativt at anv. fl. og fl. enheder
af en prod.faktor ud over en vis mængde
i forb. med et i øvr. fastlagt produktions-
sæt (m. uforandret teknik) får et faldende
genomsnits ud byt te pr. enhed af den
variable faktor; 2) den almen erfaring i

landbrug, minedrift m. v. at udvidet
prod. under uforandret teknik sker til
stigende samlede gnt. omkostninger.
aftegn, pleller af anden farve (oftest
hvide) end grundfarven hos husdyr.
aftenbakke, d. s. s. 1) flagermus; 2) nat-
ravn.

Aftenbladet, 1) da. upolit. middagsblad,
grl. 1887. Oplag 1941: 41 000; 2) no. dag-
blad, udk. 1855-81, organ for en eng. præ-
get liberalisme.

aftenfolk, d. s. s. rødfodfalk.

Aftenposten, I) navn p. fl. da. blade;
iser kendt er den af J. C. Ferslew stiftede
A (1873-1931); 2) no. dagblad, grl. 1860,
først opst. senere kons., No. s. stors te avis.

aftenpåfugleøje (*Smerinthus ocellatus*),

en i Danm. alm. aftensværmer.

aftenrøde, det røde lysskær, der ofte ses
på himlen ved solens nedgang. Når sol-
strålerne passerer atm., spredes noget af
lyset ved at træffe luftens molekyler,
støvdele o. l., og noget absorberes af
vanddampen i atm. Dette gør især ud
over de blå lysstråler, hvorför det lys,
der nær ignm., bliver gulligt. Står solen
lavt, bliver virkningen så stærk, at det
gennemgående lys bliver rødligt, især
hvad der sr meget støv el. vand i atm.
Ved solopgang kaldes dette *morgenrøde*.

aftensang, d. s. s. eftermiddagsgudstj.
aftenskoer findes i Danm. bl. a. i form af
fortsættelseskursus og fagskoler.

aftensterne (*Hesperis*). *H. matronalis*
er en haveplante af korsblomstfam.; stam-
mer fra Middelhavslandene; duften er
stærk men aftenen (niotviolet).

Aftenstjernen, da. navn for Venus.
aftensværmer (*Spheciidae* [sf-J]), store,
tendannede sommerfugle, fremragende
flyvere. Larverne med et horn på næst-
dette bagkropsring, op mod en snes arter
i Danm.

afstinning af fortinet jernblirk (hvidblik)
for at genvinde jernblirk til ny forar-
bejdning har stor økon. bet. a kan fore-
tages med klor. der dannet stanniklorid,
SnCl₂, og i tør tilstand ikke angriber jern.

Aftonbladet, dagblad i Sthlm., grl. af L.
J. Hierta (1830), under hvis red. (indtil
1851) A var liberalismens hovedorgan.
Har senere repr. forsk. polit. synspunk-
ter, især kæmpet for skandinavistiske
ideer. Oplag 1948: 168 000.

Aftontidningen, soc. dem. aftenblad i
Sthlm., grl. 1942.

aftrapning, skrä, trinformat afslutning af
murverk.

aftrækker, mekanisme ved skydevæben, der
bevirker skuddets af-
fyrring.

aftræksrør, luftkanaler til bortførsel af dårlig
luft fra beboelsesrum. I bygningsvædg-
terne findes regler for anbringelse af a.

aftægt, aftale om, at overdrageren af en
fast ejendom som del af vederlaget for
denne skal have livsvært underhold for
sig (og i reglen sin efterlevende ægtefelle)
af erhververen.

afvanding, bortledning af vønsket vand.
a kan ske gnm. de naturlige vandløb el.
ved udforelse af kanaler, grøfter, under-
jordiske dræn og kloaker evt. suppleret
med pumpe- el. sluseanlæg.

afvarsling, sirene varsling, når et luftan-
greb el. fare for et sådant er opbrøt; høj
konstant tone i 1 min.

afvigningsvinkel v. skydning er forskellen
ml. elevationsvinkel og projektillets
affyringsvinkel p. gr. af affutagens fjed-
ring.

afvikler, mat. d. s. s. evolym.

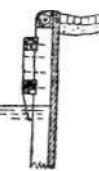
afviserrækværk opstilles i vejkanten
hvor vejkronen ligger i større højde over terræn,
el. hvor korsel ud over vejkanten af andre grun-
de er farlig.

afviseringe, rødt ly-
sende elektr. afviser på
en bil, skal bruges førkør-
selsretningen ændres.

afviserværk, trækon-
struktion, der er anbragt
i havne, indsejlinger.o.a.

Atrapning.

Afviserværk.

afvisning

snævre vandveje for at beskytte farterne el. konstruktionerne (f. eks. bropiller) mod følgerne af påsejling. Sml. færgelæje.

afvisning, *jur.*, rettens nægtelse af at ræge en sag op til afgørelse i realiteten, fordi de processuelle forudsætn. (f. eks. lovlig indstævning, værnetingsreglerne iagttagelse) ikke er til stede, a hindrer ikke at sag på ny anlægges.

afvænnings, den fremgangsmåde, som anv. for at befri personer, der er tilbøjelige til misbrug af spiritus og medikamenter, for trangen til fortsat brug af disse. Misbrug af alkohol og af en del lægemidler, spec. om formgruppen, giver tilsvarende og mere el. mindre ubehagelige symptomer, hvis det daglige forbrug opphører. En medfører derfor ofte vanskeligheder, og til bagfæld srisikoer er betydelig, der kan foregå efter forsk. metoder, men må sådv. efterfølges af en længere tids kontrol på hospital el. egnet anstalt.

afværgelsespligt. If. straffeloen påhviler den enhver efter evne at hindre visse grove forbrydelser, han har fået kendskab til, en kan evt. opfylde v. anmeldelse t. øvrigheden. I tilf. af vanrøgt el. mishandling af børn skal der gøres anmeldelse til det soc. udvalg el. politiet. Overtrædelse af en er strafbar, ved de groveste forbrydelser kan straffen stige til fængsel i 3 år.

Afyonkarahi'sar [fjon-], jernbaneknudpunkt i Tyrkiet SV f. Ankara; 29 000 indb. (1945).

Afzelius [afse'-], *Adam* (f. 1905), da. historiker (oldtidten). Har skrevet *Den Romerske NobilitetsOmfang* (1936) og *Studien über die romische Expansion* 1-2 (1942-44). Prof. i Århus 1946.

Afzelius [av'se:lius], *Arvid August* (1785-1871), sv. folklorist. Invigt medlem af »Götiska forbundet». Udg. s. m. Geijer *Svenska folksvisor* (1814-17).

Afzelius [av'se:lius], *Marta* (f. 1887), sv. kunstnerinde, har bl. a. leveret broderier til Linkopings domkirke.

A. G. el. A./G., fork. f. ty. Aktiengesellschaft (aktieselskab).

Ag, kern. tegn for sølv (lat. *argentum*). Aga'dir, lille havneby i SV-Marokko. Den. ty. kanobåd »Panther« anløb A 1.7.

1911 »for at beskytte ty. interesser«; dette førte til skarp krise, hvor Engl. støttede Frankr. A-affæren afvikledes ved ty. overenskomst 4. 11. 1911, der sikrede Frankr. et faktisk protektorat over Marokko og samtidig ændrede grænserne v. Congo til ty. fordel.

Aga Khan r'a:g'a:r'an] (f. 1877), overhoved f. muhammedansk sek. i Indien. Stor polit. indflydelse; mangemillionær. Deltager i eng.-ind. forhandl. i 1930'rne. ind. delegeret til Folkeforbundet, gen-nemgående eng.-venlig.

agalmatis'lit (gr. *dghama statue, -riti*), tæt taglagt mineral fra Kina. H₂As₃O₆. Anv. som materiale til udskæring af kunstgenstande.

a'ga'm (o- 4- gr. *gámos bryllup*), uden befrugtning, ukønnet.

Aga'men'on, gr. sagkonge i Mykene, grækernes ansører i krigen mod Troja.

a'ga'mer, småskælede øgler med tyktunge, udbredt i varmere egne.

aga'mi (o-i-gem-), forplantning ad ukønnet vej, d. v. s. uden brug af konsceller.

agamosp'er'mi' (a + gr. *gámos bryllup -r gr. sperma sæd*), dannelse af frø uden forudgående bestøvning.

Agana [a'ganjæn], hovedstaden på Guam, ca. 10 000 indb.

Aga'nippe, i gr. ret. musernes hellige kilde, på Helikon.

Aga'panthus [-tus] (gr. *ogdēpē kærlihed* 4- *ānthos blomst*), syd-afr. slægt af lijeafarn.

Blomster i skærm på langt skaft. Stueplanter.

Agape [-'ga:-] 1 Mer-kærlihed), sakramentalte mæltider i oldkirken (ifr. 1. Kor. 11); 2) Guds umotiverede og forskelsløse kærlihed til synlige mennesker, som

Agapanthus.

H

ikke af egen kraft kan skabe forbindelse med Gud.

agar (malajisk) el. *agar-agar*, ei kulhydratholdigt stof, som fremstilles af visse rodalger især fra landene omkr. S- og Ø-Asien; med vand danner det en gelægtig masse; anv. til faste næringssubstrater for bakterier og som afførsningsmiddel.

d'Agar [da'garr], *Jacob* (1642-1715). frida. maler. Medl. af akad. i Paris. Fra 1683 knyttet til det da. hof. Portrætter, bl. a. af *Christian 5.* og hans kreds. Helfigurblade af *Chr. 5.* i *Konsellsalen på Frederiksborg*.

agaricin, [-si'n] (*Agaricus*, navn på svampestækket), vedstille, lægemiddel, udvindes af lægesvamp.

A'gasias (gr. *Agasias*) fra *Efesos* (I. arb. f. Kr.) gr. billedhugger. Hans signatur findes på *Den Borghesiske Fægter*,

Agassiz fr. [aga'si], arner, [*agasi*]. Louis J. R. (1807-73), schw.-arner, naturforsker. Banebrydende undersøgelser over alpegletschnerne, som førte ham til opstillingen af istidsteoriene, dog i en universal form, som vakte modstand. Rejste 1846 til Arner., 1853 prof. v. Harvard Coll. Grl. her museet for sammlingen, zool. og foretog vigtige paeontologiske og dybhavundersøgelser.

Agassiz-søen [äg'ssi], en stor. mod N isdæmmet sø, der i afsmeltingstiden efter istiden dannedes i Manitoba og hvoraf Winnipeg og Winnipegoissaerøe er rester. Det i A aflejrede stenfri ler danner nu frugtbart jordbund.

a'ga't (vist af *Achates* flod på Sicilien), kaledon afsat i tynde, forsk. farvede lag (hvidlig, grå, rødbrun) som a-mandler i hulrum i lava. Anv. til smykkesten, mortere o. a. Findes i Brasilien og Uruguay og slibes i Oberstein, S for Koblenz. Farves underdelen kunstigt (III. se farvestavle: Mineraler og Ædelstener).

Aga'sisz-søen [äg'ssi], en stor. mod N isdæmmet sø, der i afsmeltingstiden efter istiden dannedes i Manitoba og hvoraf Winnipeg og Winnipegoissaerøe er rester. Det i A aflejrede stenfri ler danner nu frugtbart jordbund.

a'ga't (vist af *Achates* flod på Sicilien), kaledon afsat i tynde, forsk. farvede lag (hvidlig, grå, rødbrun) som a-mandler i hulrum i lava. Anv. til smykkesten, mortere o. a. Findes i Brasilien og Uruguay og slibes i Oberstein, S for Koblenz. Farves underdelen kunstigt (III. se farvestavle: Mineraler og Ædelstener).

Aga'thokles (gr. *-klēs*), tyran i Syrakus 317-289 f. Kr., kempede m. vekslende held mod Karthago til 306.

'Aga'thon, gr./l.'gðhon (ca. 445-4".) gr. tragiker; kun få brudstykker af hans værker bevarer. A var ven til Piaion. hvis »Symposion« skildrer en fest i A-s hus.

A'gave, arner, slægt af amaryllisfam. Kort, svær stamme med roset af store, tykke, stive blade. Udvikler efter 8-20 års forløb en mange m. høj, grenet blomsterstand. 275 arter. Af saften tilberedes den meksikanske nationalrik pulque, af bladene fås sisalhamp. En art er prydplante. Ligner i det ydre meget Aloe.

A'gdenes [äg'danæs, -nes], no. nes på Trondheimfjordens S-side; fastningsværker.

Agder [äg'dsr], oldn. fylke, nu delt i Aust-Agder og Vest-Agder.

Agder bispedømme, no. stift; omtauer Vest- og Aust-Agder samt Telemark fylker; 31 784 km², 297 000 indb. (1946). Bispedøse: Kristiansand.

A'gela'das el. *Hagedas* (6.-5. Årh f. Kr.), gr. billedhugger fra Argos.

Agen [a'sæ], fr. by i dept. Lotet-Garonne; 33 000 indb. (1946). handel med landbrugsprodukter,

Agence Havas [a'3:s a'varsj (fr. *ageete* bureau). Frankrigs (og verdens) ældste telegambreau, grl. 1825 af Charles Haas (1785-1858). Under den ty. besættelse oplostes A af Pétain-regeringen; det genoprettedes 1945 som annoncembureau, medens Agence France Press (oprettet 1944) fortsetter dets informationstjeneste.

a'gen'e (lat. *det*, der bor gøres), i handelsproget: notebog, rejsejournal.

a'gen'e (lat. *agenda*), kirkeritual, indeholder forskrifterne for gudstj. og de kirk. handlinger. Bruges kun på luhi. grund.

Agénois [a'je'nwa], del af fr. landskab Guyenne.

agen's (lat. af *agere* gøre, udføre), *ogram*, den handlende person, f. eks. »han blev slæbt i »han synger«, »fjende« i »han blev slæbt i sin f.«; 2) *kern*, undertiden brugt i betydning virksomt stof. (Flertal: a'gen* tier).

a'gen' (lat. *agere* udføre, gøre), i alm. handelsagent; undertiden: handelsrejsende, kommissionær, repræsentant; agent'u'r, en a-s forretning el. repræsentations-bem yndigelse.

agentdiplomatique [a'^adipma'tik] (fr.), regeringsudsending i en høvsuveren stat.

agent provocateur [a'soprovoka'tdir] (fr.), person, der forleder en anden til en forbrydelse med det formål at få ham straffet for denne.

Agenzia 'Stefani (adsensia - J Tit. agenzia bureau), i tal. off. telegrambureau i Rom; grl. 1854 i Torino af G. Stefani. ophort 1943.

Ager i Aszer). da. sogn. N og S f. Tyborø Kanal.

a'ger (a-jord, a-land, a-mark, ptieland), den del af landbrugsjorden, der dyrkes i et sædskifte med vekslende afgrøder. Før udskiftningen henlå meget store arealer i fælleder, overdrev, dyrket d. m. os, men efterhånden som udskifninga skred frem, indtogs større dele af disse arealer ul. dyrkning- a-marken udgør nu ca. 85 % af dei »amb'dr landbrugs-areal..« betegner også det m. to a-rener liggende jordstykke af sædv. 10-15 m br. Inddeling af markerne i • foretages for at undgå unødig tomkørsel ved pløning.

Age'r'atum (gr. *agérmos* som ikke ældes (blomstre tænge)), stegt af kurvblomstre prydplanter.

agerbrug, agerdyrkning; tillige betegn. for den dyrkede jord og anvendes tillige for det eokr

agerbrugssystemer, i inarverbet. driftssystemer kun vedrørende jordens dyrkning, men bruges ofte i samme bet. som *landbrugssystemer*,

Agerby³. Aksel (1889-1942), da. korap. Skrev væsentligt sange, f. eks. *Haven* (9/16) 1929-*2 form. for >Det Unge Toneknins tnerselskab^{*}.

Agerbæk, da. stationsby (Bramminge-Grindsted), V f. Varde; 580 indb. (1945).

a'ge're flat), opræde; opræde som.

agerhejre (' *Bromus arvensis*), græsmarksplante, benyttes kun til eærtig græsleje på let og tor sandjord.

agerhøne (' *Perdix perdix*) alm. hønsefugl i Eur. og N-Asien, blågrå og brungrå med kastaniebrunt skjold på bu-

gen, mangler sporer og kamme, ringe forskel ml. kønnene. Æggene (op til 20) lægges i maj. Standfugl, udpræget mark- og steppefugl. Kyllingerne lever af insekter, de voksne som sommeren og efteråret af frø, særlig pileurt, om vinteren og foråret af græs og kløver, er det vigtigste fuglevildt i Danmark. Bestanden bedst på ukrudtsrige, kalktrængende jorder; jages hyppigt for stående hund. Jagt ud 18. sept.-1. nov. Tid), er indført en del bohemiske til Danmark.

Ager-kanalen (4^r-), passage gnm. Ager Tange 1825-77; opstået ved stormflod

agerkål (' *Brassica cam'pestris*). en noget blådugget urt af *

korsblomstfam. W?

med hele blade, SJ

gule kroner og y.

vandret udspærrede bægerblade.

a bruges ofte af landmanden som samlingsnavn for ukrudts plan lerne

den egl. a. ager-sennep og kiddike. Bekæmpes v. ukrudsharvning og sprøjting med kern. specialpræp.

Agerkål.

V

Agave.

agermåne (*Agri'monia*), slægt af rosenfam. Urter med fjersnitdelte blade og gule blomster i en lang opret klase. 2 arter i Danm. (III. se farvetavle Grøftekantens Planter).

agern, frugten af eg. Kan benyttes til foder og kaffeerstatning.

agernsukker, d. s. s. quercit.

Agernæs, Fyns nordligste punkt.

agern-år, de år hvor egen bærer frugt. 'ager' *publicus* (lat: offentlig jord), statens domæne i det gi. Rom.

ageren [-ren], den fure, der adskiller to agre.

agerrikse, d. s. s. engsnarre.

Agers'bor'g (Aggersborg), landsby nær Agersund, ved Limfjorden over for Løgstør; rester af kongsgård.

agersenne (*Sturnus arvensis*), stivhåret urt af korsblomstfam. med indskærne blade, gule kroner og gullige, udstændende bægerblade. Ukrudt i kormarkører.

agerslæber, harvelignende markredskab, der navnlig anv. til at bryde jordskorpen med om foraret.

Agersnap, pa'yar-] Hans (1857-1925), da. maler, elev af Kroyer. *Blicher på Heden* (1893), fl. altavtyr til jyske kirker.

Agersnap, Harald (f. 1899), da. komp.

Søn af Hans A. 1933 syngemester ved Det Kgl. Teater. Balleretten *Nips* (1921) og *Strauss i Paris* (1932).

agersnegl (*Agrio'limax a'grestis*), lille, grålig el. plettet, nogen snegl (4-5 cm), nattdyr. Skadelig i haver og marker ved at æde bær, spirer osv. Bekæmpes ved indsamling under urtepotter el. udstrøning af melkalk.

agersnerle (*Col' vol'volus arlvensis*), slyngende urt af snerlefam. med store trætfomede blomster og spydformede blade; alm. i Danm., ofte som ukrudt ml. kornet.

Agersted f'a'yar-], da. stationsby (Ålborg-Sæby); 557 indb. (1945).

Agersund (Aggersund), 125 m bred snæring ml. Nibe og Løgstør bredninger i Limfjorden.

Agersund-broen (Aggersund-), vejbro over Agersund, åbnet 1942. A er en jernbetonbro m. klapfag af stål m. 30 ra fri gennemsjeling i midten og et fast brotagf m. 90 m spændvidde på begge sider af klapfaget.

Agersø, 0 i Store-Bælt, SV f. Skælskør; 6,8 km²; 378 indb. (1945).

Ager Tang (Ager 7), 13 km lang tanke, lukker for den nord, del af Nissum Bredning; høfder. Gennembrudt i middelalderen til o. 1100, senere fl. gange ved stormfloder. 1825-77 fandtes Ager Kanal, og siden 1862 Tyborøn Kanal.

agertidsel (*Circium ar'vense*), en tornet, fliget bladet plante hørende til de kurvblomstrede. Særbo; blomster rødviolette. Meget besværligt ukrudt p. gr. af sine dybtgående, knopskydende rødder.

agerugle (*Agrōtis 'segetum'*), natsommerfugl af uglernes fam. Larven, der hører til de såkaldte knoporme, er meget skadelig på rodfrugter m.m.

Agesi (*Iao's (gr. Agē'silaos)*), konge af Sparta 397-62 f. Kr., søn af Archidamos 2., slog perserne i Lilleasien og 394 en gr. koalition v. Koroneia.

ageu'si (-a + gr. *gei'se* smage), mangel på smagsforenemmelse.

AGF, fork. f. /frhus Gymnastik/øening af 1880.

'**Agfa** (fork. t. *aktiengesellschaft/iir anilinfabrikation*), før 2. Verdenskrig forende fabrik f. fot. artikler (Berlin); grl. 1873, fra 1904 del af I.G. Farbenindustrie.

Agger, uoff. skrivemåde for Ager- (i lokalitet i sognene Ager og Agersborg). **Agger**, Knud (f. 1895), da. maler; medl. af »Den Frie Udst.« fra 1939; har i landskaber, interiører og figurbilleder udfoldet en stærkt personlig og fantasifuld kolorit.

Knud Agger: Ved Vinduet. 1939-40.
(Kunsthus.)

Aggerholm, Ellen (f. 1882), da. skuespillerinde. Deb. 1901. Forsøgte s. m. sin mand, Svend A., en eng. karriere, afbrudt af 1. Verdenskrig. Betydeligste periode i 1920erne på Casino.

Aggerholm, Svend (1875-1940), da. skuespiller. Deb. på Dagmarteatret 1898. 1917-21 og 1935-36 dir. for Odense Teater. Stiftede 1927 en da. Dickens-klub. G. m. Ellen A.

agglutination (lat. *agglutinare* klæbe) kaldes den proces, hvor blodlegemerne klumper sig sammen i st. f. at holde sig isoleret opslammed i plasmaet; ofte synlige med det blotte øje. a. anv. også om bakteriers sammenklumping, der er karakteristisk for mange infektionssygdom. og derfor et vigtigt diagnostisk middel.

agglutinationsteori (lat. *agglutinare* klæbe + teori), sprogv. søger at forklare alle affiksene i indeour. sprog som opr. selvst. ord, således som det f. eks. lader sig påvise for den efterhængte artikels vedk. i da.: mand-en. Synspunktet har dog aldrig kunnet gennemføres i sin helhed.

aggluti'n'e'rende sprog (lat. *agglutinare* klæbe), sprog, hvis ordstammer ikke ændres under bojningen, således at affiksene overalt er tydeligt adskilt fra ordstammen. Eks. på er tyrkisk og mongolsk.

aggluti'n'i'ner (lat. *agglutinare* klæbe), antistoffer, der findes i plasmaet, og som kan fremkalde agglutination og hemolyse af blodlegemerne hos individer af en anden blodtype. Dannes også immunpatologisk, f. eks. når m**-blod indsprøjtes på rit*-individier.

aggra've're (lat.), skærpe, forværre. **aggre'ga't** (lat. *aggregate* samle), 1) samling af genstande uden indre forb. Mod. organisk helhed; 2) i *petrografen* sammenhobning (klastisk a) el. sammenvoksning (kristallinsk a) af krystallinske el. amorf legemer. Strukturen efter krysalindividernes form kornet, stænglet, trædet, bladet og skællet. Næsten alle bjergarter er a; 3) *tekn.*, to el. fl. indbyrdes forbundne maskiner el. maskindeler.

aggregatformer, fys. d. s. tilstandsförmer.

aggression (lat. *aggredi* angribe), angreb; *aggressi'v*, angribende, udfordrende; aggressivit'e't, angrebslyst, en mod andre rettet fjendlig sindsstemning og de deraf udspringende handlinger.

Agheila, El [-gæi-], lille by i Libyen på

grænsen ml. Tripolitania og Cirenaica; endepunkt for 1. brit. fremstød i febr. 1941 og 2. brit. fremstød i jan. 42. Erobedes slutelig af 8. brit. armé 12. 42. **Aghla'biderne**, arab. dynasti i Atlaslandene 800-909. Erobrede Sicilien. Hovedstad: Kairouan.

agi'ader, Agis' efterkommere, Spartas ene kongehus.

agio [fldso] (ital. opgæld, kursgevinst), difference ml. en pengesorts el. et verdipapirs markedsværdi og pålydende. Er diff. negativ, kaldes den disagio.

Agis 4 konger af Sparta: 1) Agis 1., grl. if. saget Agiadernes dynasti. -2) Agis 2., reg. 427-397 f. Kr., søn af Archidamos 2., ledede Spartas landkrig mod Athen 426-05. -3) Agis 3., reg. 338-30, søn af Archidamos 3., faldt under oprør mod Makedoniens. -4) Agis 4., reg. 244-41, sögte ved borgerrettsudvidelse og nyordning af jorden at genrejse Spartas magt, men faldt mod medkongen Leonidas 2.

agi'ta'kel (lat. *agiare* bevæge), en pistil (støder til en morter) af træ.

agitation (lat. *agitare* bevæge), kraftig (partisk) påvirking ved tale el. skrift.

agi'tato [ad3i-] (ital.), mus., hastigt, uraligt.

A-G-komplekset (A, fork. f. gr. *aner* mand, G. f. *gyné* kvinde), et af K. E. Correns indført begreb, dækende sammen af arvefaktorer, svarende til hanlig plus hunlig udvikling.

A'glæia (gr. egl.: den strålende), i gr. mytol. en af de tre chariter.

agn, madding, anv. især v. krogfiskeri. **agn'a'ter** (lat. af *ad* + (*gnatus* født), personer, beslægtet udelukkende gnm. mænd.

agnatisk - kognatisk succession, en principielt agnatisk succession, som dog overgår til at være kognatisk, når **der** ikke findes flere agnater.

agnatisk succession (lat. *agnatus* beslægtet gnm. mænd), i statsretten betegn. for, at kongeværdigheden nederves fra mand til mand og således, at kun slægtstab gnm. mænd giver arveadkomst. Tilsv. regler fandtes i ældre tid indenfor.

Agnes (d. ca. 303), kyskhedens helgeninde helgendag 21. 1.

Agnes (d. 1304), da. dronning, datter af markgrev Johan af Brandenburg, 1273 g.m. Erik 5. Glipping, 1293 g.m. Gerhard 2. af Holsten.

Agnes af Me'ran, Filip 2. August af Frankrigs 3. hustru, 1196-98.

Agnetevisen, sen da. folkevis af slav.-ty. opr. om pige, der ægter og svigter en havmand. Motivet bl. a. behandlet af Ewald, Baggesen og H. C. Andersen.

'Agni (sanskrit: ild), i ind. rel. ilden, spec. den kultiske, både som kraft og personalificerede som guddom,

agno'si (-a -f -gnosi), manglende erkendelse af en genstands brug.

agnosticisme [-sis-] (gr. *āgnostos* som ikke kan erkendes), uvidenhedslære, af Thomas Huxley dannet betegn. for den opfatelse, at mennesket intet kan vide om det, der ligger uden for erfaringens verden og derfor bør afholde sig fra spekulationer derover.

A'gnostos (gr. *āgnostos* som ikke kan erkendes), slægt af ganske små trødbitter med to kropsled og lige store hoved- og haleskjold.

agnus Dei [l'de:i] (lat: Guds lam), 1) betegn. (jfr. Joh. 1. 29) for Kristus, der ofte fremstilles som et lam; 2) siden 7. årh. en salme knyttet til messen, anv. også i Danm.

Agno, tild. skrivemåde for Avno.

ago'gik (gr. *agogé* tempo), den del af rytmelære, der beskæftiger sig med tonernes relative længde, f. eks. med sådanne rytmiske forskydninger, som fremkommer ved rubato, tenuto o. l.

ago'n (af gr. *agonia* strid), i oldtidens Grækenl. væddekamp indenfor sport og kunst.

a'gone [l- + gr. *gonia* vinkel], kurver gnm. punkter på jorden, hvor kompasnålens misvisning er nul.

ago'ni" (gr. kamp), døds Kamp.

ago'nister (gr. *agonistés* den, som kæm-

agora

per), muskler, der medvirker under en bevægelse el. ved fiksering af et led. Mods. antagonist.

ago'ra (gr: folkesamling), forsamlingssted, torvet i de gr. byer; især kendt er **a** i Athen.

agoraf'o'bi (gr. *agora* torv + *fobi*), d. s. s. pladsangst.

Ag'o'rakritos (5. årh. f. kr.), gr. billedhugger, elev af Feidias. Brudstykke af *Nemesisstatuen* i British Mus.

A'gosta, tidl. navn på Augusta (by på Sicilien).

Agpat [ap:åt] (grønl: Lomvierne), ø i Umanak-bugten, Vestgrønl. Her lå det første grønl. marmorbrud, der var i drift 1933-35, hvorefter det flyttedes til Mar-morilik.

-agra (gr. *agrein* grib), jagende smerte. **Agra** (eng. [a:gra]), by i United Provinces, Hindustan. 200 km SSØ f. Delhi, ved

Taj Mahal, Agra.

Jumna; 284 000 indb. (1941). Bomulds-o. a. industri. Jernbanecentrum. Stor-moguleres residens 1564-1585. Pragtfulde bygninger, især Taj Mahal. Engelsk 1803.

a'graf (fr.), 15° kramppe, spænde, forsynet m. hage og øsken til at sammenholde, kledragten. Broche-agtigt smykke til påhæftning, f eks. **A'grap'**, påbøvedtøj; **2'kir**, lille metalklemme, anv. til at holde sår-rande sammen med; 3) i barokkakt. en kartouche-lignende forsiring, omklam-rende en bues top.

'agrafa (gr: uskrevne), Jesusord overleveret uden for N. T.-s fire Evangelier.

agra'fi (-a- + -grafi), tabet af evnen til at skrive.

'Agram, ty. navn på Zagreb i Jugoslavien. **agra'ma'n** (fr. *agrément* præsider), smal bort, håndvævet el. forarbejdet af posse-mentarbejde.

agranulocy'tose [-sy-] (*a* + *granula* -j-cy- + -ose), alvorlig lidelse med nedsat dannelse af hvide blodleddinger. Ofte ses halsbetændelse med dybtgående vævs-henfald og almen infektion. Fremkaldes af visse Jeem. og radioaktive stoffer.

a'gra'r (lat. *agrus*, af ager mark), land-mand.

Agrar foren in g., Danmarks, stiftedes 1893 under indtryk af prisfalderkrise med det formål »at støtte da, landbrugs økon. og soc. interesser gnm. indflydelse på lov-givningsmagten, særlig ved rigsdaysvalg». Bidrog til forståelse ml. Højre og moderate Venstre v. forliget 1894, skært an-grebet af Hørup. Foreningen ophørte omkr. 1910-11.

Agrarpartiet, fi. bondeparti, stiftet 1906. Demokratisk, ivrigt f. fi. sprogs frem-trængen, f. jordbesidernes økon. krav. Bl. lederne Relander og Kallio; som største borgerl. parti hyppigt i min. i 1930-erne. Fik i 1948 56 af rigsdagens 200 mandater; deltog i fi. samlingsreg. til juli 1948.

ag'reement O'grímsnt] (eng.), overens-komst.

agrément [ag're'ma??] (fr: samtykke), en regerings bekræftende svar på en anden regerings anmodning om at godkende en bestemt person som gesandt.

'Agri Baynehøj, 137 m h. bakke i Mols Bjerge, S-Djursland.

A'gricola (39-93), rom. statholder i Bri-tannien 77-85, hvor Rom's magt udvi-

dedes. Biograferet af svigersønnen Tacitus.

A'gricola, Michael[ca. 1508-57], Finlands reformator. Uddannet i Wittenberg. Vir-kede i Finland fra 1539 (bisiskop i Åbo 1554) og oversatte bl. a. N. T., dele af G. T. og en katekismus til fi. Skaber af det fi. skriftsprøg.

Agrigento [-'d3æn-] (før 1927 *Girgenti*; lat. *Agrigentum*, gr. *Akrágas*), ital. by

Junia Lacinias tempel, Agrigento.

nær Siciliens S-kyst; 33 000 indb. (1936). Talr. gr. og rom. oldtidsmindestænger, bl. a. 11 templer. Opr. gr. koloni (gr. 582 f. Kr.); hårde kampe m. Karthago. **agrikul'tu'r** (lat.), agerdyrkning, land-brug.

Agrip (isl: utdog), navn på defekt hånd-skr. fra I. halvdelen af 13. årh., indehol-dende et kompendios fremstilling af de no. KongersJist. fri beg. af 10. til midten af 12. årh. Å er formentlig skrevet af no. (isl.?) gejstlig omkr. 1200.

A'grippa (d. 12 f. Kr.), Augustus' ven og svigerson, slog 36 Sextus Pompejus og 31 Antonius ved Actium. Konsul tre gange, byggede Pantheon, termer og vandledninger.

A'grippa von 'Nettesheim, Cornelius Heinrich (1486-1535), ty. filosof. Under indfl. af nylatonismen og Kabballa frem-satte A i sit hovedv. *De occulta Philosophia* (1510) en mystisk verdensopfattelse, hvorefter der gives 3 verden for bundne ved en almen sympati, som muliggør ma-giske påvirkninger.

A'grip'pina (1) A den ældre (d. 33), datter af Agrippa, g. m. Germanicus, for-vist til Tiberius, moder til Caligula. - 2) A den yngre (d. 59), Neros moder, ægtede år 50 sin farbroder, kejser Claudius, som hun forgav 54; myrdet af Nero.

agro'no'm (gr. *agronomos* som bor på landet), teoretisk uddannet landmand. Be-tegn, anv. bl. a. i No. og Sv. og svarer til det da. landbrugskandidat.

A'glek t<æktælek, landsby i N-Ung, tæt ved grænsen til Cechoslov., i nærheden drystenshule, *Baradala* [borodb], med ralrige rester af hulebjørne o. a. dyr.

agter (holl.), den bageste del af skibet (a-skib), hvor ror og skruer findes.

agterlast, det agterste lastrum i et skib. **agterspejl**, fladen, der afslutter agter-en den af et spejlgattet fartøj. Alm. på joller, kuttere og småfartøjer.

Aguas calientes [tfgwaskal'jentæs], ho-vedstad i den mexicanske forbundsstad A. 400 km NV f. Mexico City; 104 000 indb. (1940).

Aguéu [a'gœu], Ivan (1869-1917), sv. maler; landskaber og figuriller, under indflydelse af P. Gauguin; var en vagabond-og hembetempe, mystiker og anarkist.

Agulhas, Kap, [a'gålas] (portug. *agulha* naf), Afr. sydligste punkt; 34° 51' sydl. br.

a'gurk [*Cucumis*], slægt af græskarfam. 26 arter, der mest hører hjemme i varme lande. Alm. a(C. *sativus*) har enkønnede, gule blomster, frugten er et afslægt bær. Den dyrkes i mange varieteter, både på friland og i drivhus. Ringe næringsverdi.

a'guti (guaraní- sprog), d. s. s. guldhare.

Ah, fork. for amperetime (th af lat. *hora*, eng. *hour* time).

A'haggár, plateau (indtil 2000 m) med enkelte højere toppe (Ilaman 3000 m) i det centrale (algierske) Sahara.

Ahas'verus, Den Evige Jøde el. *Jerusa-lem's Skomager*, slog if. legenden Kristus på vej til korsfästelsen og blev derfor som straf en fredlös vandrer, der aldrig kan dø.

A'ha'zja, 1) Akabassón, konge i IsraelsRige, døde efter et fald (ca. 852 f. Kr.); 2) Jo-

rams søn, konge i Juda Rige, dræbtes af Jehus folk (ca. 841 f. Kr.).

'Ahí (sanskrit: slange), i ind. mytol. d. s. s. Vritra.

Ahi'melek, præst i Nob; Saul lod ham dræbe, fordi han havde hjulpet David.

A'hiramsarkofagen, kongesarkofag fra Byblos fra ca. 1200 f. Kr. med den hidtil ældste semit. alfabetindskrift.

Ahiramsarkofagen

Ahlberg [a:ibærjj], Alf (C 1892), sv. forf. og højskoleforst. Har med fordomsfilos. ofte polit.-aktuelle skrifter bidraget bet. t. sv. folkeopdragelse; *Filosofiens historia* (1931, da. 1946).

Ahlefel'dt, adelsslægt, opr. fra landsbyen A i Holsten; kendes fra 14. årh., havde især i 17. årh. stor magt i Holsten og i Danmark, hvor den fik omfattende gods'er, særlig grevskabet Langeland m. Tranekær; A på Traneker fik 1785 no. grevskab Laurvig (Larvik) og førte siden navnet A-Laurvig(en).

Ahlefeldt, Frederik (1623-86), holstensk godsejer, greve. Modständer af Gottorp; da. konges statholder i Hertugdømmene fra 1663; bidrog 1676 til Griffenfeldts fald, storkansler 1676-86.

Ahlefeldt-Laurvig, Carl William (H60-1923), greve, da. gesandt i Wien 1897-1908, udenrigsmin. 1908-09. 1910-13.

Ahlefeldt-Laurvig, Preben (1872-1946), greve, da. diplomat. Gesandt i Kina og Japan 1912-20, i Engl. 1921-37.

Ahlin [a'lin], Lars (f. 1915), sv. forf. Debut, med den socopsyk. roman *Täbb med manifestet* (1943); anv. i eksperimentralromanen *Min dod er min* (1945, da. 1946) den individuelle bevidstheds etisk-rel. problemer som motiv.

Ahlm'an, Hans (f. 1881), da. forf. En række digtsaml., bl. a. *Poplerne* (1910), *Forår i Danno* (1920) og *Skriveren ved ynduet* (1935), viser stifteligt øgte meneskighed og skolet formevne. Kritisk hovedværk: *Det Da*, *Parnas* 1900-1920 (1920).

Ahlm'an, Hans W:son (f. 1889), sv. geograf, prof. i Sthlm. fra 1929; har især beskæftiget sig med glacialstudier og berejst nordpolarrlandene. *Norge. Natur och naringsliv* (1943).

Ahlm'an, Nicolai (1809-90), sønderjysk polit. Landmand på Als. Valgtes 1867 s. m. Krliger til ty. rigsdag og sögte at skabe ørenlyd for da. krah; 1867-75 medl. af preuss. landdag, men nægtede at af-lægge ed og udelukkede fra forsamls.

Ah'matova [af-j], Anna, pseud. for A. A. Gorlenko (f. 1893), russ. digterinde, som i 1913 fik sin gennembrud med *Rosen-krans*, en saml. erotiske og egocentriske digte. Blev 1946 ekskluderet af forf. forbundet som sovjetfremmed.

Ah'medabad (eng. t^ma'da'bâd, -'ha:d), by i prov. Bombay, Hindustan, N f. Bombay; 591 000 indb. (1941). Vigigt centrum for bomuldsindustri.

Ah'mes, gr. Ámas'ts el. Ámosis, ægypt. konger. Ahmes 1. reg. ca. 1580-57 f. Kr., befriede Ægypt. fra Hyksos' fremmed-valde og genretzte det faraoiske rige. Ahmes 2. reg. 569-25 f. Kr., tilfrev sig som fører et militærparti tronen efter Apries' mislykkede inddelning i Syrien.

Ahnlund [amlund], Mils (f. 1889), sv. historiker, Prof. v. Sthlm.s Højskola siden 1928. Udg. skr. om Gustav Adolf og Sv.s stormagtstid i 17. årh.

A'ho, Juhan, pseud. f. Johan Brofeldt (1861-1921), fi. for. Forbandt alsidig vesterste, dannede med brændende patrio-tisme; skildrede i fi. brede psyk. romaner den nat. og rel. vækkelse i Fini. Overs. til da.

ahorn ('Acer p se udo' *platanus*'), højt træ af lønfam. Modsatte 5-fligede blade m. spidsedanske indskæringer, blomster i hængende, grønlige klaser. - Alm. plantet og forvildet i da. skove. - Veddei anv. til mindre genstande, især køkkenredskaber.

Ahr [a:r], biflod til Rhinen, udspringer på Eifel.

'Ahrenberg [-bærj], *Albin* (f. 1889), sv. flyver; ydede et stort arbejde for flyve-sagen. Foretog i maj 1931 en flyveekspe-dition til Grønln. for at undsætte en eng. ekspedition.

'Ahriman (oldpers.), i parsismen den ond; verdensgud.

•Ahura 'Mazda (oldpers.), parsismens verdensgud.

Ah vənanmaa ['at'anənma:], fi. navn på Åland.

ai, græsk distong, gengives på da. alm. med æ. ai-ai' (*Chiromys madagascariensis*), halvabe; gnaverliggende fortænder, lang,

tynd mellemfinger, busket hale; nattdyr; lever af træborende insekter; Madagaskar. A'i'da, opera af G. Verdi med tekst af Antonio Ghislanzoni (1824-93). (Første-opførelse Cairo 1871, i Kbh. 1885).

aide [æ:d] (fr.), hjælp, medhjælper; Aide-Mémoire [æ:dme'mwɑ:r] (fr. lommebog), supplerende skriftlig meddelelse el. indlæg.

Aigina [æ'jina] (lat. (da.): *Æ'gina*), gr. Αἴγινα Den Saroniske Bugt S. f. Athen; 85 km²; ca. 10 000 indb. jfr. *Eginakulpturerna*.

Aigisthos, se *Ægisthos*.

aignette [æ'grat] (fr. silkehejre; fjerbusk), egl. hejrens nakkefjer, siden ca. 1700 betegn. for hattepynt, især et fjer- el. buket-formet juvelsykke.

Aigues-Mortes [æg'mɔ:t], by i dep. Gård, S-Frankr.; ca. 4000 indb. A er især kendt for den velbevarede med 15 tårns og 10 porte forsynede bymur fra slutn. af 13. årh.

Aiguille [æg'y:i:] (fr. nål), alm. navn på bjergtoppe i Fr. Alper i Savoien.

AIK, fork. f. arbejdernes /dræts/dub af 1895.

Aiken fæ:kin], *Conrad* (f. 1889), amer. digter. Deb. 1916 med *The Jig of Forslin* senere fulgte bl. en *Selected Poems* (1929). Største bet. gnm. sin udg. virksomhed a amer. poesi.

Ai'lanthus [-tus] (nylat.), SØ-asiat. træer, nær beslægtet med citron, med meget lange, finnede blade. En art er haveplantet i Damm., men ikke helt hårdfør, a-silke er en mindre fin silke, fås af en spinder, der lever på A.

DT'Ailly [d'aj'i], *Pierre* (1350-1420), fr. filosof og teolog, kansler for Paris' univ., biskop. Reformist, som ville bruge konciliarisme mod paven; førende på Konstan-z-konciliet.

aim'a:rå (aymard), sydamer. indianerfolk af egen sproget i Boliviias højland, efterkommere af det forhistor. tiahuanacofolk.

Ain [æ:], 1) 190 km 1. biflod til Rhone, fra Jura-bjergene; 2) fr. dept. omkr. 1); 5826 km²; 307 000 indb. (1946). Vigtige øger brugsområde. Hovedstad: Bourg.

Ain Sefra [a-inse'fra], territorium i S-Al-gier; 193 000 indb. (1936). Hovedstad: A.

'ainu, folk med eget sprog i N-Japan, i stenalderen over hele Japan. Europid race; opr. jægere og fiskere, nu agerbru-

gere. Kulturelt mærkelig stilling: påle-huse, bastøj viser tilknytning til Indo-nesien; jordhytter, hundeslæde til ark-tiske egne. Dragten jap. præget.

'Aiolis (gr. ^/o'fc), i oldtiden betegn. for den af æeler beboede del af Lilleasiens V-kyst. Aiolas, se *Æolus*.

AIPO, d. s. s. American Institute of Public Opinion, det sak. gallupinstitut.

air [æ:r], luft; (fornemt) ydre el. væsen. - mus., melodi, vise; også kort lyrisk præget musikstykke, behersket af en enkelt, bredt båret melodisk linie.

Air [a:ir], indtil 1895 m h. bjergdrag S Sahara.

'Aira, dværgbuske; slægt af græsfam. I Damm. 2 arter på sandede steder. A elegans, eenårigt prydgræs.

air-conditioning [æ:a kan'difeni?] (eng.), luftkonditionering.

Airdrie [æ:dri], by i Skotl. 0 f. Glasgow. 26 000 indb. (1931). Kul- og jernminner. Bomulds- og papirindustri.

Airedaleterrier [æ'de:læif], hunderace, stammer fra Aire-dalen i N-Engl.

Airedaleterrier.

air-training beton [æ:ar in'tre.ni:7] (eng. air-training luft til trækende), hitemulgeret beton.

Air France [æ:r 'fræ:s], Frankrigs stats-subventionerede luftfartselskab, gr. 1933. airline fæ:sfain] (eng. luftlinie), flyverute. Air Mail [æ:s 'mai:l] (eng.), luftpost.

air-minded [æ:a'mindid] (eng.), air lift + mind sind), flyvevant.

ais [a:i], den ved et jf (kryds) et halvt tonetrin forhøjede tone a; 11. tone i den kromatiske skala.

Aischines, da. [æ'ski:-j (gr. *Ai'schines*) (389-314 f. Kr.), gr. taler, Demosthenes' (af kong Filip af Makedonien bestukne) modstander.

Aischylos, da. [æ'i'sky:-] (gr. *Ai'schylos*) (525-456), attisk tragediedigter. Skabte den egl. tragedie ved at indfore to, senere tre skuespillerne i st. for den tidl. ene, væsentlig fortællende, og ved at flytte hovedvægten fra korsangen over på handling og dialog.

Af A-s tungtejen-, dybt rci. c.^~ ^~~W^"m

ning er bevaret 7 dramaer: *Perserne*, *Syv mod Theben*, *Agamemnon*, *Choë-*

forerne. *Eumeniderne*, *De Bonfaldende og Den Lænkedde Prometheus*. Overs. til da. 'Aisha [-fa], anden stavemåde for *Ajisha*. Aisne [æ:n], 1) 279 km 1. biflod til Oise; udspringer i Aragonne. Under 1. Verdenskrig hårdt omkämpet (fr. sejr sept. 1914; forgeses fr. offensiv forår 1917). 2) Fr. dept. omkring 1); 7428 km²; 453 003 indb. (1946). Ågerbrug og industri (særlig glas og tekstilvarer).

Aisopos, gr. navneform for *Aesop*. Aistulf, langobarderkonge 749-56, erobrede 751 Ravenna fra Byzans, gjorde Rom skatskyldigt 752, men måtte, slæt Pipin den Lille, overdrage paven døss erobringer.

ait'o'ler, Aitoliens indbyggere. Ait'o'lien (gr. *Aitolia* [æ:tø-li-a]), landskab i det vest. Mellemgrekkenland Nf. Pâtrai-Bugten; nu del af prov. Aitolia kai (og) Akarnania (7750 km²; 256 000 indb. (1938). Hovedstad: Mesologgion). - I 3. arh. f. Kr. var det aitoliske forbund en af Greklands mægtigste stater, men knuses af Rom 189 f. Kr.

A.I.V. metoden, fork. betegn. for en af A. I. Virtanen udarbejdet ensileringsmetode.

Aix-en-Provence [æks ð pro'va:s], gi. fr. by N f. Marseille, 46 000 indb. (1946). Fremstilling af olivenolie m. v. Gr. tu romere 123 f. Kr. (*Aqua Sextiae*).

Aix-la-Chapelle [æks la 'ʃapel], fr. navn på byen Aachen, Tysk.

Aix-les-Bains [æks le 'bie], fr. kursted i dept. Savoie; 15 000 indb. (1946). Svølvbadet.

Ajaccio [a'jatSo], fr. [a:zak'sjo], havneby på Corsica; 31 000 indb. (1946). Korall- og sardinifiskeri. Napoleons fødeby.

Ajas (lat. *Ajax*), gr. sagnhelt, døltog i toget mod Troja, begik selvmod, for-blænt af guderne. Hovedperson i Sofokles' drama »A«.

Ajax, Idrettsforeningen, stiftet 1934, 1. division. Fl. gange danmarksmester i håndbold. 182 medl. (1948).

'Ajisha, datter af Abu Bakr, blev profeten Muhameds yndlingshustru; var efter Muhameds død en hård modstander af AU.

ajle, den flydende gødning (urinen) fra husdyr. Vigtigt gødningsmiddel i landbruget. Efter jævn fodring indeholder a 0,5% kvælstof og 0,8% kali, men kun spor af fosforsyre. Da hovedparten af kvælstoffet er til stede som det letflygtige ammoniak, må a opbevares i tæte beholdere.

ajlebeholder, ajlebrønd el. ajlekumme, muret el. støbt beholder til opbevaring af ajle. For at undgå tab af flygtige kvælstofforbindelser bør væggene være fuldstændig tætte, ligesom den skal forsynes med et tæt dække.

ajlenefælder, redskab til at føre ajlen direkte fra ajletønde ned i jorden ude i at den udsættes for luftens påvirkning. a er derfor forsynet med hule harvestender.

ajlespredere er i reglen rækkespredere, der anv. ved udkørselen af ajlen på marken; de aflosses nu mere og mere af ajlenefeldelære.

Ajmer (eng. [æ:ds'mis], ind. [æ:d3tme:r]), by i prov. Ajmer-Merwāra, Hindustan, 350 km SV f. Delhi; 147 000 indb. (1941). Jernbanecentrum.

Ajmer-Merwāra (eng. [æd3'mi3m3'wa:r3]), prov. i Hindustan, SV f. Delhi; 7030 km²; 584 000 indb. (1941).

å jour [a'jur] (fr. til dagen, (åben) for dagen); føre å, bringe i (orden) indtil dags dato; holde sig å med, følge dagligt med, være på højde med. - I kunsthåndværk betegn. f. 1) irsk el. guipure-hækling; 2) indfattning af ædelstene i smykker uden folieunderlag, -å-stoffer, gennembrudte stoffer.

'A juga (a 4- lat. *jugum* låg), d. s. s. labeløs. Akab (d. ca. 850 f. Kr.), konge i Israel, g. m. Jesabel, en kongedatter fra Tyrus, der protegerede sit hjemlands Ba'alkult. Heraf opstod stridigheder med profeten Elias. Med Josafat, kongen i Juda, che n-pede A mod aramæerne og faldt i kanpen om byen Ramot i Gilead. Mod asiy-

erne havde A kæmpet i slaget ved Qarqar 853.

•Akaba-bugten, anden stavemåde for Akaba.

akacie [-si], da. stavemåde for Acacia. akaciætræ (Ro'binia pseudo*cacia), navn på den uægte akacie. Sml. robinie.

akâde'mi' (gr. *Akadémia*) idrætsplads i Athen, hvor Platon underviste, - 1) højere læreranstalt (kunst-a, handels-a, militær-a, forst-a osv.); - 2) sammenslutning af videnskabsmænd, kunstnere o. l. (Académie Française, Royal Academy osv.).

Akademiet for de Tekniske Videnskaber, da. akad. (grl. 1937) til fremme af tekn.-vidensk. forskning og anv. af dens resultater til gavn for da. erhvervsliv. A er delt i 8 grupper og kan højest omfatte 200 medl.

akâde'miker, person, som studerer el. har studeret ved et univ. el. som har taget studenteksamen.

akâde'misk, hørende til akademi el. univ. a kvarter, med et kvarters forsinkelse. Udtrykket hentyder til, at forelæsn. ved univ. i reglen begynder et kvarter senere end angivet i planen.

Akademisk Boldklub (fork. AB), grl. 1889, samler fortrinsvis den studerende ungdom til fodbold, cricket og tennis. Talsr. fodbold- og cricketmesterskaber. 1.6.1948 2169 aktive og 654 passive medl.

akademisk borgerbrev, bevis for, at den studerende er indskrevet ved univ.; akademisk borger, den, der har modtaget a.

Akademiske Palmer (fr. *Palmes académiques* [pal'meza'ki], fr. orden for kulturelle og humanitære fortjenester, stiftet 1808; to klasser: Officier de l'instruction publique og Officier d'Académie).

Akademisk Skytteforening, da. rifleskytteforening for akademikere, stiftet 1861; ændret 1866 til Akad. Skyttekorps, der ordnes og rustedes som fodfolk, men blev forbudt 1937. Foreningen dyrker man Ans skydning og gymnastik.

akajou [aka'su] (fr. af tufi-sprogl.), frugten af elefantlustræt (*Anacardium*), som dyrkes overalt i troperne; smager som æbler. Af skallen udvindes en sort farve.

Akar-na'nien (gr. *Akarna'nion*). Mellemgrænlands vestligste landskab i oldtiden. A-s bystaforbund oplost af Rom 197 f. Kr.

akaro'i'dharpiks (nylat. *acarus mide 4-oid*), spiritusoploselige, farvede harpiksarter, der udskilles af xanthorrhoea-træer (Austral.), undertiden samler der sig ved stammens fod klumper på ca. 100 kg. I handelen rød og gul a. anv. til sebefyldning, papirlimming, lakfernis, segllak, osv.

akata'lekt(isk) (gr.), uafkortet; især om en verslinje med fuldt stavelselst i alle fodder, mods. katalekt(isk).

'Akaz, konge i Juda Rige (ca. 734-15), afslag på gå med i en koalition mod Assur, dannet af Israels konge Peka og Araims konge Rezin (Rason). Profeten Esajas forsøgte forgaves at hindre A i at anmode assyerkongen Tiglat Pileser om hjælp.

'Akbar (arab: den meget store), tilnavn for Ja'lâued 'dln-Mu' hammad (1542-1605), stormogul i Indien 1556-1605. Erobrede Kashmir og Bengal, beherrede det meste af Indien m. fremragende dygtighed. Opr. muhammedaner, men søgte at samle sine undersætter om en enhed sre ligion (monoteisme, sjælevandring.)

akcent, d. s. s. accent i bet. betoning, akcentuation [faksen-J *fad* + lat. *cantus* sang], trykforder-

ling; akcentu'e'- *fifâsJ V^&-\$I*
re, betone. *t^v/5^&5\jsil^*

ah'eleje(Aguilegia), A*^a* *i^>rlPIÉ^*
slegt af ranunkel-fam. Stauder med ***^o^;* *fj^Sij*
nikkende, reglm. *Smf* ^

blomster med 5 spo-
rer. 50 arter (Mid-
delhavsområdet, *W*
alm. prydplanter. *v*
Akeleje.

Åker ['o:kar], fra 1. 1. 1948 industribydel i Oslo; 129 000 indb. (1946).

•Akers'elva, no. elv, fra Maridalsvatn genn. Oslo ved Vandkraftstationer.

Akershus [-hiirs], 1) slot og fæstning på øde S f. Oslo, beherskende indsejlingen. Grl. som borg, vistnok ca. 1300. Omkr. 1370 gjort beboeligt ved rejnsning af en kongefløj (Margrethesalen). Under for-

eningen med Danm. stadig udvidet med simple brugsbygninger og fæstningsværker (bastionære udenvarer omkr. 1592-1640). Rummede No.s arkiv indtil 1866, nedlagt som fæstning 1888, nu hist. mindesmærke; 2) no. fylke omkr. Oslofjordens underste del; 5345 km²; 297 000 indb. (1946). Omfatter Romerike og en del af Nordmarka. Afvandes af Glomma og Akerselva. Bet. agerbrug, skovbrug og omkr. Oslo industri. Eneste købstad: Drøbak.

Akhmatova, anden stavemåde for Ahmatova.

Akh'naton, andet navn for Amenhotep. A'kiba ben Josef (ca. 50-135), berømt jød. lovlejer, blev henrettet af romere for sin støtte til Bar Kokbas opstand.

Akita, jap. prov. på NV-Honshu. Oliefeltet. Akit'ofel, Absaloms rádgiver, begik selvmod, da hans slagplam mislykkedes.

<Akka, arab. navn for Acre i Palæstina.

•Akkad, den nordl. del af det land, man efter ca. 2000 f. Kr. betegner som Babylonien. A var navnlig beboet af semitter. Det akkadiske dynasti ca. 2300 f. Kr. herskede under kong Sargon til Middelhavet og Lilleasien. *Kunsten* i A har et særpreg i sm. m. den tidl. og senere sumeriske: frihed og bevægelighed hos fig.; anv. af landskabsmotiv kendt fra Naram-Sins sejrsstæle.

ak • ka'disk, fællesbe tegn. for babyl. og assyr. i modsætn. til sumerisk, spec. anv. om sprog.

Akker'man, tidl. navn for Belgorod Dnjestrovskij i Sovjet.

akklamation (lat. *acclamatio* tilrål), kraftig bifaldstilkendevielse; med a. uden modsigelse.

akklimati'se're [ad -f gr. *klima* egn], venne til et uvant klima til andre forhold.

akklimati'se'ring, tilvænning af mennesker dyr og planter til nyt klima, dels af det enkelte individ, dels af dels efterkomme. Kan for planter vedk. kun finde sted, når klima terne ikke er for forsk. Blomstringen fortæbdes ofte.

akkommodation (lat.), tilpasning; *fysiol.*, indstilling af synet til forsk. afstande. - I den rationalistiske *teol.* teorien om, at Jesus og Apostlene trods egen bedre indsigt tillæmpe sig efter datidens primitive og overtroiske forestillinger, f. eks. troen på dæmoner.

akkommodationsobligation (lat. *accordatio* tillempling—*obligation*), tidl. form for panteobligation i fast ejendom, der ikke udstedes for et lån fra den i obligationen angivne kreditor, men benyttedes af denne som håndsns for et lån fra trediemand (i reglen en bank, der derved undgik at stå som långiver mod pant i fast ejendom) til obligationsudstederen. Ved tinglysningslovens indførelse af ejer-pantere breve bortfaldt til dels a-s praktiske bet.

akkomodationsobligation (lat. *accordatio* tillempling—*obligation*), tidl. form for panteobligation i fast ejendom, der ikke udstedes for et lån fra den i obligationen angivne kreditor, men benyttedes af denne som håndsns for et lån fra trediemand (i reglen en bank, der derved undgik at stå som långiver mod pant i fast ejendom) til obligationsudstederen. Ved tinglysningslovens indførelse af ejer-

pantere breve bortfaldt til dels a-s praktiske bet.

akkompagnement i-pan'b'mai?! (fr., engl.: ledsgelse), den instrumentale ledsagelse til musikstykker, der er skrevet for en el. fl. stemmer, vokale el. instrumentale.

akk'ord (fr.), 1) *mus.* samlgang af forsk. toner. 2) Aftale om beregning af arbejdsløn. 3) Aftale mel. en skyldner og hans

kreditorer om afvikl. af hans forpligtelser, i reglen således at en del af gælden efterlevres. Ved en såkaldt friviling a må alle interesserende parter være enige; ved tvangs-a, som kan finde sted både inden for og uden for konkurs, men hvor skifteretten medvirker, kan en vis majoritet af kreditorerne gennemtvinge en ordning, som angår samtlige kreditorer. akkorde'r'e (fr.), slutte overenskomst (især med kreditorer).

akkordløn el. *styktøn*, løn beregnet efter antal producerede enheder; omfatter nu i Danm. omtrent halvdelen af et udbelært arbejdsløn i håndværk og industri.

akkordret, appelinstant i Kbh. for akkordsager. Består af en retskyndig formand og 4 forretningsskyndige medl.

akkrediti'te're (fr. *accréditer* give fuldmagt)

1) at befuldmaetige en diplomatisk udsending hos en regering; 2) i handel og bankvesen at bemynlige en person el. et firma til at disponere over et beløb hos trediemand.

akkredi'ti've, d. s. s. kreditiv.

akkumulator (dat. *accumulare* opdynde), *elektrisk*, en slags galvanisk element, der efter at det har afgivet strøm, kan føres tilbage til sin opr. tilstand (oplades) ved at der sendes en ladestrøm i modsat retning genn. det. Der er to hovedtyper:

1) bly-a, hvor de to poler er blyplader, den negative forsynet med et lag af findfordelt bly, den positive med et lag af blyperosyd (PbO₂); elektrolyten er ca. 30% svovlsyre. Under afladningen fører de galvan. processer til dannelse af bly-sulfat ved begge poler. Ved oppladning går de elektrokem. processer i modsat retning under elektrolytisk gendannelse af bly og blyperosyd. En enkelt bly-a-spanding er ca. 2 volt; 2) alkalis a, der består af jern- og nikkelplader i en oplosning af kalihydrit i vand.

akkumu'le're (lat.), opsamle, sammendyne.

akku'r'a't (lat.), nøjagtig.

ak'kusati'v (lat. af *accusare* anklage), *gramm.*, genstandsledets kasus.

akkusa'to'risk proces (lat. *accusare* anklage), el. *anklageprocess*, den form for strafferetspleje, hvor der over for den sigtede står en særlig repr. for den offentl. anklagemyndighed, mods. *inkvisitionsprocess*.

akkviescere [-is'se-] (lat.), slå sig til ro. akkvistition (lat.), erhvervelse; i forsikringsvesen selskaberne arbejde med at afslutte nye forsikringer, bruges i andre erhvervsgrupper som indsamling af ordrer. - akkvisi'ti'r, den, der udører a.

'akme (gr. *höjdepunkt*).

akne (muligvis gr. *achné* avne), hudsygdom, karakteriseret ved comedoner, som tilstopper talkgirtlerne, der ved betændelse omdannes til røde knopper med gul matierespis («filipensér»), a er alm. i puberteten, oftest forbundet med fedtet hud (seborrhé).

ako'lut (gr. ledsgager), kat. kirkejener, som går præsten til hånd ved gudstj. og i menighedsarbejdet.

akondropla'si' [a + *kondro* + gr. *plásis* dannelses], form for dværgvækst.

akoni'ti'n (af *Aconitum*), meget giftigt, smertstill. middel.

A'krugas, oldgr. koloni på Sicilien (nu Agrigento).

Akranes [a:grane:s], 1) næs på Island, N f. Reykjavík; 2) købstad på 1); 2300 indb. (1946); sildeofiefabrik og Isls næststørste havn.

akrato'peger (gr. *akratos* ublandet 4-pégé kilde), salt- og kulsyrefattige, kolde mineralkilderanv. til bade-og drukkekure.

akrocy'a nose [-sy / *akro-* + *cyanose*], blåfarvning af syd-huden på fremspringende legemsdele (øre, næse, fingre), berør på disposition, forværres af kulde og let påklædning.

akro'ba't (gr. *akrobatis* tågænger), artist, der udfører gymnastiske kunststykker.

akrocy'a nose [-sy / *akro-* + *cyanose*], blåfarvning af syd-huden på fremspringende legemsdele (øre, næse, fingre), berør på disposition, forværres af kulde og let påklædning.

akroderma'titis (akro- - derma- - itis) forsk, hudlideler, som fortrinsvis optræder på legemets yderste dele.

Ungtyrkernes forfatningskrav; afsattes n. år efter mislykket forsøg på modrevolution; død i fængsel.

Ab'dullah, arab. *'Abdallāh* [-la:E] (f. 1915), prinsregent i Iraq emir. Overtog 1939 efter broderen Ghazis død formynderstil, for Gházis umyndige son Feisal 2. Styrtedes 1941 af Rashid 'Alis rejsn., men genindsattes s. å. af Engl.

Ab'dullah, arab. *'Abdallāh* [-la:E] (f. 1882), konge af Transjordan fra 1946. Yngre søn af Husain af Hedjaz, deltog i kampene i de arab. lande v. slutn. af 1. Verdenskrig. Fra 1921 emir i det fra Palæstina udskilte Transjordan under brit. mandat, bevarede til nogen misforøjelse for sine trostaller forståelse m. Eng.; kongetillet v. mandatstyrets afskaffelse 1946. Skabte forh. betydelig militærmagt, indtrådte 1945 i Arab. Liga trods nogen modsetning til Ægypten og Ibu Sa'ud. Gik 1948 ind for hæftig arab. stat i Palestina m. begrænset værstyre for jøderne, tilstræbte under krigen annexion af arab. del af Palæstina. (Portr.).

abe, sow, sejl på agterkant af agterste mast. ml. agterste mast og stormast el. på agterkant af stormast.

abebloomst *VMMulus*, slægt af maskelomstfam. 59 arter, de fleste i S-Amer. og Ca-lifornia. Dyrkes som pryddplanter. *Jpw-H**

abebrod træ (*Adan-so-nid*), d. s. s. baobab. 'é O ^ S *

'Abed Planteavlssstati-on ved Søllested på Lolland, grl. 1903, ejes af De Samv. Lolland-Fal-steriske Landboforen-ger. Hovedopgave: plan-teforædning af vore korn-sorter.

'a'bel (lat. *-abilis*), tillægsordsendelse: i stand til; som kan behandles på en vis måde; -lig. -abilit'e', evne til noget.

'A'bel, son af Adam og Eva, dræbtes af broderen Kain. (G.T., 1. Mosebog).

Abel, da. *konge* (1250-52), søn af Berengaria; 1237 g. m. Mechtilde af Holsten; hertug af Sønderjylland, fra 1231, i strid med broderen Erik Plovpenning. Abel *[a:l Karl Friedrich* (1725-87), ty. komp., bosat 1759 i London. Gav koncerter i forening med Joh. Chr. Bach, hvor fl. af Haydns symfonier 1. gang opførtes i Engl.

Abel *[a:-]*. *Niels Henrik* (1802-29), no. matematiker. Hans fremragende arbejder falder især inden for algebraen, hvor han har bevist muligheden af at løse en alm. algebraisk ligning af 5. grad ved rodtegn, og inden for de elliptiske funktioners teori, til hvil skabere han hører. (Portr.)

Abel Ca'thri's Stiftelse, Kbh., oprettet 1675, A. C. (Hansen) (ca. 1626-76). 39 boliger, bestyres af Kbhs. magistrat

Abélard, *Pierre*, se Abailard.

abe'lit, sprængstof opkaldt efter Sir Frederick Abel (eng. kemiker (1827-1902)).

'A'bell, *Kjeld* [f. 1901], da.forf., cand.polit. 1927. Har med front mod realistisk teater fornynet da. scenekunst med den symboliske ballet *Enken i Spejlet* (1934), dé yndefuld snertende samfundssatser. *Melodien der blev vok* (1935) og *Eva Afjerner sin Barnepligt* (1936). De mere naturalistiske *Anna Sophie Hedvig* (1939) og *Judith* (1940) er kampsignaler mod diktaturenes Eur. og *Slikborg* (1946) et dybtlodende stykke om Damn. i besættelsesliden. *Dage på en Sky* (1947) en fantasifuld droftelse af efterkrigstidens polit. depression. (Portr. sp. 8).

Abe'lone, kvindenavn, efter helgeninden Apollonia.

Abendroth *[a:b3ntro:t]*, *Hermann* (f. 1883), ty. kapelmester. 1934 v. Gewandhaus i Leipzig. Efter krigen i V-Tyskl.

Abe'okuta, by i SV-Nigeria; 57 000 indb. (1945).

aber (*Pr'tmæs*), orden af klatrende patte-dyr, lemmerne forsynet med hænder, således at den ene tå kan sættes mod de andre, ofte med flade negle, repræsenterer den højeste udvikling inden for patte-dydrene. Deles i 3 hovedgrupper: *halv-a,*

Alvar Aalto.

Aleksi Aahonen.

Abdullah.

Niels Henrik Abel

spøgelses-a og *ægte a*. Disse sidste deles i de brednæsede vestaber (Platyrhina) med 3 forkindtænder, udelukkende arner., omfatter bl. a. brøleaber, egnaber, kapucineraber, og de smalnæsede østaber (Catarrhina) med kun 2 forkindtænder, udelukkende i den gamle verden, omfatter bl. a. bavianer, marekatte, mennesker.

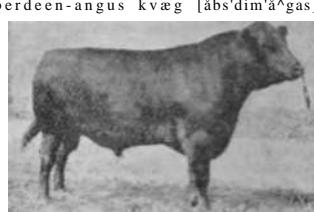
Abercrombie *[äbakrämbi]*, *Lascelles* (1881-1938), eng. lyriker og æstetiker med stærk tilknytning til den klassiske eng. tradition. Prof. i London 1929, i Oxford 1935. Skrev bl. a. *The Theory of Poetry* (1924).

aber da'bei ['flibr's-J (ty.: men derved) hindring, mangel.

Aberdare *[äba'dæl]*, by i S-Wales, nær Merthyr-Tydfil, 43 000 indb. (1939). Kul-og jernminer, kuleksport.

Aberdeen *[äba'dim]*, 1) by i Skotl. ved Dee's munding, 189 000 indb. (1947). Tekstilindustri, skibsværfter, fiskeri og konservesindustri; univ.; 2) grevskab N og V f. 1), 5105 km², 332000 indb. (1947).

Aberdeen *[äba'din]*, *George Gordon* (1784-1860), jarl, brit. polit. (tory-peelit), udenrigsmin. 1828-30, 1841-46. 1852-55 chef f. koalitionsmin. (whieber-peelit). aberdeen-angus kvæg *[äbs'dim'å:gas]*

sort, kullet kædkvægrace, hjemmehørende i Skotland; giver meget lille slagtesvind. aber'r'an't (lat. *aberrare* fare vild), *biol.* afviger type.

aberration (lat. *aberrare* ferje sig), 1) *astron.*, forskydning af den retning, hvori et legeme ses, når iagttageren beveger sig. Forskydningen sker i iagttagerens bevægelsesretning, dens størrelse er givet ved forh. ml. iagttagerens bevægelseshastighed og lyshastigheden, 300 000 km pr. sek. Jordens hastighed i banen omkr. Solen udgør ca. 30 km pr. sek. Bevægelsens retning skifter til stadiheden, idet den drejer 360° rundt i løbet af et år. Herved forårsages en af himmellegemerne, som bevirker små ændringer i de iagttagne retninger til disse med en periode på 1 år. Den maksimale retningsændring er den samme for alle himmellegemer, 41 buesek.

Jordens rotation bevirker små, men i præcisionsastron. kendelige a. p. gr. af iagttagerens bevægelser på jordoverfladen er forsvindende; 2) *fys.* *kromatisk* a, linsefejl forårsaget aflysets farvesperspektiv, viser sig ved, at billederne får farvede rande; *sfærisk* a, linsefejl hidrørende fra linselfladernes kugleform; forårsaget af uskarpe billede; 3) *biol.* a, ændring af arvegrundlaget, især m. h. t. kromosomforholdene.

Albertillery *[abati'fæsri]*, by i S-Wales, N F. Newport, 28 000 indb. (1939). Kulgruber, fabrikation af blik.

Aberystwyth *[äba'ristwɪt]*, badested på V-kysten af Wales ved Cardigan Bay. University college, 9000 indb. (1939).

ab 'esse ad 'posse (lat. fra at være til at kunne), slutning fra en tings virkelighed til dens mulighed.

Abes'si'nien *[ÆtVø'plen]*, abess. *Jtypya*, kejserdømme i Ø-Afr.; ca. 1.1 mill. km²; 9 450 000 indb. (1939). (Kort se Afrika). Største byer: Addis Abeba (hovedstad), Diredawa, Harar. A er en indlandsstat. Det egl. A (den nordvest, trediedel) består af landskaberne Tigre, Amhara, Godjam og Shoa. Dets overflade dannes af plateauer i 1700-2700 m højde. Herover hæver sig bjergtoppe, mod N landets højeste punkt Ras Dashan (4 620 m). Denne øgen afvandes til Nilens biflod Atbara. Sydligere ligger i 1 755 m o. h. Tana Søen, kilde for Den Blå Nil. Mod Ø senker landet sig brat ned til Danakil Sletten (200-500 m). S for denne ligger landskabet Harar. Det egl. A-s højdeplateau fortsætter sig mod S i Gallalandet med landskabet Kafa. Rigets sydøst!, hjørne er Det Abess. Somaliland, væsentligt opfyldt af plateauet Ogaden (600-1000 m). *Klimaet* er tropisk under 1800 m, subtropisk 1800-2200 m, derover tempereret. Nedbøren falder om sommeren. Addis Abeba (2440 m); dec. 14,3°, maj 17,9°, juli 13,7°, okt. 15,7°; årlig nedbør 125,9 cm. Mod Ø og SØ er regnmængden langt ringere. *Planteræksten* veksler fra frodig skov på de regnrigre bjergskrænninger til næsten ørkenagtig steppe på sletterne ø og SØ. Kaffebusken stammer fra Kafa, hvor den vokser vildt. - *Befolkn.* De egl. abessinere er et blandingsfolk af arab. indvandrere, oprindeligt hæmitter og negre. Hovedsprøget er amharisk. De er kristne. Mod S bor gallaerne, dels er de muhammedanske somalier, mod SØ de muhammedanske somalier, hvis nordl. slægtingerne er da nak il-folket. Negre findes i de hede floddale, særlig mod S og SV. Den kristne abessinere (ætiopiske) kirke er grl. ca. 330 af Frumentios og Aidesios; dens teol. er monofysisk, forfatningen patriarkalsk, sproget gl. ætiopisk. - *Mon:T!* 1946 Maria Theresia daleren, derefter alene abessinsk dollar = 2 sh. *Mål og vægt:* Metersystemet og gi. indført enheder. - *Erhverv.* Agerbrug er det bærende erhverv hos de egl. abessinere og gallaerne. Somalierne og dana-kil-folket er nomader. Der dyrkes bl. a. durra, majs, sesafti, sukerrør, bananer, tobak og bomuld, i større højde desuden hvede, byg og havre. Kaffe dyrkes i plantager. Kautsjuk indsamles i skovene. Mineralrigdomme udnyttes kun svagt; mod V udvindes guld. Der udfores kaffe, huder, bivoks, bananer, bomuld og guld, mens der bl. a. indføres salt og bomuldstof. En jernbane på 780 km fører fra Addis Abeba til havnebyen Djibouti i Fr. Somaliland, der er gennemgangssted for næsten hele A-s udenrigshandel. I den kal. periode 1935-41 anlagdes et omfattende net af automobil veje. Lufthavne findes bl. a. ved Addis Abeba og Diredawa. - *Hist.* A havde i oldtiden forbund, m. ægyptere og grækere, kristnedes efter 300. siden uden nærmere kulturforgbind. m. Eur. Efter delinger samlet under kejser Theodor II., 1855-68, der falder efter kampmod Engl.; Menelik, 1889-1913, afviste 1895-96 ital. angreb (Adwa 1896), støttet til Frankr., der anlagde bane fra Djibouti til Addis Abeba. Balancedede ml. Frankr., Tyskl. og Engl.; fra 1928 blev Ras Tafari ledende, 1930 kejser som Haile Selassie I. Efter indledende grænsesammenstød 1934 (Uaual) angreb Ital. 1935 A, der forgæves opfordrede Fo-ke-forb. til aktiv hjælp; efter omfattende kampe erobredes A 1936 af Badoglio

Akroko'rinthos (gr. *akro-* + Kérinthos), højborgen i oldtidens Korinth. akrole'i'n (lat. *acer* skarp + *olere* lugte), det til allyalkohol svarende aldehyd; har en særegen skarp lugt. Opstår ved afvanding af glycerin og fedstoffer.

akro'lit (*akro-* + *-lit*), statue, især gudebilleder, hvis nøgne dele er af sten, det øvrige af træ.

akroma'tisme (/a- + gr. *chroma* farve), farvefrihed af linser ved opphævelse af den kromatiske aberration. Akromatiske linser el. akromater laves ved sammenstilling af to el. fl. linser af forsk. glassorter med forsk. farvespredning, som regel en samle-linse af kronglas og en spredelinse af flintglas.

akromega'lii' (*akro-* + gr. *me'gas*, gen. *megálu* stor), vækstforstyrrelse bestående i forstørrelse af fingre, tæer og ansigtets fremspringende dele; skyldes svulst i hypofysen.

Akron [äkrson], by i nordøstl. Ohio, USA. 240 000 indb. (1945). Verdens største gummiindustri.

akrope'ta'l (*akro-* + *-petal* sognede ind til), bot., med toppen sognede, midtpunktsøgede.

a'kro'polis (gr. den øvre by), højborgen i oldgr. by. Opr. herskersæde og fæstning, senere byens hovedhelligdom. Særlig kendt er A i Athen. (Hl. se Athen).

a'krostikon (*akro-* -j- *-stikori*), digt, hvis enkelte linjers begyndelsesbogstaver læst lodret, danner navnet på f. eks. forf. el. adressat. Alm. i 17. årh.

akro'stolian (gr.), forstavnsprydelse på oldtidens skibe.

akro'terion (gr. øverste el. yderste del af noget), gallopsats, ornamentalsel. figurlig, anbragt over en gavls top- og sidespider. (IH. se dorisk stil).

akro'temer (gr. *akratos* ublandet + *term-*), mineralkilder med ringe salt- og kulstyreindhold og temp. over 20°, anv. til drikke- og badevand.

aks., blomsterstand med lang akse og sidende blomster, af hvilke de nederste springer først ud (f. eks. vejbred og mange græsser). (IH. se blomsterstand).

Ak'sakov [-fl.], *Sergej I.* (1791-1859), russ. romanforf., skildrer af de russ. godsejeres patriarchalske milieu, hans hovedværker er *En Familiokronike* (1856; da. 1904) og *Den Unge Bagrovs Barneår* (1858).

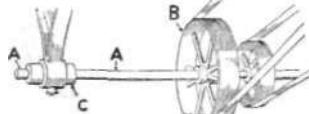
akse (lat. *axis* den linje, hvormed et legeme drejer sig), 1) i *mekaniken* den linje, hvormed et legeme roterer; i *geometrien* som regel symmetri-el. omordningsaksen for en figur, ofte også koordinat-*a*; 2) i *optikken* den linje, der går genn. centrene for kugleflederne i linser el. hulspiele; 3) i *arkit.* altid symmetri-*a*. Eks: vinduet lige over hinanden sidder i samme vindues-*a*; en sojle kan tænkes akselstedt efter dens lodrette midtinlinje; 4) i *astron.*, linje, hvormed et himmellegeme el. stjernesystem roterer; 5) i *botanik*, den del af en plante el. et skud, hvorpå sideskud og blomster sidder; 6) i *mineralog.* 3 el. 4 retninger i en krystal, tilsammen dannende et aksoks, som svarer til krystallens symmetri. Efter a-korsets form adskilles de forsk. krys-talsystemer. - Oft p.tisk a, i dobbeltbrydende krystaller 1 el. 2 retninger, hvor der ingen dobbeltbrydning er.

aksecylinder (*akse* + *cylinder*). anat., den centrale del af en nervetråd.

aksekors, det koordinatsystem, der dannes af en krystals aksler.

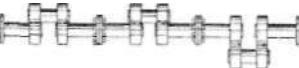
Aksel, nord. mandsnavn, muligvis om dannet af Absalon.

aksel (besleget med *akse*), 1) (ill. 1) drejelig maskindel A, oftest af jern el. stål m.

cirkulaert tværsnit; overfører drejningsmomenter v. hjælp af remskiver B, tandhjul o. lign. Lange a samles af fl.

stykker ved hj. af a-koblinger el. a-muffer og understøttes af lejer C. Bøjelige a består af modsat snoede stålspiraler i et hylster; 2) ved *jernbaner* a) den maskindel, hjulene er fastgjort på; b) hjulsæt best. af a med påsiddende hjul. - Krum-

tap-a (ill. 2) anv., når en retlinet bevægelse skal omsættes til en roteterende akselafstand, v. jernbanekøretøjer, afstanden ml. køretøjet yderaksler. Jo større a, des roligere løber køretøjet.

akselblade, bot., d. s. s. fodflige.

Akselhus kaldtes fra 16. årh. fejlagtig Absalons borg i Kbh., man anså Aksel for samme navn som Absalon.

akselkilometer, den af en jernbaneaksel kørt km.

akselkobling, maskindel, som forbinder to aksler, så de følges ad i en om drejende bevægelse.

akselkøbing, købstad inde i landet, afhængig af varetilsførsel på vogne (vognaksel).

akselmuffe, fast kobling ml. to aksler, best. af et del. hylster, der klemmes sammen om akselenderne.

Akselrod [-råt], *Pavel B.* (1853-1928), russ. polit. Fra 1879 i Schweiz, hvor han s. m. Plehanov organiserede det første russ. soc. dem. Menshevik, i Berlin efter russ. revolution.

Akselstad, poetisk navn for Kbh. (Absalons stad), idet man anså Aksel for samme navn som Absalon.

akseltryk, den del af et køretøjs vægt, som kommer på hver enkelt aksel. Jo større a er, des større bliver adhæsionen og dermed trækraften. Der er fastsat grænser for a-s størrelse både på jernbaner og på veje og gader.

Aksen, betegn. f. ty.-ital. Samarbejde, indledet fra 1935-36, 22. 5. 1939 udformet i militæralliance. Udtrykket Rom-Berlin-Aksen stammer fra tale af Mussolini 1. 11. 1936. Aksemagterne var i første række Tyskland og Itali., til tider regnedes også deres drabantstater og Japan med.

aksi(o)- (lat. *axis* akse), akselo-.

aksiolo'gi' (*aksios* + *logi*), moderne udtryk for filos. verdilære.

aksi'o'n (gr.), 1) en forudsætning, som (uden bevis) lægges til grund for en lærebygning el. teori; 2) enhver sætning, der synes selvvridende.

aksi'o'mati'sk me'tode, opbygning af en videnskab. el. videnskabsgren, ved hvilken man går ud fra en række udsagn, aksiomer, som ikke begrundes, og ud fra hvilke resultaterne udledes alene ved logiske slutninger.

aksi'o'me'ter (*faksio* + -meter), sôv., viser ved rattet, angiver retrets stilling.

aksi'lober ('Zabrus *gibbus), sort løbebille, brun ben. Den voksne angriber græsser og korn i aksene, larverne de unge blade. Skadelig.

aksi'ono'me'trf (gr. *dkson* akse + -metri), en geom. afbildningsmetode, hvor billetdet af en figur konstrueres ud fra billetdet af et til figur knyttet koordinatingsystem.

Aks'u, oaseby i V-Sin-kiang (Kina) ved S-foden af Tien-shan.

Aksum [äksu:m], højt i N-Abessinien; i 1.-7. årh. rigets hovedstad, hvorfra mægtige ruiner. Kirk. centrum.

akt (lat. *actus* handling), 1) i *kunsten* nøgen model og fremstilling heraf; 2) *jur.*, a) dokument, b) den samling af genpartier af tinglyste dokumenter vedr. hver enkelt ejendom, som findes på tinglysningskontoret; 3) *dramatisk*, en hovedafd. i et og skuespil, dels af afsluttet hele, dels led i en større helhed (helle det dram. værk).

Akt'a'tion (gr. *Aktain*), i gr. myiol. en jæger, som Artemis forvandlede til en hjort og lod sonderrevre af hunde, fordi han beluredes hende i badet.

aktie'ajkal (holl. af lat. *actio* handling), 1) andel i et aktieselskab; 2) det af sel-skabet udstedte bevis herfor.

aktieselskab, sammenslutning med et økon. formål, i hvilken de enkelte deltagerne alene haftet med den af dem sammenskudte kapital (aktiekapital), der dog ikke behøver at være fuldt indbetalt. De gæld. regler indeholder i lov af 15. 4. 1930. Aktiekapitalen skal være mindst 10 000 kr., ved forsikrings-a i reglen 50 000 kr. Antallet af aktionærer skal som regel være mindst 3. Til stiftelsen kræves en stiftelsesoverenskomst, underskrevet af mindst 3 stifter. Flertallet af disse (dog mindst 3) skal have bopel i Danm. og desuden have indførsel ret. el. mindst 5 år have været fast bosiddende her. Lign. regler gælder om bestyrelsen. Er aktiekapitalen over 100 000 kr., skal a tillige have en direktør, a skal anmeldes til aktieselskabsregistret. Den højeste myndighed ligger hos generalforsamlingen. Ordentlig generalforsamling afholdes en gang om året; til beskyttelse af mindretallets interesser fastsættes loven, at der til visse beslutninger kræves enstemming ved el. samtykke af aktionærer, der ejer 1/10 af aktiekapitalen. - a opstdt først i Italien i beg. af 15. årh., men fik først virkelig bet. i det økon. liv i 19. årh. I Danm. findes 1948 ca. 8000 a med en samlet aktiekapital på mere end 2 1/2 milliard kr., hvoraf mere end 1 milliard kr. er samlet på 100 a.

Aktieselskabsregistret, grl. 1917, ledes af overregistratoren. Alle a/s i Danm. skal indregistreres i A, som kontrollerer aktieselskabslovens overholdelse og fører statistikken over aktieselskaberne.

akti'ni'er (gr. *aktis* stråle), d. s. s. øane-monter.

akti'ni'isk (gr. *aktis* stråle), betegner lysets virkning, spec. den kern.

aktino- (gr. *aktis* stråle), stråle-, aktino'lit (*aktino* + *-lit*), strålstén, $Ca(MgFe)$ Si_2O_5 , grønlig amfibol forekommende i krystallinsk skifre.

aktino'me'ter (*aktino* 4-meter), apparat til bestemmelse af lysets strålingsintensitet, d. s. s. pyrheliometer.

aktinomy'ce'ter [-s] (*aktino* + gr. *mykés* svamp), strålesvampe.

aktinomy'kose (*aktino* -f mykose), stråles vampsygdom.

aktion (lat.), virke, handling; *polit.*, kam-pagne; *fys.*, kraft. Ordet bruges i fys. kun i forb. med loven om aktion og reaktion; når et legeme påvirker et andet med en vis kraft (a), vil det andet legeme påvirke det første med en lige så stor og modsat rettet kraft (reaktionen); *jur.*, ældre udtryk for tiltale i straffesager.

Aktion, gr. form for (lat.) Actium.

aktionsart, gramm., det synspunkt, hvorfunder en verbalhandling skal ses. I mange indo-eur. sprog spiller modsætningen ml. den varige (durative, imperfektive) handling og den blok konstaterede (momentane, perfektive) handling en særlig rolle, således eng. he was sleeping: lå og sov, modsat he slept til! eight: sov til kl. 8. Serlig konsekvent gennemført er denne sidste modsætning i de slav. sprog, hvor den kendes under betegnen aspekt.

Aktionspartiet, ital. *Partito d'Azione*, parti, dannet jan. 1943 til samling af fascisms modstandere. Krav ora republik, nationalisering af storforretninger, udstrykning. Under Parris ledelse fremtrædende efter Mussolinis fald, deltog i samlingsreg. juni-dec. 1945 m. Parri som forstører; splittedes febr. 1946 på spørsmål, om socialisering. Fik v. valget 2. 6. 1946 kun 334 000 stemmer og mistede sin betydning. Resterne af a sammensluttedes okt. 1947 m. Nensis socialistiparti.

aktionspotential, en elektr. spændingsændring i nerver, muskler o. a. ved aktivitet. Kan afledes ved aktionsstrøm.

aktionsradius, den største distance, et skib el. et fly kan tilbagelege uden at forny sin brændselsbeholdning.

aktio'næ'r, indehaver af aktier.

akti've (lat.), virksom; *fys.*, 1) optisk a kaledes stoffer (f. eks. en sukkeropløsning), der kan dreje lysets polarisationsplan;

aktionsradius, den største distance, et skib el. et fly kan tilbagelege uden at forny sin brændselsbeholdning.

akti've (lat. *actus* virksom), 1) gramm.,

handleform; 2) (flertal *akt iver el.* 'aktivd), enhver konkret formuegenstand, fordring el. anden værdi, som er i en persons el. virksomheds besiddelse, mods.: passiv, geldspost.

aktiv' ve ret slam-anlæg, biologisk spildevandsrensningsanlæg, der er indrettet som et drabefilteranlæg blot med den forskel, at der i stedet for drabefiltret er et akteriveringsbassin, hvor spildevandet ica. 6 timer blæses luft, hvorført aerobe, biologiske processer nedbryder de organiske svævestoffer.

akti've ringstof (lat. *actio virksamhed*), et hos en flagellat påvist stof (= det gule farvestof crocin), der pirrer cellerne til bevægelse.

aktivforretninger, de bankforretninger, der har anbragelse af bankens penge midler til formål; fremkommer regnskabsmæssigt på status' aktivside.

akti've rister (lat. *actus virksom*), de, der ønsker energisk handling i en sag. Således efter 1945 de, der ønsker kraftigere da. indgriben m. h. t. Sydslesvig.

aktivit'e t (lat. *actus virksom*), handletrang, foretaksmønster; *kern*, begreb, der er indført for den effektive koncentration, d. v. s. den størrelse man skal anv. i st. f. den virkelige koncentration, for at massivt rikningssvæve og andre love for oplossninger skal være opfyldte. Forholdet mel. a og koncentrationen kædes a-skoef-ficienten.

aktivitetspædagogik, strømming inden-for pædagogikken, der lægger vægt på opdragelse til selvstændig tankning.

aktivt kul, med., se kulpulver, tekn., se kul.

'aktor (lat.), anklager, sagsøger.

ak'trice [s-] (fr.), skuespillerinde.

aktuall'i se're (fr. af lat. *actus* handling), gøre interessant for nutiden.

aktuallisme (af *aktuallisere*), af Hutton og Lely hævdet geol. princip gængende ud på, at de geol. dannelsel skyldes samme kraft, som vi kender i nutiden.

aktu'a'r (lat. *actuarius* hurtigskriven), i et forsikringselskab den ansvarshavende funktionær for de forsikringsmætt. beregninger; for livsforsikr.elsk kræver loyen ansættelse af en af forsikr.rådet godk. a. Eksamens for a (cand. aet.) indført i Damm. 1917 v. Kbh.s Univ. under det rets- og statsvidensk. fakultet. Udd. varer 5 år.

aktu'eT (fr. af lat. *actus* handling), af interesse i øjeblikket; nuværende.

Aktæon, da. stavemåde f. Aktion.

ak'to'r (fr. *acteur*), skuespiller.

Akureyri ['argorei, a:kó:], Islands næststørste by, underst i Eyjafjordur; 6200 indb. (1946); fiskeri, fabrikation af sildeolie, sildelem, margarine, skind, sæbe og både. Kobstsadsrei 1786.

-aku'si' (gr. *aktein* høre), hørelse.

akustik (gr. *akuein* høre), lydlære; a'ku-stisk, vdr. lyd.

akustiske miner, sominer, der bringes til detonation, når de rammes af lydbølger, f. eks. udgående fra skibsskruen.

akustisk generator, apparat til frembringelse af toner af variabel styrke og frekvens, f. eks. v. hj. af en elektr. svingskredsk.

akustisk lokalisation, umiddelbar opfattelse af en lydkildes placering i forh. til den hørende.

akustisk telegraf, telegraf, ved hvilken signalet når modtageren ved lydbølger, f. eks. trommeslag, fløjter.

a'kut (lat. *acutus* skarp, spids), bruges i med. i overført bet. om lidelser, der opstår og sæd. forløber hurtigt.

akvamarin, d. s. s. *aquamarín*.

akv'ermaleri (ital. *acquerello* vandfarvemaleri), maleri med farver, tilsat vand m. gummi el. lign. som bindemiddel, a. der mods. oliemaleri har gennemsigtige farver, træffes i oldtiden (bl. a. i egypt. vægmalerier), i middelalderen og senere (f. eks. ved bogill., kolorering af træsnit o. a. grafik); udvikledes til en selvstændig kunstart i Engl. i 18. årh. (Turner m. fl.), hvorfra det forplantedes til fastlandet, bl. a. i Damm., hvor det har været dyrket i fl. generationer, f. eks.

af Lundbye, Fynboerne, brdr. Skovgaard, Larsens Stevns o. a.

a'kv'a'rium (lat. *aqua* vand), 1) vandbeholder, hvori der kan holdes levende dyr og planter. Anv. oftest firkantede, enten støbte el. et metalstel med glassider. Bunden dekkes med sand, planter anbringes af æstetiske grunde og for vandets ilftforsyning. I kold tvands-a kan holdes guldfisk, blåfisk, dværgmaller og alm. hjulmølle. De farvestrænde tropiske ferskvandsfisk (karpelaks, barber, cichlider osv.) fordrer varmt vands-a; 2) bygn. indeh. a. Offentl. a for såvel saltvands- som ferskvandsdyr findes i mange byer, siden 1939 også i Kbh. (Danmarks Akvarium, Charlottenlund).

akva'tinta (ital. *aqua* vand + *tinta* farve), ætseskniuk i kobbertryk m. tuschingne toner. Navnl. anv. omkr. 18-19. årh., nu sjældent.

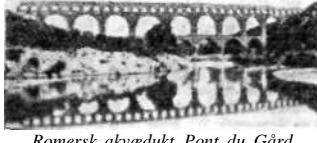
akva'vit (lat. *aqua vitae* live vand), et spiritus-destillat fremstillet af f. eks. korn el. kartofler.

'Akvila og Pris'killa, ægtepar, venner

af Paulus, omtalt Ap. G. IS.

akva'dukt (lat. *aqua ductus* vandledning).

1) brolign. bygverk, der opførtes for at lede drikkevand fra kilderne til byen v. hj. af naturligt fald. De bedst kendte a.

Romersk akvædukt, Pont du Gård.

er de romerske, hvorfaf den ældste byggedes 312 f. Kr., og hvorfaf nogle endnu er i brug bl. a. i Rom, rester af a findes ved Nimes (Pont du Gård), Trier, Tarragona, Tunis, o. a. måtte bygges for at føde vandet fra bjergene 100-200 km borte til byen, idet romerne ikke som personer var i stand til at bygge trykledninger, hvorfor vandet over dalene måtte løbe på de høje a. Også i de rom. prov byggedes a, men i middelalderen

Akvædukt (2).

glemtes kunsten; 2) brolignende b ygværk, som fører en vandvej over en anden vej.

Al, kern. tegn. for aluminium.

a(arab.), den bestemte art. i arab.; alm. som første staves i arab. låneord til u. sprogl. eks. algebra, alkohol, almanak, alkove o. fl.

a'l, af humus og jernforbindelser sammenkittet sand, liggende under Jordoverfladen i podsoliserede egne.

la (fr.) egl. *à la mode*, *à la maniére*, på samme måde som, i stil med; i kogekunst: efter en bestemt opskrift, f. eks. is à la Melba, is efter Melbas opskrift.

Ala, off. fork. f. staten Alabama, USA.

Alabama ['áte'báimá] (fork. Ala.), stat i sydøst. USA; 133 661 km² / 2 833 000 indb. (1940) (20 pr. km²), deraf 983 000 negre (34,7 %). Hovedstad: Montgomery; største by: Birmingham. Mod NØ findes udsløbere af Appalachenerne, rige på kul og jernmalm ved byen Birmingham; resten er lavland afvanded mod N af Tennessee til Ohio, mod S af Alabama River. I bjergene lvskov, i øvr. subtropisk stedsegrøn skov. Bet. tømmerproduktion. Stor høst af bomuld og majs; desuden avles jordnoder, batater. Stor bomulds-, jern- og metalindustri. - Unionstat 1819; med Sydstaterne under borgerkrigen 1861-65. Overv. f. Demokraterne. (Kor. se næste side).

Ala'bama-ekspeditionen til Nordgrønland 1909-12; leder Ejnar Mikkelsen;

formål at skaffe oplys. om Myiut-

Erichsens sidste rejse. Med skibet »Alabama« til Shannon 0, Ejnar Mikkelsen blev 1 ledsgarer til Danmarksfjord, hvor Mylius-Erichsens papirer fundtes. Efter meget besværlig hjemrejse nædes Danmarks Havn, senere Shannon 0, hvor »Alabama« i mellemtíden var sunket og øvr. deltagere hjemtaget med no. fangstfartøj. 2' overvintringer, inden Ejnar Mikkelsen og ledsageren blev optaget af no. damper.

Alabama River [áfö'báima], 1040 km. 1. flod i USA; fr. Appalachian Mountains genn. Georgia og Alabama til Mexikanske Bugt. Sejlb. 430 km.

Alabama-sagen ['áts'báims-], konfliktspørsærl. ml. USA og Engl. efter borgerkrigen 1861-65. Eng. havde tiladt Sydstaterne at bygge skibet »Alabama« i Engl., det anvendtes siden som kaper for Sydstaterne og tilføjede Nordstaterne stor skade. 1872 nedsatte internat, voldsgiftsdomstol, der dømte Engl. til at betale 3/4 mill. £. Gladstone bojede sig for kendelsen og skaffede dermed voldgætsfantsen sejr, men det svækkede de liberales stilling i Engl.

ala'bi'mi'n (etter *Alabama*), navn for grundstof nr. 85 i det periodiske system, valgt af F. Allison (f. 1882, armer, fysiker), der havde at have erkendt stoffet. Opdagelsens rigtighed er fra andre sider bevæget. Smg. astat.

aia'bast (gr.), finkornet, halvgennemsigtig gips, der anv. til kunstgenstande (store lejer i Toscana).

à la carte [ala'kart] (fr.), efter spisesedlen. **Aladdin**, tielfig. i et arab. eventyr i »1001 Nat» og i Oehlenschlägers derover skabte dram. digt A (1805), hvortil musik af Kuhlau (1839), C. F. E. Horne man (1888) og Carl Nielsen (1918).

Alagoas [ala'gowa:j], stat i NØ-Brasilien; 28 600 km²; 1 064 000 indb. (1946). Hovedstad: Maceio.

à la grecque [l'-græk] (fr. på gr. maner), 1) forældet betegn. f. mæanderornamentet; 2) kvindedragtsmøde i tiaret omkr. 1800.

Alain [ala'], pseud. for Émile Chartier [lar'tje] (f. 1868), fr. filosof, der ligesom Bergson kritiserer den forståndsmæssige opfattelse af verden og søger den erstattet med en mere umiddelbar; A har haft stor bet. ved sine kulturradikale ideer.

Alain-Fournier [ala'furn'er], éfe/iri(1882-1914), fr. forf., berømt for romanen Le grand Meaulnes (1914; da. *Min Store Ven* 1942), der skildrer ynglingealderens drømme.

Alais, til 1926 stavemåde for Aléz.

Ala'manni, Luigi (1495-1530), ital. dig ter, berømt for læreskr. om landbrug *Della Coltivazione* (1546).

Alamein, se el-Alamein.

/

Alanbrooke ['alanbruk], 1. Viscount, se Sir Alan F. Brooke.

ala'n'i'n, aminopropionsyre.

a'lant (*Inula*), slegt af kurveblomstfam. med oftest gule randblomster. 90 arter, i Danm. 4. Nogle er prydplanter. Roden til læge-a anv. i med. (St. Ellens rod).

Alarcon ['kon], Pedro Antonio de (1833-91), sp. forf., mindes nu mest for fortællingen *El sombrero de tres picos* 1874; da. *Den Trekantede Hat* 1912.

Alarcon y Mendoza [-kan i men'do/ja], Juan Ruiz de (ca. 1580-1639), sp. dram. digter; den største karak ter tegn i det klass. sp. teater; *La verdad sospechosa* (1628; da. *Den Mistærenlige Sandhed*, 1789) forbillede for Corneilles »Le Menteur«.

'Alarik, to vestgoter Konger: Alarik 1. (d.411), plyndrede Rom 410-412, Alarik 2., reg. 484-507, lovholder, faldt ved Poitiers mod Chlodovech.

a'lar'm (ital. *alVarme til våben!*), mil. signal til hurtigt opbrud, alm. signal for fare (brandalarm, luftalarm); uro, spektakel.

alarmapparat, apparat, der træder i virksomhed, når en el. anden ønskede tilstand indtræffer, a. der oftest er elektr., kan bestå af alarmklokker og lyssignaler, der startes ved, at et strømkreds løb afbrides (hvilestrømsanlæg) el. sluttet i en

kontakt udformet efter de spec. forhold. Ved tyveri-a kan kontakten være indbygget i dørsfælson (dørkontakt), el. den kan være i forb. med tynde tråde, der overvives ved passage. Endv. benyttes infrarøde stråler, der i et snævert strålebundt sendes rundt i lokalet v. hj. af spejle, for sidst at ramme en fotocelle, der gnm. relæer starter alarmgiverne, når strålen brydes, a til brandmelding udføres som hvilestøtsanlæg. Kontakterne er da steder af letsmelteligt metal.

alarmberedskab, højeste kampredse for tropper bag kampstillingen. Lavere grad er: Forhøjet beredskab, laveste: Alm. beredskab.

alar'me'ring, kalde til våben, ti snart opbrud.

siarmeringsovelse var efter da, hærvor 1909 øvelse i snar samling af tropperne af 5. Større Bælt.

alarmtilstand, sirene varsling, når der er mulighed for luftangreb; høj konstant tone på ca. 22 sek. afgivet 2 gange med et mellemrum på ca. 16 sek.

Alaska [slåská], territorium tilhørende USA; 1 519 000 km²; 90 000 indb. (1946).

Se kort over Nordamerika. A danner en

nordvestl. fortsættelse af Canada, be-

grænset af Stillehavet, Beringhavet, Be-

ringstrædet, Ishavet; 141° v. l. danner

grænsen mod Canada, dog hører kysten

ned til 54° n. br. til A. Mod Stillehavet

findes en fjordig skærgårdskyst, der hol-

des isfri af Kuroshiostrømmen. Kysten

mod Beringhavet og Ishavet er lav og

flad og kan kun besæjes få sommermåne-

der. Det vestligste punkt er Kap Prince

of Wales på Seward Halvøen, det nordligste

Point Barrow. - *Terræn*. Mod S

findes høje kæder, kendtest af Saint Elias

Mountains, NV herfor Wrangell Mountains

med indtl. 5 km høje vulkanstoppe

og N herfor Alaska Range med Mt. Mc

Kinley (6187 m). Nordamerikas højeste

bjerg, N. f. Cordillerækæderne ligger det

300-1000 m h. centralplateauet der afvand-

des af den sejbare Yukonflod, og N herfor

de 2 km h. Éndicott Mountains, der sæn-

ker sig brat ned mod den arktiske kyst-

lette. - *Klima* og *plantevækst*. Stillehav-

kysten har temp. kystklima (Sítka: -= 1,0°

f 12,6°, 224 cm nedbør) og landet er

dækket af store nåleskove af sitkagran

og tsuga-arter; indlandet har temp. fast-

landsdklima (Pt. Yukon: = 32,7% + 14,7°)

og lave skove af hvidgran og birk; V og

N-kysten har polarklima (Point Barrow:

~ 28,9°, - 3,6°, 21 cm) og er dækket af

møser og heder. *Befolning*: De indføde

(eskimoer, indianere, aleuter) udgør 4/4;

størstedelen bor mod S. *Erhverv*. Ubet.

agerbrug. Bet. udførsel af skind og pels-

varv. Fiskeriет med tilhørende konser-

vesindustri er blevet vigtigste næringsvej.

Der fanges især laks, desuden torsk,

helleflynner og sild. Minedriften er ret

bet. (kobber og guld), men de store for-

råd af kulf, jernmalm og olie udnyttes

ikke. Skovbrugten udnyttes til papirindu-

stri. Handelen foregår udelukkende med

USA over Seattle. *Historie*. A opdagedes

etter 1741 af Vitus Bering, solgtes af Rusl.

til USA 1867 for 7,2 mill. doll.

Stærk tilstromning til A efter Klondike-

guldfund 1896.

Alaska Highway [haiwai:] , vej (anlagt under 2. Verdenskrig) gnm. de canadiske Rocky Mountains fra Edmonton til Fairbanks i Alaska.

à la suite [-svit] (fr.: i rækkefølgen), tidl.

mil. betegn. for at træde uden for nummer i tjenesten med genindtrædesret.

Alas y Urena [alas i urénja], *Leopoldo* (1852-1901), sp. forf., pseud. *Clarín* (trompet); har haft stor indflydelse med bidende artikler, men spiller desuden en rolle i sp. naturalisme ved romanen *La Regenta* (1885).

Álava Valdial, en af de baskiske prov. i N-Spanien; 3047km²; 120000indb. (1945).

Hovedstad: Vitoria.

álba (lat: hvid), den hvide overklædning (messeskjorte), som præsten bærer under gudstj.

álba (provencalsk: daggry), middelalderlig digtform, dagvisse.

Alba [cl/Sá], *Fernando Alvarez de Toledo, hertug af* (1508-82), sp. fæltherre. Blev efter fremragende tjeneste under Karl 5. og Filip 2. statholder i Nederl. 1567. søgte at kue modstand ved terror, pålagde 10 % omsætningssskat. Kunde ikke besejre den 1572 ubudrude oprør, hjemkaldt 1573. Erobrede Portugal 1580. (Portræt sp. 65).

Alba [aWa], *Jacobo Maria del Pilar Carlos Manuel Fitzjames Stuart y Falco, JO, hertug af Berwick, 17. hertug af A* (f. 1878), sp. storgodssejer, polit. Udenrigsmin. 1930-31. Monarkist; 1939-45 Francos ambassadør i Engl. (Francos repr. i London fra 1937). 1943-6 medl. af cortes. Efter forhandl. i Lisboa 1946 m. sp. ironprædenter Don Juan i konflikt m. Franco.

Albacete [af'sia'paetæ], sp. by, 220 km SØ af Madrid; 67 000 indb. (1945).

Alba-lulia [-ulju:a], ty. *Karlsruhe*, rum. by, ved Mures i Transsilvanien, N f. Bucuresti; 15 000 indb. (1945).

'Alba' Longa, Roms moderby, ved Albaniensiden.

Alban, 2 helgener: 1) [äilban], Englands 1. kristne martyr (303). Muligt findes hans skrin i Odense domkirke. 2) af Mainz, martyr ca. 400; i hans mindekirke i Mainz blev den da. kong Harald døbt 826.

Al'b'a'ne'r -bjerge- ne, ital. *Colli Alba* (efter oldtidsbyen Alba), udsłukt vulkan 15 km SØ. Rom (956mh.). SV herfor til kratersøer: Albaner-søen og Nemisøen. - Mange oldtidsminder.

Al'bani, *Sankt*, kirker i Odense; 1) trækirke, i hvilken Knud d. Heil. dræbtes 1086; 2) dens stenbyggede afløser, nedbrudt 1542; 3) moderne kat. kirke, opført 1906-08 på Albani torvs Ø-side.

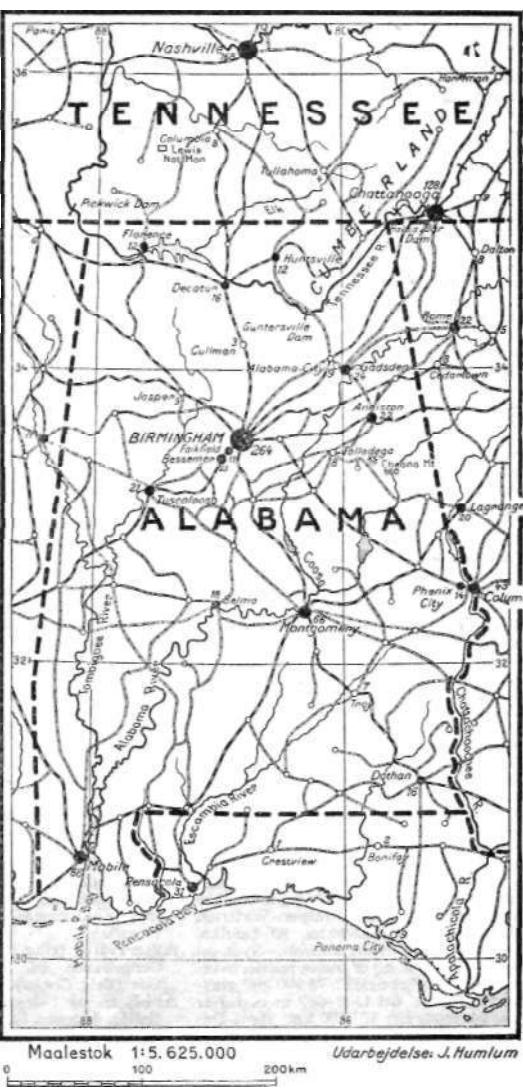
Al'b'a'nien, albansk *Shqiperia* [kjipa'riaj] (Bjergelandet), stat (republik) på Balkanhøvland ved 0 tran-to-strædet (indgangen til Adriaterhavet); 27 500 km²; 1 121 000 indb. (1946) el. 38 indb. pr. km². Vigtsste byer: Tirana (hovedstad) med havnenbyen Durrës, Shkodra og Korca. A er et uvejsomt bjergland (indtl. 2764 m). *Klima* er subtrop. med vinterregn; de højere bjerge har temp. klima. *Abefolning* er ca. 69% muham. og ca. 20% ortodokse. - *Mønt*:

1 franc = 5 lek. - *Erhverv*. 90 % er agerdyrkere og hyrder, der med primitive metoder udnytter de spredte plætter af dyrkbar jord med hvede, majs, oliven, tobak, have-
re, byg og ris m. m. 1946 fandtes ca. 1548 000 får, 854 000 gedeger 345 000 stk. hornkvæg. - *Forfat*: 1945 valgtes grundlovgiv. forsamln., der 1946 proklamerede A som republik. - *Historie*. A blev i 15. árh. tyrk. provins, trods modstand un-

der Georg Castriota (»Skanderbeg«, d. 1467). Selvstændighedsbevægelsen og Østr.-Itals. ønske om at spære Serbien vejen til havet førte 1912-13 til oprettelse af selvstændigt A, hvor godsejerne blev ledende. I 1920erne ital. interessesfære; Zogu, konge siden 1928, blev 1939 forlaget af ital. styrker (overfald langfredag 7.4.), hvorefter A kom i union m. Ital. indtl kapitulationen 1943, da ty. tropper besatte A. Trods ty. løfter rejstes en for en stor del kommunistisk fritidsbevægelse under Enver Hoxha, der ved egne krafter frigjorde A 1944-45. Under flg. grænsekonflikt m. Grækenl. kom A i modsætn. til Engl. og USA. - A's komm. parti blev 1947 medl. af Kominform, og A kom derved i modsætn. til Jugoslavien. (Kort, se Balkan).

al'banoste'n, bygningssten, vulkansk tuf fra Albaniabj.

al'b'an'sk sprog og litteratur. Al-
bansk (el. albansk) danner en særlig gruppe inden for de indoeur. sprog. Al-
bansk falder i to dialektrupper, en nordl. (gegisk) og en sydl. (toskisk); sproget er overlaæst med lånord, således at det opr. albanske ordforråd er reduceret til nog-
le få hundrede glosor. I nyere tid er der
tilført til skabelse af en albansk nation-
al litteratur.

Kort over Alabama (se sp. 59).

Albany [âl'bæni], 1) hovedstad i staten New York, USA; 131 000 indb. (1940); ved Erie-kanalens udmunding i Hudson River. Mangeartet industri. Opr. holl. fort fra 1614, eng. 1664. - 2) strategisk vigtig havneby i V-Austr.; ca. 5000 indb. alba'trosser (lat. *albus* hvid) (*Diomedea*), store stormfugle, mægtigt vinge-fang (indtil 3,5 m); ruger på oceaniske øer på sydl. halvkugle.

Hertugen af Alba.

Albert L

Albatros.

al-Bat'tâni, lat. *Albategnîus* (død 929), arab. astronom; foretog bl. a. en meget nojagtig bestemmelse af solårets længde og udarb. udmarkede astron. tavler. al-be'do (lat. *albus* hvid), tilbagekastnings-evne for lys, måles ved forh. ml. den af et legeme i alle retninger tilbagekastede lysmængde og bestrålningen.

Albemarle Sound [âlbæ'mârl 'saund], lavvandet strandsø i North Carolina, USA, afsperret fra Albanel-havet ved en smal sandtunge.

Albéniz [-'zénif], *Isaac* (1860-1909), sp. komp. og pianist. Skrev operaen *Pepita Jiménez* (1905), suiteen *Iberia* for klaver m. v.

Alberdingk-Thijm [tæim], *Karel*, pseud. for Lodewijk van Deijssel.

'Alberik, herskere i Rom. Alberik 1. (d. 925), eventyrer fra Lombardiet, slog araberne 916 og styrede Rom til 925, da han dræbtes. - Alberik 2. (d. 954), søn af A 1., herskede i Rom 932-54; gjorde sin søn til pave (Johannes 12).

Alberoni, *Giulio* (1664-1752), sp.-ital. polit., kardinal. Rådgiver for dronning Elisabeth (Farnese), g. m. Filip 5. af Spán.; ledende sp. minister 1717-19, sågte at genoprette sp. herredømme i Itál., fældedes af eng.-fr.-østr.-holl. alliance.

•Albers, *Hans* (f. 1892), ty. skuespiller. Beg. som komiker, siden karakterskuespiller på Deutsches Theater; 1939 Staats-schauspieler. Har siden 1926 indspillet talr. film, f. eks. »Munchhausen« (1943).

Albert, *Adalbert, Albrecht* (ty. adel & lysende), mandsnavn.

Albert (1819-61), prins af Sachsen-Coburg. 1840 g. m. sin kusine, dronning Victoria af Engl., fik 1857 titlen prinsgemal. Interesseret i kunst og videnskab, tog initiativet til verdensudstillingen 1851. Var som udlandet lidet yndt.

Albert 1. (1875-1934), *konge af Belgien* 1909-34. Broderson af Leopold 2. Ledede haren under 1. Verdenskrig, stod som nationalt samlingssymbol. Omkom under bjergbestigning ved Namur. (Portræt).

d'Albert [dal'bart], *Eu'en* (1864-1932), ty. komp. og klavervirtuos, f. i Skotland. Oprenaen *Dalen* (1907; Kbh. 1909; opført 1944 som *Lavlandet*).

Alberta [âl'bætâ], forbindststat (provinse) i Canada; 644 367 km²; 803 000 indb. (1941). Hovedstad: Edmonton. Mod NØ er A en del af Det Canadiske Skjold, resten af landet er frugtbare palæozoiske og mesozoiske sedimentærer; det hører sig i flere terrasser op mod Rocky Mountains. På Rocky Mountains skrænking fl. smukke nationalparker (Banff, Jasper, Waterton Lakes) og bisonsreservater. Af befolk. var 1941 12 284 af da. afstamm. - Sydl. del (600-1200 m. o. h.) er træls prærie, hvoraf 76 200 km² er aykeret, 75 900 km² græsgange, nordl. del (300-600 m. o. h.) er skovdækket, ialt 127 600 km² skov. De: avles især hvede, have, byg sarm hørfrø, kartofler osv. Stort husdyrfold. Det mest tømmer er for småt til sawmøllerne, men velegnet til papir. Stærkt voksede olieudvinding. Vigtigste industrier er slag-

terier og kødpakkerier, petroleumsindustrien, mejerier og møllerier.

Albert af Orlâ'minde (1182-1245), son af grev Siegfried af O. og Valdemar I.s datter Sofie, da lensmand i Nordalbingien fra 1204 til 1225, da han tabte det hele ved slaget ved Molln; derefter da. lensmand på Als.

Albert af Riga (d. 1229), ty. missionsbiskop i Livland 1199, stiftede sværdorderordenen og gr. Riga.

Al'berti, *Carl Christian* (1814-90), da. venstrepolitiker. Rigsdagsmedl. 1850-90 (Sorø); skarpt standpunkt under forfatningskampen. Fra 1856 leder af »Den Sjællandske Bondestands Sparekasse».

Al'berti, *Domenico* (ca. 1717-40), ital. komp. Opr. sanger, senere produktiv klaverkomponist. - Alberi-bas, en form for klaverbas, der består af statig gentagelse af samme figur, der $\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim$ er bygget over enk- $\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim$ akkorder, eks.: $\begin{matrix} \sim & \sim & \sim & \sim \\ \sim & \sim & \sim & \sim \end{matrix}$

Al'berti, *Leon Battista* (1404-72), ital. humanist og kunst teoretiker, florentiner, pavelig embedsmand. En altsidigt begavet mand, der øvede stor indflydelse på sin samtidss kunstnere; af bet. for renæssancens videreførelse. Programmæssigt vigt byggevirksomhed i samarb. med andre. Hovedværk: *De re aedificatoria* (ombygningskunsten) (trykt 1485).

Al'berti, *Peter Adler* (1851-1932), da. polit., son af C. C. A. 1890 formand for »Sjæll. Bondestands Sparekasse». Slog 1892 Hørup i Køgekredsen; gik 1894 mod Bojsen ved forliget, bl. Venstreformpartiets ledere fra 1895. 1901 justitsmin., afgik juli 1908 efter skarpe og velbegrunnede angreb fra oppositionen i Folketinget (Borgbjerg, L. V. Birck). Meldte sig 8.9. 1908 som skyldig i bedrageri og falsk (15 mill. kr.); 1910 dømt til 8 års tughus, løsladt 1917.

Al'berti, *Sophie* (1846-1947), da. kvindesagsforkæmper, medstifter af Kvindelig Læseforening; formand 1891-1929.

Al'bertina, 1) legat, stiftet 1879 af Carl Jacobsen, opnået efter Bertel (Albert) Thorvaldsen. Formål: anskaffelse af skulptur til østfl. pladsen og parker i Kbh. Bestyrelse af Kbhs. kommune, kunstakad. og Thorv. Museum. 2) Stor samling af grafik og håndtegn, i Wien.

Al'berti'nere, gren af huset Wettin, kurfyrster af Sachsen fra 1547, konger sst. 1806-1918.

Albert-kanalen, 122 km l. belg. kanal fra Antwerpen til Liège (færdig 1939). Kampen om A maj 1940 og sept. 1944.

Albert-søen, eng. *Lake A* [læk 'âlbæt], i Uganda og Belg. Congo. Afr.; 4245 km², 620 m. o. h., 17 m. dyb. Gennemstrømmes af Nilen.

Al'bertus 'Magnus' (lat: den Store) greve af Bollstadt (1193-1280), ty. skolastisk filosof, virkede som lærer i Køln og Paris, hvor han gr. den af hans elev Thomas Aquinas gennemførte, for højskolastikken særegne sammenarbejdning af kirkelæreren med den aristoteliske filosofi.

Albertville [âlbæ:r'veil], endestation for Congobanan pa Tanganyika-søens V-side (Belg. Congo).

Al'bi, fr. by i dept. Tarn; 34 000 indb. (1946). Industri baseret på kulmineredrift og vandrraft. - Albinense er opkaldt efter A.

Al'bun'gen'sere (etter *Albi*, by i S-Frankr.), n. antikat. sekter i S-Frankr. i 12.-14. Årh. Opstod som reaktion mod kirkens

verdsriggelse, a. besejredes i korstog, ledet af Simon 4. af Montfort, 1209-29. al'bun'gen (lat. *albus* hvid), mangel på farvestof, fremkomst af bladgrøntløse planter el. hvide dyr og mennesker. al'bino'er (lat. *albus* hvid), hvifødtde varieteter opstået bl. mennesker el. dyr manglende de sorte el. brune farvestoffer i hud, hår og øjne (røde), a. er oftest noget lyssky og har ofte syns vanskærligheder. Egenskaben er arvelig og følger recessiv arvegang, ofte knyttet til bestemte slægter. Hvide dyr behøver ikke at være a. Albion (kelt.), ældste navn for Britanniens.

al'bionmetal, bly på valset et tyndt lag tin. Al'Bi'runi (973-1048), arab. forf.; skrev hist. og geogr. værker, bl. a. en beskrivelse af en rejse til Indien.

al'bit (lat. *albus* hvid), natronfeldspat. Al'bizzia [-bitsia] (after ital. naturforsker Al'bizzzi), slegt af mimosafam. Traeagtige koldhusplanter fra Austr. med smukke, dobbeltfinnede blade. 50 arter.

'Al'boi'n (d. 573), langbaderkonge, erobred N-Ital. 568. Skal være myrdet af Rosamunde.

Albrecht Achilles [âl'bret'x a'xibz], kurfyrste i Brandenburg 1470-86, fastslag 1473 Brandenburgs udeleghed.

Albrecht den Store, *hertug af Braunschweig* 1252-79, dattersøn af Valdemar 1., søgte forgaves at genoprette ordenen i Danm. som rigsforstander 1262-63.

Albrecht, *hertug af Mecklenburg*: Albrecht 2., reg. 1329-79, søn af Henrik Løve, vandt 1358 grevskabet Schwerin; g. m. Magnus Smeks søster Eufemia. Albrecht 3. var 1363-89 konge af Sverige, men afsattes ved et af dronning Margrethe støttet oprør. Hertug af Ml. til 1412. Albrecht 4., reg. 1384-88, fik som dattersøn af Valdemar Atterdag 1371 løfte om Danm.s krone, men kunne hverken ved dennes død 1375 el. Olufs 1387 gøre sit kray gældende mod Margrethe. Albrecht 7., reg. 1503-47, g. m. Christian 2.s søstersøster Anna til Brandenburg, bejlede forgesves til Danm.s trone 1535-36 og til Sveriges 1543.

Albrecht der Bär [âl'bretx dar *bær] (ty. bjørnen), *markgreve i Nordmark* 1134-70, erobred 1150 Brandenburg fra vennerne, gr. huset Askanien.

Albrecht af Habsburg: Albrecht 1., reg. 1298-1308 son af Rudolf 1. - Albrecht 2., reg. 1438-39, kejser Sigismunds svigerson.

Albrecht af Hohenlohe [âl'bret'x tj], (1490-1568), *hertug af Østpreussen* 1525-68. Fra 1511 stormester f. ty. orden; luthersk påvirket, om dannede 1525 Østpreussen til arvehertugdomme.

'Al'bret'sen, *Svend* (f. 1896), da. maler; har arb. under indflydelse af Fynboerne, Isaksen og Rude.

al'bucid [-si'd] (lat. *albus* hvid), acetyl sulfanilamid, hypsigt anv. sulfonamid. al'buebenet (*ulbia*), den længste af de to underarmsknogler. a. ligger på lillefinger-siden.

al'bueleddet, den hængselformede ledforb. m. de to underarmsknogler og overarmsbenet.

al'bueskæl (*Pa'tellidae*), hueformede hav-snegle, navnlig knyttet til klippekyster. Beslægtede arter hos os på tang og sten. al'buesvamp, *vet*, en hos hesten (og hunden) optrædende svulst på al'buespidserne s. flg. af betændelse med vædkæasaml. i den under huden beliggende slimsek.

Arsag: al'buen tryk mod underlaget el. skoens hager, når dyret ligger, a. er i reglen kun en skønhedsfejl.

Al'bula, 1) biflod til Hinterrhein (36 km l.); 2) pas i Graubunden 2315 m o. h. Al'bula-banan, elektr. smalsporbane (sporvidde 10 m) i Schweiz ml. Thusis v. Rhinen og St. Moritz. Bjerg lan dsbane m. maksimalstign. 35 %, mindste kurveradius 12C m. På A findes der 5846 m l. Albulatunnel samt 38 mindre tunneler på ialt 10 km. Anlagt 1898-1904.

'al'bun'gen (lat: noget hvitt), hos romerne hvit tavle til kundgørelser; bog til opbevaring af fotografier, firmaerker, prøspektkort o. a.

album

'album (lat. *albus* hvid), 1) opr. en lille sylvmønt; 2) gi. da. flademål O/se td. land = 57,5 m².

albu'mi'ner (lat. *albus* hvid), gruppe af protein-stoffer.

albuminfarver, findede pigmenter (mimeraffarver, farvelakker) udørt i albuminopløsning; anv. til maling og tøjtrykning.

albuminpapir, fot. ko pie ringspa pir m. klorsolvemulsion.

albumin'u'ri' (*albūmīn* -f. -*uri*) el. *proteinuri*, udskillelse af æggehvide i urinen; sæd. tegn på nyresygdom.

Albuquerque [ál'bukárki], største by i staten New Mexico, USA; 35 000 indb. (1940); ved Rio Grande. Kursted. gi. sp. torv med kirke fra 1706. Univ. Han-del med kveg og uld.

Albuquerque [l-kérki], *Affonso de* (1453-1515), portug. søhelt, statholder i Indien 1509-15. Erobrede Hormuz og Malacca.

Al'b'y'l, da., smertestillende acetylsalicyl-preparat med brændt magnesia og Kasein.

Al'cà'là de Henares [-æ'nrræs], by i Spanien, 30 km Ø f. Madrid; 18 000 indb. (1940). Især kendt bl. A-s mange bevarede middelalderbygninger. Collegio de San Ildefonso, som var univ. 1508-1836. A er Cervantes' fødeby.

al'calde (sp., af arab. *al qādi* dommer), borgmester.

'Alcamo, ital. by på Sicilien, 38 km VSV f. Palermo; 38 000 indb. (1936).

Al'cántara (opr. arab: broen), lille sp. by ved Tajo, 11 km fra den portug. grænse; 4700 indb. (1940). Berømt for sin mægtige rom. bro over floden, fra omkr. 105 e. Kr. Al cantara-ordenen, sp. ridderorden, stiftet 1156 mod maurerne; opkaldt efter byen Alcántara, som ordenen ejede.

alcázar [av'kapar] (arab. *al qasr* borgen), sp. betegn. for borge fra maurertiden. a i Toledo forsvaredes 1936 juli-sept. af lille skare nationalister mod regerings-tropperne, til der kom undsætning fra Franco.

Alcázar de San Juan [al'kapar dæ sar] (svkñl), sp. by 125 km SSØ f. Madrid; 26 000 indb. (1940). Egnen skeueplads for Cervantes' Don Quijote.

acement (a/uminum) -f cement), bræn-des ligesom portland-c. af kalk og ler, men er aluminiumrigere og kalkfattigere. a hardner hurtigt under høj varmeudvikling. Bruges ved støbning i frostvejr samt hvor dens større kem. modstands-dygtighed har bet.

Alche'milla [-ke-J, bot., lat. navn på løve-fod. En alpina dyrkes i stenoje.

Alcoforado [lku'fura'su], *Marianna* (1640-1723), portug. nonne, berømt for sine lidenskabelige kærligheds breve til en fr. officer.

Alcoy [al'koj], sp. by 90 km S f. Valencia; 46 000 indb. (1940). Industriby. Tekstil, landbrugsmaskiner og cigaretterpapir.

Alabra Öerne [sl'dnbra], brit. øgruppe i Indiske Ocean, N f. Madagascar; 148 km²; 2200 indb. Hører under Seychelle-ne.

Al'dan, 1870 km 1. biflod til Lena i Ø-Sibirien.

Al'danov [nofl. *Mark*, pseud. f. M. A. Landau (f. 1886), russ. *forf.* udd. som kemiker; 1917-40 bosat i Paris, derefter i USA. A har skrevet fl. hist. romaner, bl. a. *Nøglen* (1930, da. 1937) om russ. overklasseliv for revolutionen.

Alde'baran (arab. *al dabārān* den, som følger (Plejaderne), stjernen a i Tyren.

'Alde'rever [-grerfar], *Heinrich* (1502-efter 1555), ty. kobberstikker. Har behandlet bibelske og mytol. emner og ud-ført portrætter, ofte i tilknytning til Durers kunst.

alde'hy'dalko'hol'er, forbindelser, der både er alkoholer og aldehyder.

alde'hyd'er (alkohol f. nylat. *dehydogenatum* berøvet hydrogen), gruppe af kem. forb. karakteriseret ved atomgruppen -CHO. Opstår ved oksydation af alkoholer (-CM-OH) og dannet ved videre oksydation syrer f-COOH; a er ofte flygtige stoffer med behagelig frugt- el. blom-

steragtig lugt. Eki=: formaldehyd, acet-aldehyd og kloral. Forsk. återiske olier til parfumer indeholder a.

alder, fysiologi. Ved a tænker man alm. på den kronologiske a. d. v. s. hvor mange år man har levet. Ved sportskonkurrencer mel. børn inddeles deltagerne under-tiden efter fysisk a. I fysiologi henseende kan man inndele menneskelivet i flg. afsnit: fosterlivet ca. 9 mdr., barne-a fra fødslen til det ca. 14. år, overgangs-a, hvorunder kønsmodningen inddræder, hos piger sedv. fra det 13.-14. år, hos drenge fra det 14.-16. år. Den konsonde a, hos kvinden til det 45.-50. år, da klimakteriet inddræder, hos mænd alm. varende længere uden markeret afslutning. Her-efter aftager livsfunktionerne langsomt. Alderdommen (seniet) inddræder hos begge kon i 70-80 års alderen, hvorunder de legemlige og åndelige funktioner aftager raskere. Hele livet igennem sker der ændringer med de fysiolog. funktioner, som alle har forsk. højdepunkter. Nogle, som akkommodationsevnen, øvre høregrense o. a. aftager lige fra fødselen, først lang-somt, senere rask, andre har et maksimum, som f. eks. de legemlige færdigheder (20-25 år) og evnen til at lære nyt (ca. 18 år). Medføde anlæg, sygdomme, levevis o. a. faktorer kan influere på a-s virkning på organismen, også kunstigt kan a-s manifestationer ændres, f. eks. ved hormonbehandling.

alderdomshjem, kommunale boliger for gamle, der ikke kan klare sig selv (mods. aldersrentemodtagerboliger). Kommuner med over 4000 indb. er pligtige at opføre el. indrette a. mens mindre kommuner kan slå sig sammen om driften af et a. el. slutte kontrakt med en privat stiftelse e. l. Socfalmín. fører tilsyn med driften af a. - Ophold på a træder i stedet for aldersrente, idet der dog udbetales beboerne et mindre beløb i lommepenge. Alders rente modtagere med egen indtægt skal til a indbetales den del af indtægten, der overstiger i hovedstaden 780 kr., i provinsbyerne og landkommunerne noget mindre beløb, samtid 60 % af den del af indtægten, der ligger ml. dette beløb og halvdelen heraf. En del af kommunernes udgifter til a refunderes mellemkommunalt og felleskommunalt. Nyere a har enkeltværelser, læsestæder, mødesaler, dagligstuer, bibliotek osv. Alle større a har sygeafdel. Der findes i Danm. i alt ca. 500 a med ca. 13 000 pladser.

alderdomssløvsind (lat. *dementia senilis*), form for sindssydom i højere alder, for-trinsvis visende sig ved manglende evne til at indpræste sig nye ting og bevare disse i erindringen, hvormod ældre indtryk bevares bedre, a viser sig ofte ved forvirring, manglende orienteringsevne, stadig beskæftiget sig med længst forbi-gangne ting, »gæn i barndom«, undertiden hallusioner og vrangforestillinger. Grundlaget for a er et svind af hjerneneværet. Lign. tilstande optræder ved æreforklædning i hjernen.

alderman [å'daman], 1) d. s. s. oldeng. ealdorman, oldermand; 2) magis træs-medl. i Engl. og USA.

Alde'rner [å'dani], øl. bl. de eng. Kanal-ør; 8 km². Kvægavl, granitbrud.

aldersbestemmelse, 1) bot., a på træer sker ved tælling af åringsene på et tverrsnit, som lægges så nærmest ved jorden som muligt, a er ikke altid helt sikker, da der underdelen dannes to el. slet ingen åringe på et år. På tyndere grene kan man tælle årsråsuddene v. hj. af knopperne. Hos nåletræer udvikles ved enden af hvert årsrås en krans af grene. Antallet af grænkranser svarer derfor til alderen. - 2) zoöl.. a af fisk kan foretages ved målemетодen, indført af C. G. J. Petersen, idet et stort antal individer måles, hvorefter der kan påvises størrelsesgrupper, svarende til alderen, el. ved åringsmønstre, der består i at tælle åringe i skel el. øresten. - 3) vet., a hos husdyr kan foretages på grundlag af tandskifte, indtil dette er afsluttet; senere tildels på grundlag af tændernes slid.

aldersrente

aldersfordeling, befolknings el. dyre- el. plantebestands fordeling på forsk. alders-

grupper. En tabel el. kurve over a vil angive antallet af individer i hver alders-kasse.

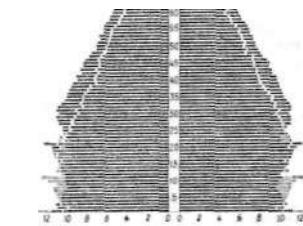
aldersgrænse, det aldersår, ved hvis ud-

lob en tjenestemand skal gå af, i Danm. normalt 70 år.

Aldershot [åldʒiæt], eng. by, 50 km SV f. London; 37 000 indb. (1939); militær-lejr.

Al'ders'lyst, nordl. bydel i Silkeborg; 4507 indb. (1945).

alderspyramide, pyramidelignende figur, visende aldersfordelingen i en befolkning. Frembringes ved at afsætte alderen op

ad en lodret linje og antallet af mænd og kvinder på det påg. alderstrin vandret tilh. henh. tilh. I en periode med synkende fødselshypothèse ændres pyramiden først til en klokkelignende figur, for til sidst at få lighed med et løg el. en urne.

aldersrente, den takstmæssige understøtte til personer over 65 år (evt. over 60 år), der hjemles ifolgeforsikringsloven. En forsørgelse af gamle uden for fattig-væsenet gennemførtes i Danm. 1891; 1922 ændredes alderdomsforsorgelsen til a, der udbetales som en ret. Ved social-reformen indføjedes a i folgeforsikrings-loven (sidst ændret 1947), idet det blev en betingelse for at få a, at vedk. er optaget i sygeforsikringen for sit fyldte 40 ar. el. p. gr. af helbredsmangler er nægtet optagelse. Betingelser i øvr. over 65 år (undt.: enlige kvinder over 60, der ikke modtager i valide ren te, og særl. svagelige personer over 60); ikke selv have forringet sin økon. stilling inden for en vis arrække samtid ikke være idømt straf af vis omfang, have fort forarbejdet levned el. mistet valgret p. gr. af fattig-hjælp (værdighedsbetigelserne). - a udbetales med visse grundbeløb, der reguleres efter pristællet, og er forsk. for hovedstaden, provinsbyerne m. v. og de rene landkommuner. Ægtepar får ca. 48 % mere end enlige. Dér udbetales tilleg til a ved sen tilgangsalder, invaliditet, hjælpeløshed og blindhed samt børæ-

Aleksij.

Jean d'Alembert.

Pave Alexander 6. Alexander af Jugosl.

tillæg og ægtefællet tillæg (når ægtefællen ikke er berettiget til a). Desuden ydes brændselshjælp og beklædningshjælp, ligesom der kan ydes personl. tillæg og lejlighed i aldersrentemodtagerbolig, a nedstættes under h. t. vedk. egen indtægt og formue. Ophold i alderdomshjem kan træde i stedet for a - a admin. af de soc. udvalg. Antallet af aldersrentemodtagere var 31.3. 1947: 214 328, og de samlede udgifter til et udgjorde 1946-47 i alt 309 mill. kr., hvoraf 170 mill. kr. påhvilede staten, resten opholdskommunen og refusionsforbundene.

aldersrentemodtagerboliger. Kommunerne kan efter folkeforsikringsloven (ændr. af 1937) opføre særl. boliger til aldersrentemodt. og medregne visse udgifter hertil som aldersrenteudg. I a ydes ingen pleje til beboerne. Huslejen er i hovedstaden 28 kr. mld. for enlige og 34 kr. for ægtepar. Der er ca. 10 000 pladser, hvoraf ca. 6000 i Kbh.

aldersring *[Qarcs se'nilis]*, grå ring i horn-hensind hos ældre; uden bet. for synet. **alderstid** (i ældre sprogsbrug *arildstid*), et meget langt tidstrum. Når en retlig tilstand har bestået i a. således at man ikke har nogen erindring om, at den nogen sinde har været anderledes, anses den ofte for retsygldig uden videre bevis. Visse servituer antages at kunne erhverves gnm. en sådan a-shævd.

al'diner, bøger, trykt af bogtrykkeren Aldus Manutius (1450-1515) i Venedig. **Aldington** [ældi7,3n], *Richard* (1892-1943), eng. forf. og kritiker. Digtssamlinger: *Images* (1915) o. a. Hovedværk romanen *Death of a Hero* (1929; da: *En Helts Død* 1931) om krigen og dens oplosende virkninger.

Aldobran dini, Villa, landslot i Frascati, opf. 1598-1603 f. en kardinal A. Kunstsaml., berømt park.

Aldobrandi'ske Bryllup, antikt freskomaleri af ukendt kunstner (nu i Vatikanets bibl.). Scene fra et bryllup. Har tidl. tilh. kardinal Cinzio Aldobrandini (1551-1610).

al'dose (*aldehyd* + glukose) (til forskel fra ketose), monosakkard, der indeholder en aldehydgruppe, f. eks. glukose.

aldrig har så mange skyldt så få så meget. Udryk anv. af Churchill (Underhuset 20. 8. 1940) om Royal Air Force under kampen om Engl. (»Never in the held of human conflict was so much owed by so many to so few»).

ale [æil], eng. ølsort; *pale* [æpel-] (eng. *pae* bleg, lys), bitter, stærkt humlet a. **Aleksandri**, *Vasile* (1821-90), rum. datter og polit.; beundrede folkedigtningen, som han samlede og efterlevnede i sin egen produktion.

alef, det første bogstav i det hebr. alfabet. **A'Tekhîn** (russ. [a'lofin]), Aleksandr (1892-1946), russ. skakspiller (emigreret 1917). Verdensmester 1927-35 og fra 1937 til sin død.

Aleksan'dropol, tidl. navn på byen Leninakan, Sovj.

Alek'sandrovs'k [-drofsk], til 1922 navn på Zaporozje i Ukraine.

Alek'sandrovs'k'-Grusjëvsk, tidl. navn på Sjajty i Sovj.

Aleksej [-sæj] (1629-76), russ. tsar 1645-76. Peter d. Stores fader, son af Mihail Romanov, vandt 1667 Kijev, Smolensk og kosakområdet 0 f. Dnjepr, knejd kosakoprør og rel. uro.

Aleksej [-sæj] (1690-1718), son af Peter d. Store og Eudoksia. A beherskedes af misforståede adelige og gejstlige; faderen lod ham til sidst fængsle og piske; døde inden udforelse af dødsdom.

Aleksej [-sæj] (1904-18), russ. tronfølger, son af Nikolaj 2. Bloder. Rasputins tilsyneladende hjælp herimod skaffede R. indflydelse. Skudt s. m. forældre og søskende 1918 i Jekaterinburg.

A'leksij (f. 1877), russ. metropolit i Leningrad 1933-43; repr. sovjetvenlig retn. inden for den ortodoxe kirke; gav under Leningrads belejring hæren kirken støtte. 1945 patriark efter Sergej. (Portræt).

elektryo'mant' (gr. *elektron* hane + *mantu*), gi. hanespådomskunst, bestående

i hanens pikken korn lagt på alfabetets bogstaver.

Ale'mân, *Mateo* (1547-ca. 1614), sp. datter, forf. til gavtyveromanen *Guzmán de Alfaroche* (1599-1605).

Ale'mân, *Miguel* (f. 1900), mex. polit.; tidl. indenrigsminister, siden 1946 Mex. præsident.

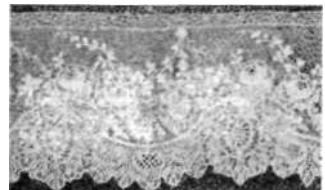
ale'man'r, germansk folk, der fra 3. årh. truede romerne ved Rhinen. Betynget af Chlodoweg 496. Indb. i N-Schweiz, Baden og Württemberg til dels a-efterkommere.

d'Alembert [dal'o'bæT], *Jean Le Rond* (1717-1783), fr. fys. og filos. Medarbejder ved den store fr. encyklopædi (1753-72). Positivist og relativist. (Portr.). **d'Alemberts princip** er en mat. fremgangsmåde, hvorud man giver en opgave om legemers bevægelse (et dynamisk problem) samme form som en opgave om legemers ligevægt (et statistisk problem).

alen (egl.: underarm), gi. da. længdemål = 0,6277 m.

Alencon [ala'sa], fr. by i dept. Orne; 20 000 indb. (1946). Kniplingsindustri. Lærredsvæving og diamantslibning.

Alencon-kniplinger (efter byen *Alencon*) el. *point de France*, syde kniplinger. Mönstrer syes først og derefter bunden.

A le neon-knipling.

alene saliggørende, en egenskab, den kat. kirke tillægger sig selv med ordene: extra ecclesiam nullaest sàlus (lat: uden for kirken er der ingen frelse).

Alentejo j o [ælen' tesu] (portug: hinsides Tejo), portug. prov. langs grænsen til Spanien S f. Tejo; 23 797 km²; 670 000 indb. (1940). Store godser.

A'leppo (arab. *Haleb*, fr. *AHep*), by i N-Syrien; 320 000 indb. (1943). Vigtigt vejcentrum (bl. a. vej langs Eufrat til Iraq),

Borgen i Aleppo.

station på Bagdadbanen med forb. mod S til Palæstina, Ægypten og Arabien. Handelsby med tekstil- og fødevareindustri. Havnby: Alexandrette. A er kendt fra 2. årtus. f. Kr.

A'leramo, *Sibilla* (f. 1879), ital. forf. Kendt bl. a. for sin kvindesags roman *Una donna* (1906).

a'leri (fr.), árvægen, opvakt, kvik.

A'lés [a'ies]: til 1926 *Alais*, fr. industriby i Cevennerne; 35 000 indb. (1946). Kul-, jern- og zinkudvinding. Metal- og tekstilindustri.

A'lesia (lat.), fr. oldtidsby; gallisk fastning; erobret fra Vercingetorix af Caesar efter vansklig belejring 51 f. Kr.

Ales'sandria, ital. by i Piemonte; 79 000 indb. (1936). Filatteindustri. Gr. 1168 af Lombard. forbund som fastning og by, opkaldt efter pave Alexander 3.

A'lessi, *Galeazzo* (1512-72), ital. arkitekt, især virkende i Genova; her, foruden paladser, kirken *Santa Maria di Carignano* (1562-1603).

å l'estompe [alæ'stɔp]: (fr. med tegnestub), tegning, udført med brug af tegnestub.

Aletsch-Gletscher ['a:tætl-], Alpernes største gletscher, på S-siden af Jungfrau; 170 km²; 38 km 1; nederste græns 1353 m o.h.

Aletschhorn [a:lætl-], Berner Oberland,

Alpernes næsthøjeste top (4195 m).

aleu'ritesolie [alou-], træolie, et kraftigt tørrende vegetabilsk olie, der fås af frøene fra træerne Aleurites jordii og A. montana (Kina og Japan); vigtig eksportartikel for Kina. Anv. i lak-fremstilling, linoleum- og voksindustrien til fabrikation af elektr. isolationsmateriale o. a. aleuro'me'ter [aleuron + -meter], apparat til måling af melets bageevne, aleuron [-gu-] (gr. mel), proteinstofkorn, der bl. a. forekommer i det yderste cellelag af kornsorernes frø.

Alé'uter-graven, gravsænkning i nordl.

Stillehav, 7384 m dyb.

Alé'uterne, eng. *Aleutian Islands*, vulkansk ørække ml. Alaska og Kamtjatka, adskillende Stillehavet og Beringhavet. Største øer er Unimak og Unalaska. Indbyggerne (Aléuter) har levevis som eskimoer, men er kortskallede (ap. blod?) 1942-43 delvis erobret af Jap.

Ale'xan'der, cocktail best. af $\frac{1}{2}$ brandy, $\frac{1}{3}$ creme de cacao (likør) og $\frac{1}{4}$ fløde.

Alexander, 8 paver. De vigtigste er: Alexander 2., pave 1061-73. Indledte pavestolens kamp mod Henrik 4. af TyskL. - Alexander 3., pave 1159-81, kirkerslærd, bekæmpede det ty. kejserrinne og tvang Frederik 1. til fred (slaget v. Legnano 1176). Gnm. Thomas Becket sejrede hans politik også i Engl., og kirkemødet 1179 blev afgørende for kirkeiens konsolidering. - Alexander 6. (egl. Rodrigo Borgia), pave 1492-1503, den mest berygtede af renæssance-paverne; anv. alle midler i den ital. lokal- og dynastipolitik. Fik Savonarola brændt. (Portræt).

Alexander i., bulg. *Aleksandar* (1857-91), prins af Battenberg, første af Bulgarien 1879-86. Opnæde 1885-86 Østrumeliens tilknytning til Bulg., slo Serbien 1886; abdicerede s. å, da Rusl. misbilligede A-s uafhængighed og liberalisme.

Alexander, gr. *A'Hezsandros* (1893-1920), konge af Grækenl. 1917-20, indsat af Venzelos efter A-s tyskvenl. fader Konstantins fald.

Alexander i., jugoslav. *Aleksandar* (1888-1934), konge af Jugoslavien 1921-34. 1914 regent i Serbien f. faderen Peter I. (Kar. af orde vie); proklamerede 1918 Jugoslavien. Sogte 1929 at standse kroatisk-serbisk konflikt ved at tage diktatorisk magt; myrdet i Marseille 9. 10. 1934 (s. m. fr. udenrigsmin. Barthou) af kroatisk terrorist. (Portræt).

Alexander, gr. *A'Hezsandros*, konger af Makedoni. Alexander 3. d. Store (356-323 f. Kr.), repr. 336-323, son af Filip og Olympias, fra sit 13. år opdraget af Aristoteles. Erobrede 334-26 Perserrieget

Alexander d. St.

Alexander I.

Alexander 2.

Alexander 3.

A. V. Alexander. Harold Alexander.

(slag ved Granikos 334 og Issos 333, erobring af Syrien og Ægypten 333-31, slag ved Gaugamela, erobr. af Babylon og Susa 331, af Persepolis og Ektabana 330, af Baktriens 327), optrædte selv som stor-konge og ægtede den baktriske prinsesse Roxane, hvilket fremkalde opposition bl. de makedonske stormænd, som blev knust med strengthed af A. 326 angreb A Indien (sejr v. floden Hydaspe; nu: Jhelum i Punjab), men blev v. floden Hydaspe (i Punjab) af hæren tvunget til at vende om. Tilbage i Babylon 324 arbejdede A på at sammensmelte persere og makedonere til een herskerklasse. Død under forberedelse af nye eroberinger mod S og V (Portræt). - Alexander 4. (332-11), son af A d. Store og Roxane, myrdet inden myndighedsalderen af Kas-sander.

Alexander Se'verus (208-235) (lat. severus streng), rom. kejser 222-35, adopteret af fætteren Heliogabal, overlod magten til moderen Julia Mammæa og prætorianerpræfekten Ulpianus. Draebt v. mytteri i Mainz.

Alexander Cuza [ku:za], rum. *Atec-sandru Joan I.* (1820-73), rum. adelsmand, fyrtse over Moldau og Vallakiet 1859-66. Første hersker over samlet rum. rige, styret p. gr. af sit arb. for bonde-frigørelse.

Alexander, russ. *Aleksandr* russ. tsarer. Alexander 1. (1777-1825), reg. 1801-25, son af Paul 1. Schweizeren Laharpes indflydelse gjorde årene 1801-05 til reformidet. Efter nederlag 1805-07 samarbejde med Napoleon (Tilsit 1807); senere konflikt, efter fr. nederlag 1812-14 havde A førende still. i eur. politik.; 1809 erobredes Fini.; søgte idealistisk at danne en Hellig Alliance, gav 1815 Polen forfatn., virkede for almuenigs oplysn., men gav efter føl Mettemchin. Fra 1819 mil. voldsgregimerne. - Alexander 2. (1818-81), reg. 1855-81, son af Nikolaj 1. Sluttede fred m. Tyrk. og Vestmagterne 1856 og beg. reformer: censuren mildnedes, livegenskabet ophævedes 1861, lokal selvtystre gennemførtes. Liberale kredse ønskede forfatn., men opstand i Polen 1863 og nihilismen bragte reaktionen frem. Russ.-tyrk. krig 1877-78 skuffede slavofilerne. Efter gentagne attakter lod A Melikov forberede reformer og forfatn.-forslag, men myrde kort efter af nihilisterne. - Alexander 3. (1845-94), tsar 1881-94, son af A 2. Panslavist, mod vestens demokrati og liberalisme. Pobedonostsev tilskyndede A til tnevald, nat.russ., ortodokst styrke; nat. mindretal, afvig. rel. og revolut. bevæg. undertryktes. A modarbejdede Ty. ski. og Østrig-Ung. på Balkan, nærmest sig Frankr. (alliance 1891). G. m. da. prinsesse Dagmar. (Portrætter).

Alexander Nevskij [nje:f-j] (1218-63), første af Novgorod fra 1238, storfyrste af Kiev fra 1246; slog 1240 Birger Jarl ved Neva (heraf tilnavnet) og 1242 den ty. orden på Peipus-søens is. - Helgen. Alexander O'brenovic [-vitj], jugoslav. *Aleksandar (1876-1903)*, konge af Serbia 1889-1903. Begik statskup 1893, ægtede 1900 den russ.venl. Draga Lunjevica; begge myrdet ved officerssammens værgé lse.

Alexander 3., skotsk kovize 1249-86, son af Alexander 2. (reg. 1214-49), erhvervede Hebriderne fra No. 1266.

Alexander [åh'g'zamda], Albert Victor (f. 1885), brit. polit. En tid baptistpræst, ledende i brugsforeningsbevægelsen; slut-

tede sig til arbejderbev. og blev 1922 parlamentsmedlem. Marinemin. 1929-31, maj 1940-maj 1945, juli 1945-okt. 1946, overtog dec. 1946 det nyoprettede forsvarsmin. (Portræt).

Alexander [åh'g'zamda], Harold (f. 1891), brit. feldmarskål (1944), Viscount of Tunis (1946). Deltog i 1. Verdenskrig og i kampe i Rusl. og Fini. 1919-20. Tog 31. 5. 1940 kommandoen over resterne af de brit. tropper v. Dunkerque og fuldførte evakueringen 2. 6. 1940. Derefter chef f. S-Engls. forsvar. Febr. 1942 til Burma og organiserede efter evakuering, indtil han aug. 1942 afstod general Auchinleck som chef f. styrkerne i det mellemste Østen (kampen om Ægypten). Reorganiserede 8. armé og planlagde modoffensiven mod tyskerne (udført af Montgomery). Som vice-overstkommanderende (under Eisenhower) ledede A offensiven i Tunis. Siciliens erobring juli 1943 og invasionen i Ital. Dec. 1943 overstokomm. f. allierede tropper i Ital., nov. 1944-45 i hele Middelhavet. Deltog i Jalta-konf. febr. 1945. Siden 1946 generalguvernør i Canada. (Portræt).

Alexander [åtig'zamda], Samuel (1859-1938), eng. filosof. Udførmede en filos., if. hvilken virkeligheden er i stadig udv., hvorunder der opdækker nye fænomener, således at der bestandig dannes højere niveauer. Hovedværk: *Space, Time and Deity* (1920).

Alexander, Kap. Grønls. vestligste punkt, et stejlt sandstensforbjerg, 78° 10' n. br., 73° v. 1.

Alexander af Halez [ha:elz] (ca. 1170-1245), skolatisk filosof og teol. F. i Engl., men virkede i Paris. Søgte at begrunde de kristelige dogmener v. hj. af aristotelisk filos.

Alexander ar k'pe'let', øgruppe ved Canadas Stillehavskyst, under territoriet Alaska.

Alexander 1. Land, stor 0 i Antarktis, SV f. Graham Land, opdaget 1821, kortlagt 1937 (fund af fossilfrie lag med planterester) og 1940.

Alexander Jan'nai (*Ja'næos*), son af makkaabæeren Johannes Hyrkan, var både konge og ypperstepræst (103-76 f. Kr.).

Alexander-sagnet, sagn om Alexander d. Store, litt. udført i Ægypten i 1. årh. f. Kr., derfra nægt det muhammedanske verden og (gnm. 2 lat. mellemled) middelalderens Franks, hvor det i 12.-13. årh. behandledes i fl. heltedigte i riddersang. En sen udlober af sidstnævnte linje er den da. folkebog »Alexander Magnus« (1630).

Alexanderskogen, stor, rigt udsmykket, gr. marmorskofag fra slutn. af 4. arh. f. Kr. fundet 1887 i Sidon, nu Istanbul. På dens sider er i højt relief fremstillet figurige kamp- og jagtscener, hvori Alexander d. St.s skikkelse vistnes sknelnes; deraf navnet.

Alexanderslaget, antik gulvmosaik, fundet 1831 i Pompeji, nu i nationalmuseet i Napoli, forestillende en kamp mel. sejrende makedonere, anført af Alexander, og flygtende persere, blandt hvilke ses kong Dareios på sin stridsvogn; formentlig en episode afslaget ved Issos. (III. n. sp.)

Alexanderson [åfig'zändersan], Ernst Frederik Werner (f. 1878), sv.-amer. radioingenør. Opfinder af A-maskinen, en højfrekvensgenerator for lange radiobølger. A har i de senere år arbejdet med udviklingen af fjernsyn.

Alexandertoget, værk af Thorvaldsen, forestillende Alexander d. St.s indtog

Babylon; udf. til Quirinalen (Rom) 1811 på opfordring af pavens bygmester i forventning om Napoleons ankomst til Rom; senere udf. i marmor til Chr. borg.

Alexandra (eng. [åfig'zfl:nral]) (1844-1925), eng. dronning. Chr. 9.s ældste datter. 1863 g. m. den senere Edvard 7. (Portr. sp. 76).

Alex'andra Fjodorovna [fjå:j- (Alice) (1872-1918), kejserinde, af Rusl. Hessisk prinsesse, 1894 g. m. Nikolaj 2. Støttede Rasputin. Herignet af bolsjevikkerne.

Alex'andra Sa'lorne (*Salma*), g. m. Alexander Jannæos, overtog magten over jøderne efter mandens død (76-67 f. Kr.).

Alexandrette [alæks'drætl], 1) fr. navn på byen Iskenderun i Tyrkiet; hovedstad i 2); 2) tyrk. *Hatay t-tai*, provins på grænsen mel. Tyrk. og Syrien; overvejende tyrk. befolknl.; kom efter 1. Verdenskrig under Syrien, men krævedes af Tyrk. Frankr. gav 1937 A selvstyre, afstod juni 1939 området til Tyrk.

Ale'x'an'dria, arab. *Iskandariya* (iskandä:ri:jä), Ægyptens vigtigste havn og næststørste by; 928 000 indb. (1947). Udgangspunkt for Mahmudiyakanalen til Nilen. Ægyptens vigtigste bomuldsby. Lufthavn: Dâkheila. *Historie*: Grl. 332 f. Kr. af Alexander d. St., anlagt efter Hippodamos' byplan. Hovedstad i Ptolemaeriget 323-30 f. Kr. A var en af oldtidens og middelalderens største byer. Oldtidsruinerne er dog kun sparsomme; de prægtige offentl. bygn., bibl. (500 000 bogruller), gymnasiet (Serapeion), Alexanders grav m. fl. er forsvundet, de fl. ødelagd under Theodosius 1. St. Det g. A kendes gnm. Strabons beskrivelse (25 f. Kr.). Ægypt., ital. og ty. udgravn. - A blev tidl. vigtig kristen by. 641 erobredes A af araberne. Efter 1500 forfaldt byen. Det moderne A opstod i 19. årh.

Alexan'drine (f. 24. 12. 1879), *dronning af Danm.* Datter af storhertug Friedrich Franz 3. af Mecklenburg-Schwerin; ægteskab 1898 Christian (10.) af Danm. (Portr. sp. 76).

alex'an'dri'er, 6-fodet jambisk verselæng med cesur efter 3. jamb; oftest rimel. linierne parvis, vekslende mandligt og kvindeligt. Tidligt brugt i et fr. Alexander-digt fra 12. årh.; dominerede i 17. og 18. årh. alle hovedgenrer i fr. klassisk litt., men allerede forinden udbredt til germ. lande (i Danm. lanceter af Arrebo ca. 1630), her dog behandlet mekanisk regelstregt, således bl. a. af Holberg i »Peder Pars« (»falsk a«) modsat den variationsrigt fr. »ægte a«. Til dennes frihed har Wessel diskret nærmest sin i a »Kærlighed uden Strømper«.

Eks. Jeg sjunger om en Helt./ den store Peder Paars, som tog en rejse for/ fra Kalundborg til Aars.

Alexandertaget, i midten kong Dareios

alexandrinske bibeloversættelse

Dr. Alexandra.

Dr. Alexandrine.

alexan'dri'nske bibeloversættelse, den ældste gr. oversættelse af G. T., kaldes oftest Septuaginta (skrevet LXX), fordi den efter en tradition oversettes af 70 (egl. 72) oversættere (jfr. Aristeaes-brevet). De ældste dele stammer fra 3. årh. f. Kr. Den benyttes af jøderne i Diaspora, er også grundlaget for de fleste citater fra G. T. N. T.

alexan'dri'nske bibliotek, oldtidens største bibl. (ca. 500 000 bogruller), grl. ca. 300 f. Kr. i Alexandria, gik til grunde 291 e.Kr.

alexan'dri'nsk filosofi, den i årh. omkr. Kristi fødsel af den jød. koloni i Alexandria udformede sammensmelting af platonisk, stoisk og gi.-test. filos. ved allegorisk tydning af det G. T.s begivenheder og personer som symboler for den gr. filos. Hovedrepr.: Filon fra Alexandria.

alexan'dri'nsk kunst, den hellenistiske kunst, som den formede sig i Alexandria. Betegn. anv. undertiden misvisende om gr. kunst efter Alexander d. St., hvorefter man forudsætter Alexandrias førende stilning som kunstby.

alexan'dri'nske skole, en teol. retn. i oldtiden (3. og 4. årh.) med udgangspunkt i en lerd kreds i Alexandria; den vilde en forening af kristendom og klassisk kultur og har haft meget bet. for dogmedannelsen og for bevarelser af platonisk filos. inden for kirken. Vigfigste repr.: Clemens og Origenes.

alexan'drit, varietet af krysoberyl, grøn i dagvis, rød i künstigt lys. Smykkeststen fra Úral, Ceylon og Brasilien.

Alexandroupolis [-drupolis], tyrk. *Debagac*, gr. havneby ved grænsen til Tyrk.; ca. 12 000 indb. Tyrk. til 1912; bulg. 1912-19; gr. fra 1919 (1923). **ale'xi'** (-a- 4. gr. *léxis af legein* tale, blandet m. lat. *legere* læse), d. s. s. ordblindhed. **A'lexios**, fem byzantinske kejsere. Alexios I. Kom'nenos, reg. 1081-1118, afværgede af ital. normanners angreb i Albu-nien, fik pave Urban 2. til at iværksatte 1. korstog tilbageeroede store dele af Lilleasien fra selds jukkerne.

Alf. nord. mandsnavn (oldn. Álf).

·alfa, a, det første bogstav i det gr. alfabet; lydværdi: a.

alfa'be't (gr. *alfa-beta*, de to første bogstaver i det gr. a), rækkefølgen af de i et skriftsprog anv. bogstaver (jfr. *skrift*).

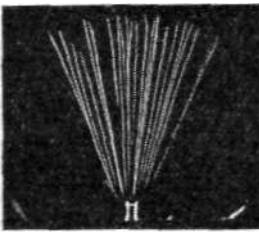
Alfader, i nord. rel. navn for guddommen Odin.

·alfagræs (*Stipa tenacissima*), N-afr. græsart. Taverne giver meget let papir, anv. især i Eng., bruges også til töve. Kaldes også esparto el. halfa.

al'alfa (arab.), andet navn for lucerne. **al'fa** og **o'mega**, første og sidste bogstav i det gr. alfabet (*A Q*), symbolik for »begyndelsen og enden«, anv. Joh. Åb. 1, 8 om Kristus, derfor også som Kristus-monogram.

alfa-partikler (*a-partikler*) består af kerner af heliumatomer, som udslynges med stor hastighed (14 000-20 000 km/sek) fra forsk. radioaktive stofers atomkerner, a kan taggettes i et tågekammer el. på en fluorescensskærm. a bremses af luften, hvori deres reækkevidde kun er 4-6 cm. Udsendelse af en a bevirker en formindskelse af kernens ladning med 2 og af dens masse med 4, hvorfor grundstofet omdannes til et andet, hvis atomnr. er formindsket med 2 og dets atomvægt med 4. a har haft afgørende bet. for opdagelsen og udforskning af atom-

kernerne, hvis bestanddele (protoner og neutroner) opdagedes ved beskydning med a. Også den kunstige radioaktivitet er opdaget v. hj. af a.

Tågekammer foto af alfa-partikler.

alfarvej (glda. *adelfarvei* hovedfærdssels-vej), vej tilgængelig for alle.

'Alfa' sepa'rator, spec. mejeri-centrifuge.

Alfa'so'l, solu-sulfatiazol, letoploseligt sulfonamid, særlig anv. mod pneumo-kokker.

alfa-stråler, et bundt af alfa-partikler.

Alfeios [al'fjɔ:s] (gr. folkesprog: *Roufaiās* [ru'fja(s)]), 111 km l. gr. fod på V-Peloponnes.

alfer el. alver, ifl. gi. folketro små natur-væsener.

Alf' Erlingsson (no. Alv), no. jarl og hovedsmand på Sarpsborg, plynrede fra 1284 Danm., fængsel og radbrekket 1290.

Alfieri [-fje-j. Dino (f. 1886), fase, diplomat. Ital. propagandamin. 1936-39, ambassadør i Berlin 1940-43, ivrig for Rom-Berlin-aksen. Gik juli 1943 mod Mussolini.

Alfieri, Viitorio (greve) (1749-1803), ital. forf. Ital. største tragediker. Skrev i alt 19 tragedier, der med forkærlighed behandler emner fra antikken og opildner til hæd mod tyranner.

Alf'ifa el. *Elfiga*, Knud d. Stores angel-saksiske frille.

·al'fine (ital.), *mus.*, til slutningen.

alfons [-fy'fɔ:s] (efter titlen på et skuespil af d. y. Dumas), mandsperson, der helt el. delvis underholder af kvinde, der driver erhvervsmaessig utugt.

'Alfon's (sp. *Alfonso*), koniger af Arago-nien. Alfons 1., reg. 1105-34, erobrede 1118 Zaragoza fra maurerne. -Alfons 5., reg. 1416-58, erobrede Neapel og Sicilien 1435. En af den ital. renæssances berømteste mæcenar.

'Alfon's (sp. *Ap'fonsø*), koniger af Castill'en. Alfons 6., reg. 1072-1109, son af Ferdinand 1., erobrede Toledo fra maurerne 1085; nederlag ved Zalaca 1086. -Alfons 8., reg. 1158-1214; slog maurerne ved Navas de Tolosa 1212. -Alfons 10. den Vise 1252-84, ty. konge 1257, gav den Alfonsinske løvsamlung. - Alfons 11., reg. 1312-50, gjorde Granada tributpligtig. (Alfons 12. og 13., se Alfons, koniger af Spanien).

'Alfon's (portug. *Afonso* [-afonsø]), 5 kon ger af Portugal. Alfons 1. Erobreren, reg. 1114-85, son af Henrik af Burgund; tog Kongenavn 1139; erobredt Lisboa 1147. - Alfons 5. Afrikaneren, reg. 1438-81, erobredt Tanger m. m. i N. Afr.; lod givevin.

'Alfon's (sp. *Al'fonsø*), koniger af Spanien. Alfons 12. (1875-85), reg. 1875-83, son af Isabella 2. Indsat efter republikkens sammenbrud, styrede håndfast konservativt; slog carlisterne ned. - Alfons 13. (1886-1941), reg. 1886-1931. Søn af A 12., født efter faderens død. Tiltrådte reg. 1902, men evnede trods updraget her-skærlyst ikke at skabe rolig udvikling. Styrtedes som ansvarlig for Primo de Riveras diktatur, hvorpå Spán. blev republik. (Portræt sp. 79).

alfon'si'nske tavler (*Habula alfonchinae*), astron. tabeller over solens og planeternes positioner, som Alfons 10. af Castlien lod beregne på grundlag af det potentielle verdenssystem.

Alfortville [al'fɔ:vil], østl. industriforstад til Paris; 28 000 indb. (1946).

Alfred den Store, angelsaksisk konge 871-899, afstod 878 Danelagen til nor-

mannerne. Reorganiserede riget, samlede lovene og lod Örosius, Beda, Boéthius o. a. oversætte til angelsaksisk.

al'fresco (ital. på det friske), malet som frescomaleri.

al'fu'rer, molukkernes indlandsbefolkn., primitivt jaegerfolk med indoaustralsk racepræg.

Alf'ven [al've:n], *Hugo* (f. 1872), sv. komp. 1910-39 director musices ved Uppsala univ., dirigent for studentersangern O.D. (Orpheus Drangar). Har skrevet kantater og større orkesterværker.

Alfo Id [Difold] (>avland>), ung. navn på den nedrestr. slætte.

algang, gangstævner, i Danm. under 2. Verdenskrig, som en art udtryk for nat. samfølelse, i lighed med alsang.

Al'gardi, Alessandro (1602-54), ital. billedhugger og arkitekt. Udførte i Mantova kunstindustrielle arbejder. Virkede fra 1625 i Rom: *Leo 11.s gravmæle* og reliefet *Leo I. Fordriver Attila i Peterskirken*. Har opført og udsmykket *Villa Doria Pamphilj*. A tilhørte barokken.

Algarve [la'vra:t(s)], Portugals sydligste prov., sammenfaldende med distrikter Faro; 5072 km²; 318 000 indb. (1940).

'algebra' (lat. af arab. *aljabr*: supplerer, som forekommer i titlen af et berømt værk om ligninger af den pers.-arab. matematiker al-Khwārizmī (9. årh.), opr. læren om bogstavregning (formel el. abstrakt a), hvor man særlig interesserer sig for den rent formelle sammenhæng mel. regneregler.

algebraisk flade, en flade, der henført til et retvinklet koordinatsystem i rummet er bestemt ved en algebraisk ligning ml. koordinaterne.

'algebra'isk funktion, v kaldes en a af x, dersom x og y er forbundet ved en algebraisk ligning.

'algebra'isk geometri, gren af geometrien, hvor algebraiske kurver og flader undersøges ved anv. af algebraens metoder.

'algebra'isk kurve, en kurve, der læn-ført til et retvinklet koordinatsystem i planen er best. ved en algebraisk ligning ml. koordinaterne.

'algebra'isk ligning, en ligning, der fremkommer ved at sætte et polynomium i en el. fl. ubekendte (variable) lig 0. Ved en a-s grad forstås graden af det pågældende polynomium.

'algebra'isk tal, et tal, som kan være rod i en algebraisk ligning med hele koefficienter.

Algeciras [al'ze'i'ras], sp. by ved Albugten, 10 km V. Gibraltar; 26 000 indb. (1940). På A-konferencen 1906, hvor Tysk. stod isoleret, sikredes Frankr. indflydelse over Marokko.

Al'genib (arab. *al'djanib* sidehesten), stjern i y Pegasus.

Alger [al'se], fr. navn på byen Algier.

alger (lat. *algæ tang*), sporeplanter med bladgrønt og primitivt bygning. Kan i storrelse variere fra mikroskopiske til fl. hundrede m lange former. Formering sker v. hj. af mikroskopiske, oftest bevegelige celler, knænde el. uknønede. Mange tusinde arter; deles i *blågrøn-a*, *grøn-a*, *brun-a* og *rød-a*. Lever mest i vand, såvel fersk som salt, på fugtige steder, fastsiddende på sten, træ el. trit i vander el. på dertes overflade (»vandblomst«), a. især de mikroskopiske arter, der forekommer i planktonet, er meget vigtige for stofomsætning og stofproduktion i havet, og kendskab hertil indgår som et vigtigt led i undersøgelsen af havets næ rings kapacitet for fiskefangsel. Nogle a anv. til fremstilling af agar, andre spises i visse lande (især i Ø-Asien).

Algérie, fr. navn på landet Algier.

-alge'si, -al'gi* (gr. *dłgos* smerte),

-smerte, -lidelse.

algesvampe (*Phycomyctes*), en gruppe ofte i vand levende svampe, der måske står grønalger nær. Hertil også f. eks. flueskimmel, mug, kartofelskimmel.

Algier, 1 [-Jfr.], fr. *Algérie* [ak'se:r], arab. *Al Djazair* (ørerne), fr. område i N-Afr.; 2 205 000 km²; 8 488 000 indb. (1947), deraf 1 048 000 eur. (Kort se Afrika).

Alfons 13. af Sp. T. Algreen-Ussing.

Det nordl. A er delt i 3 dept.: Alger, Oran og Constantine, det sydl. i 4 territorier: Ain Sefra, Ghardai'a, Touggourt og Oasis (saharienes). Hovedstad: Alger (fr. Alger). Gnm. N-A går de to bjergkæder Tell-Atlas (2308 m) langs kysten og Sahara-Atlas (2328 m) langs ørkenen, adskilt af et plateau med udstrakte saltsumpe. A-s syd territorier strækker sig dybt ind i Sahara. *Klimaet* er subtrop. med vinterregn (Alger: jan. 11,9°, aug. 25,3°, årlig nedbør 76,5 cm). - De udrykkede bjergskræninger er beovkset med maki og skov, plateauet er steppe, hvis halfa-græs kan anv. til papirfremstilling. *Befolning*. Den indfodte er væsentlig berbere og arabere. Næsten alle er muhammedanere. De fleste eur. er franskemd. *Erhverv*. Der dyrkes især hvede (540 000 t i 1947), byg (334 000 t), havre (67 000 t) og kartofler (104 000 t). Frugtavlens er sædeles vigtig: vin (10,8 mill. hl i 1946), oliven, dadler (i oaserne), bananer, figner. I skoven volksr kørkeg. I 1945 havde A 850 000 stk. horntkvæg og 5 832 000 får og geder (især i stepperne). Der brydes råføstaf (1945: 400 000 t) samt jern-, bly- og zinkmalme. *Udenrigshandel*. Frankr. er den vigtigste handelsforb. Eksporten omfatter bl. a. vin, korn, olivenolie, får, fosten og halffagres, mens bl. a. maskiner og maskindelte, jern og stål, benzin, kul, sukker, kaffe indføres. A har 4400 km jernbane og et godt vejnet med udlober gnm. Sahara til Tombouctou. *Historie*. A, oldtidens Numidia og (delvis) Mauretanien, kom til Rom under Cæsar. Ved folkevandringerne under vandalerne fra 429, ca. 530 under østrom, rige, under araberne i 7. årh. I 16. årh. overvejende under Tyrk., men havde stor selvstændighed under egne vasalvirster, der drev omfattende sørøveri i Middelhavet. Efter konflikt angrebet af fr. tropper og besejret 1830; fuldstændig erobr. først efter kostbare og blodige felttog under Ludvig Filio og Napoleon 3. (Pélissier). Især efter 1930 har der gentagne gange været uro bl. araberne. Besættes nov. 1942 af allierede styrker, indtil Frankr.s befrielse aug. 1944 sæde for de Gaulles frie fr. reg. (2) (fr. *Alger* [al'se], dept. i 1); 53 824 km²; 2 240 900 indb. (1936). - 3) Hovedstad i 1) og 2); 519 000 indb. (1947). Jernbaneknudepunkt, handels- og krigshavn. Kapitulerede til USA-styrker 8. 11. 1942. Derefter sæde for de Allieredes nordafr. hovedkvarter til aug. 1944.

Algier-vine, røde og hvide bordvine fra Algier i N-Air.

al'gi'nsyre (lat. *alga* tang) el. *tangsyre*, findes som kalksalt i tangarter; udvindes ved syrebehandling og kogning med vand. Anv. som bindemiddel, emulgeringsmiddele og tekstilfiber.

al'goa-bugten, flodbugt i den sydøstl. del af Kapprovinen, S-Afr.

Al'gol (arab. *râ's*) *al ghul* dæmonhoved, stjernen 0 i Perseus.

algolo'gi (lat. *alga* tang 4- *-logi*), læren om algene.

al'gonkin, eng. *Algonquin*, vidt udbredt indianersproget i N-Amer. Kendtes te folk: naskapi og cree i Canadas náleskove, mohegan (mohikanere) og delaware i løvskovsområdet, aroaho, cheyenne og blackfoot på prærien,

al'gon'kiske formation (efter indianergruppen algonkin), *geol.*, formation overlejende arkæiske formation, men ældre end kambrium; består af mere el. mindre

omdannede sedimenter og eruptiver, indeholder yderst få forsteninger (radiolarer, svampe, orme). Stor udbredelse i N-Amer. (jern- og kobberlejer). I Skand. Rapakivi, Daisandsanden o. a.

algo'rime (laiinisering af navnet al-Khwârizmi, pers.-arab. mat. (9. årh.)), betegn. enhver regel for mekanisk udregning. Den euclidiske a er en fremgangsmåde, ved hvilken man finder største fælles mål for to hele tal.

algra'fi (*aluminium*) + *-grafi*, fremst. af tegn. på aluminiumsplader (til tryk).

•Algre'e'n-Ussing, Tage (1797-1872), da. polit. Kancelliemedhedsmand, 1840 jur. prof.; stændermedl. i Roskilde 1835-46; skarp liberal opposition (finanskontrol). I 1840erne knyttet til Chr. 8. eft. kons. Borgmester i Kbh. 1844-6, 1846-48 deputeret Da. Kancelli. 1848-72 generalkon- prokurator. Modstander af alm. valget på grundlov, rigsformasnl., vilde ikke stemme for junigrundloven; rigsrådsmedl. 1854-66, helstsatsmand (Portr.).

Algauer Alper, forkert stavemåde for Allgäuer Alper.

Alhambra [*al lambra*] (arab. det røde), da sp. maurers berømte kongeborg, på en bjergryg 0 f. Granada, opf. ca. 1250-1390. Dets strenge, ikke mère rofe, af tinder og tårne kronede ringmur varner om et elegant, af kniplingsfin ornamentik overspundet indre, et mesterværk af vest-arab. kunst. Rummenne, hvoraf det største, ambassadorernes sal, er i det svære comarestårn, er ordnet om to sojlegarde, Myrte- og Løvegården. En ev. tredie gård, med mexuarer (regeringsskomplekset), er ødelagt. Indtaget af spanserne 1492; fik senere lov at forfalde, nu, især efter en brand 1890, hæges der om det.

Løvegården i A

'Aheden, hedestrækning SV f. Viborg, 0 f. Skive A. Kolonisation med ty. indkalde familier (kartoffeltyskere) 1759.

ah'i'dade (arab. *al hidâda* telleren), i astron. instrumenter til vinkelmåling viseren, der peger på gradindelingen, el. den del af instrumentet, der bærer apparatet til aflesning af gradindelingen.

•Ali [*al'i:*], Muhameds fætter og sviger-søn, g. m. Fatima; kalif 656-61.

'a'Tias (lat. ellers, desuden), også kaldet.

Ali-Bab, pseud. for *Henri Babinski* (1869-1931), po.-fr. grubeing, og kogebogsforf. *Gastronomisk Håndbog* (då. 1944).

Ali-Baba, person fra fortelling i 1001 Nat.

'a'libi (lat.), andstedts: bevise sit a: bevis, at man på det tidspunkt, da en forbrydelse blev begået, befandt sig andstedts end på gerningsstedet.

Ali-'a, sp. havneby; 116 000 indb. (1947). Tekstil- og cigarrindustri. Udøver bly, frugt og rødvin.

Alicante-vin, mørk, kraftig rødvin fra prov. Alicante i S-Span.

Alice [*al'ts*], russ. kejserinde, d. s. s. Alexandra Fjodorovna.

Alice's Adventures in Wonderland [l'äl'is ad'ventfaz in 'wândslând], eng. børnebog af Lewis Carroll, udk. 1867; da. *A. i Vidunderland* (1912 og senere).

ali'cykliske [-s] *forbindelser* (gr. *diet-far* olie f. *cyclisk*), *kern.*, cykliske forb., der har alifatisk karakter, mods. de aromatiske.

ali'fa' tiske forbindelser (gr. *aleifar* oleje), kulstof forb., med ikke ringformet opbygning, mods. aromatiske forb.

Aligarh (eng. *[al'gi:ə]*) el. *Kod* [ko'il], bel. United Province-, Hindustan. SØ f. Del-

hi; 113 000 indb. (1941). Tekstil-o. a. industri. Jernbanecentrum, muham. univ. **alimen'tan't** (lat. *alere* ernære), person, der betaler underholdsbidrag til sit barn født uden for ægteskab.

alimentation, underhold; bidrag til andres forsorgelse, især til børn uden for ægteskab. **alinea** (lat., egl.: fra linjen), et tegn, tidl., især 15. og 16. årh., anv. i bogtryk for at betegne nyt afsnit.

Alings'ås, sv. købstad (fra 1619). Väster-gotland, NÖ f. Göteborg; 12 000 indb. (1949). Bomuldsindustri.

•Ali Pasha [-'sa] (1741-1822), albansk høvding, fra slutn. af 18. årh. hersker i Albanien som pasha i Ioannina, indtil sultanen fik ham i sin magt og henrettede ham.

aliquotoner f-'kvot-], *mus.*, overtoner. **al'ite'ring**, overfladebehandling af jern og stål med aluminium under opvarming for at forøge korrosions- og ildfastheden.

aliza're'in [-s] (tyrk.), dioksyantakin, farvestof, vandtes tidl. af kraprod, fremstilles nu af antracen. a danner med forsk. metalosyder, f. eks. aluminiumsøyd, sak., farvelakker, der har stor betydning ved tekniskfarveningen.

al'k O'Alca 'torda el. *et tardata*, *zat stor, sort* og hvid alkefugl med sammentrykt næb. Yngle: på nordeur. klippekyster; - i Damm, på Græsholmen ved Christianso; alm. vintergæst i da. farvande.

alka'hest (arab.), verdens-i-dind. Spillede en rolle i de alkemistiske teorier, bl. a. hos Paracelsus.

Al'kaios (lat. *A'l'cæus*) (omkr. 600 f. Kr.), lesbisk digter. Deltog i de lidenskabelige partikampe i Mytilene. Politik og krig inspirerede hans lyrik, skrevet i 4-lineede strofer på æolisk dialekt.

al'kali (arab. *al-qili* aske), ældre betegn. for alkalinemetallerne karbonater, øksyder og hydroksyder. Nu ofte anv. ved betegn. af forb. af alkalinemetterne, især kahum og natrium, f. eks. alkalihydroksyd (d. v. s. natrium- el. kaliumhydroksyd).

alkali-amfiboler, alkaliholder, amfiboler er glaukofan, riebeckit, arvedsonit og æmgmatit.

alkalibasalter, særlig alkalirige basalter med nefelin el. leucit. Hovedtyper: tefrit og basanit.

alkalifeldspat, kali- og natronfeldspat og blandinger heraf.

alkaligabbro, mørke, basiske, alkalirige dybbjergarter (essexit, theralit o. a.).

alkalimetallerne, metallerne lithium, natrium, kalium, rubidium og cæsium. a er nær beslægtet med hverandre, de er alle monovalente, sterkt elektropositive og sonderdeler heftigt vand under hydroksyddannelsen.

alkalime'tri! (alkali 4- metri), form for titreraanalyse, efter hvilken man bestemmer mængden af base v. hj. af syrer (f. eks. saltsyre) af kendt normalitet.

alkalireserve, et mål for blodets (plasmaets) evne til at binde syre. Den angives som den mængde kuldioksyd (*CO₂*), som 100 cm³ blod (plasma) indeholder, når CO₂-trykket er 40 mm hg, el. mindre nojagtigt, ved forekommende alveolare CO₂-tryk.

al'ka'liske jordarter, ældre betegnelse for øksyder og hydroksyder af metallerne calcium, strontium og barium.

al'ka'lishk reaktion, *kern.*, basereaktion.

alkalo'ide (alkali 4- -oid), kvælstofholde- rig, org. baser med stor fysiol. virkning som gifte el. lægemidler. Forekommer i planteriget, mange af dem fremstilles syntetisk. Eks.: morfin, kinin, nikotin.

alkaloe, en tilstand, hvorför blodets reaktion forskydes i alkaliske retning; mods. acidose.

Al'ka'menes (gr. *Alkahnénés*), gr. billedhugger, elev af Feidias, virksom i 2. halvdelen af 5. årh. f. Kr. Hovedværk: *Afrodite i Haverne*.

al'kannarod (arab. *al-hinna* henna), roden af en flerårig urt (rubladfani), der vokser i Middelhavslandene; indehol-

alkefugle

der et rødt farvestof, anchusin. el. alkannin.

alkefugle (*Alcae*), gruppe af svømmefugle knyttet til den nordl. halvkugles klippekyster, fjorderne langt tilbage, vingerne korte, svirrende flugt, kort hale, ofte sorte og hvide farver; svømmedykkere, anv. vingerne under dykningen. Lever af fisk og plankton; reden på fuglefjelde, i klippeværn el. jordhuller; ofte i store kolonier, økon. bet. for befolkningen på Færøerne, Nordørne o.s.v.

alke 'smi' (arab. *al + gr. chēmeia kemi*), gi. betegn. for kemi. Anv. mestom tidi. tiders kemikeres (a k e m i s t e r n e s) forgæves forsøg på at omdanne uædle metaller til guld.

Arkestis (gr. *'Alkéstis*); gr. sagndronning, som gik i døden for sin mand Admetos; hovedperson i Euripides' drama »A«.

alkestormfugle (*Pelecanus ididae*), fam. af alkelign. stormfugle. Dykker efter føden.

Alki'biades (gr. *Alkibíados*) (d. 404 f. Kr.), athensk adelig statsmand, opdraget af sin frænde Perikles, knyttet til Sokrates. Hans dristige politik (forbundet mod Sparta 418 og toget til Sicilien 415) endte med nederlag, en tid gik han i Spartas og Persiens tjeneste, 410-08 ledede han dog over Athens flåde og vandt betydelige sejre (slaget ved Kyzikos 410), men forvistes siden **atter**.

Alkmaar I-ma:r], holl. by ved Nordholl. Kanal, 37 000 indb. (1947). GI. by; gotisk kirke (1498) og rådhus (1520). Håndel med ost. Afviste 1573 Albas angreb.

Alk'maon fra Kroton (omkr. 500 f. Kr.), gr. læge og filosof. Hævdede bl. a., at hjernen er sjælens sæde.

'Alkman (gr. *Alk'món*) (7. árh. f. Kr.), spartansk (kor-) lyriker; fragmenter bevarede.

Alk'mene, gr. heroine, g. m. Amfitryon. **alkmeo'niderne**, athensk adelsslægt, hvortil Kleisthenes og Perikles hørte. **alkohol** (arab. *al-kuhl*, fint pulver af blyglans anv. til øjensminke); senere i Eur. som den fineste bestanddel i et stof, især vin, 1) kern. forb. der afledes af alkaliske kulbrinter ved ombytning af brintatomer med hydroksylgrupper. En a forbinder sig med syrer til estere. Man taler om primære, sekundære og tertiare a, alt efter, om det kulstofatom, hvor hydroksylgruppen befinner sig, er bundet til 1, 2 el. 3 andre kulstofatomer. Primære a danner ved oksydation aldehyder el. syrer, sekundære ketoner, medens tertiare sønderdeles gennemgribende. Vigtige a er methyl-, ethyl-, butyl- og amylalkoholer, samt glycerin.

2) **Aetylalkohol**, *ethanol*, *vináind*, C_2H_5OH , farvelos vædske, blandbar med vand, kp. 70°, smp. f 117,3°, vf. v. 0° = 0,8. Anv. som oplosningsmiddel, i visse tilf. som brandstof, samt som nydelsesmiddel i et uhørt antal drikke, f. eks. øl, vin og spiritus af forsk. art.

Alkoholfremstilling sker ved gæring af druesukker o. a. sukkerer, hvorefter gærens enzymer spalter sukkeret til alkohol og kuldiksdyd. Som råstoffet anv. særlig stivelsesholdige plantedele, f. eks. kartofler og korn, endv. saften af sukkerroer og -rør, biprodukten melasse fra sukkerfabrikationen samt traaffald og affaldsproduktet sulfittfud fra cellulosekogning. Ved fremst. af kartoffel- el. komsprik koges råmateriale først under ca. 3 atm. tryk. Derefter findeles det og den tykflydende klistermasse trykkes over i et kar, hvor den behandles med malt ved ca. 60° (mæskning). Maltens enzymer om-danner stivelsen til en sukkeret, maltose, som ved den påfølgende gæring omdannes til druesukker og videre til alkohol. Forud for den egl. alkoholgæring går en forgering med en mælkesyrebakterie, hvorefter den dannes ca. 1% mælkesyre, der sikrer imod bakterieinfektion. Ved fremst. af sulfitsprit må affaldsluden først neutraliseres med kalk. Ved gæringen fås noget over 1% alkohol, mens man ved andre metoder kan opnå 8-9%. Alligevel er a billigere af sulfittfud, da denne er et rent affaldsprodukt. Endelig kan

a foregå ved forsukring af cellulosen i træafald, f. eks. savsmuld, hvorfed for den dannede druesukker, som forgæres, og som biprodukt lignin. - Af den udgærende mask fås råsprit ved destillation i kolonneapparater og heraf efter ved ny destillation (rektilifikation) finsprit (95°U vægt%). Absolut a (100%) fremstilles nu særl. ved såk. azeotropisk (gr. a ikke + zem koge) destillation, der beror på, at en bestemt blanding af alkohol, vand og benzol har kogepunktsminimum. Absolut a kan nu også fremstilles, ved råsprit. Som »effertlob« danner fuselole, der består af højere alkoholer m. m. Den for sprit befriede, udgærende vædske, bærme, er et vigtigt fosterstof for kvæg og heste. Syntetisk kan a fremst. katalytisk af ætlen og vand, idet koksavngsas el. jordoliegas er råmateriale, el. ved brintning af kulfil.

alkoho'lat, saltagtig kem. forb., i hvilken en alkohols hydroksylbrint er erstattet med metal, f. eks. natriumætylat C_2H_5ONa .

alko'ho'liske sindssygdomme. Misbrug af spiritus har give anledning til akute såvel som kroniske sindssygdomme. Af de akute tilstande kan nævnes beruselsen samt den såk. patologiske rus. Af kroniske a findes alkoh. sløvsind, den såk. korsakoffske sygdom, hvor der særlig findes en udpræget indpræntningssvækkelse, endv. alkoh. forrykthed, alkoh. epilepsi og delirium tremens.

alkoho'lisme, misbrug af alkoholiske drikke og dermed føl. kronisk a, som betegner de sygelige forandringer, der opstår på grundlag af det langvarige misbrug. Disse følger er dels af sjælelig natur og fører til karakter-forandringer, hukommelsesbesværs m. m. stigende til sløvsind, og dels af legemlig natur med symptomer fra nervesystem og fra mave-tran-kanalen.

Alkoholkommisionen af 1947 nedstættes af handelsmin. til afjøsn. af A af 1934, 19 med forsk. Beskæftiger sig bl. a. med spørgsmålet om et evt. spiritusmonopol.

alkoholome'tri (*alkohol + -metri*), måling af vandige oplosningers indhold af ætylalkohol v. hj. af flydevægt (alkoholometer).

Aliko'r'a'n (arab. *al-qitr'ān*, egl: læsning), d. s. s. Koranen, muhammedanernes hellige bog.

al'kove (arab. *al qobba* hvælvingen), 1) vægniche, så stor som et kammer el. værelse; 2) kabbs-seng.

'Alkuin, eng. *Alcuin* [ālkwin] (735-804), lerd eng. gejstig, som ledede Karl den Stores højskole og skrev digte, breve og historie.

alkylsalte, gi. betegn. for estere. **alky'mi***, d. s. s. alkemi.

al'kæ'isk strofe, 4-linjet, antikt versemål, opkaldt efter Alkaios.

alla 'breve (ital.), i forkortet takt. d. r.zp v. s. taktslaget omfattet to enheder.

Allah (da. [ala], arab. [a:la:t]) (arab. al i dh' guden), hos muhammedanerne den ene, sande gud.

Allah'båd (eng. [ālghā'bād, -bāid]), ind. *Il&habīd* el. (af hinduer) *Prāyag*, hovedstad i United Provinces, Hindustan, ved Ganges' og Jumnas sammenløb; 261 000 indb. (1941). Flodhavn; jernbanecentrum, tekniskl. o. a. industri. Valfartsby for hinduerne.

Allan Kardec [ala '-dæk], deknavn for **H.L.D. Rival**.

al'lantois [ala^to'a] (gr. *alias* pølse-f eidos form), hos krybhydr. fugle og pattedyr i den i fostertilstanden stærkt forstørrede urinblære, der strækker sig ud ml. fosterhindeerne og kun ved en tynd stilke er forbundet m. fosteret. Virker også som andærdrøtsorgan. Hos pattedyrene indgår a i moderkagedannelsen og tjener som forbindelsesled ml. fosteret og moderen. Ved fødslen løsriges størtsteden af a fra fosteret, kun et lille stykke bevares og bliver til den blivende urinblære.

alla 'prima (ital: på grundlaget), malet uden undermalning.

allar'gando (ital.), *mus.*, bredere (langsommere).

alla zingara [-tsiing-j (ital.), *mus.*, i sognjærstil.

allé [-le] (fr.), vej el. gang m. reglm. sideplantninger af træer.

Alleghany Bjergene [ālagemj], 1) ældre navn på Appalachian Mountains; 2) den vestl. del af de centrale Appalachian Mountains.

alleg'o'ri* (gr. *allegoréin* sage noget andet), sindbilledlig fremstilling, i tit. en metafor, resp. et symbol, der er udbygget til en flereddelt billede af fuld el. omrentlig indre konsekvens. I den ren-dyrkede a repr. personer el. genstande abstrakte egenskaber el. forestillinger; eks. på realistisk underbygget a i Bunyan's »The Pilgrim's Progress« (1678), på blodlös a i Ingemanns »De Sorte Ridere« (1814); 2) i kunsten anv. ofte, især i barokken, allegoriske personifikationer, fremstillet med symboliske attributter, f. eks. Døden som en knokkelmand med le og timeglas. - Adj. *alleg'o'risk*.

alle'go'risk fortolkning, et udlegningsprincip, som har været anv. på g. hellige tekster, især Bibelen; if. 3 er ordenes ligefremme mening kun et bilde af den egl. dybe mening.

alle'gretto (ital.), *mus.*, tempebogen, ml. allegro og andantino.

Al'legri, Gregorio (1582-1652), ital. komp., hvis *Miserere* årligt synges i påsken i Det Sixtinske Kapel.

ariego (ital.), *mus.*, hurtig, livlig.

alle'helgen's dag, opr. kirkefestdag til martyrerne ære; i protest. kirke mindefest for alle døde. I d. kat. kirke 1. 11., i folkekirkene 1. sondag efter 1. 11.

'alle'hände (egl: alle slags; da det smager som en blanding af krydderier), krydderi, lavet af frugter af Pimenta officinalis, en trop. plante af myrtefam. Dyrkes især i det mellem-amer., område.

al'e'ler el. *allelo'more/gener* (gr. *allelo* gendsig + *-mor*), arveanlæg, der indtager ens pladser på korrespondende kromosomer fra individets to foreldre og med forsk. virkning på organisationen. For at kunne erkendes må der være mindst to, der da gerne betegnes med stort og lille bogstav. A og a, hvoraf det første dominerer over det sidste, det recessive. Ved mutation kan der af et arveanlæg (gen) opstå flere a.

allelopa'ti (gr. *allelón* gendsig -f -pati), d. s. s. nabovirkning.

allemande [al'matd], 1) opr. ty. folke-dans i 4/4 takt og rolig tempo, senere optaget som indledende sats i suite; 2) forløber for vals.

'Arien, Carl Ferdinand (1811-71), da. historiker, 1851 docent, fra 1862 prof. v. Kbh.s Univ. Nat.lib.; udg. *Håndbog i Fædrelandets Historie* (1840) rr, skarp kritik af godsejeraleden og tildels eme-velden, *Det Danske Språgs Historie i Hertugdømmet Slesvig efter Sønderjylland* (1857-58); *De tre Nordiske Rigers Historie* 1497-1536 (1864); A-s hovedværk, ført op til 1527. (Portr. sp. 86).

Allen [ālin], *Hervey* (f. 1889), armer, romanforf. og lyriker, kendt især for sin best seller *Anthony Adverse* (1933, da. 1935), en bred, pikaresk underholdnings-roman fra Napoleons tiden.

'Arien, Johannes (f. 1916), da. forf. og journalist; satirisk Kbh.-roman *Frihed, Lighed og - Louise* (1943).

Allenby [ābnbi], Edmund (1861-1936), brit. general. Øverstbefalende i Palæstina 1917-18 (kampe m. Tyrk.), feltmarskal 1919, højkommissær i Ægypten 1919-25.

'Allenstein [-tjan], ty. navn på Olsztyn i Polen (tidl. Østpreussen).

Allentown [ājintaun], jernindustriby i østl. Pennsylvania, USA.; 97 000 indb. (1940).

'Aller, 262 km 1. biflod til Weser, udspringer ved Magdeburg.

'APler, Carl (1845-1926), da. bladudgiver. Gr. 1877 // Familie Journal, der, anlagt

(indtog i Addis Abbeba maj 1936). Hailé Selassie flygtede t. EngL, mens Viktor Emanuel fik kejser titel. Attentat mod Graziani som vicekonge straffedes hårdt: trods mange vanskelligheder holdt Italien magten til 1941, da Engl. under A.G. Cunningham erobrede A (vicekongen, hertugen af Aosta, kapitulerede i Amba Alagi 19. 5. modstandet Gondar ophørt 28. 11. 1941). Maj 1941 vendte Hailé Selassie tilbage til Addis Abbeba. Lensystem og slaveri erklares afskaffet. 1942 krigserkl. t. Tysk., Ital. og Japan; rejste 1946 krav om Eritrea og Ital. Somaliland. 1945 fik USA-selskab eneret p. olieudvinding.

Abetz [flibets], Otto (f. 1903), ty. nationalsozialist. Arbejdede i mellemkrigsårene f. ty.-fr. forstælse, udvist af Frørk. som polit. agent (spionagemistanke) juli 1939. Aug. 1940 ambassadør v. ty. militærkømmando i Paris, støttede Laval. Fængslet efter Tyskls. sammenbrud.

abhaser [-fa'-], muhammedans folk med eget sprog, i Abhasien i Kaukasus. Landbrugere; ca. 80 000.

Ab'sha sien, ASSR i Georgien, Sovj., på Kaukasus' S-skråning ømkr. hovedstaden Suhumi; 8700 km²; 260 000 indb. (1933).

Abhi'dhamma, navn på den 3. del af buddhismens kanon, væsentlig rummende dogmatiske og metafysiske tekster.

Abidjan [-dsd], hovedstad og havneby i den fr. koloni Elfenbenskysten; 33 000 indb. (1943), deraf 1900 eur.

'Abies (lat.), ædelgran.

abie'ti'nsyre (af *abies*), hovedbestanddelen i fyreharpiks (kolofonium); af dens salte (resinater) anv. alkalisalte til sæbe; bly-, mangan- og koboltalte som sikkativer i fernis; aluminiumresinat opstår ved limning af papir.

Ab'i gail, Nabals hustru, blev efter dennes død g. m. David,

'Abija, konge i Juda Rige, søn af Reha beam, regerede kun kort (ca. 915 f. Kr.) abild, glda.: abletrae.

Abildgaard, Nicolai (1743-1809), da. maler; efter studieophold i Ital. 1772-77 prof. ved akad. A fortalte i en antikiserende stil de store ital. baroktraditioner i sine 10 billeder til Chr. borg Riddersal (1779-91), hvorf. kun 3 rededes ved branden 1794 (skitserne i kunstmus.).

Den Sårede Filoktet. Rom 1775.
(Kunstmus.)

Hans af fri kompositorisk fantasi bårne, billedskabende evne fandt udtryk i en række arb. med motiver bl. a. fra Shakespeare, Ossian og Holberg (Niels Klim); var desuden virksom som arkitekt og har skabt værker som Frihedsstøtten (1792-97) og Emiliekilde (1780).

Abildgaard, Ove (f. 1916), da. forf. Rejseskøle og sprogligt originale digtsamlinger, Uglegylp (1946), Hvirlver (1948).

Abildgaard, Peter Christian (1740-1801), da. læge og veteriner, den da. vet.-skoles stifter. Udgav 1770 »En danske Heste og Øueag Læge«, der udkom i mange oplag, også i Sv. og Tysk. Oprettede en vet.-skole, der blev åbnet 1773⁸ på Christianshavn med A som leder. Da A kom i økon. vanskelligheder, overtoget staten 1776 skolen, der fik navnet Den Kgl. Vet.-skole. I 1781 blev kvægstenen ved A's initiativ udryddet i Danim. ved afsprænging og nedslagnign af de syge dyr. A var foregangsmand på husdyrbrugets område. Banebrydende zool. arbejder vedr. indvoldsormene. (Portræt).

Kjeld Abell.

P. C. Abildgaard.

Abildgaard, Søren (1718-91), da. arkivtegnér, der i en længere årrække som den første afgennede gi. mindesmærker på rejser overalt i Damm.

Abi melek, son af Gideon, udråbte sig til konge i Síkem efter at have dræbt sine 70 brødre undtagen Jotam.

abi'ge'nesis (a- + bio + gr. genesis frembring), d. s. s. *generatio aequivoce*, selvændelse.

'Abisjag, ung kvinde fra Sjunem, som henteedes til David i hans alderdom. (1, Kg. 1).

Abisko Va:-J, sv. station (Luleå-Narvik banen) og turisted. Naturvidensk. station og nationalpark.

Abja'tar, præst hos David, d. s. s. Ebjatar abkhaser, anden stavenmåde for abhaser. 'ablati'v (lat. *casus ablativus* (casus)), kasus, der betegner, udgangspunktet for en bevegelse el. handling, f. eks. lat. *domo* hjemmefra.

'Abner, føltherre hos Saul og David, myrdeades af Joab,

ab'nor'm (a- + lat. *norma* regel), 1) regel-sirdig, usædvanlig, afvigende fra normen; 2) uehensigtsmæssig, sygelig afvigelse fra idealtilstand. Mods. normal.

abnormforsorg, ældre betegn. for sær-forsorg.

abnormi'te' (af *abnormal*), (arveligt betinget) organ- el. funktionsforstyrrelse.

abnormundervisning, undervisning af sansedefekte (f. eks. blinde, dovere), tale-lidende, læsere tærdede, intelligensdefekte og vanskelige børn, a foregår i sær-skoler, særklasser, skolehjem, blinde- og døvstummeinstitutter o. f. el. ved serundervisning.

abolition (lat.), afskaffelse, ophevelse, ef-tergivelse; *jur.*, frigtagelse for strafferetlig tiltale.

abolition'ister, tilhengere af negerslave-nis opførelse.

abonnement [-ma'-?], (fr.), forudbestilling til reglm. aftagning, f. eks. avis-a, te-ater-a; abonnent, den der har et a. abonnementskort udstedes ved jernbaner, sporveje o. i. for en navngivne person til et ubegrænset antal rejser inden for a-s gyldighedsperiode, og på bestemt strækning el. inden for et bestemt område. abon'ne're (på), forudbestille.

aborre (Perca *fluvi'atilis*), pigfinnefisk med 2 rygfinner, grågrøn ryg med mørke tværband, som regel 25-30 cm, kan blive

% rn. Alm. i ferske vande på nordl. halv-kugle, undertiden i brakvand. Rovfisk, leger om foråret; af nogen økon. betydning. Nær beslægtet er hork og sandart.

Aborrebjærg, Møns høj. punkt (143 rr). aborrefisk (*Percochthorophi*), artsrig gruppe af pigfinnefisk m. fl. tusind arter. Hertil aborrefam., sprøjtefisk, cichlider, sparider, muller m. fl.

a'bor (lat. *aboriri* afgå), 1) med., svanger-skabets standsnings- og fosterrets afgåen inden for de første 28 uger. Årsagen kan bl. a. være: overanstrængsel, sinds-bevægelser, infektionssygdomme (bl. a. syfilis og gonorrhoe); ofte fremkaldt ved indgrib i livmoderen; 2) vet., hos dyrd.s. s. kastning.

abor'ti'v (lat.), dødfødt; mislykket; uud-viklet.

abortiv kur, med., behandling der tilsliger en hurtig standsning i sygdommens 1 stadium.

ab 'ovo (lat. fra ægget), fra begyndelsen. abraca'dabra, gi. trylleformel. Nu alm. brugt i bet: vås. Titel på en af Holbergs komedier.

'Abraham, Israels stamfader, udvandrede ifl. G. T. fra Karan (Charan) i Mesopo-tamien og fik af Gud løfte om Kanaans Land. Havde med Hagar og Sara sonnerne Ismael og Isak. A boede i Mamre Lund ved Hebron.

Abraham, Paul (f. 1892), ung. operette

kompon. *Viktoria og hendes Husar* (1930). 'Abraham sen, Erik (1893-1949), da. musikvidenskabsmand. Prof. ved Kbhs. Univ. 1926. Udg. bl. a. *Musik og Sam-fund* (1941), *Hvem er Musikalsk?* (1943).

'Abraham'sen, Harald Retlev (f. 1885), da. kirurg. Overkirurg v. Bispebjerg Hosp. 1926, prof. ved den klin. praktikant-undervisning.

'Abrahamsen, Werner Hans Frederik (1744-1812), da. forf., tyskfødt. Johs. Ewalds ven. Folkevisesudgiver. Huskes især for visen *Minsøn, om du vil i verden frem, så buk!*

Abrahamstrup, indtil 1673 navn på Jægerspris.

Abra'roovitj [-vitj], Shalom Jacob (1836-1917), jød. romanforf., som skrev både på jiddisch og hebr. Kendt under pseudonymet *Mendele Moche Sforim*.

abrasion (lat. *ab-rader* afskrab), havets nedbrydende virkning under dannelse af kystklin og en jaevnt skrænende ned-brydningsflade, a-flade.

a'braxas-gemmer, flade sten, der af romerne anv. som amuletter. Bærer i alm. et gudebilledde af fantastisk fort: menneskekrop m. hanehoved og m. slanger i st. f. ben samt indskriften abraxas el. abrasas (gr.), if. den ægypt. gnostiker Basilides (omkr. 100 e. Kr.) navn på ur-væsenet.

abri'ko's (Prunus *armeniaca*), et opr. asiatis, træ hørende til blomfemafam. Blomstre før løvspring, frugten rundtagt saftig og fløjshåret. Stenen jevn, forsyt med to ribber langs den ene rand. Alm. dyrket i Middelhavslandene. Vigtigst produkt: tørrede a. især fra Californien, a. kan dyrkes på espaler i Danm. abro'dit, jodholdig kontrastmiddel til røntgenfotografi.

abrogation (lat.), fuldstændig ophævelse af lov el. vijesbestemmelse; jfr. deroga-tion.

Abrolhos [a'brolju.n, 6 små koraløer ved Brasiliens kyst på 18° s. br.

ab'rupt (lat. *abruptus* abbrudt, brat afbrudt; pludselig; usammenhængende.

'Abru'ris pre'catorius (lat.), d. s. s. pater-nosterarter.

abruzzerne [-bruts-J, ital. *A'bruzzi* [-brut'si], bjerglandskab i Miditalien med kalkryggen Gran Sasso d'Italia, der nær 2921 m i Appenninernes højeste punkt Monte Corno.

abruzzerne, hertug Luigi Amadeo af [lwid3i am'e'dæo] (1873-1933), ital. pol.-lærforster. Eksped. til Ishavet 1899-1900.

'A'bruzzi e Mo'lisce, ml.ital. landsdel; den sydl. del af det rom. Appenniner m. til-græns. Adriaterhavskyst; 15 237 km², l. 687 000 indb. (1947).

Absalom, son af David, dæbtes under et forsøg på at støde faderen fra Tronen.

'Absalon (1128-1201), da. statsmand, son af Ascer Rig. Studerede i Paris, var med ved blodgildet i Roskilde 1157, biskop i Roskilde s. å. ærkebispe i Lund 1178. Ved siden af sin virksomhed som kirkeorganisator blev A kongerne Valdemar 1.s og Knud 4.s højre hånd som administrator og hærforer, byggede borgen Havn (det sen. Kbh.), deltog i og ledede talr. kors-tog mod venderne (Rugens erobring 1169) og slog 1185 hertug Bogislav af Pom-

mern.

Absalons borg, beg. til Kbhs Slot, Christiansborgs forgænger, grl. 1167 som værn for den gi., indtl. da ubet. handelsplads Havn. Udgravet 1907 og 1918, nu över-

for et bredere publikum, vandt enestående udbredelse. Udkom også i No., Sv. og Fini. Carl Allers Bogforlag, 1940-49, udg. hovedsagelig skønnlit.

aller'gi* (*allo*- gr. *ergon*, værk, arbejde), ændret - ofte førgøet og fremskyndet - reaktion af organismen overfor bakterier, serum el. andre organ, stoffer som følge af tidl. indvirkning af samme stof.

Aller'helligste, bruges i G. T. om det inders til rum i tempele t, hvor Pag tens Aar stod. Kun ypperstpræsten måtte komme her og kun på forsonings dagen.

'Al'lerup Bakker, del af Jyske Ås; Størstensbakke: 109 m.

'Aller's-d-lag, gytte med rester af birk og fyr, afsat i Allerød-tiden.

'Aller's-d-tid, kort varmperiode i tundratiden, 12-13000 f. Kr., med skovtræerne dun-birk, asp, ene og fyr. Opkaldt efter første fundsted ved Allerød, N-Sjælland.

Allé-Scenen, et i 1943 åbnet Frederiksberg teater. Bygningen fra 1888, er det tidlig. Frederiksberg Morskabsteater (1869-1914), Alexandra Teater (1914-17) og Betty Nansens Teater (1917-43).

alle's jæles dag fejres i d. kat. kirke 2. 11. til minde om de hensvede. **alles krig mod alle** (lat. *'bellum omnium contra omnes'*, udtryk, hvormed Th. Hobbes beskr. naturligstanden, som han tænkte sig den beskaffen, indtil menneskenes ved oprettelsen af en samfunds-pagt endes at overdrage al magt til en enevældig hersker, hvis fornemste opgave var at opretholde freden.

allez [a'le] (fr.), gåt af sted! 1 jagtsproget kommando til hunde i bet.: løb og såg efter vildt.

Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft se AEG.

'Allgäuer Alper [-gayar], den ves tu. del af de nordl. kalckalper, ml. Iller og Lech, Tyskl. og Østrig; højeste punkt: Hohe Licht (2687 m) i Østrig.

'Allia, biflod til Tiberen, hvor gallerne 390 f. Kr. slog Rom.

alliance [ah'rjsa] (fr: forbund), overenskomst ml. stateroner samarbejde, fortrinsvis militær bistand i tilfælde af angreb.

Alliance Française [a'lja:s fra'se:z], forening, fr. i Paris 1883 for at udbrede kendskab til fr. sprog og kultur i udlandet. Afd. i Kbh. siden 1887.

Alliance Israélite Universelle [a'lja:s israelit yni'ver'sel], forening stiftet i Paris 1860 til gavn for jødernes ligeberettigelse og nationalfølelse; virker ved underafdelinger i de forsk. lande, f. eks. Anglo-Jewish Association i England.

Alliancescenerne, navnet på sammenslutningen fra 1939 ml. »Folketeatret« og »Det Ny Teater«.

Allier [a'lje], 1) 410 km 1. biflod til Loire, fra centralmassivet til Nevers; 2) fr. dept. omkr. 1), 7 382 km²; 378 000 indb. (1946). Hø vedstød: Moulins.

alli'e're (fr.); a sig, slutte forbund; alli'e'rede, forbundsæller; »de A«, alm. betegn. på Centralmagternes modstandere 1914-18 og Aksemagternes modstandere 1939-45.

alli'gator (sp. *lagarto* øgle), krokodille m. gruber i overkæben, hvori 4. tand i underkæben rages op; indtil 5 m lange, lever mest af fisk, kan tage større pattedyr. N-Amer.; Kina; huden anv. til læder.

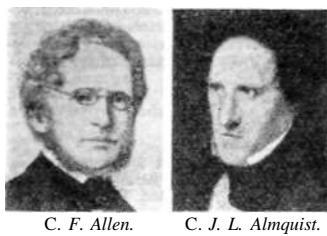
alli'gatorskildpadde (*CheHydra serpentina*) nordaner, sumpskildpadden. Mere end meterlang; halen m. takket rygkam. Fiskeader.

'al'like (*Corvus mo'nedula*), lille ravnfugl, grå og sort med lysere nakke, alm. i Danm., delvis standfugl, ruger koloniavis i hule træer, skorstenene, tårne o. l. Lever af insekter samt planteføde.

Al'i'n, Arthur (1847-1926), da. komp. 1888-1915 domorganist i Aarhus, ledede 1889-1914 De Centraliserede Jydske Sangforeninger.

Allinge-Sandvi'g, da. købstad, N-Bornholm; 2195 indb. (1945). Fiskeri, granitbrud, badested. (III: A byvåben).

Alling Å, da. åer; 1) udmunder i Grund

C. F. Allen.

C. J. L. Almqvist.

Fjord, 0 f. Randers; 2) biå til Gudenå, S f. Tange Sø.

Alling'a'bø', da. stationsby (Randers-Rymtgård); 1072 indb. (1945).

alliteration (lat. *ad illitera bogstavum*, *bogstavrum, forlydsum*, alm. i stående vendinger som bånd og bast, spot og spe. Et hovedelement i al gi. germ. poesi og grundprincip i oldn.-isl. verskunst; også anv. (ofte misbrugt) i moderne poesi og prosa.

'Allium (lat.), løg.

Allmåns Svenska Elektriska Aktiebolaget, d. s. s. ASEA.

allo- (gr. *alllos* en anden), anderledes, fra en anden, modsat.

allo'bro'ger, galloisk stamme omkr. Vienne, undertrygget af Rom 121; mislykket oprør 62 f. Kr.

allocation (lat. *ad til + locare* anbringe), tildele.

allochthon [atok'to'n] (*allo*- + *chthon* jord), anv. i samme bet. som allothen, men ofte specielt om kullag, der er dannede af transporterede, sammenskillede planterester.

Alloycya'nin [-sy:] stof anv. v. sensibilisering af fot. emulsion, fremstillet af Agfa. D. s. s. Neocyanin.

allo'ga'mi (*allo*- + *p.ami*), d. s. s. fremmedbefrugtnng. Adjektiv: *allo'ga'mi*.

allo'kr'ma'tisk (*allo*- + *4-chrdma* farve) kaldes et mineral, hvis farve skyldes indblandede fremmede stoffer.

allonge [a'bija] (fr. forlængelse), det papir, der klæbes på en anvisn. el. veksel for at give plads til endosmenter.

allongeparyk, lang, krøllet paryk, anv. af fornemme mænd ca. 1660-1750.

allons [a'lø] (fr. lad os gå), fremad!

Allons, enfants de la patrie - [af5zdfddlapa'tri], fremad, fredrelængets børn (1. linie af Marseilleanen).

allo'pa'ti (*allo*- + *•pati*), homopatiens benævnelse for den alm., vidensk. grundlagde lægekunst, for at antyde, at denne består i at fremkalde nye sygdomme i st. f. dem, der behandles.

allopolyplo'i'd (*allo*- + *poly*- + *ploid*), planten med fl. end de normale to kromosomsæt.

allo'so'mer (*allo*- + *-som*) el. *heterokromosomer*, mods. autosomer, betegn. for par af eens store, delvis homologe, samhørende kromosomer, der spiller oftest en rolle ved könssbestæmmelsen.

allother' [t'e:] (*allo*- + *therion* pattdyr), d. s. s. multituberculata.

allothi'ge'ne (gr. *alloihi* andetsteds 4.-gen), kaldes bjergartsbestanddele, der er opstået i andre omgivelser, end hvor de nu findes, f. eks. de transporterede mineraler i klastiske sedimentbjergarter.

al'lotria (gr.), uvedkommende ting.

allotro'pr (*allo*- + *-tropi*), den egenskab hos visse stoffer at forekomme i forsk. modifikationer med forsk. egenskaber, f. eks. kulstof som grafit el. diamant, a beror på forsk. placering af atomerne i stoffets rumgitter.

all'ot'ava (ital: i oktaven), *muis.*, bet. at en stemme skal udføres 1 oktav højere end noteret.

Allport ['a:l:pårt], *Gordon Willard* (f. 1897), armer, psykolog. Har bl. a. skr. *Personality* (1937).

all right ['a:l 'rait] (eng.), alt vel, godt!

all round ['a:l 'raund] (eng: helt rundt), alsidig.

all'u're (lat.), hentyde til; allusion, hentydnng.

allure ['ly:r3] (fr.), gangart (om heste).

alluvi'a'ltid, tiden siden istiden (alluvium).

al'uviuum (lat. *alluvio* opskylnng af jord), aflejringen dannede efter istiden. I Danm. marsk, tørv, havet havbund. Efter sen-glacialtidens ørkeiske flora først fyreskove i fastlandet, dernest egeperiode og litorinahav, endelig ørgeperiode og udvikling til nu tidens forbold. Alluvium opskyllet.

Allways ['a:l'w3z] (eng: altid), kbh. radiofabrik i Sydhavnen, arbejdede under besættelsen f. tyskerne, totalt ødelagt v. sabotage 16. 1. 1944. Landsretsdom 1948 gav ledelsen 200 000 kr. og konfiskation af 4,4 mill. kr.

allweather ['a:twa33] (eng: alt vejrs), karosseri-type på bil, forsynet med for-anderlig kaleche.

al'ly'l (lat. *allium* løg), umættet alkyl *CH* - *CHCH* - der indgår i forsk. forb., f. eks. allyalkohol *CH* - *CHCH* - *OH*, allylsennepsolie, der findes i sennepsfrø, og allyldisulfid, der findes i og lugter af hvidløg.

Allpropy'na'l, meget anv. sovemeddel.

Alma'-A'ta [al'ma:'ta], for 1924 Vernyi, hovedstad i Kazahstaf, Sovj. ved Turksib-banen; 231 000 indb. (1939). Jern-tekstil- og fødevareindustri. Univ. Almatén [-'dæn], sp. by med kviksølvminer, 200 km SSV f. Madrid; 13 000 indb. (1940).

Alma'gest (arab: *al madjisti* af gr. *megde syntaxis* den store afhandling), det alm. benyttede navn på Ptolemaeus' værk om astronomi.

Armagro, *Diego* (1475-1538), sp. kolonieroer, ledsgaede Pizarro til Peru og drog 1535 til Chile, som A erobrede for Span. I konflikt m. Pizarro, efter nederlag henrettet. A-s søn af samme navn dræbte 1541 Pizarro, men blev efter borgerkrig henrettet.

'Alma' Mater (lat: den nærende (gav milde, kærlige) moder), alm. hædrende studenterbetegnng for universitetet.

nl'ma'nak (arab. el. koptisk), 1) *astron.*, årbog, som indeholder en kalender over årets dage, kirkelige fester samt oplysninger om astron. fænomener. De såk. store a, *Nautical Almanac*, American Ephemeris o. a. indeholder nøjagtige og udførlige tavler over solens, månens og planeternes positioner beregnet på grundlag af de astron. bevægelser teorier. V. hj. af de store a beregnes borgerlige a, beregnet for passende valgte horisonter og meridianer, i Danm. for Kbh.s Observatorium. I Danm. er a udkommet fra 1570 (en enkelt i 1525). Kbh.s Univ. udgiver tre off. a for Danm. og en for Færøerne. Den største af disse, skrive- og rejse-kalenderen, indeholder foruden kalender og astron. oplysninger tillige oplysninger om højvande, fyrliste, markedsfortegn. o. a. I Danm. skal enhver a forsynes med univ.s stempel, for hvilket der betales en afgift (nettoindtægt ca. 325 000 kr. årlig); 2) *lit.* I sidst halvdel af 18. og beg. af 19. årh. udvikler især i Tyskl. fi. a sig til rent litt. publikationer uden astron. indhold; den berømteste »Musenalmanach« 1796-1801 (red. af Schiller). I Danm. er det af J. L. Heiberg udsendte »Urania« (1844-46) både astron. og litt.; rare populært anlagt er a som Flinch's og Wisbech's el. »Dansk Folkekalender«.

alman'din n (etter *Alabanda*, by i Lilleasien), *FeAl2SiO4*, blodrådt ødel granat. Anv. som smykkesten.

Almannagjá [-gjau], isl. lavakloft, gnm. hvilken den gei. vej for til pingvelltr. al' Man'siir (arab: den (ved Guds hjælp) sejriige), 1) tilnavn til 'Abu Ja'far, kalif 754-75; - 2) tilnavn til Muhammed

ibn-abi-'Amir (d. 1002), der som minister og feltherre i Spanien holdt de kristne riger i N-Spanien nede.

'Almare-Staket, sv. herregård ved Mälaren NØ f. Stchl. I middelalderen vigtigt, ofte omstridt slot, nedrevet 1518. Nuv. bygn. fra 16. årh.

Alma'-Tadema, Lawrence (1836-1912), holi-eng. maler. Virksom i London. Genrebilleder med motiver fra antikkens dagligliv.

Almeida [al'maiða], Francisco de (ca. 1450-1510), portug. vicekonge i Indien 1505-09, sikrede portug. soherredømme i ostind. farvande.

Almeida Garrett [al'maiða ga'ræt], Joao Baptista J. B. da Silva Leitão (1799-1854), portug. lyriker, dramatiker og romanforf., romantikkens fører i Portugal.

'Almelo [-Jo:l], by i holl. prov. Overjisel 40 000 indb. (1947). Jernbane- og kanal-knudepunkt. Bomuldsindustri.

almennyttigt boligbyggeri, boligbygg. foretaget af sociale boligselskaber og derved beregnet til særlig offentl. scøtte.

almenskoler, højere* i Danm. siden 1903 gymnasieskoler med mellemisk. og real kl.

almen tillid, frakendelse af, hvorved stemmeret og valgbareheds i offentl. anliggender, retten til at beklæde offentl. hverv, til at virke som læge, sagfører m. m. bortfalder, stant sted v. dom i h. t. lov nr. 259 af 1. 6. 1945 ang. foræderi o. a. landsskadelig virksomhed m. tillæg af 28. 8. 1946. Ved lov nr. 356 af 29. 6. 1946 bortfalder den generelle frakendelse af a.

Almeria [-ma'ria], sydspansk havneby; 102 000 indb. (1947). Havnen er yderst moderne, har store brandselsoliedepoter og udfører jern, bly og frugt. 31. 5. 1937 bombarderet af ty. krigsskibe som havn for republ. flyveres angreb 30. 5. på ty. slagskib »Deutschland«.

'Almgren, Oscar (1869-1945), sv. arkæolog, hvis studier over N-Eur. fibulaformer fra jernalderen er grundlæggende for kronologien.

Almindelige Handelskompagni, Det, kbh. handelselskab, gr. af regeringen 1747 m. det formål at koncentrere Øster-solandenes transithandel i Kbh. Fik monopól på handelen m. Fimmarken, Isl., og Grønl. Opløst 1774 efter tab af hele kapitalen.

Almindelig Hospital, fra 1941 off. *Nørre Hospital og Københavns Plejehjem*, grl. 1769 som plejefistelte i Amalielade m. 600 fattig lemmer, snart any. Størstedelen til kommun. sygehús. 1863-86 syghus f. kroniske sygd. 1892 flyttet til Nørre Alle og 1919 til Rygesgade.

almindeligt præstedømme, den teol. opfattelse, at retten til at være præst ikke afgøres ved ordination el. lign., men følger af selve det at være kristen (døbt).

alminding, i middelalderen de store øde el. skovbevoksede strækninger, der lå uden for de bebyggede egne, og som tilhørte kongen.

Almindingen, skovparti på Midt-Bornholm med Rytterknægten og Ekkodalen. Areal ca. 25 km² (Danmarks 3. største skov).

almisse (gr. *eleemosyni* barmhjertighed), gave el. det at give til trængende; har stor bet. i Østens og Vestens individualistiske frelses-rel. som fortjenesten *For giveren*. I de primitive-antikke rel. bygget over den kollektive samfundsform, har ingen plads.

almo'hader, muham. sekts fra N-Afrika, der i 2. halvdel af 12. årh. kæmpede mod de kristne i Spanien.

almora'vider, muham. sekts i Afrika*, der 1061 kom maurerne i Spanien til hjælp mod de kristne.

Almqvist [-kvist], Carl Jonas Love (1793-1866), sv. digter. Præget under opvæksten af Herrnhutisme og Swedenborg-mystik udviklede A sig til rel. fantast. Omsatte sit rige idéliv i et mangeartet romantisk forf. skab, delvis samlet i *Tornrosens bok* (1833-50), I novellen *Det går an* (1839), samtidige romaner og

afh. *Europeiska missnobjets grunder* (fragment) foregræbes eftertidens realisme og problemdrøftelse. Siget for giftmordsforsøg flygtede A til Amerika 1851. (Portret sp. 86).

almude [-mucl], ældre portug. mål for flydende varer, i Lisboa = 16,74 l, i Porto = 25,08 l.

almue (glida. *almughā*, egl. hel -f bunke, masse). Ordet kendes fra hele norden, anv. i 14. årh. i bet: hele folket el. borgere i mods. til øvrighed. Får senere bet: smækårsfolk (især på landet).

almuestil, betegn. for bondealmuens husflidskunst, stilistisk præget af den simple teknik i hjemmene.

almuesyning, stærktfarvet uldgarnsbroderi på vadmel, ofte m. fortællende indhold: rytter på jagt o. l. Karakteristisk

for a er de på retsiden udspændte, brogede netagtige bunde. Typen kendes fra sjæll. age- og bænkemheder fra slutn. af 18. til midten af 19. årh.

Almuevennen, navn på to da. og et no. blad. Mest kendt er det da. A, stiftet 1842 af I. A. Hansen som organ for Bondevennerne. Ophørt 1877.

aln [a:ln], ældre sv. længdemål (alen) = 0,594 m.

'Alnars Lantbruks-, Mejeri- og Trädgårdsinstitut, i Skåne (oprettet 1856), sv. højere landbrugsskole m. teoretisk og praktisk undervisning. A har et tiliggende af 551 ha. Til A er henlagt d. sv. statens mejeriforsøg og havebrugsforsøg samt filialer af statens maskin-prøver, frokontrol og plantepatol. forsøg.

'Alnon, sv. Sundsvallsbugten; 65 km²; 7000 indb. Mange savverker.

Alo'casia, slægt af arumfam. Ofte meget storbladede, dekorative planter fra Øst-indien.

'Aloe (gr.), slægt af liljefam. Urter el. træagtige planter med en tet roset af tykke, kødede blade i spidsen af stammen. Blomsterstanden i næsten uregelmæssig klase. 180 arter, især afr. Bladarterne bruges til tovværk (a-hamp); af bladene fås a-saft (afrenden).

alo'i [a'lwa] (fr. *à loi* efter loven), en mørts lov-mæssige fmholidighed.

Alo'i, Pompeof. (1875), ital. diplomat, baron. Gesandt i Kbh. 1920-22, Tokio 1928-29, Ankara 1930-32. Kabinetschef i udenrigsraad. 1933-36, Ital.s repræsentant i Følkesorfbundet 1933-37, hvor A m. stor behændighed forsvarede fascismens udenrigspol. under Abessinienkrigen.

alopecia are'ata [-sia] (gr. *alopeks* ræv, lat. *area* overhånd plads), pletvis oprærende skaldethed; helbredes sadv. af sig selv, a *de'calvans* (lat. *calvus* skaldet), hudlidelse, ved hvilken både hovedhåret og den øvr. legems behåring falder fuldst. af.

Alor Star (eng. [alə'ʃtə:], hovedstad i Kedah, Maia ja; ca. 20 000 indb.).

Alost [a'bst], fr. navn på Aalst (belg. by).

Alo'ysijs (d. 1591), kat. helgen, jesuit

(helgendsdag 21. 6.). Plejer af pestsyge.

Helgenkaret 1726.

al'paka (quechua-sprog). 1) tamform af lama, Andesbjergene; leverer værdifuld uld; a-uld er fin, blød og silkeagtigt skinnende, spindes ofte s. m. andre taver. Betyg. a-uld anv. undertidet om en slags kraduls, fremstillet af forsk. kludesorter; 2) glansfuldt stof, vævet i

kærredsbinding med bomuldskæde og uldkud; bruges til for, jakker og serve-ringsskjøler; 3) forniklet, forkromet el. forsølvet nysolv.

'Alpax, korrosionsbestandig aluminium-siliciumlegering.

Alpe-baner, fællesbetegn. for de normal-sporedede hovedbaner, som i tilslutn. til det øvrige eur. jernbanenet, er fort gnm. Alperne. Man skelner ml. *Alpe-tværbaner*, som løber fra N til S (f. eks. Mont Cenis-b. (1871) i Frankrig, St. Gotthard-b. (1884), Lotschberg-b. (1903), Simplon-b. (1906) alle i Schweiz; Semmering-b. (1853), Brenner-b. (1867) begge i Østrig) og *Alpelængdebaner*, som løber fra V til Ø (f. eks. Martigny-Chamonix-b. (1906) i Frankrig, Montreux-Berner Oberland-b. (1905) i Schweiz, Arlberg-b. (1884) og Tauern-Karawanken-b. (1905-06) i Østrig).

alpeglod, den rødfarvning, der ved solens op- og nedgang viser sig på sneklaede bjergtoppe, a er genskin af aften- el. morgenrøden,

alpegræn, talk- og kloritholdig granit fra Vestalperne.

alpehorn, primitivt musikinstrument af træ, bestående af et indtil 2 m langt lige, konisk rør.

alpejægere, ital. (*cacciatori*) *al'pini*, opr. navn på frikorpsets oprettet 1859 af Garibaldi, senere fodfolkssad. (i Frankrig, Schweiz, Italien og Østrig) særligt udd. til bjergkrig.

alpekalk, grålig el. rødlig forsteningstrig kalksten fra Alpernes trias.

alpekrager (*Pyr'rhocorax*), allikestorte sorte ravnfugle m. buet tyndt næb. 2 arter: gulnæbbet a og rødnæbbet a, i mellemær. højfjelde.

alpemurmeldyr (*Mär'mota marmnotd*), det i Alpernes højfjeldsområde forekomende murmeldyr. Ca. ½ m. grålig.

alpeplanter. Floraen ml. trægræsene og snægrænene er stærkt påvirket af højfjeldsklimaet med dets lave temp., den korte vækstperiode og det stærke sollys. a er derfor lave af vækst, ofte pudérande. Blomsternes farver er i reglen meget klare og stærke, hvorför mange er yndede stenhøjplanter. Nævnes kan slægter og arter som alperose, azalea, violer, alpe-violer, isranunkel, ærenpris, klokkeløbster, primulaer, ensianer og stenbræk. De mere vindblæste og tørre steder dækkes sadv. af laver.

alper, bjerge opstået ved foldning på samme tid som de europeiske a.

alperib el. *fjeldribs* (*Ribes alpinum*), en ca. 150 cm høj busk, der i Danm. anv. til hæk- og underplantning, a har usæd. tidligt løvspring, blomstrene er unselige, fremkommer i klaser i april.

Alperne, Europas største bjergkæde, strækende sig fra den fr. Riviera til Wien (se farvekortet Mellemeur. (indsat ved Tysk)). Deles af en linie fra Bodensee over Splügen til Como-soen i V- og Ø-A, hvis geologiske opbygning er meget forsk. Vestalperne kan igen deles i de fr. A og Midt-A. De fr. A adskilles fra Appenninerne gnm. Col di Tenda og strækker sig med Sø-Alpernes kæder langs med Rivieraen, hvorfra de svinger mod N og i Mont Blanc-massivet nær 4810 m. S f. dette massiv ligger Mont Pelvoux-massivet og på grænsen til Ital. De Grajiske A. Midt-A el. Schweizer-A rummer talr. sogte turiststeder og opdeles gnm. de store floddale i en række alpegrupper. N f. Rhone-Rhidental lig-

Dal i Bern ina-Alperne.

ger nævnt fra V mod O Berner A med de velkendte toppe Jungfrau og Finsteraarnhorn, Vie rosas latter A omkr. Vierwaldstätter See, og Glarner A. S. herfor ligger Walliser A med Matterhorn og Mt. Rosa, Tessiner A og Adula A. Mt. Rhone- og Rhindalen ligger St. Gotthard-massivet. - *Ostalperne* består af 3 hovedkæder, der igen kan underdeles i talr. mindre kæder og særl. mod 0 deles Ø-A op i talr. vifteformet udbredte kæder. Den nordl. af hovedkæderne, de nordl. kalkalper, ligger N f. Hodener Inn og Enns og består fra V mod 0 af Rhätiske A. Allgäuer A. Bayerske A. Salzburger A og østr. A. S herfor ligger Central-A, der igen kan deles i Berninna-A, Ortler A, Ötztaler A, og Hohe Tauern med Grossglockner samt de lavere Niedere Tauern og Gailtaler A m. v. De sydl. kalkalper beg. i Bergamasker A 0 f. Lago di Como og derpå følger Dolomiter A. Carniske A» Venezianske A og Juliske A m. v. - De vigt. Alpe-veje folger de større fiorddale og står ved passene i forbind, med hinanden, mange steder er passene nu gennemboret af jernbane tunneler. De vigt. Alpe-pas er Frejus (jernbane Lyon-Torino) og Mt. Cenis på grænsen mel. Frankr. og It. tal. Simplon forbinder Rhone- og Ticino-dalen, herigenem går jernbanen fra Bern til Milano. I massivet omkr. Rhinens og Rhones udspring ligger Grimselpasset, der forbinder Aare og Rhonedalen, Furka-passet og St. Gotthard. I Ø-A ligger det vigtige Brenner-pas, hvorigennem banen fra Innsbruck til Bolzano er fort. samt Semmering-passet med banen fra Wien til N-Ital. - *Geol.* A er opstået ved foldning i tertiariden overvejende ved tryk fra S og 0. - *Klimaet* er tempereret. A danner klimatiske enbarriere mel. Centraleuropas kolde klima og Ital.s varmere og solrigere klima (i varme dage kan dyrkes vin og majs). Snegrænsen ligger ml. 2500 og 3000 m, højere på den tørre nordside end på sydsiden. - *Vegetation.* I dalene kan træffes løvskov, der på bjergene aflosses af nåleeskov for i en højde af 1500-2200 m at gå over i alpeurernes belte og højere oppe fjeldmark og sne. - *Dyrelivet* er rigt, men de større arter som gernse og stenbuk er efterhånden temmelig sjældne. - Landbrug og kvægavl (sæterdrift) er de vigtigste erhverv, mange steder findes også en meget betydelig industri baseret på vandkraftudnyttelse samt hjemme-industri (trävarer, ure m. v.), medens mindefriden er ringe. Stort turistbesøg badesommeren og vinter og særlig i Schweiz og Fr. ligger talr. intern. luksushoteller (St. Moritz, Davos m. v.).

alperose (*Phododendron*), slægt af a-fam.

Mest buske med spredte, læderagtige, helrandede blad., oftest stedsegrønne; store blomster. Især udbredt i Ø-Asiens bjerge, 700 arter. Mange arter dyrkes i haver. *alpesalamander* (*Salamandra* 'atra), ensfarvet sort landsalamander. Også forplantningen foregår på land; ungerne ligner de voksne. Mellemeur.s bjerge.

alpesejler, d. s. s. klippesejler.

Alpes-Maritimes [al'p'mari timj, dept. i SO-Fr.]: 3736 km²; 449700 indb. (1946). Delvis opfyldt af de fr. Alper. (Søalperne). Dyrknings af oliven, vin, citroner og blomster. Hovedstad: Nice.

alpeviol (*Cyclamen*), slægt af kødrev-fam., flerårige urter med stengelknold, hvorfra bladene og de nikkende blomster udgår. 16 arter, Eur. og Asien, pryd-planter.

al'pider el. *al' pi'ne foldekæde*, bjergkæde, hvis hovedfoldning skete i tertiar. Omfatter Alperne og deres fortsættelse mod 0 til Himalaya samt bjergkæderne omkr. Stillehavet.

al'pi'n (lat. *alpinus* alpeagtig); bruges om

landskaber m. v. af samme karakter som Alperne.

alpine foldekæde, d. s. s. alpider.

alpine race, en menneskerace under den europæiske racegruppe, lever i bjergene Mi- og S-Eur. og det fr. højland. Menneske-ske er ret lavstammede, oftest mørk hærede, har lysebrune øjne og er kort skallede. (III. se tavle Mennéskeracer)

alpi'nisme, d. s. s. bjergsport.

alpin kombination, konkurrenceform skilob, kombineret styrtøj og slalom bruges ved verdensmesterskaberne.

a'plow er en af K. A. Hasselbalch konstrueret plov, der, trukket af en stærk traktor, er i stand til på højdejorden at pløje i ca. 60 cm dybde, således at alen bringes op til overfladen.

Alpujarras [-far'as], bakkeland inden for den sydsp. Middelhavskyst. I dalene dyrkes bl. al. sukkerrør.

alqueire (fot'káiral), ældre portug. og bras.

kornmål, henh. = 13 l og 40 l.

al ri'gore (di tempo) (ital.), *mus.*, i stræk tak't.

al'rune (Man' ar agora), slægt af natsskyggefam., vokser i Middelhavslandene. Rødderne ...har ofte de mærkelige former; de mest menneskelignende skyldes dog kunst; de bruges tidl. som trælemeddel (alrunerod).

'*Al're'*, ø i Horsens Fjord; 7,6 km²; 305 indb. (1945).

Als, Peder (1726-76), da. maler, broder til Holbergskuespilleren Iver A (1722-70). Som portrætmaler elev af Pilo, men slut-

Peder Als: Grevinde C. E. A. Scheel f. Råben. 1768. (Kunstmus.)

tede sig efter en rejse til Ital. og Paris (1756-62) til nyklassicismen; blev efter sin hjemkomst prof. v. akad. og hof-skildrer.

Als, ø ml. A Sund og Lille-Bælt; 315 km²; 34 294 indb. (1945). Indskærne kyster, frugtbart morænebakkeland (Høgebjærg: 81 m). Købstaden Sonderborg, flæknerne Augustenborg og Nordborg. Bro til Sun-deved, færge fra Mommark til Fåborg. Tiffaldt 1564 den sonderborgske hertug-slægt; vendte tilbage til kronen, efterhånden som de sonderb. linier utedde, idet dog Augustenborgerne ejede store godsområder på A. Hævdedes af da. tropper 1848-50 og i 1864 indtil natten 28.-29. 6., da præsesserne i både gik over til A fra Sottrupskov og indtog Øen. Neder-laget medførte, at Danm. opgav fortsættelse af krigen. Alle landkommuner på A havde 1920 over 80% da. stemmer. (Kort se Danm.).

Als, landsby og badested ved Kattegat, N f. Mariager Fjord; 529 indb. (1945).

Alsace (al'zas), ty. *Elsass*, fr. landskab omfattende den vestl. Rhinéts og de østl. Vogeser, inddelt i departementerne Haut-Rhin og Bas-Rhin; 8294 km²; 1 145 000 indb. (1946). Hovedby: Strasbourg. Vigtigste erhverv er kvægavl, skovbrug og vinavl. - *Historie.* A erobredes efter 400 af de germanske ale-manner, hørte i middelalderen under Det Ty. Rige, afstodtes 1648 delvis til Frankrig, der 1681 også tog Strasbourg.

Skønt overvejende tysktalende var A efter 1800 fr. sinde.

Alsace-Lorraine [al'zas b'ræn], ty. *Elsass-Lothringen*, betegn. for de områder, som Frankrig i 1871 afstod til Tyskland, omfattede Alsace (undtagen Belfort) og departemenet Moselle af Lorraine; ialt 14 515 km²; 1767 000 indb. (1946). - *Historie.* A blev efter afstældsen til Tyskland omdannet til et under kejserens suverænet stående Reichsland, først under rigskansleren fra 1879 med egen statholder og regering, fra 1911 med egen landdag. Den tyske embedsmandsstand søgte forgaevnes at fortyske den fransk-sindede og delvis fransk-talende befolkning. Der forekom talrige sammenstød med al tyske elementer, f. eks. Zahem-affæren 1913. Ved Versailles-freden 1919 tog Frankrig A tilbage uden afstemning og vakte nogen uvilje ved fr. ensretning, som fra midten af tyverne fremkalde en autonomistbevægelse. 1940 indlemmedes A i Tyskland, der nu forsøgte fortyskning ved at forjage fransk-talende og anbringe ty. kolonister. Bebriet 1944-45 efter svabre obdeleggesler. A stilledes 1945, ligesom i 1919, under en serlig højkommissær.

alsang, nat. sangbevægelse (folkelige sang-stævner), der 1940 indførtes fra Sv. til Danmark, men som snart ophørte, al secco [-sek'co] (ital. på det tørre), vægmaleri malet på tør grund, modsat al fresco.

al segno ['sænjø], *mus.*, til tegnet, alsifilm, folier af a/uminum/sifikat, fremstillet af kolloidt ler ved opvarming under højt tryk; ligner glimmer og anv. bl. a. i elektrroteknikken (isolation).

*alsikekløver (*Trifolium hybrideum*), art af kløverslägten, opkaldt efter Alsike sogn ml. Sthlm. og Uppsala. Hovedets blomster stilkede og lyst roseprøde. Dyrkes som fodertil, der på lav og fugtig bund lykker bedre end rødkløver; træffes også forvildet.

Alstium, oldtidsby i Etrurien, Cæres havnestad. I rom. tid ubetydelig, men kendt f. sine prægtige villaer. Ruiner af disse bevaret.

'Alsnd kungsgård, sv. kongsgård på Adelsö, grl. i 13. árh.; kendt fra Magnus Ladulás' Alsno stadtga 1279 (adelsprivilegier, forbud mod voldgudsning).

als-øb-filosofien [als-Dp-] (ty. som om), en af Hans Vaihinger i hans hovedværk *Die Philosophie des Als Ob* (1911) fremsat teori, hvorfra al menneskelig erkendelse og handlingen berør på en v. hj. af bevidst falske, men hensigtsmæssige antagelser (fiktioner) foretaget forarbejdelse og ordning af det givne, som alle er sansefornevnelserne i deres samtidighed el. rækkefølge.

Alsund kungsgård på Adelsö, grl. i 13. árh.; kendt fra Magnus Ladulás' Alsno stadtga 1279 (adelsprivilegier, forbud mod voldgudsning).

als-øb-filosofien [als-Dp-] (ty. som om), en af Hans Vaihinger i hans hovedværk *Die Philosophie des Als Ob* (1911) fremsat teori, hvorfra al menneskelig erkendelse og handlingen berør på en v. hj. af bevidst falske, men hensigtsmæssige antagelser (fiktioner) foretaget forarbejdelse og ordning af det givne, som alle er sansefornevnelserne i deres samtidighed el. rækkefølge.

Alsund strædet ml. Als og Sundede; 20 km 1, 250 m-4 km bredt. Vej- og jernbanebro (Chr. X. S Bro) over A ved Sønderborg.

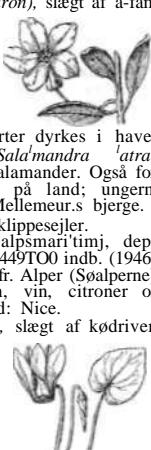
Aisten, no. ø i Nordland, V f. Mosjøen; 153 km²; 3000 indb. (1946). Her fjeldpartiet Syv Søstre og strandstedet Sænnesjøen.

Aister, 52 km 1. biflod til Elben, gennemstrømmer Hamburg, hvor den udvider sig til soerne Aussen- og Binnen-A.

**Al'strup*, Carl (1877-1942), da. skuespiller. Deb. 1896 i pro-vinsen, 1904 i Kbh., 1913-28 v. Scala I

som mandlig forstørke-kraft med et lunt, godmodigt visefore-drag. Fandt i 1930-erne frem til en intimit, alvorlig udtryksform og placerede sig som i lunerig . og dybt menneskelig karakterskuespiller (Soldaten Svejk, Gamle Ekdal »Vildanden«, Holbergs Leppinger o. a.). Også bet. filmkunstner. *Erindringer* (1940).

Alstromer, Jonas (1685-1761), sv. industrimand. Grl. 1724 efter englandsrejsen tekstilfabrikker i Alingsås, støttet af sta-

ten, skabte omfattende virksomheder, der dog gik tilbage efter beskyttelsens opphør efter ca. 1760.

alsædsbrug, ældste landbrugssystem i Danmark. Den ryddede og opdyrkede jord bruges til stadig kornavl, og driften var skiftevis byg og rug.

al'l, en dyb kvinde- el. drengestemme: omfang g-f.

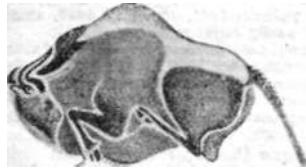
Alt, ty. navn på den rum. floss Oltul. **'Altafjord** [Kjø:r], 30 km l. no. fjord, S f. Hammerfest. Fra A fører Altaelv mod S til Kautokeino.

Alta'ir (arab. al'ta'ir den flyvende), *astrom*, stjernen *a i Ørnen*.

al'ta'iske sprog, fællesbetegn. for tyrk., mongolsk og tungusisk, der tidl. ansås for beslægtede.

Alt'aj, bjergkædesystem i Centralasien, fra den vestl. del af den mongolske rep. mod NV ind i det sydl. V-Sibirien og Ø-Turan. Største højde (4620 m) i Beluha.

Alta'mira-grotten, klippehule nær Santander i Span., med nogle af de bedste af

Maleri fra Altamiragrottens.

Magdalénien-tidens naturalistiske dyrefælter, fundet 1879.

al'ta'n (ital. *altand*), en af brystværen omgivet, åben udbygning fra en af de øvre etager i et hus, *a hviler* på konsooler, udskragede bjælker el. 1. I da, beboelseshuse med mere end 3 etager og kun een trappe krever bygge洛ven, at alle lejligheder har a både til for- og bagside.

alt'azi'mut [-si:] (arab.; samme ord som azimut), astron. instrument til måling af himmellegemers højde og azimut.

'Altdorf, hovedstad i kanton Uri, Schw.; 6000 indb. (1944). Kapucinerkloster.

'Altdorfer, Albrecht (kort for 1480-1538), ty. maler. Virksom i Regensburg. Påvirket af Durer og Grünewald. Hans bibelske billeder har ofte fantasifulde baggrundslandskaber. Hovedværk: *Alexanderslæget*.

alt-eller-intet loven, fysiol. lov, først opstillet for hjertets kontraktioner, siden vist at gælde også for den normalt innervedede muskelfiber, for nervelægningsprocesserne o. a. a siger, at når organet reagerer, sker det enten med en given konstant styrke el. slet ikke. Mellemtrin gives altså ikke.

'Altenberg [-kl], Peter (pseud. f. Richard Engländer) (1859-1919), østr. forf. Udværet bohemie, forte den østr. impressionisme ud i den yderste konsekvens: *Wie ich es sehe* (1896).

'Altenburg, ty. by i Thiiringen; 46 000 indb. (1939). Bet. læderindustri m. v. 1826-1918 hovedstad i Sachsen-A.

Alten Fjord, d. s. s. Altafjord.

alter (lat. *altaria* forhøjning på offerbord), opr. inden for rel.⁴ kultus dels det sted, hvor de hellige genstande lægges, dels stedet for offerilden, som regel en forhøjning af jord el. sten. I den kristne kirke »Herrens Bord«, h vor nad veren holdes. De første kristnes var simple borde, og af træ er endnu a i den ortodokse kirke, men allerede 517 bestemte romerkirken, at a skulle være af sten. Udført i dette materiale fastholdtes senere af og til bordformen, men i alm. har a form som en muret blok, med et fordybte, flisedekket reliekviegemme i pladens overside. Af denne type er næsten alle vore middelalderlige, samt nutidens kat. a. Reformationen afskaffede reliekviegemmet, og med den stigende brug af alterbordspaneler blev praksis, at a som oftest er et fast kassemøbel af træ.

'altera pars (lat.), den anden part, modparten.

alterbog, håndbog for præsten, indeholder kirkeærets tekster. Første da. a er *Paladius* (1556).

alter 'ego (lat.), andet jeg, om person, der helt går op i en andens tankegang.

alte're're (lat. *alterare* forandre), bringe ud af (sinds-) ligevægt, ophidse.

altererer *akkord*, *mus.*, akkord, hvor en el. fl. af tonerne er kromatisk ændrede fra grundstillingen.

al'ternati've (lat.), hvad der giver adgang til valg ml. to el. fl. muligheder; a bestemt ydelse: debitor (sjeld. kreditor) har valget ml. to el. fl. ydeler til opfyldelse af den indgåede kontrakt.

alternative egenskaber, hinanden gensidigt udelukkende egenskaber hos levende væsener.

alter'ne're (lat. *alter* anden), skifte, handle skiftevis.

alterskab, skabsformet midtparti af gotisk altertavle.

Altes Land [kont], marsklandsråb ved Elben nær Hamburg.

Althin E-tin], *Tarsten* (f. 1897), sv. museumsmand, leder af Teknisk Museum i Sthlm., fremragende museums tekniker m. sans for udstillingernes popularisering.

Al'thusius [-zi:3], Johannes (1557-1638), ty. retsfilosof. Hævdede, at samfundet er opstået ved udtrykket el. stiftende pagt m. dets medlemmer, og at herkerne kun har deres myndighed i kraft af en pagt m. dem og folket, som har den øverste suverænitet.

Althæa [-'tæ:] (gr. *althainein* helbrede), d. s. s. stokrose.

al'thæarov, rodstokken af (læge-)stokrose, anv. til fremstilling af slimedde udtræk med særegens smag; anv. dels i hostestalt til børn, dels ved børschefremstilling.

Alt'inget, isl. *Alpingi* [al'injel], Isl.s lovgivende og opr. også dommende forsamling. Oprettet 930 på Ulfjorts initiativ, samledes 2 uger årligt om sommeren på pingvellyr under lovgemandens forsøde. Lovgivning, besorgedes af 36 (senere 39) goder, domsmyndigheden af 36 af goderne valgte dommere. Under Norgesvaldet fra 1262 blev altingsmændene udnevnt af øvrigheden, under Danmarksvaldet mistede A lovgivningen og ophededes 1800. Genoprettet som rådgivende 1843, som lovgivende 1874.

Altis (gr. lund), det Zeus viede hellige område i Olympia.

Altmark, 1) Brandenburgs stamland, ty. landskab V f. Elben. Nu en del af Sachsen-Anhalt; 2) landsby i Østpreussen, hvor der 1629 sluttedes en 6-årig våbenstillstand mel. Polen og Sv; Sv. fik Livland og Østpreuss. havnebyer.

Altmark-affären, eng. angreb natten ml. 16. og 17.-2. 1940 på ty. damper »Altmark« på no. territorialfarvand. A.

Ofte er skyens midterste parti en sammenhængende hvid flade, der ud mod randene går i stykker. Smådelene kan være ordnet i regelmæssige rader (lamelskyer). Højde nogle km.

Altona [fl'tonn], tidi. selvstændig by-kommune, fra 1937 indlemmet i Hamburg. Vigtigt industriquarter, stor handel, frihavn m. v. Å opstod i 16. årh.; under da. konger 1640-1864; indtil 1713, da Stenbock afbrændte A, en alvorlig konkurrent til Hamburg.

Altoona [ät'tums], jernindustriby i Pennsylvania, USA, 125 km o. F. Pittsburgh; 80 000 indb. (1940).

alto-stratus (alto- + lat. *stratus* udbredt (som et lag)), stratus-skyer af omrent samme udseende som altocumulus, men i større højde indtil omkr. 5-7 km, hvorfor de smådele ses mindre (lamelskyer).

Altranstadt [-ra'plætæt], sachsisk landsby, hvor Karl 12 af Sv. 1706 tvang August 2. til at anerkende Stanislaw Leszczynski som konge af Polen.

Altrincham [å^tri^aml], by i N-Engl., SV f. Manchester; 38 000 indb. (1939). Metalindustri, gartnerier.

alt roligt i Sjipka-passet, de russ. krigsberetningers ensformige ordlyd under den russ.-tyrk. krig 1877-78, hvor et tyrk. korps længe forsvarede passet. Tredje maleri af Verestagjin.

altru'isme (indført af Auguste Comte, af lat. *alter* den anden), menneskekalighed, hensyntagen til andre (mods. egoisme). - altru'istisk, menneskekærlig.

'Altvater [-fa-], ty. navn f. bjerget Pradé i Cechoslovak.

al'tyskerne, yderligtgående tysk nationalbevægelse, fra 1891 samlet i »Alldeutscher Verband«. Ønskede pangermansk storrigt, omfattende hele mellemeur. (fra Skagen til Adria«), ivrige for koloni- og flådeekspansion.

Alt'otting, vafvarstssted i Bayern N f. München; Mariabillede.

alu'du'r, aluminiumlegering med kobber.

Alu'mi'nia, da. fajancefabrik i Kbh: grl. 1863, a/s 1872, købte 1882 »Den Kgl. Porcelænsfabrik«. Virksom-
heden har siden da navnet »Den Kongelige Porcelænsfabrik og Fajancefabrik«. Fajancefabrik og

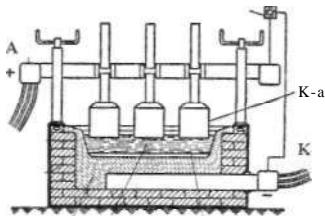
fabrik stod i lang tid i skyggen af porcelæns store, kunstneriske udvikl. 1903 blev maleuren Chr. Joachim kunstn. leder af A, og siden da har den kunstn. fajancefabrikation oplevet en stor blomstring. A-s varemærke er et grønt, afrundet A overstrekket af 3 vandræt, grønne streger.

alu'minium, grundstof, svovlhvidt metal, kern. tegn Al, atomnr. 13, atomvægt 27, vfl. 2,7, smp. 660°, valens 3. Forekommer meget udbredt i kern. forb., f. eks. som silikat i ler, kaolin og feldspat, som øksyd (s. d.), som fluorid i kryolit. A angribes bl. a. af saltsyre, svolvsyre og

Alter fra ca. 1150, Lisbjerg, Jylland.
(Nat.mus.)

stærkt alkaliske (basiske) stoffer som natronlud og soda, men er ellers et stærkt og modstandsdygtigt materiale, hvorför det anv. til beholdere og kogekar i tekn. og i husholdningen. De små syremængder, der kan forekomme i næringsmidler, medfører kun meget ringe korrosion, især hvis der også er sukker til stede, og det eventuelt oploste er ganske uskadelig. *a-fremstilling* foregår i hovedsagen ud fra mineralen bauxit. Den findelte og tørrede bauxit oploses i 40-50 % natriumhydroksyde do plosning under tryk i autoclaver, hvorefter de fleste urenheder bliver tilbage som slam, hvorefter aluminiumhydroksyde udfaldes, tørres og calcineres til oksyd Al_2O_3 . Udvinningen af a heraf foregår i en elektrolyseovn, hvis bund (katoden) består af en kulholidig masse med indlagte jernskinner, mens anoden, der ligeledes er af kul, hænger ned i ovnen. Elektrolyten består af smeltenet kryolit, hvortil Al_2O_3 efterhånden sættes; herved opnås, at den kun behøves en temp. på 950-1000° C, medens Al_2O_3 først smelter ved 2050° C. Ved yderligere elektrolytisk raffinering kan man få i en renhed af 99,99 %. - a kan ved at legeres med andre metaller, f. eks. magnesium, opnå styrkeegenskaber, der nærmest sig stållets; det er basismetal i en række vigtige letmetallegeringer som duraluminium, silumin o. a. På gr. af dets ringe vægt, dets gode mekan. og kem. egenskaber finder a i stigende grad anv., bl. a. til automobiler og flyvemaskiner, i den kemiske industri og i elektroteknikken; i form af pulver til rustbeskyttende maling, til den såk. termitsproces og til fremstilling af porebeton og poremetaller. -

A: anode, K-a: kulanode, K-k: kulkatode.
K: kulgund, E: elektrolyt, Fl-a: flydende
rå-aluminium.

Elektrolytisk udvinding af aluminium.

Verdensprod. (1943): 2 mill. t, heraf USA 41,7 %, Canada 22,5 % og Tyskland. (+ Østr.) 16,3%; i øvrigt bet. prod. i Japan, Sovj., Frankr., Ital. og No. Verdens førende bau-

Kilde: Annuaire Statistique
de la Société des Nations,
Geneve.

Kort over produktionen
som er det sidste år, for hvilket der ved
og fuldstændig statistik.

af aluminium i 1943,
leksikonnets udgivelse kunne skaffes pålidelig
Udarbejdelse: J. Humlum.

xitprod. er USA, hvor de største miner ligger i staten Arkansas. Af omrent samme format er prod. i Guayana (brit. og holl.), som eksporterer over henh. Georgetown og Paramaribo, især til USA, Canada og Engl. I Asien ligger de største lejer i Ostindien (Riouwoerne) og på Malaja (Johore), der navnlig har eksporteret til Japan. Prod. i Sovj. har været stærkt stigende; bet. forekomster findes i Midt- og N-Ural og ved Tihvin S f. Onega-soen. Eur.s vigtigste bauxitlande er Frankr. (Languedoc og Provence), Ung. (Bakony Bjergene), Jugoslav. (V f. Dinariske Alper og i Montenegro) og Ital. (Istrien, Appenninerne og Apulien); mindre producenter er Grækenl. og Tyskland. Da a-fremstillingen kræver store energimængder, sker udvinningen især i vandkraftige egne (Alperne, Skotland, V-No., øst! og vest!. USA og Canada) el. i lande, der har adg. til billig brændsel (Tyskland: brunkul). Kryolit, der er nødvendig til fremstillingen, fås udelukkende fra Ivigtut på Grønland, (årsprod: 30-50 000 t.).

aluminiumacetat, $Al(CH_3COO)_3$, anv. til bejdning af tekstilstoffer i farverntoner.

idet det danner såk. farvelakker med forsk. farvestoffer, f. eks. alizarin.

aluminiumbronze, kobberlegering med 4-13 % aluminium, af guldgligne ydre.

a er hård og arrosionsfast; da: 1- og 2-

krøner er nikkellegeret a.

aluminiumklorid, $AlCl_3$, vandfrit a, der fås af aluminium og klor, anv. i den org. syntese og i tekn. som kondensationsmidel og katalysator, i tekn. bl. a. ved cracking af mineralolier.

aluminiumoksyd, Al_2O_3 , hvidt, amorft pulver, forekommer i naturen bl. a. som smergel, korund, rubin og safir. Anv. ved aluminiumfremstillingen. Smergel anv. som slibebmiddel. Bauxit er vandholdigt a.

aluminoter'mi' (aluminum & -termi), metode til metaludvinding, der udnytter aluminiums tilbøjelighed til at forene sig med it, spec. iit bundet til jern, krom, mangan m. m. under stor varmedvikling. Metaloksydet blandes med aluminiumspulver, hvorefter blandingen antændes, og oksydationen foregår. Det reducerede metal smelter på bunden af karret, medens aluminiumoksydet stiger som slagge til overfladen, a bruges også til opvarmning (termitsvejsning, calorit-patroner).

a'lumne (lat. *a'lumnus* plejesøn), person, der underholder af el. bor på en stiftelse, opdragelsesanstalt, kollegium el. kostskole.

'alun (mnty. form af lat. *alurnen*), kalium-aluminumsulfat, farveløst salt, anv. som bejdsemiddel i tekstilindustrien. Beteagn. a benyttes også til andre dobbeltsulfater, der er analogt opbygget, blot med andre metaller i st. f. kalium og aluminium, f. eks. jernalun og kromalun.

Alandum, handelsbetegn. f. krystallisk aluminiumoksyd, der bruges til kunstige slibesten og finpulveriseret til polering; endvidere som ildfast materiale.

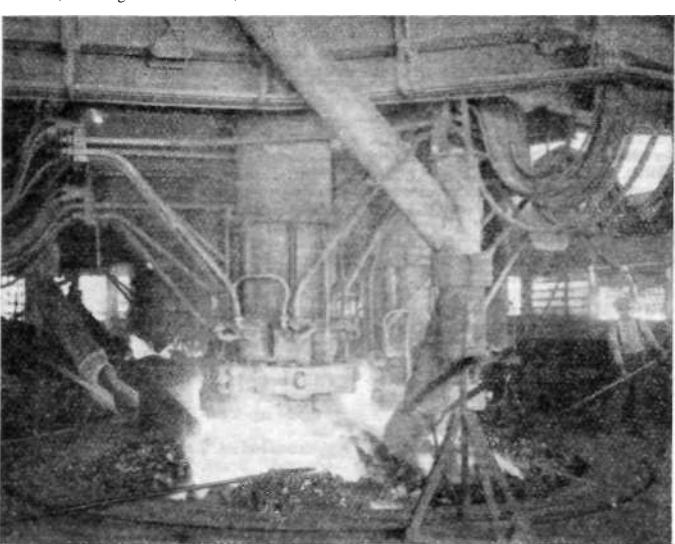
alunjord, meget fint, glimmer- og svovlkisholdigt sand fra Østjyllands øvre oligocæn.

alunsifer, sort forstenings rig bituminøs sifersifer fra kambrisum. Anv. i Sv. til olieudvinding.

A'luta, ty. navn (af lat. *Alutus*) på den rum. flod Ol tul.

Al'varo, Corrado (f. 1895), ital. forf. Har foruden noveller og romaner, *Vuomo è forte* (1938) om diktaturstaten, udg. en meget personlig rejsebeskrivelse, *Itinerario Italiano* (1933).

'Alvastra, tidl. sv. cistercienserkløster i Östergotl., gr. 1143; i nærheden rester af

Trefaset elektrisk smelteovn til fremstilling af aluminiumoksyd.

kongsgård fra 12. árh. og stenalderborplads (pælebygning).

alveolarpyorré [-'la'r — re*], ældre betegn. for parodontose.

alv'øler (lat. *alveolus* lille hulning), 1) hulheder i køben, hvori tænderne er fastet hos pattedyr og krokodiller. 2) Luftretters fineste endeforgreninger i lungerne. 3) Kamre i skallen hos forsk, skaldyr.

alve'o'læ'r (lat.), 1) *fonet.*, lyde, der artikuleres med tungspids mod gummermund, såsom t, d, n, l og s; 2) *zool.*, kamret, blæret.

Al'verdes, Paul (f. 1897), ty. forf. Udgav det litt. tidsskr. *Das innere Reich*, blev kendt på lazarethist. *Die Pfeifersluse* (1929).

'**Al'vesta**', sv. koping, Småland; 4000 indb. (1945).

Al'ving, Theodor Martin (f. 1872), direktør for Zool. Have i Kbh. 1925-42.

aly'pi'n [a-'pi'-lye] smerte, middel til lokal bedøvelse.

A'lyssum (en plante, der mentes at kunne helbrede hundegalskab, y-ssa), mindre gråhædre el. filtede planter af korsblomst-fam. 100 arter, især i Middelhavsområdet. I Damm. *græddoder* (A *alyssoides*). Fl. er haveplanter.

Am, kern. tegn for americium.

a. m., fork. f. ante meridem.

a'mabile (ital.), *musp.*, indsmigrende.

Ama'deo (1845-91), *hertug af Aosta*, son af Victor Emanuel 2. af Ital. Valgtes 1871 til sp. konge, kunne ikke hævde sig under partikampene, abdicerede 1873.

Ama'deo, Giovanni Antonio, også kaldet *Omodeo* (1447-1522), ital. billedhugger og arkitekt. Har opført *Colleoni-kapellet* i Bergamo og udformt dets gravmonumenter. Virkede som bygmester ved Certosa di Pavia og ved domkirken i Milano. A repr. den rige dekorerede, lombardiske ung-renæssance.

Amadeus ['de:us], ital. *Amedeo*, fr. *Amédée*, herskere af Savoyen: Amadeus 5. den Store (d. 1323), stamfader til huset Savoyen, rigspræst 1310. Amadeus 8. den Fredsommelige (1383-1451) her-tug 1416-1433, valgt til pave (Felix 5.) af Baslerkoncilet 1439, abdicerede 1449 og døde som eremit.

Amadeus Søen ['de:us], eng. *Lake A* [laek åma'diias], saltso i det indre Australien.

ama'disromancer (etter romanherren *Amadis de Gauile*), fællesbetegn. f. en romanskreds fra semnidalsalderen og renæssancen af eventyrligt indhold og ritterlig-moralsk ánd. Ældste kendte udg. (1508) sp., men med fr. forudsættninger; har gnm. talrige overs, øvet stor indflydelse.

Amager, lav. frugtbar øresund: 65km²; 151 000 indb. (1945). På A ligger de kbh. bydele Christianshavn og Sündbyerne, lufthavnen, Kastrup, Dragør, Store Magleby og Kongelunden. Under kronen fra 1416; 1521 anbragte Christian 2. holl. kolonister i Magleby, hvorfra de brede sig og satte præg på befolkns. levevis, klædedragt m. v.

amagerbroderi, kulørt broderi i silke el. uld. udført på ramme i en art fladsyning,

der lader hovedparten af silken ligge på retsiden, a kendes fra dragtide hoveds, tørlæder, syet omkr. 1800.

Amagermuseet, kul. turhis t. museum i Store Magleby, indrettet 1922 i en bondegård fra 18. árh.

amagersyning, hørlærreds broderier, omfattende: skækens, enkeltudså, dobbelt-

udså, platwerk og witwerk. a kendes fra omkr. 1700 og er knyttet til de under Chr. 2. indvandrede hollændere.

Amala'swintha [a-ma-las-un'tha], ital. *Amalusuntha* (d. 535), datter af østgoterkongen Theodorik, re-gerede for sin son Athalarik, dræbt af Theodahad.

amale'kitter, beduinerfolk, boende i ør-kenen S. af Palestina, if. Genesis efter-kommere af Esam, besejret af Saul og David.

A'malfi, lille ital. fisker- og turistby, 35 km SØ af Napoli (8000 indb.). Berømt Lombardisk-normannisk domkirke fra 11. árh. Storhedstid 9.-12. árh.

amal'ga'm (arab. fra gr. *midagma* blød masse), legering af kviksølv med et andet metal, f. eks. natrum-a, guld-a osv. a har forsk, anv., f. eks. benytter man sig ved guldudvindingen af dannelsen af guld-a, idet man ekstraherer guld med kviksølv. Visse a anv. til billige spejlbelaegninger, og kobber- og sølv-a anv. til tandfyldninger.

Amalgamated Press [s'mælgsmætid 'pre:s] (eng. de sammensluttede blade), eng. bladkøncern, grl. 1888 afford North-cliffe; omfattede ca. 75 tidsskr.; 1927 købt af Berry koncerne.

amalga'me're, overtrække et metal med et lag af amalgam, idet der påsmøres kviksølv, der legerer sig med metallet, Anv. f. eks. til beskyttelse af zink i galvan. elementer.

A'ma'lienborg, kgl. slot i Kbh. Navn efter dronning Sophie Amalie, der 1664 begyndte anlægget af en have i det da kun lidt bebyggede område uden for den opr. Østerport; i haven lod hun 1669-73 opføre et lille slot, Sophie-Amalienborg, 1689 opstod der under en forestilling i et ved slottet intermisstisk opført operahus en ildebrand, hvorev ca. 180 mennesker indebrændte; selve slottet nedbrændte. Chr. 5. lod den sv. arkitekt N. Tessin d. y. udarbejde tegninger til et nyt stort residensslott på grunden, men planen blev ikke udført. Fr. 4. lod i stedet bygge en lille pavillon i haven. I Frederik 5.s tid anlades »Frederiks-staden« på havens grund og som centrum Amalienborg Plads omtr. på det opr. slots grund. Omkr. pladsen opførtes 4'ens palæer af forskellige private bygherrer, bl. a. A. G. Moltke; arkitekt var N. Eigtved. På pladsen rejstes 1768 J. Salys ryutterstatue af Fr. 5. Efter Christiansborgs brand 1794 tog Chr. 7. bolig i det opr. Moltke'ske Palæ, der forbandedes med nabopalæet 0 f. Amaliagade ved en kolonnade (arkit. Harsdorf); siden da har de fire palæer vækselvis været de da kongers hovedresidentens. Moltkes Palæ har stadig bevaret en stor del af den opr. udsmykning, dels i rokokø (Eigtved), dels fr. nyklassicisme (N. H. Jardin). (Hertil tavle).

Amal'theia (gr. -'mdl-), i gr. mytol. en god, der nærede Zeus-barnet; personifikation af den nærende kraft.

Ama'nita, bot. d. s. s. fluessvamp.

amani'ti'n, betegn. f. forsk. stoffer, der forekommer i fluessvampe (Amanita), således dels for kolin, dels for i alt fald to forsk, meget giftige stoffer, af hvilke det ene er af proteinstofnatur, medens det andets kem. natur endnu ikke er klarlagt.

amanu'ensis (lat. *a manu* af hånden), medhjælp (især hos læge), fast vidensk. assistent v. højere læreanstalter.

Amanullah [ama'no'l^hf] (f. 1892), hersker over Afghanistan 1919-29, først som emir, fra 1926 som shah. Opnåede eng. anerkendelse af Afghs. uafh., men vakte modstand ved eur. reformforsøg og styredes.

ama'ran'ter (*Ama'randa*), rødlige væver-fugle, fortrinsvis i Afr.

ama'ran'tifarve, surt azofarvestof, fuk-sinrød, alkalisolm uld- og silkefarve; anv. også som næringssmiddelfarve.

ama'ran'tra, blodrødt kernetra, stamme fra forsk, træarter fra S- og Mellem-amer., anv. til finere snedkerarbejde.

Am'a'rantus (a + gr. *amarein* visne), slægt af Amarantaceæ (nær gæsefod),

hvoraf fl. prydplanter, en art har hængende, røde blomsterklaser (ravehale).

Amarantus.

ama'rel', surkirsebær med lys saft.

Amarillo [åmg'ri:o], by i nordl. Texas, USA; 52 000 indb. (1940). Centrum for handel med øie; største hefuumanleg i USA.

A'mârna el. *Tell el 'Amârنا*, landsby i Ml.-Ægypt, på Nilens øs. ti. bred med ruiner af Amenhotep 4.s til solguden Aton viede hovedstad. Fundsted for Amarna-breve, ca. 350 breve fra ca. 1400 f. Kr. p. lertavler, affattet i kileskrift på babylonisk og udvekslet ml. Amenhotep 3. og 4. og fyrtær i Palæstina, Syrien, Mitanni, Assyrien og Babylonien. Brevene emner er polit. betonede private anliggender (ægteksaber, guldørst); de er hovedkilden til V. Asiens diplomat. hist. omkr. 1400-1350 f. Kr.

A'maru (omkr. 800 e. Kr.), ind. lyriker, forf. af *Amaracataka* (A-s 100 strofer), den erotiske sanskrityrks hovedværk.

Ama'ryllis bella'donna, løgvækst fra Kaplandet, amaryllisfam. Lange, rende-formede blade, meterhøjt blomsterskaft. Prydplante.

ama'si'lensi'le'ring (ty. *Ameisen-säure* myresyre + ensilering), ensile-ringsmetode, efter hvilken man ved til-sætning af myresyre forhindrer uønskede geringer.

Amasis, gr. form for Ahmes.

A'mati, violinbyggerfamilie i Cremona i 16.-17. árh. Især kendt er Nicola A (1596-1684).

A'mato'r (fr. af lat. *amare* elske), person, der dyrker kunst, videnskab el. idræt uden at have det til leveej el. være udd. famgård; dilettant.

amatör- og ordensudvalg, idrætslig domstol og voldgiftsret. Øverste instans er DIFs a. dog har alle specialforbund deres eget a.

amatörstation, radiostation benyttet af en person, som af personlig interesse og uden økon. fordel beskæftiger sig med radioteknik. En særlig tilladelse, der opnås efter afslægelse af prove i telegraf og teknik, er nødv.

amau'rose (gr. *amauros* mørk), blind-hed, især ved normalt øje.

a'maut', eskimoisk kvindetrøje, ama-xosa [t'jo:sal], kafferstamme i NØ-Kapland, S-Afr.

Amazonas [d'ma'zonaj], stat i NV-Brasiliens; 1 642 800 i km²; 464 000 indb. (1946) Hovedstad: Manaus.

amazoner ['so:-], i gr. rel. et folk af krigeriske kvinder, der angreb Athen; opr. < myte, anv. til kultisk opførelse, en kamp fremstillet af unge mænd og kvinder.

Amazonfloden [-'som-], brasili. *Rio Amazonas* [rijuuama'zonaf], særer, flod, verdens vandrigeste (afvander 'a af *Kresilas' amazonefigur*.

amazonmyrer

S-Amer. (6 mill. km²), yndføring ved hejvande over 100 000 m³/sek.) og næstlængste (5500 km; Mississippifloden 6600 km). A udspinger som Rio Marañon i Peru, gennembryster ved 5° S. br. Cordilleren i strømhvirerne ved Pongo de Manseriche (174 m. o. h.) og er sejlbart herfra til sit udløb i Atlanterhavet (4500 km). Ved Tabatinga (81 m o. h.) strømmer den ind i Bras.; her er den 20 m dyb og 3 km bred, og kaldes nu indtil forening med Rio Negro ved Manaus (25 m. o. h.) Rio Solimões; derefter får den navnet A. Fra Manaus er faldet 1,7 cm/km og bredden stedsvis henved 100 km. Ved munningen i Atlanterhavet grener A sig i flere breve, tragtformige arme. Tidevandet går som en 4-5 m høj bølge (Poro'roca) op ad floden og kan mærkes ved Obidos, 800 km fra munningen, i Solimões er vandstanden i juni 14 m højere end i oktober; der er dørfor høje flodbrinker, hvorpå bebyggelsen findes. Rio Negro er den største nordlige og Rio Madeira den største sydlige biflod. Hovedfloden er sejlbart for oceanskibe til Manaus, for mindre dampere til Iquitos i Peru. Skibe på 6000 BRT. kan sejle ad Rio Madeira til Porto Velho (grænsen af Matogrossos). De tre vigtigste havnebyer er; Belém (Pará) ved munningen, Manaus ved forening af Rio Negro og Solimões, og Iquitos i Peru. (Kort se Syd-Amer.).

amazonmyrer [-so'n-] (*Polyergus*), mellem- og sydamer. myrer; holder slaver, som røves fra andre myrer,

amazonpapegojer [-so'n-] (*Ama'zona*), korthalde amer. papegojer; alm. burfugle.

amazonsten [-so'n-], grøn kalifeldspat, smykkestens fra Ural, Madagaskar og Colorado.

a. m. b. a., fork. f. andelsforening m. begrænset ansvar, d.v.s. hvor det solidariske ansvar kun omfatter den indskudte kapital og ikke med. øvrige formue.

Amba Alagi [a:mbr a:la:d3:i:], bjergfesten, i NØ-Abessinien, hvor i tal. hovedstyrke under herugen af Aosta kapitulerede til brit. styrker 19. 5. 1941.

amb'a'la, en art gummilak fra Sumatra.

ambas'sade (fr.), gesandtskab, ledet af ambassadør.

Amazon-parrotaceocephala

ambassa'dor (fr., af gallisk-lat. *ambactus* tjenér), gesandt af l. klasse; tidl. kun ansat, af og hos stormagter; under og efter 2. Verdenskrig også i mindre stater, således for Danmarks vedk. fra 1947 i forh. t. Frankr., No., Storbrit., Sv. og USA.

'Amberg [-rk], ty. by 0 f. Niirnberg; 32 000 indb. (1939); jernvareindustri.

Amberg, *Hans Christian* (1837-1919), da. arkitekt. Har bl. a. restaureret Ribe domkirke (1883-1904) og genopført Nikolaj Kirke i Kbh. (1915-17) samt forsynet dennes tårn med et spis. (1908-10).

Amberg, *Herman* (1834-1902), da. musikpædagog og komponist. 1855 sanglerer v. katedralskolen i Viborg. 1868 domorgani st. Komp. sange og talentfuld orgel-musik.

'Amberger [-gsr], *Christoph* (d. 1562), ty. maler. Virksom i Augsburg. Har malet portrætter og enkelte altertavler.

ambi- (lat. *ambo* begge), tve., dobbelt.

Am'biorix, høvding for de galiske eburoner, der 54 f. Kr. rejste oprør mod Cæsar og erobredte en røm. legionslejr.

ambition (lat. *ambire* gå omkr. (for at hverve stemmer), ærgerrighed.

'ambi tus (lat; omgang), Ruegang om klostergård, sideskib omkr. en kirkes højkor: *mus.*, omfang (af melodi).

ambiva'len's (ambi- + lat. *valere* være), den schw. psykiater E. Bleulers (1857-1939) betegn. for samtidig stræben el. vurderen i mods. retninger.

ambly- (gr. *amblys* sløv), sløv svag.

amblyo'pi' (*ambly- -f -api*), synssvækelse, især ved normalt øje.

ambly' poder (*ambly- + -pod*), uddød gruppe af store plumpe hovdyr, der leverde i ældste tertiær, især i Amer. Hertil bl. a. Dicinoceras.

'ambo (gr. ἀμβων forhøjning), lasespult i tidl. kristne kirker. Som regel var der to: til Epistolen (mod S) og Ev. (mod N).

ambo- (fat.), tve., dobbelt.

Amboina [-bol-], holl. (malaj.) *Amboin* [am'bonj], ø bl. Molukkerne; 761 km²; 68 000 indb. (1930).

amboina'træ, vedtet af en træart fra Amboina, anv. til pilbevogn.

Amboise [a'bwa:z], fr. by i dept. Indre-et-Loire; slot bygget af Karl 8. og Ludvig 12.

ambolt, v. smeding det underlag, arbejdssykket lægges på, har før oven en rektangulær bane til glatning krumme former smedes over det kegleformede a-horn, hvis overside er vandret; bojninger i vinkel laves over kanten af a-banen. Denne har i udhænget modsat hornet et rundt hul, naglehullet, til lokning, og et firkantet hul, stokhullet, til optagelse af værktøjer som stok jern og senker, en udforé gerne af smedene med en pålagt bane af hardet stål el. støbes af stål og stål, kun fastholder med spiger, på en a-stok, ofte af træ. Ringe o. l. smedes v. hj. af et sparthorn, en lille a, der anbringes i stokhullet. Profilstænger kan smedes v. hj. af en sænka, en støbejernsklods med gennemgående huller og indsnit kanten af forsk. form, a til maskinhæmme består af en a-klods, anbragt på en s vær s tøjbejernsblok, en chabotte, der kan stå på et underlag af bjælker el. beton med bjælkemellem lag, sjældent og meget dyrt.

Indre af amoutanceflyvemaskine.

med stor fordel, hvor transporten skal afdortes i tid eller skulle være foretaget gnm. uvejsomt terræn. Regularer a indførtes i Danm. af zoneredningskorpset i 1939 og udføres fra 1947 tiligg. Falcks Redningskorps,

ambulant (lat. *ambulare* gå omkring), omvandrende, ikke knyttet til et bestemt sted; om behandling af syge, der ikke behøver sygeleje, men møder til behandling.

ambula'torium (lat. *ambulare* gå omkring), behandlingssted, alm. knyttet til hosp., hvor patienter behandles ambulant efter lægehenvisning.

am'bustio (lat.), forbrænding.

'Amy', Kristen (f. 1894), da. kons. politiker, præst; folketingsmand fra 1932, bekæmpede nazis i tilløbene i K LT med forsvar for demokratiet; gik under besættelsen skarpt mod tyskerne.

'Am'drup, Georg Carl (1866-1947), da. øsöficer og grønlandsforsker. 1927-31 viceadmiral og flådeinspektør. 1898-1900 leder af Carlsbergsfondets eksped. til Østgrønland.

Am'drups Østgrønlandsekspedition, d. s. s. Carlsbergsfondets ekspedition til Østgrønland. 1898-1900.

'arne (ty. *ahmen* måle), undersøge et fartøj lastevne.

amed'i'a'l musik, stilprincip i den nye musik, som principielt undgår treklangesystemet.

a'meiva'er ("Tejidae"), amer. øgler, ligner varaner, enkelte jages p. gr. af deres velmagende kød.

•Axneland [-lend], ø bl. holl. vestfrisiske

øer; 57 km*: ca. 2000 indb.

Am'e'lin, Albin (f. 1902), sv. maler; ekspressionistiske skildr., navnlig af arbejdere.

'amen (hebr.), ja visselig; således bør det være.

Ame'nemhé, ægypt. konger af 12. dyn. Aménemhet 1., reg. 2000-1970 f. Kr., dynastiens grundlægger; hans regering var opfyldt af kampe ml. krigene og herremænd og skildres i en polit. traktat, der lægges A i munnen som en lære for hans son og efterfølger Senwosret 1. Pyramide ved Lisch, NØ f. Fayum-oasen. Aménemhet 3., reg. 1849-01 f. Kr., indvandt ved vandbygningsanlæg Fayium-oasen til agerland, byggede pyramider ved Dahshur og Hawára, ved den sidste desuden et mindetempel, af græske kalder Labyrinten.

Amen'hotep, gr. *Amenofis*, ægypt. konger af 18. dyn. Amen-

hotep 3., reg. ca. 1415-1375 f. Kr.; opførte Amontemp-1-

let i Luxor. Som rest af A-s minde-

tempel på Thebens

gravmark står kun Memnon-støtterne.

Under A nædede Egypt, sin største

magt og var forendt i V-Asien. Amen-

hotep 4. (ca. 1375

-50 f. Kr.), søn og efterfølger af A 3., be-

kæmpede dels af polit., men mere af rel.

grunde dyrkelsen af guden Amon og efterhånden de fleste ægypt. guder og sögte at gennemtvinge en religionsformyelse i landet ved at kære solguden Aton anerkendt som eneste guddom. Da A ikke kunne gennemføre sin kirkepolitik i Theben, byggede han en ny til solguden viet hovedstad ved det nuv. "Amarna og ændrede sit navn til Akhnaton (d. v. s. den af Aton oplyste). Religionsstriden medførte uroligheder, hvis undertrykkelse lagde beslag på statens hele magt, hvorfor de syriske besiddelser, der blev angrebet af semitiske beduinstammer og hittitter, gik tabt for Ægypten, bortset fra nogle områder i S-Palestina. Under A-s efterfølger Tutankhamon blev soldyrkelsen opgivet. I det ægypt. folks minde blev A »kætterkongen«, som fandt plads i den ægypt. kongelister.

a-menneske, populær betegn. for et helt igennem sundt menneske.

Ame'nofis, gr. for ægypt. Amenhotep.

amenorhoe ['-re'] (*a-* + *meno* + *rhoe*), mangel på menstruation. Kan være forbigående og betydningsløs, men bør foranledige lægeundersøgelse, da den kan være udtryk for en organ. lidelse.

a'mentia (lat: afsindighed), ældre betegnelse for visse former af sindssygdom. Amera'lik (grønl.: den med rensegvirer), ca. 74 km l. vestgrønl. fjord, S T. Godthåbsfjord. Ved A talr. nordboruiner (Vesterbygden).

America-first-committee [a'merika 'fa:rst ka'miti], da. Amerika-Først-Komitee, sammenslutning i USA, dannet 1940 af isolationister, bekæmpede Roosevelts støtte til Eng. og krævede USA holdt uden for 2. Verdenskrig. Bl. lederne Ch. Lindbergh. Opløst v. Japans angreb dec. 1941.

American Express Company [a'meraka'n ik'spræs 'kæmpəni], armer, bankforetagende og rejsesbureau, grl. i New York 1868. A indførte 1891 rørschecke (*travelers cheques*) som udstedes i eng. pund, USA- og Canada-dollar og er gangbare i alle lande. Et datterselsk. er A Inc., New York, grl. 1919.

American Federation of Labor, The [Si a'merikan federa'ʃən Jan af 4:e:bar], (fork. AFL), USA's ældste landsorg. af fagforbund, omfatter hvide, især faglerte arbejdere. Gr. 1886, upolit., som videreførelse af en 1881 stiftet federation. Har bl. a. virket stærkt for 8 timer arbejdagen, men ofte taget afstand fra socialismen; i 1930erne var A dog medl. af den fagl. Amsterdam-Internationale. A står uden for Det Fagl. Verdensforbund, og er, sideordenet m. denne, rådgivende over for FN's økon. og soc. råd.

American-Scandinavian Foundation [a'merakanskā'na'eivian faun'dæjan], amer.-skand. fond, grl. 1911 af da. amer. metalindustrimand Niels Poulsen; ca. 2 mill. kr. Fremmer kulturelt samarb. ml. Skand. og Amer.

American Telephone and Telegraph Company [a'merakan 'telafo:m and 'telægraf' 'kampani] (fork. ATT), grl. 1885, omfatter hovedparten af telefonanlæggene i USA. 1946 ca. 17 mill. abonnenter.

American Tobacco Co., A/S, Kbh., stiftet 1901, aktiekapital 10 mill. kr.; fabrikation af cigaretter og shagtabak; beskæftigede 1948 373 arb. og 135 funktionærer.

ame'ricium [-s] (efter America), radioaktiv grundstof med atom-nr. 95, eka-iridium, fremstillet i 1946 i USA; kernsymbol Ara. Findes ikke i naturen.

A'me'rika, fastlandet ml. Stillehavet og Atlanterhavet, bestående af de to verdensdele Nord-A (24,4 mill. km² med 195 mill. indb. (1943)) og Syd-A (17,9 mill. km² med 96 mill. indb. (1945)), forbundet ved den 70 km brede Panama tange. A er opkaldt efter den ital. søfarer og geograf Amerigo Vespucci. (Kort se N-Amerika og S-Amerika).

amerika'nismar, amer. ord, udtryk el. andre sproglige ejendommeligheder, optaget på andre sprog, direkte el. gnm. oversættelse: jazz, OK, publicity osv. a optræder i stigende tal i moderne europ.

sprog, særlig eng., under indflydelse af presse, fiim og teknik.

amerika'nsk arkæologi og etnografi.

Amer.s indføde, indianerne, er indvandret fra Asien over Bering-strædet omkr. istidens slutning el. kort efter. Fra Alaska er vandringer gået sydpå indtil både N- og S-Amer. var befolkede. Faelles kulturtrekk i N-Amer. og det sydlige S-Amer. viser sammenhængen; i mellemliggende egne kom forskelligartede kulturer til udvikling, farvet af de lokale forhold. - De ældste kendte redskaber i Amer. opkaldt efter lokalitetene Sandia og Folsom, er fortinnsvis fundet i sydvest. USA og stammer fra en jægerkultur. I samme egne optræder senere en baske tmaker- (kurvemager) kultur, i hvis slutning keramik optræder og majstyrling begynder. Her følgør overgangen til pueblokulturen, endnu levedygtig bl. pueblodianerne. Samtidig, og for opstod den såk. arkaiske kultur i Mexico-Mellemamer., af hvilken disse landes højre kulturer udvikles: maya- og toltekulturen og den senere aztek-kultur. Disse var baseret på majasager-brug og påvirkede ved deres udstrælinger store dele af Amer. mod N. - Jægerkulturen strakte sig over 3 store områder: det nordl. næleskovsområde med renssti yrtjagt, prærien med bisonjagt, som efter Amer.s erobering intensificeredes v. indførelse af hesten, og NV-kysten, hvor man drev jagt på havdyr, men hvor fiskeri af laks og helleflynner var af endnu større bet. Endelig var samler- og jægerkultur repræsenteret i California og på det indre plateau i Rocky Mountains.

S-Amer.s højeste kultur opstod i cordillerelandene, baseret på majasager-brug. I Perus kystland fandtes fl. tidlige kulturfolk, i Perus og Colombias højland tiahuanacokulturen, som afsløres af inkakulturen, der også senere dominerede kysten. Chibchakulturen i Colombia blomstrede tildels samtidig med, men uafh. af inkakulturen, som derimod kraftigt påvirkede folk mod S og SØ. Mens cordillerekulturerne forfaldt ved erosionen, levede indfødt kultur i Amazonelande til mange s. tider uanfægte til videre pt. til vore dage. Maji kendtes, men vigtigere var maniok, som dannede grundlag for ernæringen lige fra Vestindien og ned til Chacoen i S-Bolivia; indspændt i dette mægtige område fandtes primitive folk udenagerbrug; i øvr. er fiskeri hos mange af Amazonlandsfolks fuldt så vigtigt som maniokdrykning. Jægere træffes i S-Amer., navnlig S for Chacoen, på pampaen og i Patagonien, ligesom på præriens ophjulpet i Patagonien ved erhvervelse af heste. En enkelt gruppe ildlændere havde samme erhverv; hos de egl. ildlændere ved Chiles kyst var tilsvarelsen baseret på fiskeri.

Det er stadig uafgjort, om S-Amer.s kulturer har udviklet sig helt og holdent på Amer.s grund. Givet er det, at de første indvandrere stod på et lavt foragerbrugstrin. Ingen opr. armer, kulturplanter er faelles for Amer. og den giv. verden. Ved eroberingen levede alle Amer.s folk i en stenalder, om end de i cordillerelandene og Mexico stod ved overgangen til en bronzealder; jern kendtes ikke, helst ikke trækdyr el. hjulet. Visse kulturelementer, som det gi. Amer. har faelles med Oceanien, tyder på påvirkning fra stillehavsfolk, ligeslede visse sprogl. lig. hedspunkter. Spørgsmålet om oceanisk påvirkning er endnu uløst; derimod kan de påståede forb. med Afr. og Eur. over for tidslandet Atlantis henvises til fantasiens verden.

amerikansk bogholderi, bogføringsmetode, hvis opr. form er en bog med kolonner for de enkelte konti, så posterne føres samtidig kronologisk og systematisk; nu oftest fl. bøger, hvorf. et el. fl. grundbog er indrettet med kolonner, hvis summer periodisk overføres til hovedbogen.

amerikansk duel, lodkastning foretaget af to personer om, hvem af dem der skal børve sig selv livet.

amerikansk fodbold, fodboldlign. spil,

opstået af Rugby, men meget hårdere. Dyrkes i USA, hvor det årligt forårsager 200-300 dødsfald.

amerikansk olie, d. s. s. ricinusolie.

amerikanske sprog, d. af Amer.s indfædte befolkning til te sproget. Udforskningen af, a er endnu kun højt ufuldstændig; det menes, at den nye verdens sprog omfatter over 100 arter. Særlig udbredte er eskimoisk og skov- og prærieindianers prøgene (athabaska, algonkin, sioux, irokesisk), samt mod S den aztekiske gruppe (nahua) og maya-prøgene. De tærlige sprog i V-Amer.s bjerge undrager sig foreløbig nøjere klassifikation. Ved spansernes komme beherberedes de vestind. øer af caribisk og aruak, der stadig lever i S-Amer. Af de utallige andre sydamer. sprogfamilier nævnes tupi, hvortil hører guarani, der spiller samme rolle i Paraguay og fl. stater som lingua franca i Levanten.

Amerikas Forenede Stater, se USA. amerika'tagen, diffus lysende tåge i stjernebilledet Svanen, ligner i form N-Amer.

'Amerongen [ho'fjak lile holl. by SØ f. Utrecht, hvor eks-kejser Wilhelm 2. boede 1918-20; 3000 indb.

Arner Picon [a'mærip'ki'sS], fr. bitter. **Arnersfoort** [fo:rt], by i holl. ØNØ f. Utrecht ved den sejlbarle Eem. 55 000 indb. (1947). GI. by, omgivet af volde. Jernbaneknudepunkt. Tekstil- og automobilindustri.

Amer'y [aimari], John (d. 1945), son af L.S.A. eng. radiospeaker i Tyskland under 2. Verdenskrig. Henrettet for højforræderi.

Amer'y [aimari], Leopold Steinenff. (1873), brit. polit. Journalist v. »The Times« 1911-45 i Underhuset (kons. imperialist, marinemin. 1922-24, min. f. kolonierne 1924-29, f. dominions 1925-29. Min. f. Indien og Burma i Churchills reg. maj 1940-juli 1945).

a me'tå (ital: for halvdelen), a-forretning: en forretning, gennemført af to el. fl. ff. for førelses regning.

ame'tabola (gr. amētabōlos uforanderlig), insekter uden puppestadium.

ametro'pi' (*a* + gr. métron mål + *opi*), afvigelse i øjetys brydningsforhold.

ame'tyst (gr. amē'thos) überuseret (amulett mod drukkenskab), violet kvarts, anv. som smykkesten. (111. se farvetavle: Mineraler).

a me'zza voce [a 'maed:za 'votfa] (ital.), mus., med halv stemme, dempet.

amfeta'mi'n, syntetisk lægemiddel, stimul. centralnervesystem, mindsker træthed, fremkalder velvære, men anv. ledages samtidig af uro, sovnlavshed og hjertesympotomer, hvorf. misbrug er skadeligt. »Ferietabl.« indeh. ofte a. amphi' (gr. am/i omkring), omkring, til alle sider.

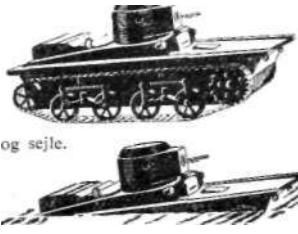
amfib'i'a lsk (amfi- + gr. bios liv), anv. om planter og dyr, der forekommer både i vand og på land.

am'fi'bie (amfi- + gr. bios liv) dyr, der kan leve både i vand og på landjorden, zoot. padde.

arfabitibel, bil konstr. spec. til hurtig forb. ml. strand og skib, benyttet af de Allierede ved landgangsoperationer under 2. Verdenskrig. Ved en omstilling kan motorkraften efter ønske overføres til drivhjulene el. til en udenfor karosseriet anbragt propel.

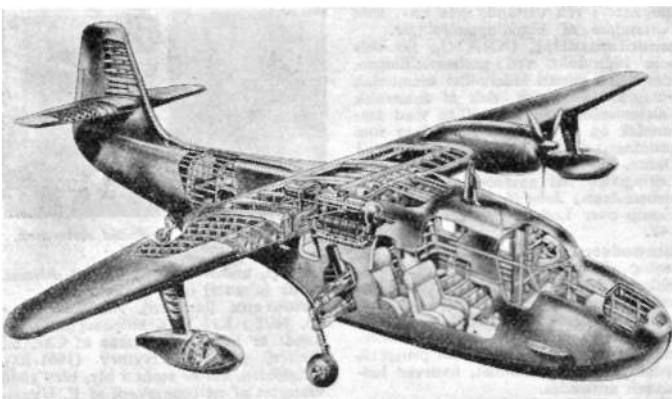
amfibieflyvemaskine, flyvemaskine, der kan starte og lande på land og på vand. (111. n. side).

amfibietank, kampvogn der kan køre

og seje.

amfibol

Amfibieflyvemaskine, Short Sealand (England).

amfi'bo'l (gr. *amfibolos* tvetydig), gruppe af mineraler (a- el. hornblende-gruppen), der i kem. opbygning og krystalstruktur er nærsælgete, har glasglans, hårdhed 6 og to spalteretninger efter prisme på 55°. De simplest byggede er metasilikater af Mg, Ca og Fe, i andre indgår Al_2O_3 , Fe_2O_3 , el. alkafer. Rombisk er antofyllit, monoklin: tremolit, aktinolit, hornblende og alkali-a-erne glaukofan og arfvedsonit, trikiin: ænigmatit.

amfib'o'li (gr.), dobbeltmening, tvetydig-hed.

amfib'o'lit, *hornblende skifer*, består væsentligst af hornblende og en del plagioklas, ofte underordnet kvarts, epidot og granat. Forekommer hyppigt som lag i gnejs.

amfidiplo'i'd (*amfi-* + *di-* + *ploid*), dobbelt-diploid, plantebastarde m. fordoblet kromosomtal omfattende de to forældrearters diploide sæt side om side.

amfikty'o'ner (gr. *omkringboende*), i oldtidens Grækenland, medl. af et råd, der sammensatte repr. for nabostader, der forenedes i et opr. rel., senere tillige polit. fællesskab. Spec: de delfiske a, der vareret admin. af Apollon-helligdommen i Delfi og arrangementet af de pythiske lege.

am'fipoder (*amfi-* + *pod*), orden af stor-krebs, krummede, sammentrykte; gælægtige vedhæng ved grunden af fødderne; øggene i rugepose under bugen. Artsrig både i havet og ferskvand, små, højst nogle cm. Omfatter *tanglopper*, *hyperider*, *hyallus*.

Am'fipolis, athenisk koloni ved Strymon (nu: Struma), anlagt 437, erobret af Brasidas 423 f. Kr.

amfi'prostulos (*amfi-* + gr. *pro* foran + *stylos* sojle), antikt tempel, der har sojler på begge de korte, men ikke på de lange sider.

Am'fissa (gr. *'Jmfissa*), hovedstad i V-Lokris, ødelagt af Filip af Makedonien 339 f. Kr. i 4. hellige krig.

am'fitea'ter (*amfi-* + *teater*), teater, hvor tilskuerne sidder rundt om skuepladsen. Det antikke a, i regi, ellipseformet, er en spec. bygningsstype, skabt af romerne og af dem anv. til dyre- og gladiatorkamp, som udspilledes i den lavfliggede arena. Denne kunne i visse a sættes under vand og anv. til solslag, a havde intet tag, men der kunne spændes solsejl over dets indre. Størst og berømtest er Colosseum i Rom.

Amfiteatret i Pozzuoli.

amfi'trite, i gr. mytol. havets gudinde, Poseidons hustru.

Am'fitryon (gr. *-Hryori*), i gr. mytol. en heros g. m. Alkmene, der bedrog ham med Zeus og fødte Herakles. A blev i klassisk og senere eur. dignitet typen på den bedragnede ægtemand.

amfoion [-jɔ:n] (gr. *amfo*, begge + *ion*), ion, der indeholder såvel positive som negative ladninger, a dannes af amfolytter ved oplossning i vand, f. eks. aminoedikesyre: $NH_2CH_2COOH \rightarrow NH_3CH_2COO^-$.

amfo'lyt (gr. *amfoleros* begge + *elektrolyt*), kem. forb., der indeholder både sure og basiske atomgrupper, således at der efter omstændighederne kan reagere både sur og basisk, f. eks. aminosyrer.

'amfora (*amfi-* gr. *foreis* den, der bærer), tohanket krukke, især til olie og vin.

Amfora af Exekias.

amfo'te're stoffer, d. s. s. amfolytter.

Am'hara [a'm'hara], abess. landskab omkr. Tana-søen.

am'ha'risk (*amharena*), semitisk sprog, som tales i den mell. del af Abessinien, beslægtet m. ætiopisk.

'ami'a (fr.), ven; amie [a'mi], veninde.

'Amia (gr.), d. s. s. mudderfisk.

Am'icis [a'mitSis], *Edmondo de* (1846-1908), ital. forf. Skrev ellskv. sentimentale böser, at hvilke *JCuore* (Hjertet) (1886)fik uhyre succes og blev overs. til mange sprog.

'am'i'd (af ammoniak), kem. forb., der afledes af en syre ved ombytning af hydroksylgruppen med en aminogruppe NH_3^+ , f. eks. eddikesyrens amid, acetaminid: CH_3CONH_2 . a er neutrale stoffer, der ved kogning med syrer, baser el. vand hydrolyseres til syren.

»a'mider«, gængs betegn. for samtl. i et fodermidst forekomende kvalstofholdige forb., som ikke ifl. analysen kommer i gruppen renprotein. Visse a kan husdyrene udnytte, men andre er verdiløse, hvorfor a har været et usikkerhedsmoment ved angivelsen af henh. husdyrenes proteinbehov og fodermidernes proteinindhold, der hidtil almindeligt er angivet i renprotein.

a'mido'bindeler, forældet, ofte misvisende betegn. for aminoforb.

ami'do'l, fot. fremkalder, spec. anv. t. bromsolsvæpapir.

amidopy'r'i'n (*amid* + *antipyrin*), *pyramidon*, *dimethylaminointipyrrin*, smerte-stillende lægemiddel, er dobbelt så virksomt som antipyrin, anv. kun sjældent i Danmark, fordi det kan være medvirrende årsag til agranulocytose.

ami'dry'l el. *bena'dry'l*, hydroklorid af dimethyl-amino-æthylbenzalin. Kløestillende middel ved nælefieber.

L'Amidupeople [la'midy 'po:pł] (fr. folket ven), navn på fr. blade: 1) Marats blad 1789-93; 2) parfumefabrikanten Cotys blad, 1927-37, nationalistisk.

Amiel [a'mjæl], *Henri Frédéric* (1821-81), schw. forf. Berømt for dagbogen *Fragments d'un journal intime* (1883-84, da udvalgt 1931), intim psyk. bekendelser.

Amiens [a'mjæl], fr. by i dept. Somme; 85 000 indb. (1946). Gil malerisk by med verdens største gotiske domkirke (overbygget 1220-80). Stor tekstilindustri. I A sluttedes 1802 fred mel. Engl. og Fr. Lå under 1. Verdenskrig i frontlinjen. Erobr. af ty. maj 1940, befriet aug. 1944.

a'mi'n, kem. forb., der afledes af en kulbrinte ved ombytning af brintatomer m. aminogrupper NH_2 , f. eks. metylamin CH_3NH_2 , a kan også betragtes som ammoniak, hvori et el. fl. brintatomer er ombyttet med alkyl el. a. Kulbritte og brintatom, f. s. primære a, ombyttes fl. som sekundære el. tertiare a, f. eks. dimetylamin $(CH_3)_2NH$ og trimetylamin $(CH_3)_3N$, der begge findes i sildelæge. a er nærsælget med ammoniak, reagerer basisk og forener sig med syrer til salte.

a'minobenzoësyre, Af de tre a har orto-to (antranilovsyre) bet. i fabrikationen af farvestoffer, bl. a. af indigo. Para-a er fysiol. virksom, idet den er et vitamin for visse patogene bakterier og i disse stofskifte kan fortrænges af de uvirkelige sulfanilamidforb., hvorfed bakterierne vækst og formering haemes. Indgår i forsk. anæstetisk virkende lægemidler.

a'minoeddikesyre, d. s. s. *glycin*.

a'minosyre, syre, hvori brintatomer, der ikke er syrebrint, er erstattet med aminogrupper NH_2 , f. eks. *glycin*. a spiller en stor rolle i naturen, idet proteinstofferne er opbyggede deraf. Mange a er livsvigtige for organismen, og adsk. af disse kan organismen ikke selv danne, hvorfor de må tilføres med føden, a er amfolytter, idet de er både syrer og aminer.

Amitābha [-ta:ba:] (sanskrit: han, der besidder umådeligt lys), den vigtigste af den nordlige buddhismes 5 Dhyanibuddha'er, hovedguddom inden for lamaismen.

am'i'tose (a- 4 gr. *mitos* tråd), direkte celkernermedeling uden kromosom trædes tilsynskomst; mods. *mitose*.

A'mitsq (grøn: den smalle), 0 70 km SØ f. Julianehaab (Sydgrøn). 1916-27 blev her drevet et græftrud, der i alt leverede 6-7000 t malm.

'Am'led, den fra Saxo og da. romantisk litt. kendte opr. navneform for Hamlet.

Amman [a'mmā:n], hovedstad i Transjordanien; ca. 25 000 indb.; har navn efter ruinerne af ammonitternes gi. hovedstad Rabbat Ammon 0 f. Jordan ved floden Jabbok. Vigigt vejecentrumsstation på Hedjas-banen.

Amma'nati, *Bartolomeeo* (1511-92), ital. arkitekt og bildehugger, især virkende i Firenze; paladser, Arno-broen *Fonte Santa Trinità* (1566-69).

amme, 1) kvinde, der giver anden kvindes barn die; 2) zool., forældet betegn. for den konkosome generation hos dyr med generationsskifte.

ammeorgan, bot., ethvert med særlig megen oplagsnærer fyldt planterorgan.

Am'mergauer 'Alper, parti i den vestl. del af Bayriske Alper. Højeste punkt: Hochplatte (2082 ra).

Ammer See [fze:], sø i S-Bayern; 47 km², 82,5 m dyb.

Am'mers'-Kuller, Johanna van (f. 1884), hol. forf.; meget omfattende romanproduktion. *De Opstandigen* (1925);

Vald. Ammundsen, Roald Amundsen.

da. *De Oprorske*, 1929). Tyskvenlig under besættelsen, hurtigt voksende træ (sædv. birk el. hvidel), der plantes samtidig med de planter, der skal danne den fremtidige beovoksning for at skærme denne mod nattefrost, sol m. m. - På lign. måde anv. bjergfyr ved hedepplantning. Amrit'anus Marcel'linus, rom. historiker (hedning) i 4. årh.; fortsatte Tacitus, kun bevaret for 353-378 (da overs. 1877-81).

ammo'n'a 1, sprængstof indeholdende ammoniumnitrat, aluminiumpulver og evt. TNT (trinitrotoluol).

ammo'n'ak 1, (lat. *salm ammoniacum*, tidl. betegn. for en stensalt, der fandtes i nærheden af Jupiter Ammons tempel), NH_3 , farveløs, i vand letoploselig luftart, med stikkende lugt, kp. f.-33.4, smp. r.-76°, vf. noget mindre end atm.s. Den vandige oplossning (salmiakspiritus) reagerer stærkt basisk, en forener sig med syrer til ammoniumsalte, a fremstilles katalytisk af bestanddelene ved Habers metode, idet kvelstof og brint ved ca. 200 atm. og ca. 500° forener sig direkte, a fås også som biprodukt ved rennsningen af stenkulsassen, a anv. især til fremstilling af kunstgødning og salpetersyre f. eks. til sprængstoffer, til sodafremst. efter Solvays metode, samt til forsk. rensningsformål.

ammoniakgummi (*ammoniacum*), gummiharpiks, særlig fra den i Persien voksende busk *Dorema amnon iacum*, der efter sår udsveder en saft indeholdende a. Anv. til kit for glas og porcelan, i farmacien som expectorantia, i plastre, ammoniakgødning, d. s. s. ammoniumsulfat.

ammoniaksalpeter, d. s. s. ammoniumnitrat.

ammoniakvand, *salmiakspiritus*, vandig oplossning af ammoniak. Vand oplöser ca. 700 rumfangsdele ammoniak, og man får koncentreret a. (ca. 25 vægt%). A reagerer stærkt basisk, idet ammoniak begærligt forener sig med bromioner under dannelse af ammonium ioner.

ammo'n'itter (etter ægypt. god *Amon* p. gr. af lighed med vad.), ^A*B*W derhørn), uddød gruppe af blæksprutter, ^JJHTFHLS. der som nautinerne boede i det yderste POSTSITSSR kammer af en kamret, Vroffifit: ^A oøest indruilet, kaik-skal. Kammerskille-væggene stodte op til ydervæggen efter sikskiformede el. mer el. mindre krusede linier (lobeliner). Nogle havde et lag. Vigtige ledeforstørninger fra devon til yngste kridt, særlig mange former i mesozoisk tid. (III. viser en a. hvor skallen delvis er fjernet for at vase skillevæggen.)

ammo'n'itter, semitisk folk, nær i slægt med israelit. Mos. 19,30ff), boede 0 f. Jordan.

am'mo'nium, det monovalent te radikal NH_4^+ , der opråder som positiv ion (NH_4^+) i oplossninger af ammoniumsalte, der dannes ved direkte forening af ammoniak med syrer, a ligner i fl. henseender alkalinemerkerne, især m. h. t. saltene, ammoniumbikarbonat, NH_4HCO_3 , den væs. bestanddel af det i husholdningen anv. hjortetaktsalt. Tidl. vandtes a ved tørdes tillast af knogler og hornaffald. Nu fås det af ammoniak, kuldioxsyd og vanddamp.

ammoniumfosfater fås af ammoniak og fosforsyre. De forsk. a. anv. i gødningsblandinger. Diammoniumfosfat, (NH_4HPO_4), desuden som brandbeskyttende imprægneringsrøldel for papir, træ og tøj, samt som næringstof ved gærfabrikationen.

ammoniumklorid, *salmiak*, NH_4Cl , fås som biprodukt ved ammoniaksoda-fremstillingen, men også natriumklorid, ammoniak, kuldioxsyd og vand giver natriumbikarbonat (soda) og a. Anv. ved lodning, fortning o. l., samt i tøjtrykkeriet.

ammoniumnitrat, NH_4NO_3 , fås af ammoniak og salpe ters. yre, er e ksplosi v t, anv. som sprængstof, a er stærkt hygroskopisk og derfor ikke egnet som gød-

ningsstof i ren tilstand, men anv. som bestanddel af blandingsgødninger. ammoniumsulfat, ($NH_4)_2SO_4$, fås dels som biprodukt ved gasfremstillingen, idet den i gassen indeholdte ammoniak optages i svovlystre, dels af mineralsk calciumsulfat ved behandling med ammoniak og kuldioxsyd. Anv. især som gødningsstof (før 2. Verdenskrig anv. i Danm. ca. 40 000 t a årl.), desuden som næringstof ved gærfabrikationen.

Ammundsen, John (f. 1872), da. teolog, biskop over Lolland-Falsters stift 1923-42.

Ammundsen, Valdemar (1875-1936), da. teolog og kirkehistoriker, prof. 1901, biskop i Haderslev 1923, ledende i den kristne studenterbevægelse og i det økumeniske arbejde. (Portræt).

ammunition (eldre fr. af lat. *munitio* forsvarsverk), fællesbetegn. for projekttil, ladning samt tændmidlet, hvorfed ladningen antændes.

ammunitionsarsenal, Hærens, en under Hærens Tekniske Korps hørende afd. der tilvirker, vedligeholder og magasinerer hærens ammunition. (Indtil 1937 kaldt Hærens Laboratorium).

amne'si (a- + -mnesi), bortfal af erindringen, amne'sti* (gr. forglemmelse), frøtagelse f. strafansvar for en gruppe forbyrdelser el. forbrydere (evt. dog således at enkelte personer undtagtes), a medfører, at en allerede inddelte straffefolgsning standses, og at virkningen af idømte straffe bortfalder, a er således videregående end benædning.

amning (ty. *ahmen* male), søv. skibs dybgående førog agter, aflieses på amningsmærker, der angiver dybgåendet fra kølens underkant.

amnion (gr. *annos lam*), hos krybdyr, fugle og pattedyr den underste fosterhinde, inden for hvilken fosteret ligger i a-vedsken el. fostervævet.

amni'ota, de m. ammon *forsyne* hvirveldyrklasser (krybdyr, fugle, pattedyr), a'mok, gå (malajisk *mena anom* dræbe i vildt raseri), få bersærgeng.

a'-mol', mortolone med grundtonen a (uden fortægn). Paralleltonene til C-dur.

'Amon', ægypt. frugtbarhedsgrund, fra ca. 2000 f. Kr. hovedgud i Theben, senere identificeret med Ra og i storhedsstiden dyret som guderne konge (af grækere sidestillet med Zeus). Dannede s. m. sin hustru, Mut, og sin søn, Khonsu, den theanske gudetrodene. A's hellige dyr var vædder og gás.

Amon-oasen, oldtidens navn på Siwasen.

amontillado [-t'li:do], lys, tør sherry. 'Amor (lat. kærlighed), det lat. navn for kærlighedsgrund, den gr. Eros.

'araora'lsk (fr. -lat.), uden evne til moral virunder.

a'morf (a- ~ -morph) kaldes den faste tilstandsform, i hvilken molekylerne ikke er orienterede i bestemte retninger som i krystaller, men ligesom i vædske er regellost immellem hinanden. Glas er således amorf. - Poro'di ne (fr. *poros* blødesten) a stoffet er størknet af kolloide oplossninger, *hyaline* (gr. *halos* glas) a stoffet er størknet ved afkøling af smelte med masser og meta'mikte (gr. anderledes blandet) a stoffet er opr. krystallinske stoffer, der i tidens løb er blevet a.

amo'r'i'er, i rom. rel. kærlighedsgrund Som opfattet som en flerhed, fremstillet som bevingede børn.

amo'ritter, semitisk folk, kendt fra 3. årtus. i Syrien, nævnes i G. T. som en del af den forisrael, befolkning i Kanaan.

amortisation (fr. *amortir* svekke, af lat. *mors* død), en gelds nedbringelse el. fuldst. betaling. a'-kvoter, dø beløb, hvormed et aktiv (f. eks. en fast ejendom) nedskrives i en regnskabsperiode.

'Amos, den ældste af skrift profeterne i G. T.; var fra Juda, men opråder som domsprofet under Jeroboam 2. ca. 750 f. Kr. i Nordriget, blev udvist, da overpræsten i Betel klagede til kongen over hans forkynelse.

Amritas (eng. *Jamritsal*), hovedstad i prov. Ø-Punjab, Hindustan, NNV. f. Delhi; 391 000 indb. (1941). Jernbaneknudepunkt med tektstil- o. a. industri. Sikhernes hellige by. Eng. 1846. 1919 skueplads for voldsomme engelskfjendtige uroligheder.

'Amrum, nordfrisisk ø; 21 km²; ca. 1000 indb.

'Amstel, holl. flod; udmunder med delta i Het IJ ved Amsterdam. Landskabet omkr. A kaldes 'Amstelland'.

Amster'dam, Holl. største by og kulturrelle centrum beliggende ved Amstels delta i en vig (Het IJ) af Uuselmeer. 798 000 indb. (1946). Forb. med havet Nordsøkanalen (åbnet 1876). Stor handelsby (kolonialvarer) med stor transithandel. Industri: diamantsliberer.

A'mosis, anden form for ægypt. Ahmes. amour [a'mu:r] (fr.), kærlighed.

l'Amoureu [lam'u:ru] (fr.), billedhugger. Mes kendt er hans rytterstatue af Chr. 5., Hesten, på Kgs. Nytorv (1681-88). Originalen, der er støbt i bly, blev 1946 erstattet af en bronzekopi af E. Utzon-Frank og selv flyttet til tøjhuset. (Til. se Hesten.)

Amoy (eng. [a'mai]), kines. *Sze-ming* [sa:mT], havneby i prov. Fu-kien i SØ-Kina; 234 000 indb. (1931).

ampel (lat. *ampulla* flasker), en ophængt skål til blomster el. en lampe.

Ampe'lopsis (gr. *émpelos* vin(stok) 4-*opsis* udseende), d. s. s. vildvin.

ampere [-pæ:rij (fork: A), enhed for elektr. strøm. Defineres som den strømsstyrke, der medfører elektricitetsmængden 1 coulomb pr. sek. gnm. et tverrsnit af ledningen.

Amper'e [l'pæ:ri], André Marie (1775-1836), fr. fysiker og matematiker. Fandt kort efter H. C. Ørstseds opdagelse af elektromagnetismen loven om to strømlæders indbyrdes påvirkning. Fremsatte en teori for magnetismen som en virkning af cirkulære strømmen i atomerne.

ampere'm'ter, instrument til måling af elektr. strømstyrke, a kan baseres på magnetfelts påvirkning af en strømleder (drejespoleinstrument), på tiltrakningen ml. en strømspole og et jernstykke (blødtjerninstrument) el. på strømmens varme virkning (varmetrådsamperemeter).

ampertime (fork: Ah), enhed for elektricitetsmængde = 3600 coulomb. ampere're vindinger, produktet af strømstyrke og vindingsantal en spole.

Amphi'oxus (*am/i-* f. *oksys* spids), d. s. s. lancetfisk.

ampli- (lat. *amplus* vid, rummelig), udvidelse.

amplificere [-se-] (ampli- -ficer), udvikle udpræligere, tydeliggøre.

amplitude [-ty:5a] (fr. omfang), det største udsving fra nullstillingen ved en svingende bevegelse.

amplitudemodulation, påvirkning af styrken af en radiosenders antennestrom i overensstemmelse med en signalstrøm. Anv. alm. ved radiofonestationer.

am'pul' (lat. *ampulla* flasker), lille, tiismel telig, flaskelignende beholdre til lægemidler.

amputation (lat. *amputatio* bortsæring), operation, hvorfed en ekstremitet el. del af samme fjernes fra legemet. Ordet anv. også om fjernelse af et organ.

am'r'ita (sanskrit: udøelig), i ind. rel. gudernes udødelighedsdrift, opr. den kultiske offerdrift, soma.

Amritsar (eng. *Jamritsal*), hovedstad i prov. Ø-Punjab, Hindustan, NNV. f. Delhi; 391 000 indb. (1941). Jernbaneknudepunkt med tektstil- o. a. industri. Sikhernes hellige by. Eng. 1846. 1919 skueplads for voldsomme engelskfjendtige uroligheder.

'Amrum, nordfrisisk ø; 21 km²; ca. 1000 indb.

'Amstel, holl. flod; udmunder med delta i Het IJ ved Amsterdam. Landskabet omkr. A kaldes 'Amstelland'.

Amster'dam, Holl. største by og kulturrelle centrum beliggende ved Amstels delta i en vig (Het IJ) af Uuselmeer.

798 000 indb. (1946). Forb. med havet Nordsøkanalen (åbnet 1876). Stor handelsby (kolonialvarer) med stor transithandel. Industri: diamantsliberer.

Amsterdam. Het huis a. d. drie grachten.

kemikalie-, sukker-, tobaks- og chokoladeindustri, lokomotiv-, bil- og flyvermaskinfabrikker, Skibsværfter. A, der er bygget på pile, er rig på kanalgader. Slot (Het Paleis) fra 1655, opr. rådhus. Gotisk kirke (Nieuwe Kerk), fra 1408. Børs; univ. (grl. 1632); Rijksmuseum med verdens bedst samling af holl. kunst; Concertgebouw (berørt musikcentrum). - Historie. A fik fra 13. årh. voksende handel, i 15.-16. årh. stor Østersøskibsflåb; blev Nørdeur.s kornhandelscentrum, forenede m. h. t. ostind. handel, bankcentrum fra 1609. Midtpunkt for nederl. regentparti i konflikt mod Oranien. Fremgangen standsede i 18. årh. og under fr. herredømme, i 19. årh. måtte A afgive en del handel til Rotterdam. Under 2. Verdenskrig ødelagdes 3200 lejligheder i A.

Amsterdam-Internationalen, d. s. s.

Internat. Fagl. Central.

amt, admin. inddeling i Danm. siden 1662; i alt 22 a. hvortil kommer det selvstyrende folkeselskab Færøerne. Hvert a. forestås af en amtmænd, 1948 fundtes flg. a.: Kbh., Fredriksborg, Holbæk, Søro, Prästø, Bornholm, Odense, Svendborg, Maribo, Ålborg, Hjørring, Tisted, Viborg, Arhus, Skanderborg, Randers, Ribe, Ringkøbing, Vejle, Haderslev, Abenra-Sønderborg og Tønder. Amtmand, kgl. udøvnaet statstjenestemand i spidsen for et amt, mellemled mel. ministerierne og de stedlige myndigheder; i forhold til de sidste er en overørvirhed. Som formand for amtsrådet har A en vigtig funktion i bestyrelsen af kommunalvæsenet på landet, A skal være cand. jur. med 1. karakter, amtsfond, amtskommunerne alm. kasse (tidl. kaldet amtsrepartitionsfond), bestyret af amtsrådet, a. hovedindt. er ejendomsskatte og en andel i motor-skatterne, deres vigtigste udg. er veje og sygehushusudgifter.

amtsforvaltere, cheferne for amtsstuerne, for tiden 30, der sorterer under finansmin.

amtskommune, lokalt for val tn. område, omfattende samtl. sognekommuner under vedk. amtsråd, a. opkræver grundskylde og ejendomsskylde, men ikke personskatter.

amtskommuneskatterne i Danm. er communal ejendoms- og grundskylde, amtskreds, Folketingets valgkreds; i alt 21 a, foruden Kbh.-Fr.-berg, der udgør 3 storkredse.

amtstigningsinspektører forestår de for hvrt amtskatteråd i 1946 oprettede amtstigningsinspektører. a. er ligningsdirektorats stedl. repr. og kan bl. a. foretage revision af lign. af indkomster og formuer samt visse skattelempeler. amtslæge, embedslæge, der er administrativt mellemled mel. sundhedsstyrelsen og amtsrådkredsens kredslæger.

amtsråd, folkevalgt råd, som under amtsmandens forside bestyrer en amtskommune og fører tilsyn m. a-kredens sognekommuner, a. vælges af skattekredse over 25 år i vedk. sognekommuner,

amtstigningsinspektører, organ som skal medvirke til effektiv og ensartet ligning, oprettet 1946, omfatter som regel et amt med dets kredse, a. består af vedk. skattekredseformænd samt amtstigningsinspektører.

amtsskolefond, et if. lov af 8. 3. 1856 for hver amtsrådkreds oprettet fond,

der bl. a. fordeler statens tilskud til kommunernes skolevæsen (til lønninger og pensioner).

amtsskolekonsulent, 1) i Sønderjylland fra 1920 skoledirektionens forretningssørende medl., der har tilsyn med amts offen ti. og private sk.; 2) i det øvr. Danm. fra 1933 skoledirektionens pedag. rådgivende medl. a. ikke uden åmmodning tilse skolerne; affatter de årlige indberetninger om skolevæsenet i amts folkesk. ansættes for 6 år og skal have undervist i 10 år og være en af amts lærere.

amtstue, kontor, der bestyrer statens kassevæsen i et amt. amtstuestakkert, statsskatter, der indbetaltes på amtstuerne (især grund- og ejendomsskylde til staten).

amtstueinspektør, udover amtsrådets ledelse af amtskommunens vejvæsen, A'mu-Da'raja, i oldtiden *Oxus*, 2200 km fra 1920 skoledirektionens forretningssørende medl., der har tilsyn med amts offen ti. og private sk.; 2) i det øvr. Danm. fra 1933 skoledirektionens pedag. rådgivende medl. a. ikke uden åmmodning tilse skolerne; affatter de årlige indberetninger om skolevæsenet i amts folkesk. ansættes for 6 år og skal have undervist i 10 år og være en af amts lærere.

amtstue, kontor, der bestyrer statens kassevæsen i et amt.

amtstuestakkert, statsskatter, der indbetaltes på amtstuerne (især grund- og ejendomsskylde til staten).

amtstueinspektør, udover amtsrådets ledelse af amtskommunens vejvæsen, A'mu-Da'raja, i oldtiden *Oxus*, 2200 km

J. flojd i Turan, Sovj. fra Pamir til Aralsøen; vander talrige store oaser.

amu'let (lat.), genstand der bæres som (formentlig) beskyttelse mod sygdom, forhækselse el. andet ondt.

Amundsen[amunsen], ~ooW(1872-1928), no. polarforsker, gennemsejlede 1903-06 Nordvestpassagen med »Gjøa« fra Atlanterhavet vestpå og udforiske samtidig den magnetiske nordpolens omgivelser, 1910 med »Fram« til Antarktis, hvor han som den første nåede sydpolen 14. 12. 1911, en måned for Scott; 1918-22 med »Maud« til Ishavet og gnm. Nordøstpassagen med mislykkede forsøg på at komme i drift over nordpolen; 1925 forsøg på med flyvemaskine at nå nordpolen fra Kingsbay s. m. Nobile, 1926 overflyvning af nordpolen med luftskibet »Norge«, 3 dage efter Byrds overflyvning. A omkom under forsøg på at redde Nobiles Italia-ekspedition. (Portrait sp. 114).

Amund Sigurdsson (Bolt) ledede de no. bønders oprør mod Erik af Pommern 1436.

A'mur, 4480 km 1. flojd i Østsibirien, Sovj.: A danner på en strækning grænsen mel. Sovj. og Manchuriet og passerer byen Habarovsk; den munder i Tatarstrædet, Sejlbæ.

A'mur-banen, den del af den transsibiriske bane, som N. F. Manchuriet løber parallelt med Amurfloden. Bygget 1907-17.

amygdala'n (gr. amygdalon mandel), et i mange frugtkerner, især i bittre mandler forekommende glykosid; sørderdeles af enzymet emulsin (i kernene) under dannelse af glukose, benzaldehyd og cyanbrate.

amygdal'o'lit (gr. amygdalon mandel - *lithos*), d. s. s. mandelsten,

A'myklai (gr. 'Amyklai'), oldgr. by i Lakonien nær Sparta, især kendt for den amfykleiske trone, en skulptursmykken betegn. indesluttende alddgl. kultbillede af Apollon.

a'myl (gr. ἄμυλον melstivelse), det alifatiske radikal C_6H_5 .

amylalikohol, C_6H_5OH , følles betegn. for 8 isomere alkoholer med 5 kulstofatomer. De vigtigste er isoamylalikohol og optisk aktiv a (i fuselolie), samt amylehydrat.

amylase (amyum + diastase), fællesbetegn. for enzymer, der nedbryder stivelse og glykogen til maltose og dekstrinier. Findes i organismen, f. eks. i spyt og i bugspytirkirtlen, og spiller en rolle ved fordøjelsesprocessen, samt dannes i stor mælestok i byg og andre frø under spiringen og spiller derved en rolle i teknikken (bryggeri, bageri, tekstilbehandling), a kaldes ofte diastase.

amyl'e'nhydra't, tertær amylalikohol, anv. som sovemedicin.

amylnitrit, lægemiddel med virkning på kredsløbet. Virker kardiotonisk; anv. som indåndningsmiddel ved angina pectoris.

amylo'i'd, slimet masse af mindre kendt sammensætning. Dannes af cellulose v. indvirkning af svolysyre m. ca. 25 % vandindhold. Fremst. af pergamentpapir beror på en overfladisk omindannelse af papirets cellulose til a.

amylo'i'dose el. amyloid degeneration, aflejring af amyloid (et æggehvilstof) i forsk. organer (lever, milt o. a.). Ses ved kroniske betændelser som tuberkulose, syfilis o. a. Det angribne organ undergår karakterist. forandringer med svind af det specifikke væv.

'amylum (lat. fra gr.), stivelse. Amyot [amjø], Jacques (1513-93), fr. oversætter af Plutarch.

amyotro'fi' (a- -f myo- + trof), svind af musklerne.

a'møber (gr. *amelbein* bytte), gruppe af slæmdyr, encellede, uden fast form, bevirger sig ved pseudopodier, mikroskopiske, enkelte et par mm; i ferskvand og fugtig jord. Enkelte snylder i tarmkanalen, også hos mennesket; en art, *Entamoeba histolytica*, fremkalder tropedysenteri. (III.)

an(ty): til settes i ital. bogholderi foran navnet på den konto i journal og hovedbog, som skal krediteres, a foran posterne på en regning betyder: varekonto kreditere.

an-, d. s. s. a-(ikke-, u-).

a'na, fork. f. gr.-lat. *ana partes* lige dele (på recepter).

ana-(gr. i) op; på; tilbage; gen-; 2) i sammensætninger forstærkelse af begrebet; 3) fordeling.

anabap'tister (ana-) + gr. *baptizein* (dyppe), gendøbere.

A'nabasis (gr. (felt)tog ind (egl. op) i landet), titel på 1) Xenofons bog om Kyros' tog mod Artaxerxes 2.; 2) Arians bog om Alexander d. St.-s tog mod Daires 3. (overs. til da.).

anabol'isme (gr. *anabolé* kasten i vejret), d. s. s. assimilation.

Anaconda [âna'kanda], by i Montana, USA, med vigtige smelteværker; li 000 indb. (1940).

Anadyr [-dir], 1200km 1.flodpå Tjuktjerhalvøen i NØ-Sibirien. Tilfrosset 8 mdr. om året.

anaé'ro'be organismer (an- - aerob), del ret fåtalige bakterier og svampe, de kan leve uden fri ilt.

ana'fase (ana-) + fase), det stadium i ren cellekernehedeling, hvori kromosomerne føres mod polerne.

ana'a'fø'r (gr. *anaford* tilbageføringen), gentagelse af et el. fl. ord i beg. af fl. sæmninger el. sætningsled.

anafrodi'si' (an- -f gr. *afrodisia* elskov), formindsket et manglende kønsdrift.

anafylak'si' (ana- -f gr. *fylaksis* beskyttelse), overflødsmedd over for proteinstoffer.

anaga'laktisk tåge (af *galakse*), stjerne-system beliggende uden for Mælkevejsystemet.

Anagni [-nanji], ital. by 60 km ØØ f. Rom; 12 000 indb. (1936). I middelalderen ofte paveresidens.

ana'gram' (gr.), omgruppering af et ords (el. sætnings) bogstaver til dannelse af nye ord (el. sætninger).

anakolu'ti' (gr.), brud på den formelle sammenhæng i sætninger og sætningskæder. Alm. i daglig tale (ufritligt). Som bevidst litt. virkemiddel hyppig hos H. C. Andersen.

ana'konda (Eu'nectes mul'rinus), sydamer. kvalerslange, lever ved floder.

anako're't (gr. eneboer), i oldkirken Kristen, som i askese trak sig ud af verdens.

>

absces

dekket og tilgængelig. Borgen var cirkelrund, hegnet af en smuk ringmur af kridtkvædre, opr. uden tårne.
absces [-ses] (lat. *abscessus* bortgang), byld, afgrænset betændelse med dannelse af materie (pus) og afdøende væv (bydemoder), a forekommer så vel i underhudsvævet som i andre organer. »Kold« er af tuberkuløs natur.

abs'cessus retropharynge'alis [-fa-] (lat.), byld i svælgets bagvæg, oftest udgået fra en betændt lymfekirtel.

abscisse [-sisa] (lat. *abscissus* afskæret), koordinat på en ret linie; ved retvinkelde koordinater i planen den første koordinat.

absence [ap'Stf:s] (fr.: fraværelse), *med.*, momentan bevidstløshed el. omtágethed (sædv. hos epileptikere).

absentation (lat. *absentare* fjerne), *mil.*, forflydelse; ulovligt fravær fra afd. uden rommingshensigt.

abs'e're sig (lat.), fjerne sig (især hemmeligt), romme.

ab'sinth (gr. *aspinthion* malurt), en meget stærk (68%) grøn likør. Fremstilles af alkoholiske destillater fra forsk. arter malurt tilsat likør. P. gr. af sin skadelighed forbudt i fl. lande.

ab'skon'sel (lat. *abscondereskjule*), skærm til at sætte for lyset,

ab'so'lut (lat. *filos*), uafhængigt, ubegrænset, uden relation til noget andet; spec. ubetinget, d. v. s. uden betingelser. Mods relativ.

absolut elektrometer, apparat, konstrueret af lord Kelvin til måling af spændingsforskelle ved vejning af tilstrækningen ml. til kondensatorplader, **absolut fugtighed**, det antal g vanddamp, der findes i 1 m³ luft.

absolut gehør, even til at kunne stedfeste toners absolute højde alene v. hj. af øret.

absolution (ab 4- lat. *solutio* løsning), i den kat. bodslære præstens tilsgelse af syndernes forladelse,

absolutisme (fr.: uindskrænket herredømme), d. s. s. enevældে.

absolu'tistisk, enevældig.

absolut konstruktion, efterlign, af lat. dobbelt ablativ; f. eks. i det da. udtryk »alt iberegnet«.

absolut kunst, billedkunst, hvor alt fortællende el. litt. indhold forsages til fordel for en streng billedvirkning; betegn, dækker delvis kunststren. som kubisme og abstrakt kunst.

absolut manometer, apparat konstrueret af Martin Knudsen til måling af meget lave lufttryk.

absolut musik, musik, der alene virker ved rent mus. virkemidler mods. dram. musik og programmusik.

absolut nulpunkt, lavest mulige temp. = -f 273,2°C, ved hvilken molekylernes bevegelsesenergi er nul.

absolut sort legeme, et legeme der absorberer al den stråling, der rammer det.

absolute enheder, fys. måleneheder. Kaldes også eggsystemet efter enhederne cm, g, jec for længde, masse og tid. a for kraft er dyn og for energi erg.

absolut tempera'tu'r, temp. regnet fra det absolute nulpunkt.

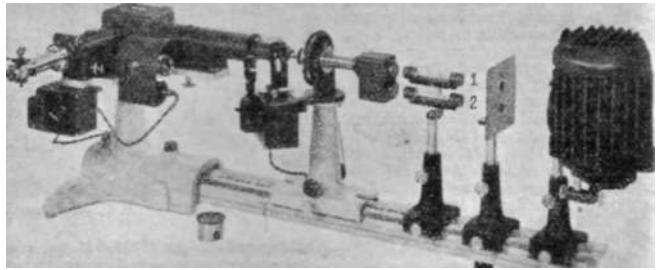
absolutter, de fire, Oxford-bevægelsens krav til tilhængere (ærlighed, (sekssuel) renhed, uselvskched og kærlighed).

absol've're (ab + lat. solvere løse), tilslige syndsforsladelser; afslutte (en eksamen).

absor'be're (lat.), opsume, optage.

absorptio'me'ter (*absorptio(n) + -meter*), apparat til bestemmelser af luftarters absorption.

absorption (lat. *absorbere* opsume), *lfys.-kem.* a) indsgugning af luftarter i faste stoffer og iser i vædske, forårsaget ved luftmolekylernes bombardement af stofets overflade. Eks.: kuldioksids oplosning i vand, vanddamps opsgassing i et tørringsmiddel, f. eks. fosforpentoksyd, a vokser med luftens tryk. Ved a er det opsgugede stofs mængde lille i forhold til det opsgugede stofs, a kan også foregå ved, at det absorberede stof reagerer kemisk med det absorberende, f. eks. en syres a af

Opstilling til visuel sammenligning af absorptionsspektre af lys, der passerer rørene 1 og 2.

alkali og **omv.**, b) indsgugning af lysstråler ved passage genn. stof; 2) **astron.**, det af et himmellegeme i en vilkærlig bolgelængde udsendte lysmængde afhænger af a og emission i himmellegemet synlige lag. Den stærke a og dermed sammenhængende lysspreading, som finder sted i visse spektrallinier, bevirker, at disse i stjernerne spektere ses som mørke absorptionsslinier. - I rummet ml. stjernerne findes interstellart stof, som bevirker en a af stjernerne lys, der vokser med stofmængden ml. stjerne og iagtagter. Denne a afhænger af lysets bølgelængde og bevirker, at stjernerne ginst. ses rødere end nære. a er størst i nærheden af Mælkevejssystemets hovedplan.

absorptionsspektrum, spektrum af lys, der har passeret et stof, der absorberer noget af lyset.

absti'n'en's (lat.), afholdenhed, spec. ritual

faste; sekssuel afholdenhed.

abstinenssymptomer, organ. og sjæle-lige forstyrrelser, der fremkommer ved forsøg på afvænning fra vanemæssig indtaget gift (morphin o. l.).

abstra'he're (lat: fradrage), ved tanke-mæssig analyse isolere en side af et emne: a fra, se bort fra.

ab'strakt (lat: fradrage, løsrevet) kaldes en ved tanke-mæssig analyse isolerede side af et emne el. led i en sammenhæng. Mods. konkret.

abstraktion (lat.), 1) den tankeproces, hvoredi sider af et emne el. led i en sammenhæng isoleres fra andre sider el. dele: 2) den abstrakte forestill. el. det abstrakte begreb der forekommer ved a.

abstrakt kunst, kunst der ikke direkte bygger på naturindtryk, men tilstørber en omformning deraf; i fr. og da. kunst betegner den en retning, der brød med surrealismen og byggede videre på en ældre generations ornamentale el. kubistiske udtryksmåde; fra beg. af 30'erne er a i Danm. repr. v. kunstnere som Ejler Bille, Egill Jacobsen, Richard Mortensen m. fl. (Hertel tavle).

ab'sur'd (lat.), meningslös, selvmodsigende. At reducere noget i absurdum er påvise, at det er meningsløst, selv-modsigende.

absurd'i'te'stest, en art intelligentsest hvoredi der skal påvise en urimelighed i et billede el. en påstand..

abu [a'bū] (arab.), fader; alm. i arab. personnavne.

Abu Bakr, Muhameds svigerfader, kalif

632-34.

'Abu' Ghālib, by i Nil-deltaet; sv. udgravn. ved A siden 1931 har afdækket en særpræget forhistor. kultur.

Abu Ja'far ['dsā-j], kaldet al-Man'sur (uden sejrigse), kalif 754-775; flyttede 762 kalifaten hovedstad til Bagdad; beskyttede videnskaben.

Abu'kir, lille ægypt. havneby 20 km NØ f Alexandria. 1 søslaget ved A 1. 8. 1798 sejrede Nelson (brit.) over Bruyes (fr.).

Abulf'ida (1273-1331), første af Ajjubideslægten i Hama i Syrien. Forf. til verdenshist. og en geografi.

abu'li' (gr. *abulia* radvildhed), viljeslos-hed, symptom ved sindssygdomme.

Abul'kasim el. **Abulkasis** (arab. *Abu al-Qāsim Khalaf ben 'Abbas al-Zahrāwi*),

arab. læge (d. ca. 1013). Forf. til en medicin. lærebog, der var berømt i mid-delalderen.

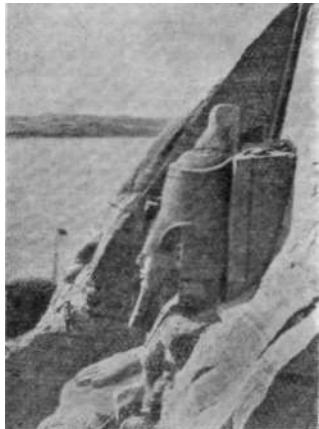
'Abu Mar'kub (arab.), d. s. s. træ-skoneb, storkefugl.

Abun'dantia (lat: overflod), i rom. re! overflodighedens gudinde.

Abu Nu'wās (d. 814 e. Kr.), arab. digter, som opholdt sig hos Harun-al-Rashid kend for sine kærlighedsdigte og sine drikkeviser.

ab'urbe' condita (lat.: fra byens (d. v. s. Rom) grundlæggelse), formulering anv. ved dateringer i det gi. Rom (udgangspunkt: 753 f. Kr.).

Abu 'Simbel, klippenes i Nilen i S-Ægypt-

Indgangen til Ramses 2.s huletempel.

ten med to under Ramses 2, i klippen indhuggede huletempel viet til Amón og Hathor; foran indgangen til det første fire 20 m h. statuer af bygheren.

A'butilon (arab.: rebets fader), slægt af katostfam. Væsentlig trop. planter. Nogle leverer taver (kinahamp), andre benyttes som prydklænster (japanlygte).

Abwehr-Organisation [-ve:r--zatsi'o:n] (ty.: afværgeorganisation), fork. A.O., adm. under Gestapo. Skulle modarbejde spionage i Tyskl.; efter Himmelers overtægtelse af indre ledelse i Tyskl. 1944 et hovedredskab til bekæmpelse af antinazistisk virksamhed i Tyskl.

'Abydos, 1) ægypt. oldtidsby på den vesil. Nil-bred; gravplads for Ægyptens første koniger, midtpunkt for Os i ris-dyrkelsen (en gi. kongegrav forevistes som gudens grav). Ruiner af en prægtig helligdom viet til Osiris af Sethos 1.; 2) oldgr. koloni fra Milet, ved Hellespont.

abyss'a'l el. abyssik (gr. *dýbōs* bundløs), hyd der vedrører store havdybder.

A.C., fork. for lat. *Anno Christi* i Kristi år, d. v.s. efter Kristi fødsel.

a. c. fork. for 1) lat. *anno currente* i inde-værende (egl. løbende) år el. *an ni c ur renit* det indeværende års; 2) ital. *a conto*; 3) eng. *alternating current* ['æltənænt²] [karant] vekselsstrøm.

Ae, kem. tegn for actinium.

livet. Den første kendte regel for a er fra Ægypten (322).
A'na'kreon (gr. *Ana'kréon*) (6. årh. f. Kr.), gr. lyriker. Digte om vin og kærlighed, i ionisk dialekt.

anakro'nisme (gr.), henføring til urigtig tid; foreldet opfattelse el. forhold.
ana'kusis (*an-* + gr. *dkusis* hørelse), *med.*, ophavet hørelse.
a'na'l, som vedrører anus (endetarmsåbningen).

analcim [-si'ml] (*an-* + gr. *dkitmos* stærk), natriumholdig regulær zeolit.
ana'leptica (gr. *andalépsis* helbredelse), stimulerende midler, der virker på centrale for åndedraget og kredsløb, anv. især mod besvimelser og forgiftninger med bedøvende gifte.

'analfabet (*an-* -f alfabet), person, der hverken kan læse el. skrive.

anal'ge'n (gr. *analges* smerteløs), feberned sættende kinolinderivat.

analge'si' (*an-* -*algesi*), ophavet smerte-følelse, 1) s. flg. at sygdom i rygmarven el. perifere nerver, der giver følelsesløshed på et begrænset hundparti; 2) fremkaldt kunstigt (lokalanæstesi) ved indsprøjning af stoffer, der bedører de perifere nerver, for at operationer kan foretages smertefrit.

anal'ge'tika, smertestillende midler.
a'na'kirtler (lat. *anadērm* endetarm), indposninger ved endetarmsåbning hos mange pattedyr; udskiller lugtende stoffer, der tjenner til forsvar el. gør det muligt for dyrene at finde hinanden.

ana'Io'g (gr. *andlogos* formuftmæssig), overensstemmende, tilsvarende.

anal'o'gi' (gr.), forholds- el. strukturlig, overensstemmelse mel. relationerne ml. to helheder elementer, f. eks. ml. familie og stat, - *jur*. Inden for retsanvendelsen foreligger a, når en lovbestemmelse anv. på forhold, som ikke direkte omfatter af bestemmelserne ord, men hvor der foreligger den såk. »årsagernes lighed«, idet de samme hensyn, som har affødt den påg. bestemmelse, gør sig gældende også i det foreliggende tilf., at er en såk. subsidiær retskilde, idet den kun kommer til anv., hvor der ikke foreligger nogen bestemmelse, som tager direkte sigte på det til afgørende foreliggende spørsmål.

anal'o'gidannelse er en sproglig form, der er opstået på trods af den alm. sprogvirkning ved sideindflydelse fra ord el. udtryk af beslaget karakter.

analo'gislutning, slutning, hvorfør der ud fra emners lighed i visse henseender sluttet til, at de også ligner hinanden i andre (evt. alle) henseender. Sådanne a er aldrig logisk vingende; hvis de faktisk strider mod erfaringen, siges de at bero på falske analogier.

analy'sator, fys., den del af et polarimeter, hvormed drejningen af lysets polarisationsplan bestemmes.

ana'lyse (gr. *andlysis* oplosning), virkelig el. tankemæssig adskillelse af en helhed i dens enkelte bestanddele, elementer.

1) *Filosofisk* a af et begreb er en nærmere redegørelse for dets indhold, d. v. s. afklaring af dets mening ved påvisning af kriterierne på dets korrekte anvendelse. 2) *Psykologisk* a er at udfinde de led, som kan skelnes fra hinanden, når individet koncentrerer sig om en bevidst-hedstilstand. 3) *Mat.*, den del af matematikken, som bygger på begrebet grænseverdi; omfatter bl. a. differential- og integralregningen. - Ved geometriske konstruktionsopgaver er undersøgelsen af sammenhængen mel. de oppivne og de søgte stykker, ved hvilken man ledes til konstruktionsmetoden. 4) *Kemisk* a går ud på en undersøgelse af stofferne, idet disse sonderdeles og adskilles i mindre bestanddele. Den *kvalitative* a-s formål er at bestemme, hvilke grundstoffer el. forb. et stof indeholder, den *kvantitative* a-s formål at bestemme disse indbyrdes mængdeforhold, a-metoderne varierer med de stoffer, der skal analyseres, og med de bestanddele af dem, der skal bestemmes. 5) *Sprogv.*, klarlæggelse af sætningsledenes indbyrdes forhold.

a'nalysis 'situs' (gr. *andlysis* oplosning

4- lat. *situs* beliggenhed), ældre betegn. f. topologi.
ana'lytisk, hvad der har med analyse at gøre.
analytisk dom, *filos.*, er if. Kant et ud-sagn, hvis predikat kan findes ved logisk analyse af subjekts begreb (mods. syntetisk dom). I moderne logik er a et ud-sagn, som følger af de logiske regler for det sprog, hvori udsagnet er formulert.
analytisk funktion, *mat.*, en funktion, der kan fremstilles ved potensrækker i den el. de uafhængig variable. Ved funktionen $y=f(x)$, hvor x og y er kompleks tal, er dette ensbetydende ved, at den er differentiabel.

analytisk geometri, et område af geometrien, hvor man v. hj. af koordinatsystemer bestemmer de geom. figurer ved ligninger og udleder geom. resultater ved regning.

analytiske sprog, sprog som kin. el. eng. med få el. ingen gramm. affiksér, således at gramm. forhold udtrykkes ved småord sammen ved ordstillingen.

anam'nese (gr. erindring), den del af en patients sygehistorie, som vedrører oplysninger om sygdom for lægeundersøgelsen. a'nam'nier, fisk og padden, som mangler ammon.

'ananas' (*Ananas sa'livus*), slægt af ananasfam. Tjærtægtige, med stive blade i en roset, og blomster i et tykt, sammenvokset aks, som krones af en lille bladroset. Stammer fra Brasilien, nu vigtig kulturplante fl. steder (frugtstanden, endv. taver fra bladene).

'ananasæ'ter, frugtessens, hvis vigtigste bestanddel er smørsvens øtylester.
Ananhytes [-na'Vky-] (*an-*+*anchein* indsnøre), *paleont.*, gi. slægtsnavn for Echinocorys.

Ana'nias og **Sa'fira**, jødisk ægtepar, som blev straffet med en mirakuløs død for bedrageri mod urmenigheden; Ap. G.5.

an'an'kasmer [an'a'-] (gr. *andngkē* tvang), tvangstanke.

anap'tychos [-k-] (gr.-lat: som folder sig ud), *paleont.*, af enkelt plade bestående ammonitål.

ana'pest (gr. *andpaein* slå tilbage), versefod af 2 tryksvage og 1 trykstærk stavelse (uu-). Ordet a danner selv en a.

anar'ki' (*an-*-f -arki), tilstand, hvor love og lovløg regering ikke respekteres; a'nakrisk, lovlos.

anar'kisme, teori, som går ud på, at der i et idealt samfund ikke bør findes nogen regering, som er i stand til at udøve magt.

En kommunistisk a udformedes af Bakunin (*Dieu et l'Etat*, 1871) i skarp konflikt m. Marx, senere især af Kropotkin. 1872 ekskluderedes Bakunins tilhængere af I. Internationale; Bakunin skabte en internat, anark. organisation, der gnm. d. såk. handlingens propaganda (sabotage, attentater m. v.) ville fremme a. Mässetilsuut, fik a især i Ital., Spán. (catalansk *arb.be* vægelse) og delvis Frankr. Gnm. anarkistisk fagforeningsbevægelse, m. afvisning af alm. polit. partidannelse og deltagelse i valg, ville man ad revolutionær vej bekæmpe staten (anarko-syndikalisme).

Ana'stasis, to byzantinske kejsere: Anastasios 1., reg. 491-518, sikrede Konstantinopel ved en mur fra Marmaramhavet til Sørtehavet.

anastig'ma't (*ana-* + gr. *stigma* punkt), fot. objektiv, for hvilket astigmatismen er opråvet.

anasto'mose (gr. *anastomosis* munding, åbning), *anat.*, forb. ml. to blodkar el. nerver.

ana'ta's (gr. *andtasis* udstrækning), titan-dioksyd, 770, oftest brunt, tetragonalt mineral m. diamantglans.

a'nathe'ma (gr. forbandedse), det store band.

anatok'si'ner (*ana-* + *toksin*), toksiner, som ved formalinbehandling er gjort ugiftige, men stadig er i stand til at frem-

kalde antitoksindannelse ved indsprøjting. Anv. som vaccine mod difteri og stivkrampe.

Ana'to'lien (gr. *anatolé*, solopgang), tyrk. *AnadoHu*, X) Lilleasien; 2) (oftest) den centrale højplatte i Tyrk. Gennemløbes af spredtliggende lave bjergrygge. Tørt klima (bl. a. fordi A ligger lavere end randbjergene). De fleste floder danner saltspær.

anato'mi (gr. sønderskæren el. -deling), læren om de org. væseners form og bygning. Der skelnes ml. *systematisk* a (beskr. af de enkelte væv) og *topografisk* a (beskr. af organernes indbyrdes beliggenhed).

ana'to'misk teater, gi. betegn. for bygning indrettet til anat. foredrag og fremvisninger. I Danm. åbnedes det første a 1644.

Anatot [-to:t], by ca. 10 km N F. Jerusalem; profeten Jeremias' hjemstavn.

Ana'xagoras fra Klazomenai (gr. *Anaxagoras*) (ca. 500-428 f. Kr.), gr. filosof. Antog. at verden består af uendelig mange kvalitativt forsk, udelige smådele (atomer), der opr. udgjorde en kaotisk blanding, men som, efter at and el. kraft havde sat denne i bevægelse, dannede et ordnet kosmos.

Ana'ximandros fra Milet (ca. 610-547 f. Kr.), gr. filosof. Hævdede at verden og alt i den er opstået ved udskillelse fra et uendeligt el. ubegrænset urstof (apeiron).

Ana'ximenes fra Milet (gr. *A'iaxi'ménēs*) (d. ca. 528 f. Kr.), gr. filosof. Hævdede, at verdens grundstof var luften, hvorføl ilden opstår ved fortydning, vind, skyer, regn, jord og steen ved stigende fortænt. anbefalede breve og pakker er under post-besøgelsen genstand for særlig kontrol og udleveres kun mod kvittering.

Ancher ['aOkar], Anna (1859-1935), da. malerinde; datter af hotelejer Brøndum,

Frugtstand af ananas.

Anna Ancher: Interiør med Ung Pige, der Fletter sit Hår. 1901. (Kunstmus.).

Skagen, g. m. Michael A; elev af V. Kyhn. Fremtræder inden for Skagenskolen, med en række koloristisk følsomme skildringer af almlivel på Skagen, interiører og portrætter.

Ancher, Michael (1849-1927), da. maler; 1880 m. Anna A; kom 1874 første gang

Michael Ancher: Den Syge Pige. ISS (Kunstmus.).

til Skagen, hvis maler han blev i højere grad end nogen anden; han skabte i skildringen af fiskernes liv et folkeligt heroisk monumentalmaleri af stor værdi, der dog er svækket noget ved dets ofte tableauagtige karakter: *VU han klare Pynten* (1880) m. AL; også andre af A's figurbill. er fremragende, *Den Syge Pige* (1882), *Pige med Solsikkerne* (1889), *En Barnedåb* (1886) og en lang række portrætter.

Ancher [faTkar], *Poul* (ca. 1630-97), bornholmsk præst (Hasle), ledede Bornholms rejsning mod svenskerne dec. 1658. **Anchises** [-kl-], i gr. mytol. en hersker af den trojanske kongeslægt. A havde med Afrodite sønnen Æneas; trods forbud omtalte A si forhold til gudinden og lammedes som straf af Zeus.

Anchorage p^akarids), Alaskas største by, anlagt 1915; 10 000 indb. (1946). Vigtig militærstation,bane til Fairbanks; Alaskas næststørste guldmine i Willow Creek nær A.

anchu'si'n [-ku-] (gr. *anchousa* planten oksetunge), rødt farvestof, der er fedt-opløseligt og anv. til farvning af smør, hårolie, likør osv., udvindes af alkannaroden.

ancien[n]itet [a^siæni'te:t] (fr.), tjenestearlder.

ancien regime [a^sjære'sirm] (fr.), gammeldags styre, især om enevælden i Frankr. før 1789.

Ankarstrøm [-strø:m], *Jakob Johan* (1762-92), sv. officer. Modstander af Gustav 3's enevælse, sammensvrig m. andre frihedsstihængere og dræbte 16. 3. 1792 Gustav 3. med pistolskud på et maskabel i Stuhl. Halshuggedes.

Anckarsvard [-sve:(r)d], *Carl Henrik* (1782-1865), sv. officer. Deltog i rejsningen mod Gustav 4. Adolf 1809; formidledе forbund, til Adlercreutz, som A fik til at arrestere kongen. I konflikten m. Karl Johan; fra 1817 oppositionsmand p^aRidduhuset, rejste krav om rigsdaform.

Anckerske Legat, rejsestipendum, uddeles hvert andet år til to malere el. bildehuggere, en forf. og en komponist; stiftet 1857 af proprietær Carl Ancker (1828-57) og hustru.

Ancén [ar'kɔn], inkagravplads, N f. Lima, Peru.

Ancona [aijk'kona], ital. by i landsdelen Marche ved Adriaterhavet; 89 000 indb. (1936). Sukkerindustri og skibsværft. - Opr. gr. kolon (gr. 390 f. Kr.).

ancona, ital. let bønsærce; grønligglin-

sende sort farve med små hvide pletter (fjerspidser).

'Ancylus (gr. *ankulos* krum), hueformet fersk vands lungesnegl, har givet navn til a-søen.

ancy lussoen (efter sneglen *Ancylus*), Østersøen i fastlandstiden (*ancylustiden*).

Anczyce [antrfits], *Włodzław Ludwik* (1824-83), pol. folkskuespiller og lyriker.

and, 1) *zool.* se ænder; 2) løgnagtig for-

telling (især i pressen), der udgives for at være sand.

Andalu'sien, sp. *Andalucia* [-'jia], landsdel (opkaldt efter vandalerne) i Spanien (provinerne Almeria, Cádiz, Cordoba, Granada, Huelva, Jaén, Málaga og Sevilla); 87 311 km², 5 219 000 indb. (1940). Omfatter mod N Sierra Morena, i midten Den Andalusiske Slette, som afvanderne af Guadalquivir, og mod S Den Bætske Cordillere. Navnet A bruges ofte i snærvare forstand om sletten, der om sommeren er det hedeste sted i Europa. Den er godt opdyrket med hvede, vin og oliven, ved overrissling tillige oranger, kokkenurter m. m. Bjergene er rige på malme, bl. a. kobber, jern og kul. Befolkn. er blandet med maurere. - *Historie.* Rig blomstring i romertiden; i 5. årh. erobret af vandaler, der gav A navn, og vestgoter, fra 711 arab. 1238-48 erobret af Kastilien, siden sp. Blev i beg. af borgerkrigen 1936 erobret af Franco og undgik ødelægg. krigshandl.

andal'u'sier, zool., 1) sp. hesterace, kendes langt tilbage i tiden, nu forsvindende; 2) race af små, blålige, rigtlæggende høns.

andalu'sit, lyst, rombisk mineral, Al₂SiO₅. Forekommer accessorisk i eruptiver og

kontaktmetamorfe bjergarter. Først kendt fra Andalusien.

And'a'ma'nerne, eng. *Andaman Islands* ('åndamán 'aɪəndz), brit. øgruppe i Bengalske Bugt S f. Burma, 6495 km²; 21 000 indb. (1941). Hovedstad: Port Blair. De få opr. andama'ne're er et primitivt negroiderfolk. På en af øerne en ind. straffekoloni. Eng. fra 1858. Marts 1942-aug. 1945 besat af jap.

an'dante (ital: gående), *mus*, et mædeholdent, roligt tempo; andan¹ tino, noget hurtigere end a.

andeavl drives i visse lande med aegproduktion som hovedformål. I Danm. går a ud på at producere gode unge slagteænder (1946: 460 000 ænder).

andefugle (*Anseres*), orden af svømmefugle, med bredt næb, hvis rande er forsynet med tværlinserede hornlameller, i næbspidsen en negl. Til A hører ænder, gæs, svane og skælestugref.

andehval, d. s. s. døgling.

Andelsbanken, to da banker: 1) grl. 1914, likvideret 1925; 2) grl. 1925; finansierer andelsbevægelsen. Andelskapital 1947: 24 mill. kr.

andelsbevægelsen el. *kooperationen*, økon. bevægelse for fælles produktion, forbrugsvirksomhed, kendtegnet ved 1) demokratisk styre (1 alm. - 1 stemme); 2) overskuddets fordeling efter deltagelse i virksomheden (leverance, køb osv.), ikke efter andel i kapitalen, som i alm. blot forrentes med alm. bankrente; 3) solidarisk (evt. tillige personl.) ansvar for alle medl. en opstod arbejderklassen under indflydelse af Owen, Fourier m. fl. i beg. af 19. årh. som produktionsforetagender, banker, bankierforeninger, forsikringsvirksomheder m.m. a er stærkt udviklet i bl. a. Danm., Sovj. og Engl. I de fleste lande er A nær knyttet til arbejderbev. - / Danm. er A især udbredt bl. landbrugere. Den store ændring i landbrugets produktionsforhold i 1870-80erne - overgang fra overvejende kornsalg til produktion af smør og flæsk - ført til oprettelsen af det første andelsmejeri i 1882, det første andelsvineslagteri i 1887. Omkr. 1900 oprettedes indkøbsforeningerne, Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger (1896), andelsfoderstofforeningerne og senere eksportforeningerne m. v. Senere har A også vundet terræn bl. byarbejdere (1947: 41 fællesbagerier (omsætn. 30 mill. kr.), 148 boligforeninger m. m.). Til varetagelse af pengeomsætningen oprettedes Andelsbanken i 1925. Landbrugerkoop. og FDB er siden 1917 samlet i De Samvirkende Andelskaber, arbejderkoop. siden 1922 i Det Koop. Fællesforsbund. Begge sammenslutt. er tilsluttet International Cooperative Alliance. 1947 fandtes 1967 brugsforeninger med saml. datiømætn. på ca. 375 mill. kr.; af produktionsforeninger fandtes bl. a. 1346 andelsmejerier og 61 andelsvineslagter med en omsætn. på hhv. ca. 915 og 480 mill. kr., af salgsforeninger bl. a. 10 smøreksportforeninger (omsætn. 190 mill.), og af indkøbsforeninger bl. a. FDB (omsætn. ca. 210 mill. kr.) og 1628 foderstofforeninger (samlet omsætn. ca. 65 mill.).

Andels Cementfabrik, Dansk, Portland-cementfabrik ved Nørresundby, startet 1913. Kapacitet ca. 800 000 tdr. cement pr. år.

andels-foderstofforretninger foretager indkøb og fordeling af foderstoffer til deres medl.; 1947: 1628 lokale a, omsætn. 65 mill. kr.

andels-forsikringselskaber er baseert på, at medl. genvids yder hinanden ørstastin. for indtrufne skader af en given art (på kreaturer, ved ulykkesf. osv.).

Andels-Gødningsforretning, Dansk, opr. 1901, foretager indkøb og fordeling af kunstgødning til medl. 1946: 1637 lokalforeninger, omsætn. 42 mill. kr.

andels-kartoffelmelsfabrikker er i et antal af 7 oprettet i henh. til lov af 15. maj 1933, a danner sammenslutningen Kartoffelmelscentralen.

andelskasser, andelsforetagender, som ordner medl.s pengeomsætn., yder dem personl. kredit og modtager deres kapitaler t. forrentning. Medl. hæfter i reglen solidarisk. Den første da. a grl. 1915: nu ca. 80.

andels-kreatreksportforeninger har til formål at afsætte medl.s slagtekreaturer. Fællesorganisation med 20 iokal-afd. Omsætn. (1947) 45 mill. kr.

andelsmejeri, mejeri, oprettet og drevet af en kreds af mælkeproducenter i fælleskab og under solidarisk ansvar. Det førstes a i Danm. oprettedes 1882. 1947 fandtes 1346 a med en samlet omsætn. på 915 mill. kr. Til varetagelse af fællesinteresser er dannet De Danske Mejeriforeningers Fællesorganisation.

Andels-Smøreksporthøjere, De Samvirkende Danske, Grl. 1917 for ved samarb. at virke til opnåelse af de bedst mulige priser og varetage alle forhold, der tjener til andels-smøreksporthøjeres fremme. Antal lokalforen. 10; omsætn. (1947) 190 mill. kr.

andels-svinесlagterier besørger slagting af andelshaverne svin og salg af de slagtede varer. Det første da. a opr. i Horsens 1887; 1947 fandtes 61 a/fiafl 182 svineslagterier. Omsætn. 480 mill. kr.

Andels-Svineslagterier, De Samvirkende Danske (grl. 1897) omfatter de 61 da. andelslagterier, varetager disse fællesinteresser og støtter svineavlsværket bl. a. gnm. deres konsulent, hvis hovedopgave er svineavlens ledelse. andelsudvalget, hovedbestyrelse for De Samvirkende Danske Andelskaber.

andelsvaskerier, vaskerier oprettet af en kreds af husstænde efter andelsprincippet. Andelshaverne er pligtige at lade vaske p. a. Bekostningen ligger på 70-100 øre pr. kg tørt tøj.

Andels-Ejeksport, Dansk, grl. 1895 for at indarbejde det bedst mulige marked i udlandet ved at yde garanti for, at de øg. der leveres under selskabets indregistrerede mærker, er nylagte ogrene. Antal øgalskredse 840. Omsætn. (1947) 22 mill. kr.

ændemad (*Lemna*), små fri flydende, bladeformede planter m. nedhængende, trædfine rødder. Blomster sjældne og meget enkelt byggede. 4 arter i Danm. Danner grønne tæpper på overfladen af stillestående ferskvand.

ændedagsfeber, d. s. s. *malaria tropica*. **Anden Front**, efter Tyskls angreb på Sovj. 1941 den front, man ventede oprettet af Engl.-USA i E-Vur. til aflastning af Sovj. Realiseredes i nogen grad efter nov. 1942, da Nordaf. erobredes og Ital. 1943 angrebes, for alvor virkeliggjort ved den allierede invasion i Frankr. fra 6. 6. 1944. De angelsaksiske landes tøven med at oprette en a vakte misstemning i Sovj.

Anderberg [andsrærj]. *Rudolf* (L. 1892), sv. psykolog og pædagog. Kendt forunder-søgeler af intelligens- og andre psyk. tests.

Anderlecht [andsrlækt], fr. [ad'rælfækt], vestl. industriestad til Bruxelles. 85 000 indb. (1948). Jern- og tekstilindustri.

Andermatt, winterspor tssted i Uri, Schw.; 1444 m o. h.

Andernach [-naf], gi. ty. by ved Rhinen N f. Koblenz; 14 000 indb. (1939).

Anders (gr. *andrelos* mandig), da. mandsnavn. Brugt fra 12. årh.

Anders, folkehælen, der skal have været præst i Slagelse; død 1505 efter pilgrimsfærd til Det Hellige Land.

Anders [anders], *Włodzław* (f. 1894), po. general. Fanget som po. officer af sovj. styrker 1939; efter 1941 chefd. af frivillige korps af polakker i Sovj., ledet senere korsets i middelhavskrigen, Ital., på Vest-

Alsing Andersen.

H. C. Andersen.

H. N. Andersen.

Holger Andersen.

J. O. Andersen.

Vilh. Andersen.

fronten. Tilsluttet desovj. fjendtl. kreds i po eksilreg. i London, øverstkommand. f. po styrker i udi. 1945. 1946 frataget po. statsborgerrørt af Osobka-Morawskis reg.

Andersen, Åksel Frederik (f. 1891), da. matematiker; 1930 prof. i matematik v. Polytekn. Læreanstalt.

Andersen, Alsing (f. 1893), da. soc.dem. Partisekretær 1917-35, folketingsm. fra 1929; forsvarsm. 1935-juli 1940, skarpt angrebet, især fra kons. side p. gr. af sofsøvarets svigten 9.4.1940. 1941-45 partiets forretningsfører, undt. juli-nov. 1942, da A var finansmin. under Buhl. Angreb i cirkulære 2. 9. 1943 skarpt d. kredse, der havde fremkaldt strejkebølgen mod tyskerne og dermed sprængt rigs- dagspartiernes samarbejdspolitik. Nov. 1947 indenrigsmin. i min. Hedtoft; afgik få dage efter, da der, særl. fra kons. side, rejstes kritik mod A, der kunne skabe vanskeligheder for reg. (Portræt).

Andersen, Ashbjørn (f. 1903), da. (film-) skuespiller og instruktør. Deb. på Betty Nansen-teatret 1928. Har også arb. som filminstruktør.

Andersen, Bent (f. 1902), da. børnelæge, overlæge ved Århus Kommunehosp. og prof. v. Århus Univ. 1940.

Andersen, Carl Christian (1849-1932), da. soc.dem. Snedker; fagforeningsleder; bidrog til partiets genrejsn. efter Pios flugt 1877. Form. f. kontrollkomiteen f. »Social-Demokraten« 1877-1932. Lands- tingsm. efter 1890, fremrædende i kooperativt arb.

Andersen, Carlo (f. 1904), da. forf. af mange kriminalromancer; *Krigstestameilet* (debut 1938).

Andersen, Carlo (f. 1904), da. violinist. 1930 i Det Kgl. Kapel. 1934 koncert- mester sst.

Andersen, Dines (1861-1940), da. indolog. Prof. i sanskrit v. Khb.s Univ. 1903-28. Hovedværker: *A Pali Reader* (1901-7); *A Critical Pali Dictionary* (beg. 1924) s. m. d. sv. indolog Helmer Smith.

Andersen, Ernst (f. 1907), da. retslærd. 1944 prof. v. Khb.s Univ. Forvaltnings- retligt forfatterskab.

Andersen, Greta (f. 1928), da. svømmerske. FL dannm. mesterskaber. Guldmedalje \ 100 m crawl og solvmedalje i 4x 100 m holdkapsvøm. ved olympiadens 1948.

Andersen, Hans Christian (2. 4. 1805-4.8.1875), da. forf. Opvokset i odenseansk proletarmiljø; gjorde 1819-22 forgæves forsøg på at indlede en teaterkarriere i Khb. Ved Jonas Collins hjælp med kgl. støtte i Slagelse latinsskole og dermed reddet fra socialt forfald; stud. 1828 (privat dimitt. p. gr. af dårligt forh. til rektor Meisling). Allerede nu litt. succes med det følsomme digt *Det Døende Barn* og en herimod kontrasterende ironisk penne- proeve. Spendingen ml. disse to retninger præger de flg. 5 års store, usikre produktion. Fuld kunstnerisk selvstændighed ses først 1835 i romanen *Improvisatoren* og 1. hæfte af *Eventyr, fortalte for Børn*; sidstnævnte fik talrige efterfølgere helt frem til 1872. Romandigtningen fortsatte bl. a. med O. T. (1836), *Kun en Spillemand* (1837), *Dette Baronesser* (1848) og den korte *Lykke-Peer* (1870). BL prosa- frugter af 29 udenlandsrejser nævnes *En Digters Bazar* (1842) og *Sverrig* (1851); bl. mange frierer til teatret *Den Nye Bar- sellstue* (1845), operaksten *Liden Kirsten* (Hartmann) (1846) og eventyrkomedien *Hydemøren* (1851). Fra 1850 er fædre- landssangen / Danmark er jeg født og fra 1855 *Mit Livs Eventyr*, den kendteste af

hans selvbiografier. A-s uovertrufne litter- verdensberømraelse skyldes eventyrene, hvis samtidig primitive og raffinerede stil er bærer af et livssyn, hvori folke- eventyrenes endelige lykkelære er sammensmeltet med sans for den ydre virkeligheds fremskridtsevenynt. From forsynstro, bekrefet af egen livsgang (*Den Grimme Ælling*), brydes med den hjemløse og vildt ærgerlige særlings evige utilfredshed (*Grantræet*). (Portræt).

Andersen-Mindemedaljen, H. C. Stiftet af Nyt Nord. Forlag f. forf. under 35 år; 1. gang bortgivet 2. 4. 1930.

Andersen-Museet, H. C. samling af minder om A i Odense; åbnet 1908 i Andersen's formeligt fodested i Hans Jensenstræde; tilbygget mindehal med fresker af N. Larsen-Stevns 1931-32.

Andersen-Samfundet, H. C. stiftet i Odense 1925, udgiver skriften *Anderseniana*. Datterselskab i Kbh. 1935.

Andersen, Hans Tivels (1852-1937), da. forretningsmand; født i beskedne kår, drog til sós, stiftede 1884 i Siam handels- og hotelfirmaet Andersen & Co., som blev grundlaget for hans livsværk, det 1897 oprettede Østasiatiske Kompani. A-s forhandlingsvej og internat, forb. var Danm. til stor nytte, især under 1. Verdenskrig. Fik Elefant-ordenen 1919. (Portræt).

Andersen, Holger (f. 1890), da. polit. F. i Haderslev. Virkede ivrigt for 2. zone 1920, støttede tanke om internationalisering i Paris. Kons. folketingsm. 1920-32; 1929-34 president for Folkeforb. gr.-tyrk. befolkningsudvekslingskommis- sion. Deltog i slutn. af 1940 i henvendelse til Chr. 10. om dannelse af regering af ikke-parlamentarikere. Fra 1943 form. f. Grænseforeningen. (Portræt).

Andersen, Ib (f. 1907), da. tegner; son af Valdemar A, medl. af »Grønningen«

Ib Andersen: *Ill. til B. S. Ingemanns «Morgen og Aftensange», udg. 1943.*

fra 1934; bladtegner, plakater, akvareller, ill. og bogudstyr.

Andersen, Ingeborg (f. 1887), da. forlægger, fra 1936 i direktionen f. A/S Gylden- dalske Bogh. 1940 admin. direktør.

Andersen, Jens (Bedenak) (d. 1537), fynsk biskop 1501-29. Af bondeæt, i stadig strid m. fynske adel, en tid Chr. 2.s rådgiver (Sthlm. 1520), senere fængslet af kongen. Bekæmpede forfølges Reformationen, opgav bispedømet.

Andersen, Johannes Oskar (f. 1866), da. kirkehistoriker. Prof. ved Khb.s Univ. 1913-36. Hans hovedværker behandler den da. Reformation. Kons. rigs- dagsmand 1918-39. (Portræt).

Andersen, Just (1884-1943), da. kunst- håndværker, arb. især bronze, tin og sølv.

Andersen, Knud (f. 1890), da. forf. og sørmand; har udg. en lang række friske bøger om hav og sømandsliv; *Med Monsunen* på *Atlanterhavet* (1931), digt- saml. *Lanterner* (1937), *Stormsvaler* (1940).

Andersen, Laurits (1849-1928), da. indu- stristrand. Maskinist og ing. i Hong Kong 1875, fra 1890 interesseret i cigaretpro- duktion for kin. marked, ledende i Amer- ican Tobacco Co. Kina-afd. til 1922. Stiftede L. A-s Fond (kapital ca. 5 mill. kr.) til fremme af da. industri og handel; oprettet 1931.

Andersen, Marinus (f. 1895), da. arkitekt. Har opf. fl. forretnings- og privat- huse samt restaureret kirker. S. m. Viggo Sten Moller feriebyer v. Karrebæksminde og *Middelfart*.

Andersen, Max (f. 1892), da. billedhug- ger; bl. a. *Reformationsminde- market* (1943), v. Frue Kirke i Kbh.).

Andersen, Niels (1835-1911), da. entre- prenør, kons. folketingsmand 1886-1909. Irvig forstørstilhænger. Hovedmand for dannelsen af Arbejdsgiverforeningen 1896-98, formand stt. 1395-1907, deltog i septemberførtaget 1899.

Andersen, Oluf (f. 1901), da. børnelæge. Overlæge ved Dronning Louises Børne- hospital og prof. ved den kliniske prak- tikantundervisn. 1940.

Andersen, Peder (d. 1694), da. hofmaaler; har bl. a. udført *loftmafalerier til konseil- salen* i Frederiksborg samt *udsmykning af slotskapellet* (smst.).

Andersen, Poul (f. 1888), da. retslærd. 1928 prof. v. Kbh.s Univ. 1945 till. for- mand for overføringsnævnet. Hoved- værk: *Dansk Forvaltningsret* (1936, 2. udg. 1946).

Andersen, Trygve (1866-1920), no. forf. Deltog i 90ernes bestrebelser for at genindføre fantasien i litt. A-s hoved- værker er den kulturhist. skildr. *Cancelli- dags dage* (1897) og undergangsromanen *Mot kveld* (1900).

Andersen, Valdemar (1875-1928), da. tegner, medl. af »Grønningen« 1928; bladtegner, ill. m. v.; talrige dekorative udsmykningsarbejder.

Andersen, Vilhelm (f. 1864), da. litt.histo- riker. 1908-30 prof. v. Kbh.s Univ. Foruden et uafsluttet værk om da. hu- manisme, *Tider og Typerafd.* *Ånds Hist.* 1-4 (1907-16), og 2.-4. bd. af *Da- litichist.* (1924-34) talrige åndfulde mo- nografier, bl. a. *Poul Møller* (1894), *Adam Oehlenschläger* 1-3 (1899-1902), *Fr. Paludan-Müller* (1910). Som frem- ragende foredragsholder og opleser bin- delde ml. univ. og folk. (Portræt).

Andersen, Nexø, Martin (f. 1869), da. forf., f. i Kbh. i arbejdermiljø. 1877-91 på Bornholm; tjenerstedeng, udlaer sko- mager. 1889-1901 højskoleudd. og lærer- virksomhed. Har siden 1901 levet som skribent; 1941-42 fængslet som kommuni- list; 1943 til Sv. Hans internat, ry hviler på proletarromane *Pelle Erobreren* (1906-10) og *Ditte Menneskehavn* (1917-21), henh. en soc.dem. »Aladdin« og en kommunistisk farvet tragisk hverdags- myte om alverdens lillemor. Lige så stor kunst er nogle af hans (dels hjemstavns-, dels proletar-) noveller, hvorf. samlet udg. 1926. Endv. rejsebøgerne *Soldage* (1903) og *Mod Dagningen* (1923) og en prægtig *Selvbiogr.* i 4 bd. (1932-39); af interesse er endv. romanerne *Midt i en Jæmtid* (1929) og den selvbiogr. *Morten hin Røde* (1945). (Portr. sp. 127).

Anderson, [and-ar-], Amos (f. 1878), fi- polit., forretningsm. Rigsdagsm. 1922-27 (Sv. Folkeparti), red. »Hufvudstadsbla- det« 1922'15.

Anderson, Axel Ivar (f. 1891), sv. presse- mand, polit., dr. phil. Fra 1940 chefred. f. »Svenska Dagbladet«; højremand, for

M. Andersen Nexø.

Marian Anderson.

Maxwell Anderson.

Sherwood Anderson.

Dan Andersson.

C. C. G. Andrae.

stærkt forsvar, medl. af 2. Kammer 1925-40, fra 1940 af 1. Kammer.

Anderson [åndsrn], Carl David (f. 1905), armer, fysiker. Fik Nobelprisen i fysik 1936 for opdagelsen af positronen.

Anderson [åndasrn], Sir John (f. 1882), brit. polit., kom 1905 ind i koloniadmin., 1922-32 understatssekr. i indenrigsmnin., 1932-37 guvernør i Bengalens. 1938 i Underhuset (kons.). 1938-39 lordsegelsbeværer, sept. 1939-okt. 1940 indenrigsmnin., derefter lord president (etter Chamberlain) til 24. 9. 1943, da A blev finansmin., eft. Kingsley Wood. Juli 1945 afløst af Dalton.

Anderson [åndarsn], Marian (f. 1902), armer, negersangerinde (contra-alt). Deb. 1925. Mestrer med en enestændende stilsans savel eur-klassisk musik som negro spirituals. (Portræt).

Anderson, Maxwell pmåksw?r [åndarsn] (f. 1888), armer, dramatiker. Første skuespil White Desert (1923) og What Price Glory (1924, da. Fra Vestfronten, 1928). Efter 1930 hist. skuespil og realistiske nutidsdramaer på blankvers som Winterset (1935, da. Vintersolhverv, 1941), High Tor (1937, da. 1938), præget af social og demokratisk idealisme. (Portræt).

Anderson, Sherwood [Jawrud åndrsn] (1876-1941), armer, forf. Angriber det moralske hykleri, især i den armer. provins, i Winesburg, Ohio (1919, da. 1934), og romaner som Many Marriages (1923, da. 1946), Dark Laughter (1925, da. 1945), Beyond Desire (1933, da. 1937). (Portræt).

Andersson [åndar-], Abraham, kaldet An-germannus (ca. 1540-1607), sv. ærkebisop. Bekæmpede Johan 3.s dragnings mod katolicismen, landflygtig, hjemvendt efter at kirkemødet i Uppsala 1593 havde valgt ham til sv. ærkebisop. I konflikt med Karl 9., afsat 1599, død i fångsel på Gripsholm.

Andersson, Dan (1888-1920), sv. forf. Debut, som skovarbejder i Finmarken med Kolarhistorier (kulsvier-) (1914). Her som i flg. digte Svarta ballader (1917) og romaner De tre hemlöst (1918), David Rammars är (1919, da. 1943) afspejles odemarkens mystik og beboernes angstpsykoser med intens kunst, præget af A-splittede og naturmærkede sind. (Portræt.)

Andersson, Frans (f. 1911), da.-sv. operasanger (bas), opr. bankmand, 1934 elev hos V. Herold. 1941 til Det Kgl. Teater. 1943 gennembrud som Crown i »Porgy og Bess«.

Andersson, Gustaf (f. 1884), sv. polit. 1921-44 medl. af 2. Kammer. 1935-44 Folkepartiets leder; trafikmin. dec. 1939-sept. 1944, derpå landshovding.

Andersson, Ingvar (f. 1899), sv. historiker. Udg. skr. om sv. senmiddelalder og især 16. årh. 1942-46 foredragschef i sv. radio. Udg. Sv.s hist. for danske (1941), begyndt Skånes hist. (1947).

Andersson, Johan Gunnar (f. 1874), sv. geolog, antarkt. og arkt. ekspeditioner, geol. undersøgelser i Kina, hvorfra indsamlet talr. forsteninger og arkæol. genstande.

Andersson, Oskar (1877-1906), sv. tegner; medarb. v. vittighedsbladet »Söndags-Nisse« (under mrk. O. A.); har bl. a. skabt serien Mannen som gör vad som faller honom in (udg. 1907).

Anders Sunesen (ca. 1160-1228), søn af Sune Ebbesen (Hvide). Studerede i Fr., Engl. og Ital., ca. 1190 domprovsti Roskilde og kgl. kansler, 1201-23 ærkebiskip i Lund, deltog i korstogen til Est-

land 1219, gennemførte cölibatet og i Skåne bispetinden, skrev p. latin Hæxameron, præget af skolastikken; spansk 1223.

anderso engagiert ['andsrs vo: <sg. -oi:r.t] (ty.), opagtet andetsteds.

Åndes [åndes], Sydamer., se Cordillerer. Åndes-banen forbinder Argentina (Mendoza) med Chile (Valparaiso); overskreden der Cordillererne 3200 m o. h. ande'si'n, plagtaklas med 30-50% anorit, 70-50 % albít; feldspat i andesit-bjergarterne.

ande'sit, grå til sort dagbjergart, svarende til diorit bestående af plagioklas og hornblende el. augit. Bl. a. i Åndes, hvor en først fandtes, især fra tertiatiden, samt i Ungarn og Japan.

anden'skæl, zool., lamghalsé.

Andes-lysnings, lysskær, der lejlighedsvis iagttagtes over Andes-bjergenes toppe og som ses på store afstande. Å' der også kendes fra andre bjerge, er sikker af elektr. natur.

Andet Kammer, hvor forfatn. bygger på tokamersystemet ofte betegn. for det mest demokratisk sammensatte kammer, mods. Første Kammer. I Sv. er Første Kammer (sv. Forstā kammaren) og A (sv. Andra kammaren) de off. navne på rigsdaagens to kamre.

andetræk, i jagtsproget vildændernes flyvninger morgen og aften ml. forsk, vande.

andeggle, da. navn på Trachodon.

Andizjan [-san], oaseby i Fergana-bækenet i Uzbekistan, Sovj.; 84 000 indb. (1939). Jernbanecentrum.

An'dorra, republik i Pyrenæerne ved grænsen til Fr.; 452 km²; 5000 indb.

Hovedstad: Andorra la Vieja. Består af snæve dale omgivet af høje bjerge; gen-nemstrømmes af Balira, en biflod til Ebro. Kvægavl og lidt agerbrug. Befolkn. taler catalansk. A styres af et rad på 24 medl. der udøver en syndicus, som har den udøvende magt. A står if. traktat af 1278 under overhøjhed af Fr. (opr. greven af Foix) og den kat. biskop i Urgel (i N-Span.).

andra'dit, (efter d. portug. geolog / B. d'Andrade e Siba' (1763-1838), kalk-jern-granat, almindelig bestanddel af krystallinske skifre.

'andrarumkalk, mørk forsteningssrig kalksten fra mellemste kambrura (Bornholm og Skåne i Andrarum sogn).

Andràsý [ondim]: Ji, Gyula (Julius 1823-90), ung. polit. Højadelig nationalist, dødsdomt 1849, annerestret 1857; bidrog til nyordn. af østr.-ung. dobbeltmonarki 1867. 1867-79 ung. førstemin., 1870-79 østr.-ung. udenrigsmuin. Besatte Bosnien-Hercegovina 1878, sluttede 1879 alliance m. Bismarck, gik ind på ophævelse af Prag-fredens § 5.

Andrea del Sarto, se Sarto, Andrea del.

An'dreas, en af Jesu apostle, broder til Peter, blev if. legenden henrettet på et X-formet kors, Andreaeskorset.

Andreas 2., ung. András, konge af Ungarn 1205-36, mislykket korstog 1218, gav adelen frihedsbrevet Den Gyldne Bulle 1222.

Andreas [-dre:-], Friedrich Carl (1846-1930), ty. iranist. 1903 prof. i Göttingen. S studier o. ver oldpersisk og skaber af Göttinger-skolen af iranister.

Andreas' Betroede Broder, St., højeste frimurergrad i det svenske system.

An'dre'asen, Alfred Z'erman Munch (f. 1896), da. kemiher; 1928 prof. teknisk kemi v. Polytekn. Læreanstalt, prørek-

tor sst. 1947. Medl. af Akad. for de Tekn. Videnskaber.

Andreasen, Andrea (f. 1899), da. forf. Som barn hyrdepige, siden husassistent. Bl. a. skrevet romanerne Døden har Nøglen (1934), Viltskud (1941), Bobler fra Dybet (1943).

Andreasloge, Lysende Skotske St., frimurerisk lavgradsloge i det svenske system.

Andreasorden, 1) tidl. højeste russ. orden; 2) skotsk orden, også kaldet tidsel-ordenen.

Andrée [an'dre:]; -Salomon Augustus, (1854-97), sv. ingenør, forsøgte 1897 med ballonen »Ornen« at nå nordpolen, forulykkede, og blev først 1930 genfundet på Kvityoya (Spitsbergen). Skildret i »Med Ørnén till polen« (1930).

Andrée-fonden, sv. fond til støtte for nordisk arktisk forskning; oprettet 1930 til minde om S. A. André.

And'rejev [-jevl], Andrej Andrejevitj (T. 1895), sovj. polit. Partimedl. fra 1914. 1917 medl. af Petrograds bolsjevikkomité. Aktiv mod Sinojev-oppositionen i Leningrad 1925. Siden 1932 medl. af politbüroen. Folkemønsk. f. transportvæsen 1931-35, f. landbrug 1943-46. Okt. 1946 form. f. det nyoprettede råd for kollekt. vbrugsspørgs mål.

And'rejev [-jevl], Leonid (1871-1919), russ. dramatiker og prosaist (symbolist). Udg. fl. fortællinger af stærk realistisk virkning. De Sýv Hængte (1908, da. 1945). Døde i Fini.

And're'oli, Giorgio (omkr. 1500), ital. billedhugger og keramiker. Fra 1498 leder af et fajanceverksted i Gubbio (prov. Perugia).

And're'sen, Viggo (f. 1870), da. tandlæge, prof. ved Norges tandlægehøjsk. 1927-36, specialist i kæbeortopædi.

Andrews [åndru:z], Frank Maxwell (1884-1943), USA-officer. Deltog som flyver i 1. Verdenskrig, gik 1935 ind for USA-s besættelse af luftfritspunkter ved Sydamer. og i Atlanterhavet. 1942 chef for USAs flyverstyrker i mellemste Østen, jan. 1943 chef for alle USA-styrker i Eur., maj s. å død ved flyveulykke i Isl.

an'dri* (gr. aner, gen. andros mand), æsteskab med en el. fl. mænd.

'Andri', sydital. på 50 km VNV f. Bari; 56 000 indb. (1936).

'Andrias Scheuchzeri [Joyxtsorij, ud-død fiskepadde fra miocen v. Baden i Schw., af den schw. lage J. J. Scheuchzer (1672-1733) beskrevet som liget af et barn, omkommet ved syndfloden (1726).

andri'enne (fr.), løstsiddeende, vid damekjole med slæb, første gang 1703 båret

af en fr. skuespillerinde i Terents' komedie »Andrienne«; anv. i 18. årh., opr. kun som negligré.

andrik, hanner hos ænderne.

andro- (gr. aner, gen. andros mand), mand(s)-, menneske-.

and.ro'ge'ne substanser (*andro*-*fgen*), mandlige kønshormoner, som stimulerer udviklingen af de mandlige kønskarakterer. Dannes først og fremmest i testiklerne.

androgy'ni* (*andro* + gr. *gyné* kvinde), kvindelig legemsprægning hos mænd.

An'dokokles (gr. *-klés*), sagnhrist, rom. slave, der flygtede ud i den afric. ørken, hvor han plejede en syg løve. A blev senere fanget og kastet for vilde dyr, bl. hvilke danses hans løve. Til alles forbavelse slikkede den ham, og A blev benådet.

An'dromach [-ka] (gr. *Andro'maché*), gr. sagperson, Hektors hustru; hovedperson i Euripiides' drama »A».

An'dromeda, 1) (gr. *Andro'médá*), i gr. mytol. en kvinde, som Perseus befriede fra et uhyre og ægtede; 2) *astron.*, stjernebilledet på den nordl. stjernehimmel. I A ligger A-tågen, en spiral-galakse, der er

Androm edatågen.

synlig med blotte øje. A-tågen er et stjernesystem af næsten samme størrelse som Mælkevejssystemet, beligg. i en afstand af henved 1 million lysår; 3) *bot*, d. s. s. rosmarinlyng.

andromeda-toksin, giftstof fra planter af slekten *Andromeda*, tidl. anv. som modgift, bl. a. mod slangebibd, og som middel mod hoveddus.

And'ronikos fra Kyros (ca. 50 f. Kr.), bygmester for *Vindenes Tårn*.

Andros, 1) (gr. *Ándros*) [andres], gr. ø bl. Kykladerne; 402 km²; 2) [ándras] 5286 km² stor ø bl. Bahama Øerne; 6700 indb. (1943).

'And'rups, Otto (f. 1883), da. museumsmand; fra 1909 knyttet til Frederiksborg museet, fra 1933 dets direktør.

An'drae, Carl Christoffer Georg (1812-93), da. polit., matematiker. Officer; liberal, men mod demokrati, helststsmand. Finansmin. 1854-58, konseilspræs. 1856-57; udførmende helstsatsforfatt. af 2. 10. 1855, hvor den af A opfundne forholdsatsvalgmåde anvendtes. Forlod reg., da Hall beg. at opgive helstatstvaret, men ville trods sin stjele og selvbevidste natur ikke påtage sig ministerstilling for at føre sin opfattelse igennem. Vendte sig 1866 som tidligere mod tokamersystem. Ydede fremragende arbejde som direktør f. da. gradmåling. (Portr. sp. 129).

An'dra, Tor (1885-1947), sv. teolog og religionshist., 1924 prof. i Sthlm., 1929 i Uppsala, 1936 biskop i Linköping.

Andsager, tidl. værnamøde for Ansager. 'and'u've (holl.), sør., nærme sig land.

Andøy [an'døi], no. ø i Vesterålen; 389 km², 5926 indb. (1946); kullejer; fiskeværret.

Andenes [an'an:es] (1400' indb.).

anek'dote (gr. *anékdoto* udgivet), kort, psyk. rammende el. vittig (ikke nødvendigvis sandfærdig) fortælling om kendte personer. Ordet kan måske udledes af historikeren Prokopios' »Anekdotas« (6. årh. e. Kr.), en hemmelig skandalekrønikе fra Justinians hof.

anekul't, d. s. s. forfedrekult.

anemo'gra'f (gr. *ánemos* vind -l. -graf), instrument til registrering af vindstyrke, mandlige kønshormoner, som stimulerer udviklingen af de mandlige kønskarakterer. Dannes først og fremmest i testiklerne.

anemo'me'ter (gr. *ánemos* vind f -meter), instrument, der mäter vindens styrke,

a består ofte af en lille mølle med lodret aksse, hvis vinger er hule halvkugler.

Omløbs hastigheden måles enten ved et tælleværk el. ved at møllen trækker en lille dynamo, hvis spænding da angiver vindhas tigheden.

An'e'mone (gr. *ánemos* vind), slægt af ranunkelfam. Flerårige urter med jordstænger og delte blade. Under blomsten 3 svøbblade, enkelt bløster, 90 arter. $\frac{1}{2} \text{lf. } \frac{\text{vif. } ??}{\text{S. } ^*}$

I Damm.: hvid a (A $M V V E^* V^*$ *remorosa*), gul a (A $E C C I J F A^* H^*$ *ranunculoides*), blegh. $\frac{1}{2} \text{m. } W^*$

blaa a (A *apennina*) $\frac{1}{2} \text{l. } I$

kun på Østborneh. og bla (A *hepatica*), hvis svøb ligner bægerblade, a, der er forårs-

planter, vokser især på god jord i løvskov.

an'er el. ascender, forfedre. *Jur.*, de 8 a: oldeforeldrene, de 16 a: tipoldeforeldrene osv. spillede tidl. en bet. rolle i udenl. ret, idet en person for at være adelig ofte skulle have 8 - underdelen fl. - adelige a. En borger i det nazist. Tysk. skulle tilsv. have et vis antal »ariske« a for at opnå stillinger inden for partiet el. for at kunne eje en arvegård.

anerkendelse af en ny stat el. en ved statsomvæltning etableret ny regering kan være *de facto*, d. v. s. foreløbig og uden optagelse af fuld *off. forbindelse*, el. *de jure*, d. v. s. endelig og som regel med optagelse af diplomat. forbindelse. **anerkendelsesøgsmål**, retsass, hvorf. under sagsøgeren alene ønsker modparten domt til at anerkende, at der tilkommer sagsøgeren en vis ret - mods. andre søgsmål, hvor modparten ønskes domt til at erlægge en vis ydelse, således at denne gennemvinges ved fogdens hjælp, såfremt dommen ikke efterkommes.

anero'i'dbare'me'ter (-a - 4 gr. *neros* vād + *barometer*), *meta'barometer*.

Anet [a'nae], Claude (1868-1931), fr. *romant.*, især kendt for *Ariane, jeune fille russe* (1920; da. *Ariane - en Ung Russisk Pige* 1924).

A'neto, *Pico de*, hojeste punkt Maladettamassivet, Pyrenæerne (3404 m).

aneu'ri'n [-nou-] (a- + gr. *neuron* nerve), d. s. s. tiamin, det rene, krystallinske Bi-vitamin.

aneu'rysma [-nou-] (gr. *aneurynein* udvide), sygelig, afgrænset udvidelse af pulsårerne. En vigtig form, aort-a opstrøst oftest på syfilitsk basis. Andre a skyldes antagelig en medfødt svekkelse af karvæggen.

anfægtelighed, i jur. teori en form for ugylighed, der adskiller sig fra den egl. ugylighed (nullitet) ved, at den kun indtræder, når der nedlægges påstand herom.

anfægtelse, rel. betegn. for menneskets tvivl om at være genstand for Guds nåde og frelsesvise.

anfør'selstegn (..., el. ..., a) anv. i tryk og skrift ved ordret gengivelse af tale el. tekstd fra andet sted el. til påpegeelse af en underforstået mening.

ang'akoq, eskimoernes andemaner.

Angantyr [arjan'-], nord. sagnhelt, en berserk, der s. m. sine 11 brødre faldt i kamp mod helten Hjalmar d. Hugprude på Samsø.

Ang'a'ra, 2850 km l. biflod til Jenisej, udspringer som Selenga i N-Mongoliet, løber genn. Bajkai-Søen og Irkutsk.

Angel (mnyt: spids), den ende af et redskab, der stikkes op i skafet.

Angel, ty. *Angel*, frugtbart hvalp i det ø ti. Slesvig ml. Slien og Flensborg Fjord; 750 km²; ca. 60 000 indb.; befolk. tysktalende (sprogskifte ca. 1800-1850).

Angelic, Fra [an'dsæliko], se Fiesole. **ange'li** [arf'ts-] (gr. *dngelos* engel), slægt af skærblomstfam. Ca. 50 arter. IDann. findes på engs og i fugtige skove skov-

(*Angelica silvestris*) hvis grenede jordstængel har gul mælkesaft. Undertiden regnes den spiselige kvan med til denne slægt.

An'ge'lika'ordenen (gr.-lat. *angelicus* engeligt), kat. næroorden, stiftet ca. 1530; driver især mission bl. kvinder og tager sig af sygepleje.

Angell [ændsslid], Sir Norman (f. 1874), eng. forf., pacifist, i Underhuset 1929-31 (labour). Udg. 1910 *The Great Illusion* (angreb på krigen); fik 1933 Nobels fredspris; udg. 1935 *Preface to Peace. 1938 Peace with the Dictators?*

Angelo [la'fralo], Aage R. (f. 1875), da. elektroingenjør. Direktør for NESAs fra 1911, foregangsmand i arbejdet for centralisering af den elektr. kraftproduktion i Danmark og for da-sv. samarbejde mel. elektricitetsværkerne.

angelo'lo'gi' (gr. *dngelos* engel + *-logi*), læren om englene.

angel'saksere, de germaner, der fra ca. 450 erobrede Eng.

angel'saksi el. *oJengelsk*, germ. sprogs, taltes i Engl. ca. 600-1100.

Angels Kiss [æ'indstz] [kisl] (eng: engles, cocktail best. af cacao(likør) 75%, fløde 25%).

angelus [-atjgs-] (gr.-lat. angel), A Domini, kat. bøn ved bedeslagene.

'Angelus Si'lesius (lat: den schlesiske engel), egl. Johann Scheffler (1624-77), ty. forf. A-s hovedværk, *Cherubinischer Wandersmann* (1657), gengiver mystikens tankeverden i åndige epigrammer.

anger, fortrydelsen over synden. Anses ofte som betingelse for syndsforladelse og frelse.

anger'mannus (nylat: fra Ångermanland), tilnavn f. den sv. ærkebisshop Abraham Andersson.

Angers [d'3e], fr. by i dept. Maine-et-Loire, 94 000 indb. (1946); på begge sider af Maine. Mange velbevarede gi. huse. Vigtig industriby, jernstøberier, tekstilindustri, i omegnen skiferbrud og vinayl.

d'Angers [dd'aee], David, se David d* Angers.

Angers-fragmentet, fire håndskrevne blade af Saxos »Gesta Danorum«, fundet 1863 i bibl. i Angers; nu i Det Kgl. Bibl., Kbh. Teksten, der kan dateres til beg. af 13. árh., indeholder fl. stilistiske ændringsforslag og er skrevet af tre forsk. hænder, hvorf. den ene måske er Saxos egen.

an'gina (lat. *angere* forsnavre), halsbetændelse.

an'gina 'pectoris (lat. *angere* forsnavre + *pecius* bryst), hjertekrampe. Anfaldevi vis optræder sommer i hjerteregionen med udstråling til v. arm, forbundet med angstfølelse, skyldes sædvy, mangelful ernering af hjertet ved lidelse i dets pulsårer (transarterne) p. gr. af æreforkalkning. Beh. bl. a. ml. nitroglycerin.

angiogra'fi (gr. *angeion* kar + *-grafi*), bestemmelse af sygdomme (navnliv i hjernen) ved røntgenfoto, straks efter indsprøjting af et skyggegivende stof i ørerne.

Angiolieri [andzo'ljæri], Cecco (ca. 1260-1312), ital. digter. Kraftig og personlig lyriker.

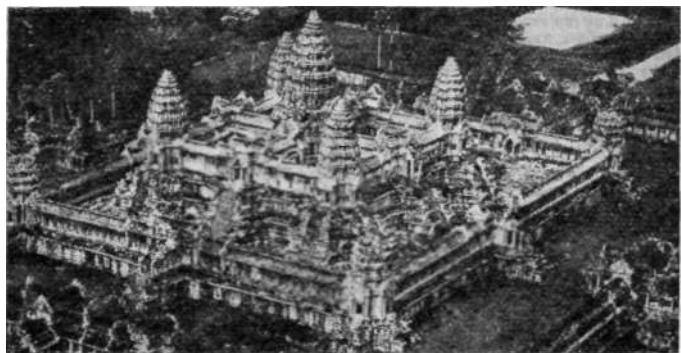
angiolo'gi' (gr. *angeion* kar + *-logi*), 1) læren om vaser, lekars o. ls. forfærdelse, gelse, form, navn og bestemmelse. 2) *anat.*, læren om karsystemet.

ango'io (gr. *angeion* kar + *-om*), karsvulst, dannet af udvidede blodkår el. lymphekår, ses ofte i form af store mørkerøde hudpartier i pande og kinder (lungeslag). Hjernesvulster er ikke sjeldent a-er.

Angkor, ruinby i Fransk Indokina, i 13.-14. árh. e. Kr. hovedstad i et stort Khmer-rike. Mange templeruinier; bestrømt er Angkor-Vat opført i 12. árh. e. Kr. (III. sp. 133-34).

anglaise [aVgleis] (fr. engelsk), i musikken en eng. dans, der i 17. árh. indførtes i Fr., hvorf. den gik videre til Tysk. und. under betegn. francaise el. kontradans.

angler, et germansk folk, der fra ca. 450 deltog i erobringen af Engl. Kom vist fra Angel i Sønderj.

Luftbillede af Angkor-Vat.

anglerkvæg* knap middelstor rødbrun malkerace fra Angel i Sydslesvig, a har navn. 1840-1880 haft bet. for dannelsen af rød da. malkerace.

Anglesey [ˈægl̩sɪ], eng. ø og grevskab i Irsk Hav, adskilt fra NV-Wales ved Menai Strait. 715 km², 47 000 indb. (1939). Mineralforekomster, færø- og kvægavl. Broer xil fastlandet (iser Britannia-broen). Over A (havnebyen Holyhead) går hovedruten London-Dublin. Hovedby: Beaumaris [bou'marɪs] (badested).

angle'sit (efter øen Anglesey). *PbSO₄*, hvidt rombisk mineral med diamantglans. Vigtig blymalm i øvre dele af blylejer.

Angleterre fagb'te:[r] (fr.), England; (Hotel) d' A [dɑrø'l'Ulra], hotel på Kongens Nytorv, Kbh. (oprettet 1755), a/s 1917.

angli'cisme [-s] (fr. af mlat. *Angli* englændere), da. ord og udtryk, overtaget fra eng. enten i form af lånord (starte, jeep), el. overs.lán (holdte op i bet.: arrangere revolveroverfald).

angli'ka'ske kirke (el. *episkopale kirke*) (mlat: *anglicanus* engelsk), eng. *The Established Church of England* [si: is'tabliʃt ʃɜːtʃ əv ə'ŋɡl̩ənd], den eng. statskirke. Den eng. kirke var allerede før Reformationen ret uafh. af Rom og havde sine egne traditioner. 1534 fastslag parlamentet kongens supremati over kirken, i de flg. årtier gjorde Reformationen store fremskridt, og fra 1559 var a en nationalkirke med overvejende kat. ritus og forfatn., og med luth. og calvinist lære. Forfatn. er biskopelig, embedet vurderes højt, læren findes i de 39 artikler (1563) og liturgien m. v. i Common Prayer Book (1549, revideret 1559). Siden 19. årh. er der 3 hovedretn. i a: 1) en højkirke (anglikansk), 2) en lavkirke (vækselserpræget) og 3) en birkirke (socialt betonet). - et opfatter sig selv som det *anglikanske fellesskab* (Anglican Communion) [ˈægl̩ksn fe'lɛsɔ:k], der er udbredd over hele jorden med 320 stifter (iser Storbritannien, Dominions og USA). Ærkebiskopen af Canterbury opfattes som a-s andelige hovede.

angli'se(re) (ty. af mlat. *Angli* englænder), give et eng. præg.

anglo- (mlat. *Angli* englænder), engelsk, vedr. England el. englænderne.

Anglo-Danish Cup [ˈægl̩gl̩ ˈdeɪniŋ ˈkæp] (eng: eng.-da. pokal), evigt vandrøende fægtepokal. Kamp hv. år mi. udvalgt damehold på 4 del tagere; skifte vis i Engl. og Danm.

Anglo-Danish Society [ˈægl̩gl̩ ˈdæniŋ ˈsæsiəti] (eng: eng.-da. sarafund), eng. forening, grtl. 1924. Medl.: danske i Engl. og englændere med interesse for Danm. Anglo-Danish Oil Co. [ˈægl̩gl̩ ˈaɪ'reinjan] (æll. 'kampanji), eng. oliekoncern, kontrolleret af den eng. stat, stiftet 1909; har store koncessioner i Iran, samarb. med Royal Dutch-Shell koncernen og i Danm., med Det Forenede Olie Komp.

Anglo-Iranian Oil Co. [ˈægl̩gl̩ ˈaɪ'reinjan] (æll. 'kampanji), eng. oliekoncern, kontrolleret af den eng. stat, stiftet 1909; har store koncessioner i Iran, samarb. med Royal Dutch-Shell koncernen og i Danm., med Det Forenede Olie Komp. **Anglo-Jewish Association** [ˈægl̩gl̩ ˈd̩su:əj ˈsso:su:əfən] (eng: eng.-jodisk forbund), grn af Alliance Israélite Universelle.

'anglokatolicisme, den højkirkelige retn. inden for den anglikanske kirke; hist. bunden i 17. årh., kom til fuld blomstring med det 19. årh.s Oxford-bevægelse, der stillede sig kritisk til Reformationen, fremhævede oldkirken som det fælles og så garantien for kirkegens sandhed i bispeembedet. Adskillige af føremøde blev kat., men de fleste blev som ritualister i den anglikanske kirke,

anglo norm'an nisk, det off. sprog i Engl. fra 1066 (Vih. Erobrerens invasion) til midten af 14. årh. var fransk med indslag af engelsk, især i ordføreret. Litt. på et væsentlig af rel. og praktisk art.

Anglo-Egyptisk Su'da'n, eng. *Anglo-Egyptian Sudan*, fælles brit.-ægypt. område (condominium) på begge sider af Nilen fra Ægyptens sydgrænse til omkr. 3° n. br.; 2 630 000 km², ca. 7,5 mill. indb. (1947), deraf ca. 42 000 ikke-indføde. (Kort se Afrika). *Terrænet* er lavest omkr. Nilen (100-500 m), hvorfra det hæver sig til begge sider. Ved V-grænsen nær bjergpartiet Därfur over 2000 m; og langs Det Røde Hav ligger bet. bjerge (2220 m). - *Klimaet* er tropisk med sommerregn. Længst mod SV regnskov, derfra til ca. 5° n. br. tørskov og savanne, den nordligst går over i ørken. De sydUgste indb. errene negre, de øvrige er blandingsfolk af eranske og negroide elementer. Arabisk er det førende sprog, muhamedanismen den herskende religion. Agerbrug er det bærende erhverv. Ørkenboerne lever som nomader, negerfolkene i A som kvægavlere. Et anlæg, der fored var fra Den Blå NU ud over trekanten mellem denne og Nilen, fuldført 1925 og muliggjort storstilet dyrkning af bomuld, som er den vigtigste udforsels artikel. I øvr. produceres arab. gummi (fra en akacie), sesam, jordnødder, dadler, huder og skind, salt samt guld, der udvindes nær Det Røde Hav. De nordøstlige egne har et jernbanenet på 3200 km. De vigtigste byer er hovedstaden Khartoum og Omdurman, samt Port Sudan ved Det Røde Hav. - *Historie*. De nubiske herskere i A havde i oldt. livlig handel m. Ægypten og en del krigs. Fra 9. årh. sejrede islam i det delvis kristnede område; under arab. fyrster indtil 1870erne, da angrebet af Ægypten og delvis erobret. Fra 1881 rejste mahdien kamp mod Ægypt. og Engl., sejrede 1885, men 1889-99 undertrang Engl. (Kitchench.) landet (slag v. Omdurman 1898); fr. fremstod fra V (Marchand i Fashoda 1898) ført til fr.-eng. krise, hvor Fr. måtte vige. 1899 fastlagdes eng.-ægypt. condominium over Sudan (suspenderet 1924-36). Under eng.-ægypt. forndl. 1946 krævede Æ. fuldt herredømme over A, hvad E. afslog, hvorpå forndl. sprængtes.

Angmagssalik [am:as'r7lik] (grønl.: angmagssæt-stedet), koloni på A-øen, Øgrønland (ca. 65°N), 128 indb. (1946). Oprettet 1894 som missionsstation for dørboende grønlændere. Radiostation siden 1926. Distriket havde 855 indb. (1935). (IU. se tavle Grønland II).

angmagssæt [am^'sæt], d. s. s. lodde.

An'gola (portug. [âVgolâ]) el. *Portugisisk Vestafrika* (portug. *Africa Ocidental Portuguesa*), portug. koloni i V-Afr. S. Congo; 1246 700 km², 3 738 000 indb. (1940), deraf 44 000 eur. (Kort se Afrika). Hovedstad: Sao Paulo de Loanda. - *Terræn*. Fra en lav, sandet kystlette hævet landet sig i terrasser (sine steder over 2000 m). En stor del af det indre opfyldes af det ca. 1600 m høje Bié-plateau. - *Klimaet* er tropisk med sommerregn. - *Plantevækst*: Overvejende savanne. - *Befolkn.*: Agerdyrkende bantunegre. - *Erhverv*: Mod S og SØ drives kvægavl. Der produceres kaffe, majs, sukker, palmeolie, palmekerner, bomuld, tobak, sisal, bivoks og diamanter. - A opdagedes 1482 af portug. og koloniseredes første gang 1491.

an'gola, kipret, ret tet bomuldstøj til broderiarbejder.

an'gora-ært (fordrejning af *angora-*), d. s. s. *Cajanus*.

An'gora, tidl. eur. navn på Ankara.

an'goraged, lilleasiat, ged, langhåret.

Frembringer angorauld.

an'gora(kanin)-uld, bløde, oftest snehvide hår af angora- el. silkekaninen; a kan spindes til meget tyndt garn, der bl. a. anv. til fine sjaler. Til strikkégarn blænde a med uld, mohair m. m.

an'gorakat, langhåret tamkat, stammer fra Angora-egen.

Angorakat.

an'goraskind, hvide el. farvede skind af angorageden og den iranske ged; som billige kvaliteter bruges skind af eng. farerace.

an'gora-uld el. *mohair*, fås fra angorageden (Lilleasien, Spanien, Frankr., N- og S-Amer.); den er lang tævet, glat, silkeagtig, oftest hvid.

ango'stura-bark (efter *Angostura* tidl. navn på Ciudad Bolívar), bark af Cusparia, træer el. buske fra S-Amer., beskægtet med orangefam. Barken af C. trifoliata anv. ved fremstilling af angosturabitter (en bitter, appetitvækkende drik).

Angoulême [agu'læim], fr. by i dept. Charente; 44 000 indb. (1946). Domkirke (grl. i 11. årh.). Stor fabrikation af papir, metalvarer og maskiner. Handel m. vin.

Angra do Heroísmo ['a^grå dwiru'iamu], by på øen Terceira bl. Azorerne. 9400 indb. (1940).

angrebsfront, mil., både bredden et angreb føres i, og den fæstningsside hovedangrebet gælder.

angrebskrig var tidl. ikke folkeretsstridig, men forbodes 1919 ved Folkeförbundspagten som hovedregel, og ved Kellogg-pagten 1928 absolut. Ved Ntiberg-dommen 1. 10. 1946 kendtes nazismens polit. og mil. ledere skyldige i forbyrdelse mod freden ved at have iværksat ulovlig a. FN's pagt forbyder ubetinget a. Kriterier for om en krig er a el. forsvarskrig findes ikke i pagten og afgørelsen heraf er overladt til Sikkerhedsrådets skøn.

Angriff. Der, nat. soc. dagblad i Berlin, 1927-45; grl. af Goebbelz som kampblad for nazismen.

angstneurose, sygelig tilstand, ved hvilken patientens sindstilstand er betonet af en ofte ubestemt og umotiveret angst. Denne kan fremkalde en række legemlige fornemmelsner som knugen ved hjertet, rysten, sved, diarrhoe el. opkastning, uden at der liggen nogen org. lidelse til grund derfor.

Anguisciola [ægw'iJalal, Sofonisba] (1527-ca. 1623), ital. malerinde af gi. adel.

Malede i Madrid portrætter for det sp. hof. *Portrætgruppe*. (Nivågård).

Angus [äTgas], grevskab i Ø-Skotl.; 2262 km²; 279 000 indb. (1947).

•Anhalt, tidi, forbundsstat i Tyskl., bestående af et landområde N f. Harzen, et andet område langs Elben og 5 mindre enklaver. A tilhørte til 1918 Aksanierstægen. Fra 1946 del af Sachsen-A i sovj. zone.

an'hima (*An'hima cor'nuta*), sydamer. hydefugl. Tyndt, fremadkrummet horn i panden. Holdes af de indfødte s. m. høns, som de forsvarer.

anhøldelse, foreløbig frihedsberøvelse over for sigtede. Enhver anholdt skalinden 24 timer stilles for en dommer. Anhol't, da ø midt i Kattegat; 22 km²; 218 indb. (1945). Mod V opdyrker, i øvrigt flyvesand. 1S09-14 besat af Engl.

Havnemolen på Anholt.

Anhur, ægypt. krigsgud, af grækerne sidstillet med Ares, fremstillet som en mand iført skælpanser.

An-hwei [an'wei] (Ngan-hwei), prov. i Ø-Kina ved Yang-tze-Kiang; 135 000 km²; 22,7 mill. indb. Hovedstad: Hwai-ning (An-king), største by: Wu-hu. Rigt jordbrugsområde. Jernmalm.

anh'y'drit (an- + gr. *hydor* vand), en forb., der afledes af en anden ved fjernelse af vand, f. eks. svovlsyreanhidrit el. svovltrioksi, SO². Ætere er alkoholanhydrier.

anh'y'drit (an- + gr. *hydor* vand), CaSO₄, hvidt rombisk mineral med 3 på hinanden vinkelrette spalteretninger. Forekommer ofte sammen med stensalt, ani'lid' (= sanskrit *nilla* mørkeblå), kern. forb., der er analog med et amid, idet blot fenylaminogruppen C₆H₅NH₂ erstatter aminogruppen NH₂, f. eks. acetanilid, CH₃CONH₂C₆H₅.

ani'H'n (sanskr. *nīla* mørkeblå), amino-benzol, fenylamin, C₆H₅NH₂ i ren tilstand en farveløs vædske, smp. f. 6°, kp. 184°, vf. 1,02, med svag karakteristisk lugt. Danner salte med syrer ligesom afslutningsbasisk aminer, men reageerer dog fangt svagera basisk end disse. Fremstilles ved reduktion af ni trobenzol, og dets salte var tidlig meget anv. ved fremstilling af farvestoffer, og navnet a-farver ang. ofte for samtl. tjærferes farver, også dem, der ikke fremstilles ud fra a. anilinforgiftning rammer især personalet i kemikaliefabrikker. Karakteristisk er blafarvening af huden. Forebygges ved god ventilation.

anilintryk, trykning med spec. anilinfarver, der fører hurtigt. Trykformen er gummistreotypepier.

'anim'a (lat.), sjæl, ånde.

anim'aT (lat. *a/mal* dyr), dyrisk; som hører til el. er karakteristisk for dyre-riget (= ani'ma'lsk).

animal'se'ring (lat. *animalis* dyr) af *celluloses* pindstoffer, f. eks. bomuld el. kunstsilke, behandling af taverne for at opnå en lighed med dyriske taver, så de bl. a. kan farves med uldfarvestoffer. Taverne kan f. eks. imprægneres med albuminoplosning el. kunsthærpiks.

anim'a'to (hal.), mus., ildfuldt.

'anim'a vegeta'tiva (lat.), plantesjælen el. ernæringskraften, if. Aristoteles planternes eneste livskraft.

ai'i'me're (fr.), oplive, opmunstre, tilskynde; ani'me'ret, livlig.

animism (lat. *anima* sjæl), religions-hist. begreb, udtryk for de laveste, sådanne primitive kulturtrins tro på, at der er sjæl i alt, og deraf flg. dyrkelse af naturånder.

animosi'te'(fr.), uvilje.

'animus (lat.), sjæl (især menneskets), ånd, mod.

anion f'-j'o'n] (*ana-*¹) -{- ion), den ved elektrolytisk dissociation dannede negativ ladede ion.

aniri'di* (*an-*⁴ *iris*), mangel af øjets regnbuehinde.

'anis (*Pimpinella a'nisum*), skærmplante med meget aromatiske frugter, hvis olie anv. i med., til likør og balsjer. Frilandsplante.

ani'sette (fr.), likør med smag af anis. ani'so'l (*anis + oleum*), fællesbetegn. for estere af fenoler (fenylatercere), f. eks. alm. a-fenylmetylater, C₆H₅OCH₂COOH.

anisole, aterisk olie med karakteristisk lugt og smag (kongen af Danmarks bøsjer). Fås af anisfrø. Indeholder anetol, der er et anisolderrivat. Anv. som smagsessens samtid til med. formål.

anisometro'pi' (*an-*¹ + *iso-*² + *metro-*³ + *opi*), forsk. optisk bygning af de to øjne.

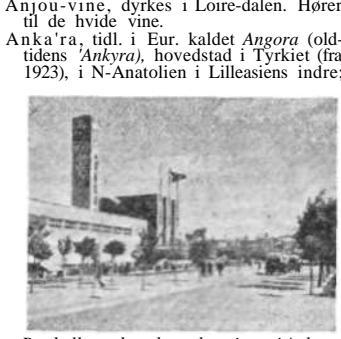
anisotro'pi* (*an-*¹ + *iso-*² + *tropi*³), det forholds, at krystallinske stoffer over for fys. påvirkninger forholder sig uens i forsk. retninger.

'Anjala-forbundet (etter *Arijala*, gård ved Kymijoki), sammenslutn. af sv. officerer 1788 for at standse Gustav 3.s krig mod Rusl. og modvirke enevælden. Søgte forhandl. m. Katarina 2. Gustav 3. var kritisk stillet, roen fik efter da. krigsklarlæring mod Sv. stemningen med sig og lod lederne fængsle.

Anjou [ä'su], gi. nordfr. prov., østvarende til nuv. dept. Maine-et-Loire. Blev fr. grevskab i 9. årh. 1154-1204 under den eng. krone, idet greven af A blev konge af Eng. som Henrik 2. Senere forlenet til sidelinier af Capetingerne, vigtigst den af Ludvig 8.s søn Karl af A i 1240 grl. linie, der 1265-1435 var konger af Neapel; efterkommere af Karl var konger af Ung. 1308-82. Grevskebet A inddroges af kongen 1480.

Anjou-vine, dyrkes i Loire-dalen. Hører til de hvide vine.

Anka'ra, tidl. i Eur. kaldet *Angora* (old. anids 'Ankyra), hovedstad i Tyrkiet (fra 1923), i N-Anatolien i Lilleasiens indre;

Bred alle med moderne bygninger i Ankara.

227 000 indb. (1945). Gode jernbaneforb.; handelscentrum for Anatolien. A er i stærk vækst. Mange moderne regerings- og kulturbygninger. Univ.

anke, jur., appel (især af domme).

ankel, knoglefremgang på ind- og utsidé af underbenet Uge over fodleddet. *Indv.* a danner af skinnébenets nederste del, *udv.* a af lægbenets nederste del.

Ankenævnet, oprettet 1940, appelinstans på 3 medl., som til handelsmin. afgiver indstillingen om klager over Priskontrollrådets afgørelser. Sådanne klager afgøres endelig af min. og kan ikke indbringes for domstolene.

Anker, mandsnavn af usikker opr., *tid.* kun fornavn.

anker (lat. *ancora* anker), 1) sow, redskab der nedskænskes i havbunden og tjener til at fastholde skibet. Det alm. a består af læggen, armene med flagene og stokken, der alm. er løs. Fremstilles af stål; 2) i byggeteknikken en konstruktionsdel, der tjener til at fastholde en anden konstruktionsdel mod væltning, idet der er træk i a. Eks: murancre, der forbinder bjælke-laget med muren og ofte er synlige i facade på ældre bygninger; a, der fastholder bolværker; lodrette a, der anv. til td at fastne bygningss dele el. maskiner til fundamentet; 3) elektr., den (som oftest) bekvæmde del af en elektr. maskine, der udsættes for påvirkning af de elektromagnet, kraftlinier fra polsystemet (d. v. s. de mods. poler, der forårsager kraftlinierens opstæm). I en jævnstrømsmaskine er a oftest den roterende del, i en vekselsstrømsmaskine den faste (stator). anker (mlat. *ancrid*), gi. da. rummål for flydende varer « 37,871. »

Anker, Bernt (1746-1805), no. forretningmand. Storhandlende (Ostdind.), godsejer, jernværksejer. Irvig no. patriot, for no. bank, univ.; arbejdede for at løse forbind, m. Danm.

Anker, Carsten (1747-1824), no. polit., forretningsm. Ledende i no. traelastandel, 1792-1811 dir. i da. Asiatisk Kompanji; knyttet til Christian Frederik, der 1814 sammenkalde notabeforsaml. og grundlovg. forsamln. på A-s gods Eidsvoll. Statsråd maj 1814, søgte forgaives at skaffe eng. hjælp mod Sv., trak sig ud af politik maj 1815.

Anker, Jean (f. 1892), da. bibl.mand, fra 1943 leder af Kbhs. Univ. bibl. 2. afd.

Anker, Johan (1837-76), da. officer. Udmærkede sig 1864 i Dybbølstillingens skanse 2, fængt 18. 4. ved stormen på D. Udtrådte af hæren 1865.

Anker, Nini Roll (1873-1942), no. for. Udg. talr. romaner, hvis værdi beror på de næromme og psyk. indtrængende kvindepørtretter; hovedværk: udviklingshist. *Det svake kjøn* (1915).

Anker, Peder (1749-1824), no. jernværks- og godsejer, broder til Bernt A. Ledende i vejenlægsarbejde sondenfjeldske No.; støttede som formand f. rigsforb. på Eidsvoll 1814 svigersønnen Wedel-Jarlsbergs politik. Statsråd 1814-22.

Anker, Peter (1744-1832), no.-da. officer. Broder til Carsten A. Guvernør over Tranebar 1787-1806, deltog i Eidsvollforhandl., indstillet på forstælse m. Sv. ankerblik, de indbyrdes isolerede, fast sammenstående jernblik, der danner ankerjetten i en elektr. maskines anker. ankerbøje, lille bøje, fæstet med line til skibsankeret for at markere dettes placering.

anker-d'a'vi'd, simpel kran for løftning af anker op på dæk.

ankergang, særlig type hemværk i ure. ankerlyds, rør i skibets bov, hvorigen ankerkæden over kedekombre ledes til ankerspillet.

ankerkæde el. ankerkattung, stålkæde, der forbinder skibet med dets anker. I g. dage anv. et svært ankertov.

Anker Larsen, Johannes (f. 1874), da. for. Kendt for den præmierede roman *De Vises Sten* (1923); siden bl. a. romanen *Sognet*, der *Vokser ind i Himmel* (1928). Digterisk rel. psykolog.

ankerplade, en særlig slags jernblik, hvorførl. blik til elektr. maskiners ankre udstanses.

ankerreaktion i en elektr. maskine ved belastning, ankerstrømmens tilbagevirking på det magnetiske felt, der forårsager en drejning af det magnet. felt. følgs retning og viser sig ved gnistdannelse ved børsterne. Gnistdannelsen kan modvirkes ved at dreje børsterne el. ved at benytte vendepoler.

ankerspil, maskine for indhivning af ankerkæden.

ankerstrøm, strømmen i en elektr. maskines ankervirkning.

ankervirkling, den del af en elektr. maskines anker, hvori maskinenes elektromotoriske kraft induseres.

An-king, ældre navn på Hwai-ning.

- *+> JF•RL-i

Annabella.

Anna Boleyn.

Anna Sofie.

Anne-Marie.

Anaberg, ty. by i Erzgebirge; 19 000 indb. (1939). Kniplingsindustri. Tidl. sølvbjergværk.

annaber git (efter *Annaberg*, Tyskl.), nikkelblomst, *Ni'AsO₄*, *8H*, O, mineral, der optræder som ablegrønt pulver på nikkelmalme.

Anna Boleyn [butim] (1507-36), eng. dronning, Hofsame, 1533 g. m. Henrik 8., modør til Elisabeth. Anklagedes for utroskab og henrettedes. (Portræt).

Anna Ka'renina, roman af Lev N. Tolstoj, udk. 1873-77.

Anna Kathrine (1575-1612), da. dronning, datter af Joakim Frederik af Brandenburg, ægtefælle 1597 Christian 4. af Danm.

Anna Kom'nena (1083-1148), datter af d. byzantinske kejser Alexios I., hvis levede hun skildrede i *Alexiaden* (da. 1879-82).

anna'ler (lat. *annales libri* årboer), opagnele af begivenheder før år.

anna'li, f. fmitmalet ubräntt gips. Fyldstof i papir og billige farvestoffer.

An'am, del af Indokina, langs Bagdiens østkyst; 150 100 km²; 6,2 mill. indb. (1939). Hovedstad: Hué; største by: Binh-Dinh. A-s nordl. del regnes til Viet-Nam.

Anna Pe'renna (lat. *perennis* gnm. året), i rom. rel. gudinde for årets beg. og slutn.

Annapolis [snaphs], hovedstad i Maryland, USA. USAs flådeakademi (gr. 1845); 13 000 indb. (1940).

Anna Sofie (1693-1743), da. dronning. Datter af storkansler Conrad Reventlow, bortførtes 1712 fra Clausholm af Fred. 4., der ægtefælle A til venstre hånd; dronning 1721 ved dronning Louises død. Bet. indflydelse. Efter Fred. 4.s død forvist til Clausholm. (Portræt).

anna'ter (lat. *annus* år), afgifter ved embedsbesættelser i den kat. Kirke, opr. Ug et års indtagt af embedet. Svaredes fra 13. árh. til bisperne, senere til paveen. Bortfaldt efter Konstant-konciliet for de lavere embeders vedk.

an'atto, farvestoffet i frøene af et middehøjt træ *Bixa orellana* (Central- og Sydamer.); anv. af indianerne til krigsmaling; anv. nu som smør og ostefarve.

anne [an] Antoinette Francoise Charlotte (f. 1923), prinsesse af Bourbon-Parma. Datter af prins Rend af B. og prinsesse Margrethe af Danm. Ægtefælle juni 1948 ekskon Mikael 1. af Rum.

Anney [an'si], fr. by i dept. Haute-Savoie ved Lac A: 27 000 indb. (1946). Tekstilindustri, klokkestøberi m. v.

an'eks (lat. *annexus* knyttet til), 1) sogn med samme præst som hovedsognet, men med egen kirke; 2) bygn., anv. i tilknytn. til en hovedbygning.

annektion (lat.), tilegnelse; en stats indlemmelse af et land el. landområde ved erobring, okkupation el. overenskomst; annek te're, indlemme, tileyne sig.

Anne-Marie Dagmar Ingrid (f. 30. 8. 1946), da. prinsesse, 3. datter af Frederik 9. (Portr. fot. Lindequist).

annihi'le're (lat. *ad til + nihil* intet), tilintetgøre, erkære ugyldig.

anniver'saria (lat. *annus + vertere* vende), årlig fest for de afdøde, af oldtidens romere fejret med dødefore, i den kat. Kirke med sjælemesser.

'anno (lat. *annus* år), i året, år (anno 49); 'Anno' Domini (fork. A. D.), i det Herrens år.

Anno 2, ærkebispe i Köln 1056-75. Adalbert af Brems modstander. Myrdet; helgen 1183.

'Anno 'Christi (lat.), fork. A.C., i Kristi år, d. v. s. efter Kristi fødsel.

Annon'a [ano'næl], fr. industribet. Ardèche; 15 000 indb. (1946). Tekstilindustri, garverier, papirfabrikation.

announce [a'norisgl] (fr. bekendtgørelse), betalt bekendtgørelse i blade, tidsskr., bøger o. l., det vigtigste reklamemiddel i moderne salgsarbejde. Henvisnings-a er store, særl. opsatte og anbragt ved den redaktionelle tekst. Rubrik-a samles bag i bladet, er små og ensartet udstyret.

Annual Register [anju'ns 'räjdista], kortfattet eng. oversigt over årets begivenheder, grupperet efter de enkelte lande; m. nafrologer over kendte afdøde. Grl. 1758 af Edm. Burke.

annui'te't (lat. *annus* år), en række lige store summer, der udbetales med lige lange mellemrum (terminer).

annul'le're (lat. *ad til + nullus* ingen), opheve, erkære ugyldig.

annunziata [-tsi'a-] (ital.), budskab, forkyndelse (iser Marias bebudelse).

d'Annunzio [da'numtso], Gabriele (1863-1938), ital. forf. Mægt produktiv både i lyrik, roman og drama. Forhøjede sensualismen og det heroiske liv. // *piacere* (1888; da. *Lyst* 1902), *Giovanni Episcopo* (1892; da. 1892), // *fuoco* (1900; da. *Ilden* 1903). Skrev det mod. Ital. bedste tragedie *La figlia di Jorio* (1904). Opstod i Itali. til I. Verdenskrig. Besatte med stormtropper Fiume 1919. (Portr. sp. 142).

'annus (lat.), år.

'annuum (lat. *annuus* årlig), årlig bevingling.

a'noa (**Bubalus depressicornis*), lille bøffel, art. Celebes.

anode (ana'-)^ gr. *hodos* vej), positiv elektrode i et elektrolysekar el. et udladningsrør. a. i radiorør tildeles en høj positiv spænding og vil derfor tiltrække en væsentlig del af rørets elektronstrøm.

anodebatteri, benyttes ved radioapparater til at forsynere rørene med anodestrøm. Hyppigt anv. serieforbundne tør-elementer med spænding ca. 60-180 volt.

anodestråler, stråler bestående af positive ioner udgående fra anoden i et udladningsrør.

ano'dyna (an- + gr. *odynē* smerte), smertestillende midler.

ano'ski, d. s. s. litmangel.

ano'ma'li (*an-*-r gr. *homalās* glat, jævn), afvigelse fra det normale el. gnstl.; abnormalitet. En legemlig a behøver ikke at fremkalde sygelige tilstande el. besvar.

Jur: a foreligger, hvor lovgivningen indeholder regler af forsk. indhold, ang. hver sin gruppe af nær beslægtede tilfælde.

anomali, **sand**, **astron.**, i teorien for et legemes bevægelse om et centrallegeme vinklen ml. radius vektor og retningen fra centrallegemet til banens perihel.

anoma'listisk år, tiden ml. to på hinanden følg. perihelpassager (hvor afstanden sol-jord er mindst), udgør 365,2596 middelsoldøgn.

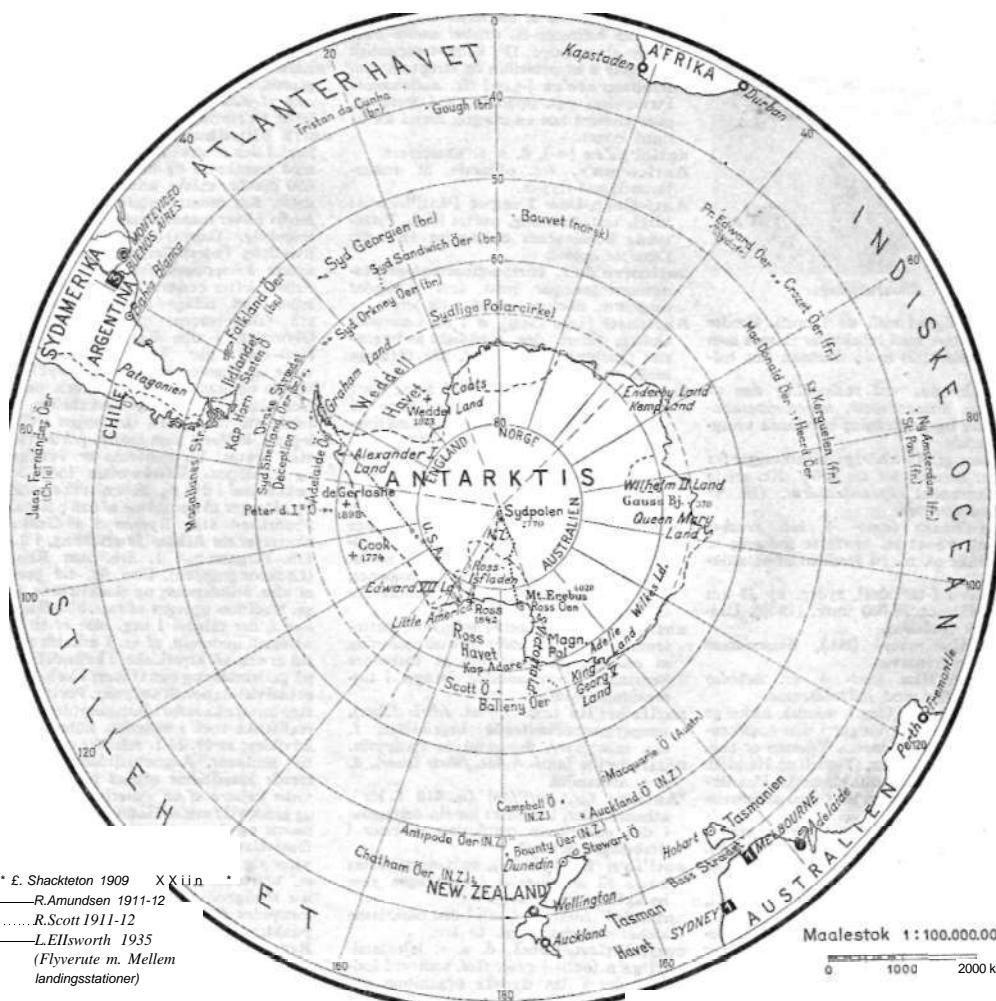
ano'ny'm (an- -f gr. *ányma* navn), som fremtræder uden navn (iser om personer) el. uden navn på opførselsmand (iser om bøger o. a. værker). - *Anonymi* te', anonym fremtræder.

anoph'ales [-fe] (gr. *dnofelēs* skadelig,) myggear, som overfører malaria.

ano'rak (esk. *angulaaq* tygget fugleskind), grønl. skindtrøje med hætte. Nu også anv. til vintersport og da oftest af lettere stof.

anordning, jur., retsforskrift udstedt af admin. inden for de af lovgivn. fastsatte

oner og flyvebaser i vil være vigtige til beskyttelse af de sydl. ruter og måske vil der kunne brydes mineraler. Byrd opgav i 1940, at der findes guld, kulf, jern, kobber, tin og måske wolfram og kviksølv. - Kystegnenes topografi er kun kendt i hovedtræk: Halvøen Graham Land S. f. Argentina spærrer fra Weddell Havet af Larsen-barrieren og øerne Snow Hill, James Ross Dundee og Joinville m. fl. På V-siden findes som i S-Chile en skær-gård. Ved den øst. ende af Ross-barrieren lå Amundsen lejl Framheim 1911 og Byrds Little America 1928-30 og 1933-35. Af Antarktis gör Det Brit. Rige krav på Falkland Dependency, Ross Dependency og Australian Antarctic Territory (tvis. 9,3 mill. km²). Fremdeles gör Norge siden 1939 fordring på sektoren ml. 20° v. I. og 45° ø. I. (i alt ca. 2,9 mill. km²), hvortil kommer fra 1927 Bouvet Øen og fra 1929 Peter I 8.0. USA fremsatte 1940 krav på sektoren ml. 80° og 150° v. I. (i alt ca. 19 mill. km²), og endelig tog Frankr. 1924 Adélie Land i besiddelse. 1948 rejste Chile og Argentina krav på dele af Falkland Dependencies.

ant'arktisk, ved el. i nærheden af jordens sydpol.

antar'tritika [ant- + gr. *drthron* led], midler mod gigt.

'ante (lat.), den fremspringende ende af antikke templers sidemure.

'ante- (lat.), før, forud; foran.

'antece'dentia [-s] (*ante-* $\times$ lat. *cedentia* som går), fortid.

stændende a en kort lodret metalstang anbragt f. eks. på et hustag og forbundet til modtageren gnm. et skærmel kabel el. stue-a bestående af en langs vægge el. loft udspændt tråd. Ved modtagning af ultrakorte bølger, f. eks. ved fjernsyn, anv. dipol-a bestående af en lodret el. vandret halvbølge-a, der kan være forsynet med en reflektor. De vigtigste egenskaber ved en a for modtagning er støjfriheden, og en a bør derfor anbringes så langt fra støjførende metaldele (ledninger, tagrender m. v.) som muligt. Styrken af det modtagne signal er mindre vigtigt, idet et støjfrit signal let kan forstørres i modtageren. Ved sendestationer anv. som regel store a-anlæg, der skal udsende et kraftigt signal i de ønskede retninger. Ved radiofonestationer på mellembølger anv. lodrette halvbølge-a (fadingfri a), der koncentrerer udstrålingen langs Jordens overflade. Ved kortbølgestationer anv. retnings-a for udstråling i bestemte retninger, og som kac

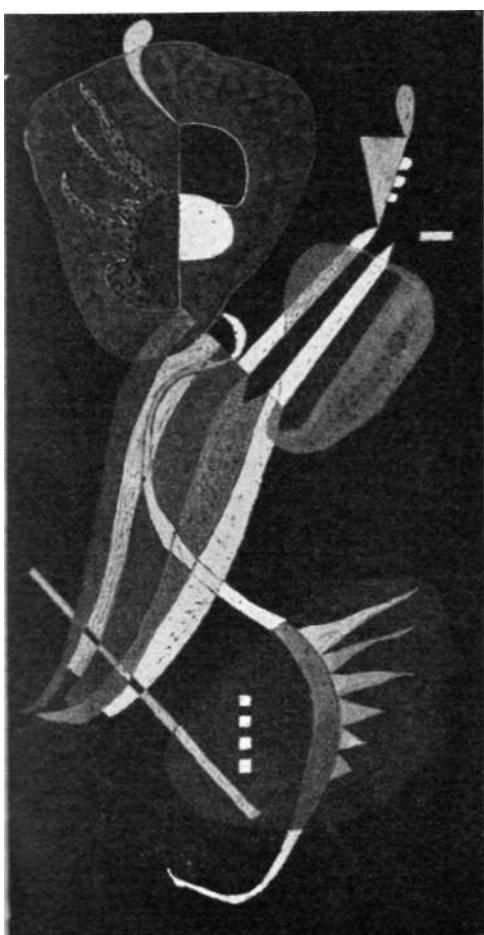

Retningsantenne med dipoler.

ABSTRAKT KUNST

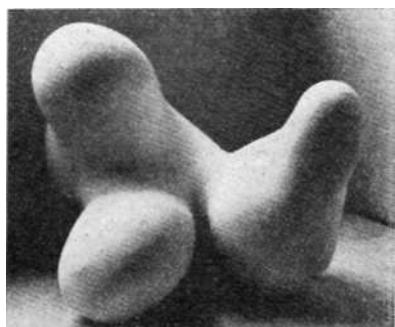
Joan Miro: Landskab.

Kandinskij: Tempera.

Richard Mortensen: Komposition.

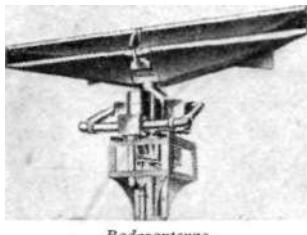

Hans Arp: Menneskelig Form.

Sye Salmonsens,

antennekreds

bestå af et system af vandrette halvølgege-a. Ved meget korte bølgelængder, der anv. bl. a. ved radar-anlæg, antager a

Radarantenne.

former i lighed med de i optik kendte strålekantere med reflektorer formet som paraboloider; 2) zool., følehorn hos led-dyr.

antennekreds, ved radioanlæg den af antennen, antennespole, afstemningskon-densator og jordledning bestående svings-ningskreds.

An'tenor, gr. *An'tenor*, gr. billedhugger fra Athen. Berømt for sin 510 f. Kr. rejste bronzegruppe: *Tyrandræberne*. (Illi. se *Tyrandræberne*).

ante'pen'dium (*ante-* + lat. *pendere* hænge), vævet el. broderet forhæng af fløj, silke m. m. på forsiden af et alter-bord.

Ante'qua [-tæ'kærl], sydsp. by 35 km N f. Malaga; 38 000 indb. (1940). Uld-og sukkerindustri.

ante ver siō 'utri (lat.), livmoderens hældning fremover.

anthel'min'tika (*ant-* 4- gr. *hélmīns* orm), midler mod indvoldssorme.

anthem [án'ém] (eng.), mindre, kirkelige volkaværker, der indgår i den anglikaniske kirkes gudstjeneste. Teksten er eng. og hentet fra Bibelen. (Purcell og Händel).

an'themion (gr. *dñthos* blomst), i klassisk-antik ornamentik en bort med stiliserede blomster.

Anthemios fra Tral'es (det nuvarende Aydin) (d. før 558), byzant. arkitekt, hovedmester f. *Hagia Sofia* (532-37) i det nuv. Istanbul.

An'thi'mius, vestrom. kejser 467-72, dræbt af Ricimer.

anthe'rídium (gr. *dñthos* blomst), den beholder el. den celle, som hos sporeplanter fremhæver sædelegemerne.

anthocy'a'ner [-tos-] (gr. *dñthos* blomst + *kyanos* mørkeblå), glykosider, der udgør de oploselige røde, blå og viollette farvestoffer hos mange blomster, frugter og bær. a danner ved hydrolyse kulhydrater og anthocyanidiner (f. eks. cyanidin). a danner med syrer røde, med baser blå saltet.

antho'logion (gr. blomstersamling), den ortodokse kirkes ritualbog.

'Anthon, George David (1714-81), tyskf. da. arkitekt, hofbygmester 1761. Opf. Chr.-kirken på Chr. hvn. efter læremesteren Eigtedes tegninger (1755-59), spiret (1769) dog måske efter eget udskast.

anthra'cotherier [-ko'te'-] (gr. *ánthraks* kul -f *therion* pattedyr), familie af ud-døde primitive parrettæde hovdyr; eocæn til miocæn. Fra a nedstammer fra hovedstørrelse og svinegruppene.

'anthrax (gr. egl.: kul), milbrand.

Anthurium [-tu-] (gr. *dñthos* blomst + *urd* blad), store, dekorative bladplanter af arumfam. Den kolbeformede til orn-formede blomsterstand har ved grunden et rødt hylsterblad. 500 arter, trop. Amer. Prydplanter.

'anti- (gr.), imod, modsat, modvirkende, antabilio'nist, modstander af afskaf-felsen af en institution, særlig neger-slaveriet.

antiane miske stoffer (*anti-* -f *anae-mi*), midler, der øger bloddannelsen. **anti'apeks**, punkt på himmelkuglen dia-metralt modsat apeks.

'Anti-'Atlas, Atlasbjergenes sydligste kæde (Marokko).

Antibes [d'bil], fr. havneby ved Middel-havet; 24 000 indb. (1946). Stort fiskeri; parfume-destillerier.

bo

Antikominternpagten

anti'b'o'tica (*anti-* + gr. *bios* liv), stof-fer, som dannes af bakterier el. svampe, og som hammer el. dræber andre bak-terier el. svampe. De keto-terapeutisk vigtigste a er penicillin og streptomycin. **anticham'bre're** Ha⁹²-] (fr. *anticambre* forværelse), egl. opholde sig i forstuen, gøre audiens hos en mægtig mand for at opnå noget.

anti'pe're [-s-], d. s. s. antecipere. **Anti'co'ma'r**, fot. objektiv af tessar-(anastigmat)-typen.

Anti-Corn-Law League [án'tikå:n'iå: 'læ:g], bitt. forening, stiftet 1838. Frem-tving kornlovens ophevelse 1846-49.

Derefter oplost, anticor'oa'da', korrosionbestandige alu-miniumlegeringer med små mængder magnesium, silicium, mangaan og jern.

Anti'costi [ants'kästil], ø i St. Lawrence Gofen, tilhør. den canadiske forbunds-stat Quebec; 10 000 km². De fattigste indb. er fiskere.

anticy'klo [-klo'-], område i atm., hvor lufttrykket ved jordens overflade er væsentligt højere end over de omkring-liggende egne. Vindene blæser svagt spi-ralformigt udad og drejer på den nordl. halvkugle med uret, på den sydl. mod uret. Vejrforholdene i en a er i alm. ret rolige m. klart vejr. I rømnadrådet kan vejet være mere uroligt, med sterkere vind og bøger, ofte p. gr. af en umiddelbart tilgængende cyklon, a er, mods. cykloner, ofte stationære fænomener, men kan dog i nogen grad vandre fra sted til sted.

antie'lektron el. *antibenzinpyrin*, petro-leum og benzin blandet med en oplosning af oliesurt magnesia for at forhindre benzinens selvantændelse. Bruges i tøj-rensningsans talter.

antife'brilia (*anti-* 4- lat. *febris* feber), temperaturnedsættende lægemidler, f. eks. salicylsyre, fenacetin og antipyrin.

antife'bri'n (*anti-* + lat. *febris* feber), d. s. s. acetaminid.

Antifon (gr. *Anti'* *fon*) (d. 410 f. Kr.), athenisk taler, henrettet for sin deltagelse i den oligarkiske revolution. 6 taler i drabsager bevarer.

anti'fo'n (*anti-* + *fon*), voksimprægnert kugle til anbringelse i øregangen som beskyttelse mod larm.

antifo'n'i (*anti-* — *font*), i den oldkristne kirke: vekselsang ml. to kor.

antifrak'tionsmetal, d. s. s. lejemetal.

antige'n [*anti-* *gen*], stof, som ved ind-bringelse i den dyriske organisme ud-loser antistofdannelse.

Antigone (gr. *Anti'gone*), gr. sagnperson, datter af Oidipus. Hovedperson i Sofokles' tragedie »A«; dømtes af kong Kreon af Theben til døden, fordi hun trods forbud begravede sin brøders, den oprørske Polynekes' lig.

Antigones den Enøjede (gr. *An'tigō-nos*) (d. 301 f. Kr.), makedonsk general, der fra Alexanders død 323 kempede for at vinde hans rigt. 306 tog kongenav og trods mange sejre fandt doden i slaget ved Ipsos mod en koalition af andre generaler.

Antigonus Doson (gr. *An'tigōnos*) (gr. *doson* den gavmilde (ironisk)), regent i Makedonien 229-221 f. Kr. for den umyndige Filip 5., son af A. Gonatas, slog Sparta ved Sellasia 221.

Antigonus Go'natas (gr. *An'tigōnos*), makedonsk konge 276-239 f. Kr., son af Demetrios I., genrejste landet efter gallernes indfald.

Antigua [án'tig'a, -gwäl], brit. ø bl. Lee-wad Islands; 277 km²; 41 000 indb. (1946). Hovedby: St. John's. 1940 (traktat 27. 3. 1941) forpagtede USA støtte-punkt på A.

antihale'ring (*anti-* -f *halo*), behandling af fot. negativmateriale, hvorved lys-refleksjon fra det glas el. den celluloid, der bærer emulsionen, undgås. Har især bet. v. modlysfotoograferinger.

antihormo'nér, kern. forb., der p. gr. af lighed i struktur med visse hormoner kan indtage disses plads uden at have deres specifikke virkning. Eks.: visse sulfa-forb.

an'tik (lat. *an'tiquus* gammel), gammel,

tilhørende den gr. el. rom. oldtid; gammeldags; a n. tilkken = den gr.-rom. oldtid, dens verden, kultur og livssyn; an'tikker: kunstværker fra antikken, 'antikatode, navn for anoden i et ront-genrør, d. v. s. den metalklods, som rammes af elektroner, hvorfed røntgenstråleerne frembringes.

antik billédhuggerkunst beg. i Græ-kkenl. i den geometriske stils tid (950-700) med terrakotta og bronzesatutter. Ca. 650 opstår, måske under ægypt. indflydelse, den monumentale a, hvis hovedmotiv bliver menneskelegemet, den nøgne mandfig. (kuros) og den draperede kvindefig. (kore). Centret er først Kreta, senere Peloponnes, fra slutn. af 6. årh. Athen. Efter perserkrigene (480-50) indledes den tildige klassiske, »strenge« stil (skulpturerne på Zeus templet i Olympia); i den flg. højklassiske tid (450-400) gör kuns inerindi vidual te-teme sig stærkere gældende: Polykleitos, Myron og især Feidias. I 4. årh. omførnes klassisk a¹ den lidenskabelige, sen-suelle stil indværsles, det nøgne kvindelige legeme indføres som motiv, portrætkun-sten opstår; bl. mestrene er Praxiteles og Lysippos. Sidstnævntes indflydelse rækker ind i den flg. hellenistiske periode og bidrager til dannelsen af den patetiske, »barokke« stil. Byerne i Ø-Grækenland overtager nu Athens førerstilling, i 3.-2. årh. Pergamon i i. årh. især Rhodos (Laokoongruppen). Den flg. tid præges af alm. stilblanding og eklecticisme. Den gr. tradition optages af rom. billédhugger-kunst, der således i beg. blot er en kronologisk underafdeling, af gr. i hellenistisk underafdeling, af gr. i hellenistisk tid på gr. hænder og opnår først i kejserinden et (delvis) nationalt særpreg. Portrætkun-sten foretakkes for idealskulpturen og det realistiske trekket i hellenist. kunst videre-udvikles; endv. hist. reliefier og dekorati-v skulptur. Augustustidens gr.-inspirerede klassicisme aflosses under de flaviske kejsere af en malerisk naturalisme og genopstår under Hadrian. Under Anto-nierne og Severerne er kunsten virtuos, illusionistisk. Bestræbelserne i 3. årh. ytrer sig især i portrætter og sarkofager m. konventionelle kompositioner. - Da a-s muligheder i 4. årh. synes udømt fornyedes den samtidig med at tyngdepunktet ved rigets deling flyttedes til Byzanz; kredslobet sluttede, da den old-kristelige, byzantinske kunst genindfører den magtfulde stilisering og monumen-tale frontal virkning, som pregeede a-s ældste faser. (Hertel tavle.)

antiki'se're (lat. *antiquus* gammel), efter-ligne antikkens sprog el. stål.

antikke kulturer el. *primitiv-antikkie kulturer*, i moderne rel.-hist. betegn. for de ældste epoker inden for de klassiske kulturer samt for de nulev. naturfolk. Karakteristisk for a er en kollektiv struktur i samfund og rel., i mods. til individualistisk samf. og rel., og en dyb følelse af umiddelbar sammenhæng med omgivelserne, både de raa terielle, der erføres som besjælede, og med naturen, ofte udtrykt i totemic tisk samfunds-orden. Dette helhedsliv, som er udtryk for en fælles-personlighed, slægt el. klan, har desuden en intensiv sfære, guderne liv i kulten, og en passiv sfære, forfærenes liv i graven. Rel., som omfatter disse tre sider, guder, mennesker og for-fædre, er en slægtssag, kan ikke udøves af den enkelte, men kun af alle i fælles-skab og sigter på helhedsens mål, ikke den enkeltes, nemlig at vinde kraft og trivsel for liv og arbejde i den nærværende verden. Den har form af et drama, hvor de livsbekræftende magter, guderne, sejrer over de nedbrydende magter, dæmonerne. Dramaets motiver er bygget over folkets praktiske arbejde og er identisk med disse folks kug og myte,

'antiklimaks, gradvis nedgang (mods. klimaks) (egl. i talekunst).

antikli'na'l (- gr. *klinein* boje), geol., foldede lag, dannende en opadven-dende fold.

antiklo'r, d. s. s. natriumtiosulfat.

Antik jmin' ter npagten, traktat sluttet

apati

rel. vandens opfattet som en gruppe gudinder, unge mødre el. hustruer. **apá'ti** (*a-* + *pati*), ufølsomhed, ligegyldighed; *psyk*, udebliven af normale følelsesreaktioner.

apa'tit (gr. *aptítē* forveksling (med beryl), *Ca₅(PO₄)₃*, (*F, Cl*), heksagonalt mineral med glasglans, hårdhed 5, farvelost el. med lante farver. Accessorisk bestanddel i eruptivit, hyppig i jernmalme (Kiruna o. a.), ved hvis udsmelting derfor danses thomasslagge (kunstgødning), a er endv. hovedbestanddelen af fosforit.

a'peiron (gr.), det uendelige el. ubegrænsete urstof, hvorfra alle ting if. Anaximandros er udskilt.

'apeks (lat. *apex spids*), *astron.*, det punkt på himmelkuglen, hvorimod Solens bevægelse i forh. til de nærmere fiksstjerner er rettet, beligg. i stjernebildet Herkules.

Apeldoorn [*do:rn*], by i holl. prov. Gelderland N f. Arnhem. 83 000 indb. (1947). Papir- og udindustri. I den skovrige omegn ligger det kgl. lystslot Het Loo.

A'pelles, (gr. *Apelés*) fra *Kolofon* (4. árh. f. Kr.), Alexander d. St.s hofmaler. Af den sikyoniske skole. Hans billeder er kun kendt fra beskrivelser i antik litt. Apen'ni'nerne, ureigt stavemåde for Apenninerne.

***aperio**-disk, ikke periodisk. I fys. anv. a om bevægelse af en vægts el. et måleinstrument viser, når den ikke svinger omkr. sin udslagsstilling, men straks bringes til at standse v. hj. af luftdæmpning el. ved induktionsstrømme.

aperi'tif (fr., af lat. *aperire* åbne), en druk, som nydes for mildernde.

aperi'tur (lat.), åbning. 1) *anat.*, indgangen til en hulhed. 2) fys., åbningsforhold for linser. Bestemmer lysstyrken og for mikroskopet tillige oplosningsevnen.

ap'he'lium (*apo-* + *hélios* sol) el. *aphel*, det punkt i en planet- el. kometbane, der er længst fra Solen, modsat perihelium.

A'pia, hovedstad for det newzealandske mandat V-Samoa.

a piace [*pjaUe:re*] (ital.), *mus.*, efter behag.

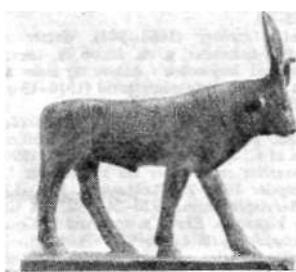
Api'anus (1495-1552), ty. astronom, kendt for sin opdagelse af, at komethalerne er rettet bort fra Solen.

apiezon-olie [-'so:n] (*apo-* - f gr. *piézēin* trykke), mineralske olier, der er renset ved destillation, så at damptrykket er meget ringe. Anv. i høj vakuums teknikken i OÜE-diffusions-pumper.

api'kaI (lat. *apex spids*), *fonet.*, dannet med tungespidsen.

api'o'l (lat. *apium* persille), persillekamfer, vindes af persillefrø, tidl. anv. til at fremkalde apertur.

***Apis**, den mest anseste af det gr. Egypt.s hellige tyre, inkarnation af guden Ptah,

Apis. Bronzefigur (Glyptoteket).

en sort tyr med en hvid blis i panden og hvid tegning på ryggen. Helligdom ved Memfis med stor gravkrypt, Se-repeion.

apla'nat (*a-* - f. gr. *planān* fare vild), objektiv med ophævet sfærisk aberration. Fot. a er symmetriske om blænderen, der er anbragt i midten af objektivet.

apla'na'tisk kaldes et linsesystem, når det er fri for sfærisk aberration.

apla'si (*a-* + gr. *plasts* dannelse), *med.*, manglende anlæg el. udvikling af et el. fl. organer.

a'plit (gr. *haploos* simpel), finkornet

gangbjergart, bestående af de lyse mineraler (iser feldspat), der forek. i den hovedbjergart, hvori a-gangene optræder. **aplomb** [apbt], (fr. *à plomb* lodret), sikkerhed i optræden.

apno'e (*a-* + *pnoé*), *med.*, tilstand, hvor andedrættet er standset.

'Apo, vulkan på Mindanao, Fih'pinerne; 2929 m h.

apo- (gr.), 1) af, fra, bort; 2) betegner nægtelse; 3) betegner forstærkelse.

a'poco a'poco [*apoko-*] (ital.), *mus.*, lidt efter lidt.

apo'de'mer (*apo-* 4* gr. *dēmas* legeme), hos ledryrne de forlængelser af hudskelettet, hvortil musklene fastér sig. **apo'diktisk** (gr.), bevisende. En a dom er dom, der nødvendigvis er sand.

apo'fyl'lit (gr. *apo'fyllzein* afblænde), tetragonal mineral af zeolitgruppen med 1 kraftig spalteretning.

apoga'mi (*apo-* + *gami*), betegn. f. forplantningsformer, der i det ydre ligner den konnéde forplantning, men mangler æggelens befrugtning. Kendes fra insekter (bladlus) og forsk. planter (mælkebotte, høgeurt), hvor kimen danner af æggelle m. normalt kromosomtal.

apoga'um [-gæ-] (*apo-* - f gr. *gé* Jorden), det punkt i Månenes bane om Jorden, der er længst fra Jorden, modsat perigæum.

apokalypt'ik (gr. *apokalypsis* åbenbaring), betegn. for en rel. litteraturart. som bringer oplysninger om verdensløbets afslutn. Sådanne skrifter kaldes apoka'lypser, hvorfav den mest kendte er Joh. Ab. der er optaget i N. T. I G. T. findes Daniels Bóg. Andre apokalypser fra senjødedommen er 4. Ezra, Baruks Apokalypse, Moses' Himmelarf og Henoks Bóg. På urkristlig grund findes en (apokryf) Petersapokalypse.

apoka'lyptiske ryttere, fire symboliske skikkeler fra Jöh. Ab. De indvarsler frigjælde ulykker i de sidste tider; anv. i litt. og kunst som ulykkessymboler.

apoka'tasis (gr. genoprettelse), i dogmatikken læren om alle menneskers sluttelige frlse (1. Kor. 15.28).

apo'kope (gr. afskæring), *fonet.*, bortfald af en lyd el. stavelse i et ordets slutn., f. eks: himminger(e).

apokro'ma't (*apo-* + gr. *chrhma* farve), linsesystem, der er akromatisk for tre farver og aplantisk for to.

apo'kryffer (gr. *apokryfós* skjult), skriften, som ikke er optaget i kanón, skøn de en tid har været anset for hellige. G. T.s a er: Tobias' Bög, Judits Bög, tilføjelsen til Ester's Bög og Daniels Bög, Visdommens Bög, Siraks Bög, Baruks Bög, Jeremias' Brev, 1.-2. Makkabaerbog og Manasses Bön. Disse skrifter optages ikke i de palæstinensiske jøders kanón, hvorimod de findes i Septuaginta. Romerkirken har dem også med i kanón, mens Luther kun medtog dem som »nyttige og gode at læse«. I mods. til G. T.s a er N. T.s a helt udelukkede af kanón. De vigtigste er: Nogle ev. skrifter bl. a. med legendariske hist. fra Jesu barndom, nogle Apostelakter med legendariske hist. om apostolenes virksomhed, 1. og 2. Clemensbrev, Ignatiosbrevene og Polykarpos' Brev, Barnabasbrevet, Hermas' Hyrdebog og De Tolv Apostoles Lære.

A'polda, industriby i Thuringen, NØ f. Weimar; 28 000 indb.

apo'lima, kraterø bl. Samoa-øerne, hvori havet er trængt ind.

Apollinaire [apDli'næ^], *Guillaume* (1880-1918), pseud. for G. de Kostrowitsky, fr. digter, fører for den litt. fr. kubisme.

Apoll'i'nisar, en 1852 opdaget kilde nær Remagen (Tysk.) m. kulsyreholdigt vand; endv. betegn. f. tilsv. borddrik.

Apoll'i'opolis, gr. navn på fl. egypt. oldtidssbyer; især kendt er A magna = Edfu (nu off. Idfu).

apoll'i'nsk (after *Apollon*), hos Nietzsche i *Gebur der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, der mod den rolige, beherskede harmoni rettede drift og dertil svarende kultur. Mods. dionysisk.

Apollo'doros fra Athen (5. árh. f. Kr.), banebrydende gr. maler.

apopleksi

Apollo'doros, gr. *ApolHodoros* (2. árh. e. Kr.), gr. arkitekt fra Damaskus; arbejdede for kejser Trajan. Henrettet under Hadrian.

A'pollon, gr. *Apollon*, i gr. rel. en guddom, opr. hjemhørende i Delfi og på Delos, hvad der viser, at de ariske stammer, som A var gud for, under indvandringen må have delt sig. Størst bet. fik A fra Delfi. Det gi. kultdrama her havde til motiv A-s kamp med slang'en Python (det ariske dragekampmotiv), siden fortsat i de pythiske lege. Till kulten var knyttet et orakel, og Delfi blev i tiden lgb især berømt for denne helligdom. I hist. idet.

Apollon fra Zeustemplet i Olympia.

havde A-kulten en særlig opgave: renselse for skyld, og Delfi blev et midtpunkt for Grækenlands rel. og praktiske politik, hævdet af præstekollegiet. A blev således en fælles-hellensk gud og det opr. lokale orakel en verdensinstans. A-skikkelsen kom til at rumme de ødestillede træk af gr. ånd og karakter og inspirerede til digtning (Findars A-hymne) og billedkunst (Polygnots malerier, A-statuen i Olympia).

Apol'lonios fra Pergai (ca. 250-190 f. Kr.), gr. matematiker. Hans hovedværk er 8 bøger om keglesnitnene, heraf 7 bevaret.

Apol'lonios fra Rhodos (3. árh. f. Kr.), gr. digter. A-s lærde epos *Argonautika* handler om argonau ter føjet.

A'pollos, aleksandrinsk jøde, kristen prædikant i Korinth, hvor han fortsatte Paulus' missionsarbejde; Ap. G. 18, 24-28.

A'pollo'teatret, kbh. teater, opr. sangerinde pavillonen »Slukefter«, siden kaldet »Kisten«, omkr. 1900 »Tivolis Varieté«; fra 1918 A. hjemsted for operetter, farcer og revyer. 1941 moderniseret (500 pladser). Ødelagt ved schalburgtage juni 1944.

apo'lege'ter (gr. *apologeisthī* forsvar sig), kristne forf. i 2.-5. árh. (bl. a. Justinus Martyr, Tatianos og Tertullian), der forsvarede kristendommen overfor hedenskabet, a udviklede kristendomens åndsindshold med den klassiske filosofis midler.

apo'gi' (gr.), forsvar; *teol.*, skrift, som forsvarer kristendommen. Den moderne teol., som fremhæver troen over for fornuften, afviser a.

Apol'o'gi* (gr.), Sokrates's forsvarstale; skrift af Platon.

apo'mixis (*apo-* 4- gr. *miksis* befrugtning), d. s. s. apogami.

apo'mor'fVn (*apo-* + *morfin*), nedbrydningsprodukt af morfin; brækmiddelet aponeuro'se (*apo-* + gr. *neuron* sene), bred og flat sene.

apo'plek'si (gr.), slagtilfælde, populær betegn. for pludselig halsvidsig, i gunstige tilf. forbigeende lammmelse, underiden forbundet med talevanskeligheder, oftest p. gr. af hjernetrombose, blodning el. blodprop i hjernen; a som skyldes blodning, kan medføre bevidsthedsstab og være dødelig; a po'plektisk, ramt af a.

apore'tik (gr. *áporos* uvejbar, vanskelig), kritisk-skeptisk undersøgelse af (filos.) påstande el. antagelser.

apo'ri (gr. tvivl, undersøgelse), indvending, betænkelighed (især ang. filos. metoder).

apo'sta't (gr.), frafalden, især om frafal-

den fra kristendommen.

a'postel (gr. udsending), underkredsen af Jesu tilhængere, de tolv, hvis navne er opregnet Matth. 10, 2-4: Peter, Andreas, Jakob og Johannes Zebédæussonerne, Filip og Bartholomæus, Thomas og Matthæus, Jakob Alfeusson, Thaddeus, Simon og Judas. Parallelles tederne viser mindre alfygeler. I Ev. berettes kun om nogle få af dem. I st. f. forælderen Judas kom Matthias til, og senere Paulus, hvis apostolat dog ofte blev bestridt.

Apostel-akter, nogle legendariske fortellinger om apostlene, fra oldkirkens lid.

Apostelkonventet, vigtigt møde i Jerusalem år 49 mel. apostlene og udsendinge fra Antiochia-minigheden; der blev her givet Paulus frie hænder til at missionere bl. hedninger og fastsætte regler for deres pligter efter omvendelsen.

apostelkrus, ty. stentojskrus med apostelfremstillinger, fra 17. árh.

a poster i'ori (lat.: hvad der kommer efter), i filos. betegn. for den empiriske erkendelse, d. v. s. den erkendelse, der bygger på erfaring; mods. a priori.

apostol'p, enhed for lyststæthed af belyste reflekterende overflader.

Apostlenes Gerning, skrift i N. T.; 1. halvdel, om Jerusalemmighedens ældste hist., har Peter som hovedskikkelse, 2. halvdel, om kristendommens udbredeelse over Lilleasien og Grækenland til Rom, har Paulus som hovedskikkelse. Forf. er if. kirk. tradition (vel rigtigt) Lukas. Skrevet ca. år 80; hist. pålidelighed i det store og hele god.

apostlenes heste, at bruge, gå til fods ligesom apostlene.

apo'sta'la't, apostolemedbe, -værdighed.

apo'sto'lik el. **apo'sto'lisk**, 1) hvad der går tilbage til apostol tiden (1. árh.).

2) d. s. s. pavengl.

apostolske brev kaldes ofte brevene i N. T., skønt kun de 13 Paulus-, de 2 Peters- og de 3 Johannesbreve er skrevet af apostle, mens Hebreabrevets forf. er ukendt og Jakobs- og Judasbrevet er skrevet af Jesu brødre.

apostolsk embede, i oldkirken bispedembedet, nu kun anv. om pavestolen.

apostolske fædre, de kirkefædre, som var apostoldisciple.

apostolske 'kanon'er, kirk. retsbestemmelser fra 5. árh.

Apostolske Majestæt, den titel, som pa-ven 1001 gav kong Stefan den Hellige af Ungarn; 1758-1818 titel for de habsburgske koniger af Ungarn.

apostolsk præ'fekt, lederen af en af den kat. propaganda drevet mission.

apostolsk succession [-ksj-], den ubrudte, ved bispevislen forbundne, bisperække fra apostlene til nutiden. Den kat. og anglikanske kirke vurderer a meget højt; i de fl. protestant. lande blev den brudt ved Reformationen (f. eks. i Dansk., men ikke i Sv.).

apostolsk tidsalder, i den kristne kirke lidt indtil ca. 70.

apostolsk trosbekendelse, et af de økumeniske symboler; dåbsbekendelse i den rom.-kat., de lutherske og de fleste reformerte kirker. Tidl. anså man a for dannet af apostlene, sandsynligvis har den udviklet sig af det gl.-romerske symbol fra 2. árh. Sikkert kendes a først fra 8. árh. Grundtvig anså a for et ord af Kristi mund.

a lyder: Jeg tror på Gud Fader, den almægtige, himlens og jordens skaber; og på Jesus Kristus, Guds enbårne son, vor herre, som er umfangen ved den Helligånd, født af jomfru Maria, pint under Pontius Pilatus, korsfästet, død og begraven, nedfællen af dødsriget, på tredie dag igen opstanden fra de døde, opfaren til himmels, siddestende ved Gud Faders, den almægtiges, højre hånd, derfra **ban skal** komme at dømme levende og

døde. Og på den Helligånd: den hellige almindelige kirke, de helliges samfund, syndernes forladelse, kødets opstandelse og det evige liv.

apostolsk velsignelse, den højtidelige handling, hvorved paven velsigner byen (Rom) og verden.

apostolsk vi'ka'r, katolsk titularbiskop i et væsentligt ikke-kat. område; siden 1892 bl. a. i Dansk. og No.

apo'strof (gr. *apostrofós* bortvendt), tegnet \ erstatter alm. udeladt(e) bogstaver.

apo'stropho (gr. *apostrophos* bortvendt), retorisk henvendelse fra taler (forf.) til en person, guddom, ting el. et begreb.

apo'te'k (gr. *apotheiké* opbevaringssted), virksomhed til fremstilling og forhandling af medicin; består af officinet, hvor recepter modtages og medicin udgi., laboratorium til mere gennemgribende behandling, materialkammer og kælder til opbevaring samt stødekommer og vagt-værelse. Det første a i Dansk. oprettedes 1536 (Svane-a i Kbh.). Ved lov af 1672 blev apotekernæringen et *reelt* privilegium, der kunne arves el. sælges. Ved lov af 1842 og 1932 blev apotekernæringen og *personligt* privilegium, der efter indehaverens død opslås ledigt og bortgives til den mest kvalificerede ansøger. Ved sidstnævnte lov gennemførtes en ordning, hvorfedt de bestående reelle bevilninger efterhånden aflostes (fuldført 1940). a er undergivet Sundhedsstyrelsens overtilsyn (årlig visitats). Der er i Dansk. 1948 349 a.

apo'te'ker, indehaver af apotek, a skal i Dansk. foruden farmaceut, uddann. have kgl. bevilning til at drive apotek. 1945 var der i Dansk. 346 a.

Apotekerkonden, fond under indenrigsmin., grl. ved lov af 1894. A, hvis midler stammer fra apotekerafgiften (en árl. afgift, der svares af apotekerne efter nettoindtægt og omsætning), yder bl. a. lån til apotekere, tilskud til mindre apotek i landkommuner og pension til apotekere, disses enker og børn. A andrager pr. 31. 3. 1948: 49 007 610 kr.

apotekelovgivning omhandler såvel apotekernes virksomhedsområde som økon. og admin. forhold (lov nr. 107 af 31.3. 1932).

apotekerrædet, sundhedsstyrelsens afd. for apotekssager.

apotekertakst, pris takst for medicin, fastsat af staten.

apo'te'ose (gr.), ophøjelse til guddom, stammer opr. fra det antikke herosbegreb. De rom. kejsere blev efter doden ved en a erklaaret for guddomme.

Apoxy'omenos (gr. skraber), berømt statue af Lysippos, forestillende en atlet,

Apoxyomenos af Lysippos.

der med et skrabejern renser kroppen for olie og sand.

Appalachian Mountains [a'pa'itʃən], da. mauntnzl., da. *Appalachian-ne*, bjergkæde i os ti. N.-Amer., fra Newfoundland i N til Alabama i S. A er opbygget af gnejs og granit fra urtiden og sedimentær fra jordens oldtid, foldet i silur (caledonisk) og perm (hercynisk), nederoderet til et pe-

Ingeborg Appel.

Jacob Appel.

neplan i jordens middelalder og hævet ved brud i tertiar. A fremtræder nu som et lavt plateau føret af floddale, mod N med talr. soer og afrundede bjergtoppe som vidnesbyrd om tidl. nedisning, mod S bestående af talr. parallelkæder, der i hovedkæden, Blue Ridge, nær 2044 m i Mt. Mitchell. O f. Blue Ridge findes det frugtbare Piedmont-plateau, hvorfra talr. floder i vandfald styrter sig ned på den atlantiske kystslette. V f. Blue Ridge ligger den store appalachiske længdedal gennemstrømmet af Tennessee River, og V herfor Alleghany Bjergene, der danner østranden af det appalachiske plateau, der sænker sig ned mod Mississippi Sletten.

appalachiske kulfelt [-i'älti-], USA's vigtigste kulfelt, i Appalachian Mountains; her brydes over halvdelen af USA's kul, især i Pennsylvania og West Virginia.

appa'ren't tid (lat. *apparens* synlig), d.s.s. sand, soltid.

apparition (lat. *apparere* vise sig), udseende, fremtræden.

appartement [-matl] (ital. *appartamento* bolig), værelse; modtagelse ved et hof.

appa'sio'nato (ital. *mia*, lidenskabelig. *Appassionata*, *mus.*, klaversonate op. 57 i f-mol af Beethoven.

ap'pel' (lat. *appellare* kalde), \jur. indbringelse af en retssag for en højere instans. Forek. i da. ret i to former: anke (af domme) og kære (af kendelser). I reglen kan en afgørelse appelleres enten fra underret til landsret el. fra landsret til højesteret, og a skal ske inden for en i loven fastsat frist. Justitsmin. kan dog tillade, at en afgørelse af underretten fra landsretten appelleres videre til højesteret. Ligeledes kan a efter fristens udlo布 undertiden tillades; appell'a'bel, hvad der kan appelleres; appell'ræt, domstol, hvorf. der kan appelleres; 2) mil. samlingsignal; mode for at få dagsbefalingen.

'Appel. Cornelius (1821-1901), grundtvigsk frimenheds præst i Sønderjylland. 1874-89 (Rødding). Fremtrædende da. leder efter 1864, i strid kamp m. præussiske kirkestyrelse, drev lille højskole i Rødding 1865-85.

Appel, Ingeborg (1868-1948), datter af Ludvig Schröder, g. m. Jacob A, lærerinde ved højskolen i Askov og leder af den i sin mands ministertid (1910-13 og 1920-24). (Portræt).

Appel, Jacob (1866-1931), da. højskolemand, polit. (venstrestand) og fysiker. Son af C. A. lærer ved Askov fra 1890, forstander smst. efter sin svigerfader L. Schröder 1906-28. Kultusmin. 1910*13. undervisningsmin. 1920-24, 1922-24 tilige kirkemin. Skrev s. m. Pou la Cour *Historisk Fysik* (1896-97). (Portræt).

ap'pellati'v (lat. *appellare* kalde), gramm., fællesnavn. Alle substantiver, der ikke er egennavne, er a.

appel'si'n (ty. *Appel* æble -i- nylat. *Sinae* Kina, d. v. s. æble fra Kina), frugten af appelsinsætret (*Citrus aurantium*, underart *sinensis*) fra Ø-Asien, bragt til Eur. omkr. år 1400. Dyrkes nu fra Kina over Indien til Middelhavslandene, endv. i Kaplandet, Kalifornien og Florida i mange varieteter. Lavt, ofte tornet træ med æteriske olier i frugt (bær) og blade. Frugternes indre er opfyldt af saftige hår-dannelser med klar el. rød saft.

appendekto'mi (appendix + -ekтоми), operation for blindtarmsbetændelse.

appendicitis [-si-] (appendix 4- -итис), blindtarmsbetændelse.

appendicula'rier (lat. *appendicula* lille vedhæng), fritsvømmende gruppe af sæk-dyr, haletudselende, omgivet af en gelékappe; bevarer i modsætning til andre sækdyr helle livet rygstrengen. Småformer, alm. i havets plankton.

ap'pendiks (lat. *ad t. f. pendere hænge*), tillæg, vedhæng. I med. blindtarmens ormeformede vedhæng.

Appen'ni'nerhalvøen, den midterste af de 3 store sydeur, halvøer; det ital. fastland S f. Posleten.

Appen'ni'nerne, ital. *Appennino* e. *Appen'ni*, bjergkædesystem gnm. den itål. halvø fra Genova-egnen til Calabriens S-spids; opstået ved folding i tertiar-tiden og overvejende opbygget af kalksten, sandsten og bløde skifer. N f. Genova-bugten De Liguriske A (Monte Cottoro 1840 m), derpå De Toscanske A til egnen V f. Ancona (Monte Cimone 2163 m), hvor af afsløses af De Rømerske A med afsnittet Abruzzerne med systemets højeste top, Monte Corno,

Parti fra Appenninene.

(2921 m). V f. Abruzzerne nær Sabinerbjergene omtrædt hen til Rom. S f. Gaeta-bugten begynder De Napolitanske A (Monte Pollino 2271 m). Den Calabriske Halvø er til forskel fra de øvrige A opbygget af gnejs og krystallinske skifre (Aspromonte 1958 m). Parallelt med De Toscanske A strækker sig De Apanske Alper. Store dele af A er skovklædte; kalkryggene er dog som regel næsten nøgne. De løse bjergarter er stærkt ud-satte for skred.

Appenzell [apantsæl, -tsæl], 1) kanton i NØ-Schw.; 415 km²; 58 000 indb. (1941); delt i 2 halvkantoner: Ausser-Rhoden (99 % tykskende; 87 % protest.) og Inner-Rhoden (99,6 % ty. talende; 96 % kat.). Kanton 1513; 2) hovedstad i 1); 5000 indb. (1941).

Appenzeller Alper [-tsæbr], Alperne ml. Bodensøen og Zürichsøen.

appception (nylat.), 1) opfattelse, forstædelse el. tyndring af umiddelbart give-ne fænomener, 2) opfattelse med bevidsthed om, at man opfatter noget (»selvbevidst-hed»).

apperti'n'en'tier (lat.), *jur.*, tidl. betegn, for tilbehør.

appetit (lat. *appetitus* begær), en kompleks, subjektiv fornemmelse, som bl. a. skyldes erindringer om synet, lugten og smagen af god mad. I modsætning til sult er ikke ledsgaget af legemlige forandringer, til skyndende indtagelse aufjede.

Appi'anos (2. årh. e. Kr.), rom. historiker, skrev på græsk 24 bøger om Roms krige og borgerkrige.

applau'de'r (lat. *ad 4 plaudere klappinge*), klappe bisbal; *ap'lau'se*, bisbal ved håndklap.

Appleton [áp'lotsnl, Sir Edward (f. 1892), eng. fysiker. 1924 prof. v. King's College, London. Undersøgelser over radiobilgernes refleksjon fra ioniserede luftlag i atmosfæren, Heaviside-laget og Appleton-laget, der tilsammen danner ionosfæren; har deltaget i udviklingen af radar-teknikken. Nobelprisen i fysik 1947.

Appleton-laget, elektr. ledende lag i 2-300 km højde over jorden. Navnlig af bet. for de korte bølgers udbredelse over store afstande.

appli'ce're [-s], anbringe, anvende.

applikation (lat. *applicare* føje til), anvendelse. Spec. pålegningsarbejde i klude el. skind, syet el. klister på stofunderlag, en i eu. broderikunst fra middelalder til nutid stadig tilbagevendende syningsart.

applikationskniplinger, kniplede el.

syede kniplinger med en bund af bobinet el. tyll.

applika'tu'r (lat.), *mus.*, ældre udtryk for fingersætning.

app'ke're (lat.), påsætte.

ap'port (fr.), hemt! (til hunde); *okkult*, egl. hidbring, genstandes tilstedebrin-gelse på (formentlig) uforklarlig måde; *ap'po're're*, bringe.

appa'sition (lat.), *gramm.*, hosstilling, nærmere forklaring til et ord el. sætningsled, f. eks. Kh., Nordens Athen.

apprehension (lat. *apprehendere* gribe fat i), umiddelbar opfattelse el. intuition.

appre'ting (fr. *appréter* (tilberede), fællesnavn for en række processer, som teknisk-, papir- og ledervarer undergår for at blive til færdige handelsvarer. Ved a forbedres varens kvalitet og udseende, a tilsligter specielt at tætte stofferne ved vulkning, hvorved fibrene filter sig sammen, el. ved imprægnering med fyld-stoffer (appretur), f. eks. stivelse o. fl.; men a omfatter også vask, blegning, rennsning, udtagning af knuder (nopning) og tørring bl. al. ved presning. Fra det færdige stof overflade fjernes fibrene ved overskæring el. svidning. Glans og glat-hed opnås ved rulning ml. to valser, en af jern og en af papir (kalanderering), mønstring ved presning ml. mørnstredte valser (gauftring og moirering). Behandles stramt opviklet tøj med damp og påflg. hurtig afkøling (dekatering, dampkrympning), før det en stærk og varig glans, da luvnen derved bliver fast. Ved kartning (runing) og børstning kan tøjers overflade gøres flojsagtig. Einkelheder må a va-re for de forsk. stoffer.

approbation (lat.), godkendelse.

appro'batur (lat. godkendes), Kirkens stempel på kat. litt.

appro'be're (lat.), godkende, stadsfæste.

approcher [a'projør] (fr. *approche* nærmel-les), løbegravér fort at angriberen mod forsvareren, tit i siksa.

approximation (lat.), mat., tilnærmelse, tilnærmert beregning.

ap'proximati'v, (lat.), tilnærmelsesvis. *'Apries*, i G. T. Hofra, øgypt. konge 588-69 f. Kr., styrtedes af sin hovedsmænd Ahmes efter nederlag mod Nebukadneser i kampen om Syrien.

a'pri'l (lat. *Aprilis*, hos romerne årets 2. måned, måske af *apерire* åbne (for vegeta-tion el. lign.)), da navn *færemåned*, i vor kalender årets 4. måned; 30 dage; den anden forårs måned. *Meteor*, vejr-fordelnde karakteriseres ved månedens beliggenhed ml. vinter og sommer og kan udvise både vedvarende frost med sne og en varme, der nærmer sig sommersen. Vejet er ofte ustabilit med hyppige om-slag (aprilsvejr). Temp. stiger i månedens løb fra ca. 4° til ca. 9°.

aprilsnar, den person, der lader sig narre i 1. el. 30. april.

a' prima'vista (ital.), ved første blik; *mus.*, spille el. synge fra bladet.

a'pri'ori (lat. fra det tidligere), i filos. betegn, for erkendelse, der er uafhængig af erfaringen og derfor kan opnås forud for denne; mods. a. *posteriori*.

a'prix fixe [aprifiks] (fr.), til fast pris.

apropos [-pol] (fr. *à propos*), angående sagen, belejlig, tilpas; mens jeg husker på det; siden vi taler om; m. h. t.

'apsaras, ind. mytol. en gruppe vand-nymfer. *De ontaltes* i kærlighedsforb. med gandharvaerne og opfattes i eftervedisk tid som gudernes glædespiger.

ap'sider (gr. *hapsis* knytning), de to punkter i et planetets el. komets bane, der har mindst, henh. størst afstand fra Solen (perihelium og aphelium).

'apis, flertal: *ap'sider* (gr.), halvrund ud-bygning, som oftest dækket med halv-kuppel, a er udviklet i hellenistisk-rom. arkitektur, og yndet lige siden. I senantikkiske templer blev gudebildet, i kristne kirker alteret ofte opstillet i en a.

Apsje'ron, halvø med Sovj.s største olie-felt ved Baku i Azerbajdzjan.

'apta, basten af forsk. arter af d. ostind. bælgplante Bauhinia; anv. til tove, fiske-net osv.

ap'te're (lat. *aptare* indrette), *søy*, for-syne skibet med beboelsesrum o. i.

Aptry'gota (a- + gr. *πέρικος* vinge), de opr. vingeløse insekter, omfatter forsk. grupper (sølvkvr, springhaler m. fl.), der næppe er inddyrdes bestægtede.

ap'tychus [-kus] (gr. a- 4- *ψύχε* fold), af 2 plader bestående ammonitål.

Apu'ania (tidl. *Massa e Carrara*), ital. by i Toscana; opstået 1938 ved forening af kommunerne Massa, Carrara og Montignoso (i 1936 tils. 106 000 indb.). Marmor-brud ved Carrara i De Apanske Alper.

Apu'le'jus, *Lucius* (f. ca. 125 e. Kr.), rom. forf. Størstedelen af hans alside for-skab er tabt. Bewaret er *Metamorfoserne*, hvor eventyret *Amor og Psyche* og *Det Gyldne Åsel* (da. 1942).

A'pu'lien, ital. *Puglie*, Italiens sydøstligste landsdel omfattende et 300-700 m h., flodløst kalkplateau, de tilgrænsende stæller langs Adriaterhavet og Tarento-bugten, samt Monte Gargano-halvøen. 19 346 km²; 3 027 000 indb. (1947).

•Aqaba-bugten, [á-ábâ], Det Røde Havs NØ-gren.

aqua Takvæ (lat.), vand. a aro'matica, aromatisk vand til medicin.

aqua'ma'rin [-kv'a-] (lat. *aqua marina* havvand), haygron til lysblå beryl. Ädelsten fra Brasilien, Ceylon og Ural. (III. se tavle Mineraler og Ädelsten).

á **quatre** [a 'katris] (fr.), til fire; á quatre mains [-mæs], firhændig.

Quella [-kvæ-j], vandtætningsmiddel, består af organ., meget fint malede stoffer og bindemidler. Styres på over-fladen af porøse vægge og tilsligter at stoppe poremundingerne.

Quella [ákv'i] (lat: ørn), stjernebildet Ørnen.

Quilla *degli Abruzzi*, fakwladelja'brut. »i», by i landsdelen Abruzzi e Molise; 100 km NØ f. Rom; 55000 indb. (1936). Ødelagt under 2. Verdenskrig (1944).

Quilia's [ákv'y], jod, proselyt fra Pontos, som ca. 130 e. Kr. oversatte G. T. til græsk. Hans overs. er mere ordret og nojagtig end Septuaginta.

Aqui'legia [-kv'i-] (lat. *agua vand + leger* samle), lat. navn for akeleje.

Aquile'a [ákv'i'lia], lille nordital. by 35 km VNV f. Triest. Gri. som koloni 181 f. Kr., havde under Hadrian ca. f. mill. indb.; ødelagt af hunnerne 452. I middelalderen vigtig kirk. centrum (patriarkat 568-1751).

Aquin'o [-kv'i-], ital. by 110 km SØ f. Rom; 3000 indb. (1936). Thomas Aquinas fødtes på et nærliggende slot.

Aqui'ta'nien [-kv'i-j], Gallien ml. Garonne og Pyrenæerne, erobret af Cæsar 56f.Kr., erobret af vestgoterne i 5. årh., af franske 507; oftest reelt uafhængigt under Merovingerne og Karolingerne.

Ar el. A, kern. tegn for argon.

ar (lat. *area* åben plads) (fork: a) = 100 m² - 0,01813 td. land.

ar, bot., tidl. brugt betegn, for støvfang.

ar, med., væv, hvormed et sår el. et sub stanstabt heler, a er først rodlige og tykke, bliver senere hvidlige og skrumpende, a-skrumpninger kan ofte rettes operativt.

'ara (*Ara*), farveprægtige, sydamer. pape-gører; nøgne partier på hovedet, lang hale, de største papegøjer.

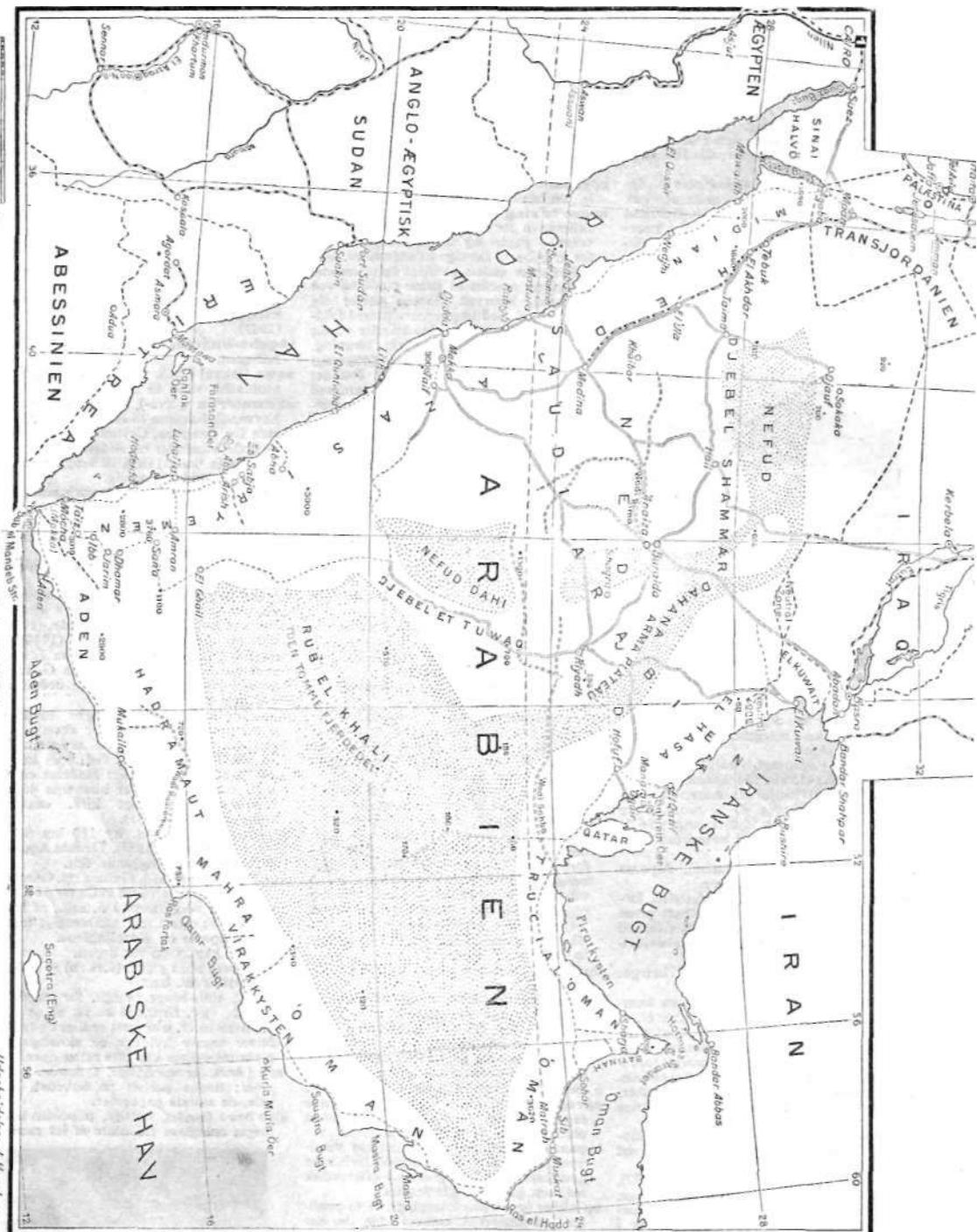
a'ra'bere (hest), hurtige, udholdende og meget energiske rideheste af let race. a

har bl. a. haft stor bet. for dannelsen af den eng. fuldblodshest.

a'ra'bere, hovedfolket i Arabien, tilhører den semitiske race og taler semitisk sprog.

a har altid været et ekspansivt folk. Erobringeskri i 7. årh., hvis hovedfor-

mål var at udbrede islam, førte til arab. vandninger over N-Afr. til Pyrenæerhalvøen, hvorfedt arab. sprog og kultur udbredtes til disse lande (spor efter a findes stadig i Spanien, skont de fordeves derfra i slum. af 15. árh.), ligesom arab. sprog og kultur har påvirket Ø-Afr. ned til Zanzibar og V-Afr. langt ned i Sudan. Lign. påvirkninger mod Ø i Iraq og Iran, svagere i Indien, og ad sovejen til Indonesien. I selve Arab., såvel som i de dele af Afr., hvil. naturforhold ligner Arab.s (Atlaslandene, Sahara, Sudan) er en tve-

deling af befolkn. karakteristisk: bostede agerbrugere med kvægavl i landsbysamfund (oaser), og nomadiserende beduinier med hørde af kameler, får, geder og heste.

araberspring, gymn. smidighedsøvelse, sidelæns vejrmølle.

ara'bien (ital. *arabesco* arabisk), arabisk-muhamed. ornamentmotiver af flettede bånd og bladslyng, indblændedes senere i vester. ornaméntkunst (III. se maareske).

A'rabi'a 'felix (lat: det lykkelige Arabien), gi. betegn. for Yemen.

A'rabi'a Pe'træa (nylat: det stenede Arabien), romernes navn på Transjordanien.

A'rabi'en, arab. *BU'AD AL'ARAB*, den vestligste og torreste af de sydasiatiske halvøer; ca. 3 mill. km², ca. 10 mill. indb. A deles polit. i de uafh. stater Saudi-A og Yemen, de af Storbritannien afh. stater Oman, Kuwait og Bahrein samt det brit. Aden. Største byer: Mekka, Medina, Mocha og Riyadh. - A er i geol. og klimatisk henseende en direkte forts. af Sahara og går mod N jævnt over i de indre dele

af Syrien og Traq. **Aeret** 1000-1300 m h. plateauland, der er højest mod V. og S og som falder mod Iras lavland og kystsletten Hasa ved Den Persiske Bugt. Lang Rødehavskysten ligger en lav, smal kystslette, inden for hvilken Hedjazs, Asirs og Yemens bjerge rejser sig indtil ca. 3000 m. Langs sydkysten ligger Hadhramauts bjerge, og mod Ø indtil 3000 m høje bjerge i Oman. Det indre mod NØ hældende plateau afbrydes i det centrale område af spredte bjerggrupper (bl. a. Djabal Shammar); to store sandørkener ligger henl. mod SØ og N (Rub' al Khali og Nafud). **Klimaet** er hædt om sommeren, men vinde fra N kan bringe frost om vinteren. Regelmæssig nedbør mangler undt. i Yemens og Omans bjerge. Buskstepper og ørkener er vidt udbredt, men i de høje bjerge mod S kan der treffes savanneagtige skove og krat med akacier, tamarisk, johannesbrødræ, figen og kaffe. - **Befolning**en er muhamedesanske arabere; ca. 1 mill. er nomader, resten oase- og byboere. - **Erhverv**. Agerbruget i oaserne foregår med vanding fra brønde, kilder og reservoarer el. langs wader med høj grundvandstand. Der dyrkes hvede, majs, byg, hirse, tobak, dadler, frugttræer o. a. I Yemens og Omans bjerge kan der dyrkes majs, kaffe, vin og indigo. I Oman dyrkes banan og i Hadhramaut kokospalmer. Uden for oaserne holdes får, geder, kameler og heste af nomaderne. Uld og huder er af stor bet. for handelen med oaserne, der til gengæld leverer dadler og korn. - **Historie**. Araberne forblev i oldtiden uafh., delt i talrige beduinstammer og ved kysterne smærige. Under Muhamed sejrede den ny religion islam, og landet sammelades. Hans efterfølger, Kaliferne, erobredre fra 633 store dele af Middelhavsmrådet og Forasien, men rigets tyngdepunkt flyttedes væk fra A, hvor de uafh. stammer snart genopstod. 1517 erobredes A delvis af tyrkerne. - Mange arab-stammer bekæmpede tyrkerne, der fl. gange blev fordrevet fra Mekka. Fra ca. 1750 hævede wahabitterne uafh. stilling i Nedjd, trods ægypt. angreb under Mehemed Ali. Derimod tog Engl. Aden 1839 og gjorde eth. omligg. område t. brit. protektorat, ligesom Engl. blev faktisk ledende i sultanatet Oman. Da Tyrk. 1914 sluttede sig til Tysk. i 1. Verdenskrig, støttede Engl. sherifnen i Mekka, Husain ibn Ali, i oprør 1916; araberne opnør i ørkenen bidrog til Tyrk.s sammenbrud 1918, og skøn araberne skuffedes i håbet om at samle A, Palæstina og Syrien, var Tyrk.s magt i A slut. Husain blev konge af Hedjaz. 1925 led Husain nederlag mod wahabitternes leder Ibn Sa'ud, der derefter bojede Yemen (1934) og skabte en næsten samlet arab. nationalstat, som Engl. trods nogen uvilje søgte forståelse med. (Venskabstraktat 1927). Videre se de enkelte arabiske lande. (Kort se sp. 166-68).

arabiennes [-bjæn] el. **arabias**, ret groft, broget halværred.

arabi'nose, $C_6H_{10}O_5$, kuhlydraz (pentose); fås af arab. gummi og kirsebærgummi ved hydrolyse med fortynede syrer. Findes i urinen ved sæk. pentosuri.

A'rabi Pasha [-Ja]. Ahmed (1838-1911), ægypt. polit. son af en fellah; officer. Søgte at hindre eur. indblanding. Popular som nationalistleder, bekämp. Engl., slæbt 1882, i forvisning på Kypren t. 1901.

'Arabis, *kalkkarse*, slægt af korsblomst-fam. Langskulpede urter med i reglen hvide kronblade. Over 100 arter fra nordl. temp. egne. I Damm. 2 arter vildtvoksende (gåsemad). Fl. arter på stenhøj.

arabiske cifre, de nu overalt anv. tal-tegn 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, som (i anden form) blev opfundet i Indien (for-modentlig i de første årh. e. Kr.) og ved arab.s mellemkomst indført i Eur. (1000-1200).

Arabiske Hav, bugt fra Det. Indiske Ocean mod N ml. Arabien og Forindien. Fra A udgår Rødehavet og Den Persiske Bugt. A er stærkt trafikeret; de største havnebyer er Bombay, Karachi og Aden. De største dybder, ca. 4500 m, ligger m. S.

Arabiske Liga, sammenslutning af de arab. stater Syrien, Libanon, Irak, Transjordan.. Ægypten, oprettet på pan-arab. konference i Cairo marts 1945, kort efter tiltrædt af Saudi-Arabien og Yemen. A søger at skabe fælles politik over for udenforstående magter. Gik maj 1948 i krig mod Israel; svækket ved de ringe militære resultater, Transjordanens særpolyt og Ægyptens forhåb. m. Israel nytår 1949.

arabisk filosofi blomstrede 9.-15. årh. Dens hovedrepr. var al-Kindi (d.ca. 870), al-Farâbi (d. 950), Avicenna (980-1037), Avempace (d. 1138), Abubacer (d. 1185) og Averroes (1126-98). De bygger mest på Aristoteles, som de dog kun havde et unøjagtigt kendskab til, og nyplatonismen, hvis filos. forholdsvis let lod sig forene med muhamedesanismens monoteisme. I naturfilos. byggede de på Hippokrates og Galenos og viderefærdte på adsk. punkter den gr. med. og mat.

arabisk gummi, d. s. s. gummi arabicum, **arabisk kunst**, se islamsk kunst.

arabisk litteratur. Bl. de semit. folks litteraturer er den arab. den største og mest omfattende. Den klassiske Htt. går tilbage til tiden for Muhamed. Digterne besang elskoven og beduinens frie liv el. forhørlelige stammens bedrifter i digte, som overleveredes mundtligt fra slægt til slægt. Med muhamedesanismens opstæn blev Koranen, der ansås for at være Guds egne ord på hans eget sprog, det uovertrufne ide. Grammatikkerne dyrkede det arab. sprog og udarbejdede grammatiske og leksika på grundlag af Koranen og de gi. digte, som stadig holdtes i hævd og sammen med Koranen ansås for norm for korrekt arab. Det sprogl. studium skulle tjene den rette forståelse af Koranen. Derfor indtager sproglige overvejelser en stor plads i de kommentarer, som i stort tal og omfang fulgte efter Koranen. De er præget af de forsk. filologiske og teol. retninger opfattelser. De mest kendte er af Baðawî og Tabari. - Ved siden af filologien interesserede man sig også for alt, hvad der vedrørte profetens liv og islams ældste tid. Derved opstod en hel Htt., som behandlede profetens liv fra fødsel til død. Man indsamlede alle de traditioner, man kunne opspore, om handlinger han havde udført, el. ord, han skulle have udtalt, og man anførte hjemmelsmændene til traditionerne. Værker af den art findes af Ibn Hisharn, Tabari o. a. I jur.-teol. værker drøftedes den troendes pligter og afdorf under alle livets forhold. Også her var Koranen og traditionen hoveds. kilderne, hvoraf man øste.

Da Muhamed selv havde haft forståelse af islams forb. med jødedommen, blev G. T. inddraget som forhåbt. i fremstill. af islams oprindelse. Efterhånden som arabernes mægt voksede og blev til et verdensrige, indgik landenes erobring naturligt i islams historie. De arab. historieskrivere skildrede dog også de undertrykte landes befolkning, deres rel. institutioner m. m. Som regel er fremstillingen rent annalistisk uden forsøg på at finde nogen dybere sammenhæng mel. begivenhederne. En undtagelse herfra er Ibn Khaldun. - Beslægtet med historieskrivere er geograferne. Forl. til de geogr. værker er pos tmes tre, handels - mænd og andre rejsende, som af selv syn kendte de fjerne egne i det arab. rige, ja, endog uden for dette; f. eks. giver al-Biruni indgående skildringer fra Indien. Den folkelige fortællerkunst stod altid højt hos araberne og vandt også indpas i lit. Man samlede fabels, elskovseventy, beretninger om farefulde rejser til lands og vands og om heltebedrifter. Den mest berømte af den slags samlinger er 1001 Nat, som på sin vandring fra Indien til Ægypten stadig har optaget nyt stof og fået ny kolorit.

En del af den arab. Htt. bygger på overs., fra gr. Det gælder især værker inden for mat., astronomi, med. og filos. Menget af den gr. Htt., som var gået tabt i Vesten, blev i middelalderen i Sp. igen ført tilbage til Eur. gnm. overs. fra arab. arabisk matematik. Arabernes indsats i matematikken falder i 7.-11. årh. Med

de gr. værker som udgangspunkt gav de betydningsfulde bidrag især til algebraen og trigonometriens. Gnm. deres mellemkomst blev det ind. talsystem kendt i Eur.

arabisk musik. I a deles oktaaven teoretisk i 17 toner, dog på en sådan måde, at alle grundharmonier i tonearter, der har fra 2 b'er til 5 krydser, er renere end i vort tempererede toltyvesystem. De 17 toner danner grundlaget for 12 forsk. hovedtonearter (skalaer), kaldet makamet. Hver makamet er - Hgesom vor skala - på 7 toner, men er yderligere karakteriseret ved sine bestemte melodiske figurer. Fra de arab. musikinstrumenter stemmer bl. a. **lut**.

arabisk sprog, sproghist. set det ældste af de semit. sprog, skønt de ældste sprogs mindesmærker ikke når længere tilbage

Arabisk skrift.

end ca. 4. årh. e. Kr. Lydbestanden stårursemt. nær, kasusendelser i nominerne er bevaret, ligeledes totals-endelser i no-miner og verb er samtl. fl. modi i verberne, og syntaksen er mere kompliceret end i de øvr. semit. sprog. Ordforrådet er enormt. Skriften består af 28 konsonant-tegn og skrives ligesom **de** vestsemit. sprog fra højre til venstre. De 3 vokaltegn for a, i og u er opfundet senere og sættes kun, hvor det er påkrævet af h. t. mæningen. Før Muhameds tid kendes **a** kun fra indskrifter og de gammelarab. digte. Gnm. Koranen blev Mekkialekten opføjet til norm for hele den klass. arab. Htt. Med islam blev **a** udbredt til mange af de undertrygningne lande, hvor det efterhånden blev både skrift- og talesprog, således endnu i Iraq, Syrien, Palæstina. Ægypten og store dele af N-Afr. Moderne **a** er betydelig simplificeret i forhold til klass. a, både i ordforråd, morfologi og syntaks. (Alfabet, se art. skrift).

ara'b, bin, til den til arabinen svarende alkohol.

Aracaju [-ka'su], hovedstad i staten Sergipe, NØ-Brasilien; ca. 60 000 indb.

Archis [-kis] (gr. *drakos* underjordisk belægplante), d. s. s. jordnød.

archano'idea [-rak-] (*g.Tardchne* edderkop $\neq$ *eidos* udseende) el. *spindelyævshinden*, den mellemste og tyndeste af hjerne- og rygmarvhindrene.

arachnolo'gi [-rak-] (gr. *arachné*; lat. *aranea* edderkop + *-logi*) el. *araneolo'gi*, den gren af zoologien, der beskæftiger sig med edderkopper o. a. spindlere.

A'râd, rumænsk by v. floden Mures ved randen af Den Ungarske Slette. 76 000 indb. (1939). Jernbaneknudepunkt. - Ungarsk til 1920.

Ara'fa(t), bjerg 0 f. Mekka, som de muhamedesanske piligrimme besøger under valfarten.

Arafat-søen [ars'fjaura], hav ml. Austr., Ny Guinea og Soendaørne.

Ara'go, *Dominique Franco is* (1786-1853), fr. fysiker. Målte lysbrydningen i luftarter og opdagede polarisationsplanets drejning.

Ara'go, Etienne (1802-92), fr. forf. og politiker; broder til D. F. A. Blev ved februarrevolutionen 1848 direktør for Paris' postvæsen, 1879 til Luxembourg museum; skrev digte, lvtspil og melodramer.

Ara'go, Jacques (1799-1855), fr. forfatter og eventyrer; broder til D. F. A. Udg. fl. kendte rejsekildringer, endv. digte, væudeviller og romaner.

Aragon [-gan], 192 km l. biflod til Ebro; har givet navn til landskabet Aragonien. **Aragon** [-g5], Louis (f. 1897), fr. forf. opr. knyttet til surrealismen; har senere

skrevet socialist. romaner som *Les Cloches de Bâle* (1934); under 2. Verdenskrig en af Frankrs store modstandsdigtere.

Arago'nien, sp. *Aragon*, landsdel i N-Spanien (provinserne Huesca, Teruel og Zaragoza); 47 614 km²; 1 059 000 indb. (1940). Omfatter mod N Centralpyrenæernes S-skråning, i midten Den Aragoneske Slette omkr. Ebro og mod S en del af De Iberiske Bjerge. Sletten er et steppeland, ret godt opdyrkmet med byg og hvede, ved storstilet overrissling tilm. fårig majs, grønsager og sukkerroer. *Historie*. A. der i 8. årh. var under maurisk herredømme, blev konquereret 1035. Under krigs trængtes maurerne stadig længere mod S; Zaragoza erobredes 1118 og blev rigets hovedstad. A forenedes 1162 med Cataloniaen, 1479 med Castilien. A havde Eur.s ældste konstitutionelle monarki (fra 1287), som bevaredes indtil 1720.

arag'o'ni't (først fundet i Aragonien), *CaCO₃*, farveløst rombisk mineral m. glasglans, a-krystaller findes i ler og på malmgange, a-sættes endv. af varme kilder (øofit, ærtesten), og mange dyreskaller består af a.

Araguaia, Rio E'-gwa'-i, 2600 kml. biflod til Rio Tocantins, Brasilien; danner grænsen mel. staterne Goiás og Mato Grosso Pará.

Arakan Yoma [ars'kân 'joums], indtil 3170 m. h. bjergkæde i SV-Burma.

Araki, Sadao (f. 1877), jap. general. Ivrig f. jap. ekspansion, krigsmrin. 1931-33, bidrog t. angreb mod Manchuriet og brud m. Folkeforbundet. 1948 dømt til livsvarigt fengsel som krigsforbryder.

A'ralla, slægt af vedbendfam., 25 arter. A spinosa fra N-Amer. med indtl 3 m h. stamme og store sammensatte blade er prydplante på friland, må dog tildekkes om vinteren. Den i stue dyrkede A (m. håndlappede blade) kaldes nu **for** fatsia.

A'ral-søen el. *Aral-havet*, saltsø i Kazahstan, Sovjet.; 63 270 km²; største dybde 62 m; saltholdighed 10 %. Tilløb: 3170 m. h. bjergkæde i Rájputána, Indien.

Ara'vali (eng. *fr'a-vali*), indtil 1721 ro h. bjergkæde i Rájputána, Indien.

'Ar'e, ital. navn på den jugoslav. O Rab.

Arbejderbladet. Det no. arbejderpartis hovedorgan, grl. i Oslo 1884, hed først »Vort Arbejde«, dernest »Soc.-Dem.«, fra 1923 A. forbudt 1940-45. Oplag 1949: 59 600.

Arbejdernes faglige landsorganisation (fork. AFL), de no. fagforeningers centralorganisation, stiftet 1899. Ca. 400 000 medl.

Arbeiderparti, Det norske, grl. 1887, fra 1889 m. soc.dem. program. Mod unionen, opr. republikansk; for kontrol m. fremmede kapital. 1891 valget 1892 eftm. frem i Stortinget; under 1. Verdenskrig sejrede yderliggående fløj, 1919 tilsluttet 3. Internationale, hvorefter soc.dem. fløj udtrådte 1921; 1923 forlod flertallet af a 3. Internationale, og 1927 sammensluttet grupperne, undt. lille kommunistiske fløj. Sterkt frem v. valg 1927; ved magten et par uger 1928 (min. Hornsrud); varigt fra 1935; førte krisepolitik i delvis samarb. m. Bondepartiet. Efter min. Nygaardssoldt 1935-45, afgået efter befrielsen, havde a under Gerhardsen ledelsen i samlingsreg.; fik v. valg okt. 1945 40 % af stemmerne og m. 76 mandater absolut flertal i Stortinget; derpå ren arbejdergr. under Gerhardsen.

Arbejde, 1) Jys. produktet af kraft og vej. Måles i kilogrammeter (kgm), erg el. joule; - 2) elektro., produktet af EMK, strømstyrke og tid. Enhed: Joule-Wattsekund. Praktisk enhed: Wh el. kWh; - 3) *nationaløkon.*, anv. af menneskelig muskel- og nervekraft med det bevidste formål dir. el. indir. at tilfredsstille et behov; - 4) psykisk el. *andeligt* a er en bevidsthedsproces, der kræver anstrengelse og hvorved et bestemt resultat tilsliggtes, f. eks. løsnings af en mat. opgave, indlæring af et hukommelsesstof el. udformning af en kunstnerisk idé.

Arbejde Adler, Landsforeningen, grl. i Herning 1910 og i Kbh. 1911 til fremmen af hjælp for arbejdsløse, især omvandrende, ikke ved almisse, men ved arbejde».

Arbejderbeskyttelse, erhvervs- og sociopolit. foranstaltn. til forebyggelse af ska-

der på arbejdernes legeme og helbred og til befordring af deres sundhed. - Industriskapitalismens genn. brud medførte fra slutn. af 18. årh. stark forringelse af den arbejdende befolkningens kår med forlænget arbejdstid (til 14, 16 evt. 18 timer dag!), udstrakt kvindel- og børnearbejde, voksende antal bedriftsulykker m. m. Efter langvarig modstand fra arbejdsgiverne gennemførtes, først i Engl. ved love af 1819 og 1833, senere i andre industriale, en lovgivn. om a. i beg. oftest kun omf. børn, unge mennesker og kvinder - evt. voksne mandl. arbejdere i særlig farlige brancher. I nutiden er lovgivn. om a meget omfattende i de vesteurop. lande, Australien, Sovjet. m. fl. og omfatter foruden beskyttelse mod lejeml., andel, og økon. farens også positivt sundhedsbefordrende foranstaltn. - I Danmark, indledtes a-lovgivn. 1873. Den vigtigste nuged, lov er fabrikloven 1913, ændret og suppleret v. senere love. Staten fører genn. arbejdsg. og fabrik tilsynet kontrol med lovens overholdeelse; det sted. tilsyn føres af kommunale maskinsynsmænd (landbrug samt mindre farl. bedrifter uden for dette) el. fabrikspatrør (andre bedrifter og anlæg). Fabrikloven indeh., dels generelle regler om arbejdsgiveres (samt maskinleverandørers m. fl.) pligt til at beskytte arb. mod sygdom og ulykkesfare, deft. spec. regler (for alle erhverv) til beskyttelse af kvinder (etter barsel samtid ved farligt arbejde), unge mennesker (højst 8 timers arbejdsdag) og industr. hjemmearbejdere. Endv. findes best. om a i love om bagerier, døgn driftsvirksomheder, dampkedler, forbud mod overarbejde, ferie med løn m. v. samt i folkehospitalskloven (sygekaseregler) og tilsyngeskloven.

arbejderbevægelse, sammenfattende betegn. f. arbejderklassens organisatoriske udtryksformer: fagforeninger, polit. arbejderpartier og arbejderkooperation.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, Kbh., grl. 1909. Rummer bøger, småtryk, tidskrifter, avisser, billeder og arkivialer vedr. arbejderbevægelsens historie i Danmark; offentl. specialbibli.

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, grl. 1936 af Det Kooperative Fællesforsbund og De Samv. Fagforbund for udadtil, også over for statsmagten, at varetage arbejderklassens øk.-n. interesser.

Arbejderbladet, 1) da. blad 1910-41; fra 1922 organ for Danmarks Kommunistiske Parti, til 1934 ugeblad, siden dagblad. Forbundt 1941 i henh. t. kommunistloven. Afloss (1945 af Land og Folk); 2) no. dagblad. Arbejderbladet.

arbejderen er sin løn værd, ord af Jesus, Luk. 10. 7.

arbejder for sikring, forsikr. former, der sikrer lønarbejderne imod de økon. følger af arbejdsforholdsdelens usikkerhed; i nutiden ulykkes- og arbejdsløshedsforsikring.

arbejderhøjskoler, folkehøjskoler for arbejdere. Den første da. a grl. i Esbjerg 1910, bl.a. med Julius Bombolt og Poul Hansen (f. 1897) som forstandere. 1929 købte Arbejdernes Oplysningsforsbund Roskilde højskole og gjorde den under Hj. Gammegaard (f. 1880) ledelse til en a. Der læges i a vægt på sociale og økon. emner og nutids-spørgsmål, der behandles genn. foredrag, diskussioner og studiekredse.

Arbejder Idrætsförbund, Dansk (fork. DA IF), grl. 1929, særlig afd. under DIF. 1948: 18 000 medl.

Arbejdernes Andels-Boligforening (fork. AAB), 1) socialt boligselskab grl. 1912 af repræs. for kbh. byggefag og brugsforeninger som andelsforening m. begrænset ansvar. Pr. 1. 1. 1948 har A opf. i alt 5875 lejligh. i hovedstadsområdet; 2) tilsvart. boligselskaber i en rk. provins- og stationsbyer; størt er A, Arhus (grl. 1919; pr. 1. 1. 1948 opf. 1657 lejligh.).

Arbejdernes Bicycle Club (fork. ABC) [basisklub] (eng. bicycle cykel), stiftet 1894; 85 aktive medl. (1948).

Arbejdernes Idrætsklub af 1895 (fork. AIK), en af Danmarks førende atletikklubber. 1948: 325 medl.

Ara'pa'ho b'rashp'oh:, præriefolk med algonkin-sprog i staterne Colorado og Wyoming, USA.

Arbejdernes Kooperative Byggeførelse A/S, socialt boligselskab, gr. 1913 af soc.dem. kooperative virksomheder i Kbh. Har pr. 1. 1. 1948 opført 4302 lejlighh. (i Kbh.).

Arbejdernes Landsbank A/S, grl. 1919 af fagl. og kooperative foreninger, som finansieringstitut for arbejderbevægelsens organisationer; driver desuden bankvirksomhed udadtil. Aktiekap. 1947 8 mill. kr.

Arbejdernes Læseselskab, folkeoplysende forening i Kbh (grl. 1879).

Arbejdernes Oplysningsforbund (fork. AOF), stiftet 1924 på Brønsnes' og Staunins initiativ som fællesorganisering for alle de store arbejderorganisationers oplysende virksomhed. Disse bidrager økon. og staten yder tilskud. A virker ved foredrag, körere kurser, museumsbesøg og studiekredse.

Arbejdernes Samariter-Forbund, grl. 1933, uddanner samariter, spec. fabriks-samariter, der yder førstehjælp på arbejdsplasser. Udlåner vandresenge (6-700) med spædbørnsudstyr til ubemidlede el. enligtstillede mødre. A organiserer samaritervagt på sportspladser, bade-strande og ved folkekoder, opretter ferie-hjem for mødre med småbørn, for svagbørnklasser samt hjem for tilskadekomne arbejdere. Omfatter 9 kredse m. 163 afd., alt 16 000 medl. (1948).

arbejderpartiet, da. for 1) Det norske arbeiderparti, 2) Labour Party.

arbejderråd el. *sovjetter*, revolutionære magtorganer, især opstået - oftest spontant - under revolutionerne efter 1. Verdenskrig i Rusk, Tysk., Østr. og Ungarn og i Kina efter 1928. A bygger i første række på arbejderne i de enkelte virksomheder (uanset parti- el. fagforenings-medlemskab) og opträder som regel ved siden af tilsv. soldaterråd. Organisatorisk er afgrænsn. ml. afd. bestyrsråd flydende.

arbejdssafstand el. *rydelse synsvide*, den nærmeste afstand, hvori et normalt øje kan iagttaage en genstand i længere tid uden at trættes. Regnes sæd. til 25 cm.

arbejdsgålsenstald, kommunal anstalt m.

forsørgerne afd. og sygetuer, hvor kom-munalbestyrelsen kan indsætte alimen-tanter, forsømmelige forsørger, subsi-stensløse o. l.

arbejdsanvisning, medvirken ved at tilvejlebringre forb. ml. arbejdssøgende og arbejdsgivere. I 19. årh. opstod privat a. til dels spekulationsmæssig. Senere optog fagforeningene a. for deres medl., og i den nyeste tid er oprettet statsstøttede, offentl. a-kontorer, i Danm. fra 1913. If. lov af 1937 om a. m. ledes hvert kontor af en bestyrelse af arb. og arb. givere med en formand uden for parterne; a. skal være velfagsfri, upartisk og omfatter al slags arbejde; kontorerne sor-terer under Arbejdssdirektoratet. I be-grænset omfang er desuden private, of-fentl. kontrollerede a-kontorer tilladt.

arbejdsanvisning, dansk-ty sk. Efter besættelsen af Danm. 1940 krevede tyskerne da. arbejdskraft til Tysk. som forudsæt. for kulleverancer til Danm. Fra maj 1940 oprettedes ty. a-kontorer; fra da. side tilfødes antaget af 6000, senere effth. forhøjet til 30 000 arbejdere, forudsat at antaget var frivillig. I alt var godt 110 000 da. arbejdere i Tysk., dog ikke over 30 000 adgang; ved kapitulationen var kun et par tusind i Tysk. For ikke at øge den alt for store pengerigelighed i Danm. søgte da. myn-digheder at hindre forsendelse af over-skudsfortjeneste ud over rimelige græn-ser til Danm., men modvirkedes af tys-kerne ved forudsæt-betalinger til de på-rørende i strid m. aftalerne.

arbejdshørs, *ft.bourse duratravail*, i Frankr. og Belgien fra slutn. af 19. årh. fagfor-eningers fælles lokale organ, som driver arbejdsvansering, yder understøttelsestil medl., leder strejker og driver oplysnings-virksomhed.

Arbejdbsørsen, institution, oprettet 1933 af foreningen Dansk Arbejde, for at til-vejlebringe kontakt mel. patentudtagtere m. m. og fabrikanter; fungerer som bytte-central m. h. t. råmaterialer osv.

arbejdsdeling, *DbioL*, betegner inden for et samfund el. flercellel individ, at særlige individer el. organer el. celler væretager forsk. opgaver; - 2) *socialokon.*, opde-ling af arbejde ml. led el. personer. Hovedformerne i nutiden: a) internat, a, b) opdeling af samfundsproduktionen ml. erhverv (landbrug, industri osv.), c) op-del, af hvil erhvervsgren i specialbedrif-ter, d) udspærring af prod. inden for hver bedrift i enkeltpresser (teknisk a).

- a, som er forudsæt. for varebytte, er stadig vokset gnm. tiden, især i forb. m. byernes opvekst og industriens gennem-brud. Gnm. tidsbeparelser og mere ef-fektiv udnyttelse af produktionsmidler har a været en hovedbetegelse for den nyere tids veldige prod. fo. føge Ise. For den enkelte arbejder kan vidt dreven a. især i stærkt rationaliseret privatbedrift - indebare vas. fys. og psyk. ulemper. **arbejdsdag's gram**, grafisk fremstilling af et arbejdsforløb, som oplyser om det samlede arbejdes varighed og angiver tidspunkter for den enkelte afsnits udførelse, evt. også materialmaengder, arbejderantal el. kraftforbrug, a. kan være en rapport om et udført arbejde el. en for-udberegning af et arbejde, der skal ud-føres.

Arbejdssdirektoratet, oprettet 1921, admin. under ledelse af arbejdssdirektøren statens tilsyn m. arbejdsanvisn. og arbejdssøhedsforskr. Sorterer under Ar-bejdsmstn.

arbejdssfordeling, nedsettelse af arbejdstidene som foranstaltn. mod arbejds-løshed. Anv. under 2. Verdenskrig i Danm.; som delvis kompensation for løn-tabet modtog arbejderne en a-godtgørelse, opr. tilvejlebragt gnm. særl. lønskat. **Arbejdssfront**, Tysk, nationalsocialistisk organisation af arbejdsgivere og arbej-dere til regulering af deres indbyrdes for-hold og forsikring af arbejderne. Oprettet 1933. Skulle træde i st. f. de oploste fagforeninger, sikre mod modstand fra arbejderne. Leder: Robert Ley.

arbejdsgiver, besidder af produktions-midler (driftsæller), som køber og anv. fremmed arb.kraft i sin erhvervsvirksom-hed.

arbejdsgiverforening, sammenslutt. af arbejdsgivere til varetagelse af deres interesser over for arbejderne, a. opstod i slutn. af 19. årh. som modvægt mod de da udviklede fagforeninger. Sammenslutt. af a. fra enkelte fag el. områder til lands-organisationer skete gennemgående sent i Danm. dog allerede 1898 (s. à. om De Samv. Fagforb.); de første a. var dannet 1885. Foruden opgaver i forb. med arbejdssforhældene, især afslutn. af kollek-tive overensk. med fagforeningene el. -forbund, samt under arbejdskonflikter, har a. mange steder fået andre opgaver, i Danm. således ved den lovlige ulykkesforskrift. for arbejdere samt ved arbejdsgivernes repræs. i lovgivn. udvalg o. l. Dansk A. som har stærkt centraliseret myndighed, havde 1. 1. 1948 22 608 medl., fordelt på 247 foreninger og 306 enkeltvirksomheder, der tils. be-sæftigede ca. 290 000 arb.

arbejdshastighed el. *effekt*, arbejde pr. sek. Måles i kgm/sec, erg/sec, hestekraft el. Watt.

arbejdshjشم, institution bestemt til logi og evt. forplejning mod arbejde - helt el. delvis - for rejsende arbejdssøgende og hjemløse. I Kbh. 4 a m. 100 plads'er.

arbejdshus (indf. v. straffeloven af 1930) anv. over for forbrydere, der f. eks. f. gentagen berigelsesforbrydelse, betleri, løsgænger o. a. har gjort sig skyldig til fængselsstraf. Anbringelses tiden er fra 1 til 5 år, og afgørelse om evt. løsladelse træffes af fængselsnævnet. a. anv. især, hvor forbryderen er udslag af hang til lediggang og uordnet levevis, og sikker-hedsforvaring ikke skønnes påkrevet. Statens a. for mænd findes på Sønder Omme.

arbejdshygienje, d. s. s. erhvervshyg-iene.

arbejdskoloni, privat institution, der i velgørende øjemed søger at venne arbejdssky arbejdssøre til regelm. arbejde

og rolig livsførelse, a. skal være knyttet til et isoleret beligg. landbrug og være forsynet med værksteder; det kan god-kendes af Socialmin. og evt. f. statsstøtte.

arbejdskonflikt, stridighed ml. arbejdere og arbejdsgivere om vilkårene for arbejdssforholdet. Arbejdernes våben var opr. strejke, sabotage, boykott m. m., arbejdsgivernes lockout samt statsmagtenes magtmidler. Efter at begge parter havde dannet landsomfattende hoved-organisationer (i Norden omkr. 1900), samledes a. især om afslutn. af kollek-tive arbejdsoverenskomster; de udstikkes fra den egl. polit. kamp, og der udvik-leses efterh. en arbejdssret m. regler om behandl., af a. Således skelnes ml. rets-konflikter og interessekonfl., og der ud-formedes regler for mægling og voldgift til undgåelse af strejker og lockout. i Danm. bl. a. ved septemberforliget 1899, ved »Norm for Regler for Behandl. af Faglig Strid« 1908 (udbygget 1936), lo-ven 1910 om den faste voldgiftsret, senest ændret 1939, og om mægling (for-ligsmandsloven), senest ændret 1945. Desuden har i de senere år bl. a. i Danm. statsmagten grebet ind i større konflikter ved at øphøje og forkastet mæglingsfor-slag til løv.

arbejdskontrakt, aftale om et arbejdss-forhold, a. omfatter arbejdslejekontr., der forpligter til best. arbejdssydeler, og værksejekontr., der forpligter til et best. arbejdsresultat. I en række lande findes spec. lovgivn. om a. alm., i Danm. kun på særl. områder, a. har i nutiden oftest form af kollektive arbejdsoverenskomster.

arbejdskort, 1942-45 legitimation i Danm. for alle lønmodtagere over 18 år (undt. tjenestemand m. fl.) ved evt. modt. af offentl. understøttelse, især arbejdsløshedsunderst. a. skal a. afgives til og opbevares af arb.giveret indtil be-sæftigelsens ophør, hvorefter det skulle ombyttes med et nyt (blankt).

arbejdslæjr, strafform, anv. især over for polit. fanger, der under stregt opsyn besæftiges ved hårdt, legemligt arb. (vej-, mine-, stenbrudsarb. m. v.). Idøm-mes ofte på ubest. tid el. livstid, a. findes F. eks. i Sovj., hvor ophold i en regnes for mindre straf end fængsel, og i Tysk., hvor nazisterne tvang modstandere og jøder til at arbejde sig til døde i a. medens a. efter kapitulationen 1945 af de Allierede anv. over for ty. krigsforbrydere. **arbejdslinie**, en kurve, der viser sammen-hængen mel. spændinger og formændrin-ger i et legeme, der deformeres. Efter på-virkningens art skelnes ml. træk-, tryk- og bejnings-a. Sejge stoffer har en lang, sprøde en kort a.

arbejdsløn, betaling for arbejdskraft, særl. driftsæller betaling til lønarbej-dere; i videre forstand også indtægt af arb. for egen regning, a. er den vigtigste indtægtskilde, idet størtedelen af be-folkn. skaffer sig indkommet ved at arbejde for personer, der råder over pro-ductionsmidler, a. beregnes enten efter arbejdstiden (timelon, ugelon osv.) el. efter det udførte arbejde (akkordlon). Den fastsættes i moderne kapitalist. samf. i alm. gnm. kollektive overens-komster ml. arbejder- og arbejdsgiver-or-organisationer; i 20. årh. dog ofte under statsindgreb. Man skelner ml. normalløn-princippet, hvor overens. fastsætter en bestemt løn ens for alle, og minimalløn-princippet, hvor den alene fastlægger undergrænsen for a. Under og efter 1. og 2. Verdenskrig har a. været regulert efter pristal for gnm. stign. i pengelon (nomi-nalløn) at modvirke det fald i realløn, som prisniveauets stigning betød.

arbejdsløshed, lønmodtageres ikke-be-sæftigelse p. gr. af svigtende efterspørg-sel efter arbejdskraft. Ud over en vis minimal skifte-a. (frikonts-a) skelner man ml. 1) *sæson-a*, vekslende m. års-tiderne og især bestemt af klimaet, 2) *konjunktur-a*, 3) *rationalisering*-A, fremkaldt v. indførelse af arbejdssbesparende maskiner el. prod.metoder og 4) *struktur-a*, hvor en masse-a bliver kro-nisk, a. som samfundsproblem er opstået med den kapitalistiske prod.form og var-

Acacia

*

Achilleus

Acacia [a'kasia] (lat. fra gr.), trop. træer af mimosefamilien. Bladene døfabeltfine nede; hos visse arter udvikles dog kun bladstilkene, der så bliver bladagtige (flyvoldier). 500 arter, især afr. og austr. Asenegal o. a. lev. gummibärarabicum, andre giver garves tofter og tømmer.

Acaciagren med de tatte blomsterhoveder og de langtage hænge.

Académie Des Beaux-Arts [-mi de bo: 'za:r] (fr. de skønne kunstners akademii), fr. kunstakademii. Gr. i Paris ved sammenlægning af »Acad. de la Sculpture et de la Peinture«, grl. af Mazarin 1648, og »Acad. d'Archi. tere ure«, grl. 1671 af Colbert. Fra 1795 under Institut de France.

Académie Française [-'mi'fræ:sæiz], fr. kulturinstitut, grl. 1635 af Richelieu. Skal være over det fr. sprogs renhed, især ved at udg. en stor ordbog; har 40 medl. (»de 40 udodelige«), valgt ml. berømte forf. og sprogmænd. A hører til Institut de France.

A'canthus [-tus] (gr. dkantha torn), planteslægt fra Middelhavslandene m. mere el. mindre indskærne, tonet-takkede blade. Ofte haveplanter.

Acanthus, karakteristisk bladornamentik, skabt for 400 f. Kr. af grækerne, aldrig helt naturalistisk, men måske alligevel inspireret af middelhavsplanten A. Senere anv. i skiftende udformning, i omtr. alle eur. stilarten indtil nutiden (ill. se også korinthisk stil).

a cap'pella (ital.: i kapelstil), mus., flerstemmig sang uden instrumentalleadsægelse.

a capriccio [ka'pritjo] (ital.), mus., efter behag.

accelerando [atjele'rando], (ital.), mus., med tiltagende hurtighed.

acceleration [-ks-] (lat. celor hurtig), hastighedsforandring pr. sec ved et legemes bevægelse under påvirkning af kræfter. a er proportional med kraften.

accent [fr. af ad + lat. cantus sang] [æk'sənt], 1) det for hvert sprog og hver dialekts karakteristiske tonefald. - 2) [ak'sænt], også stavet akcent, fremhævelse af en bestemt stavelse i et ord, enten, som f. eks. på da, ved forhøjet luftpres og tydeligere artikulation (trykkacent), el. ved forandring i tone-højden (musikalsk akcent), el. ved begge dele, som f. eks. på sv. - 3) [ak'sænt], akcenttegn. spec. (akut, fr. accent aigu [ak'sate gy]), (gravis, fr. agrave [gra:v]), (circumflexs, fr. a circonflexe [sirkfiks]), - 4) [ak'sænt], mus., tegnet> krevet en dynamisk fremhævelse af en tone.

accept [æk'sæpt] (lat. accipio modtagelse), 1) antagende svar på tilbuddet; 2) trassatens navnem着眼 på en trasseret veksels forside, hvorfed han forpligter sig til at betale vekslen; accept'ant': den, der accepterer en trasserten veksel.

accept'a'bel [-ks-] (lat. accipere mod tagte), hvad den kan godkendes; accept'e're, godkende, gå ind på.

accession [-ks-] (lat.), tilkomst, tilvekst. I folkeretten 1) naturlig tilvekst til en stats landområde, f. eks. ved dannelse af en ny ø; 2) en stats tiltræden af en traktat mel. andre magter (kaldes også adhæsion).

accessionskatalog, fortegn over et bibl. tilvekst. I Danm. også stiller på den af Det Kgl. Bibl. alrigt udg. fortegn, over udenlandsk lin., anskaffet af statens offentl. biblioteker.

accessit [-k's-] (lat. (han) har nærmest sig (målet); 2. premie) for en prisafhandling. access'so'risk [-ks-] (lat. accedere komme til), som følger med el. hører med til ho-

vedsagen; bi-, tillægs-; a kaldes f. eks. mineraler, der kun forekommer i små mængder i en bjergart.

acci'den-i's [-ks-] (lat. accidens noget tilfældigt), en uønskelig, tilfældig (ikke-nødwendig) egenskab ved en genstand. Modsat essens.

accidenser, indtægter for lejlighedsvisse kirk. handlinger.

accidenstryk, i bogtryk alt arbejde, som ikke kan henføres under avis- og bogssats, f. eks. kort, brevpapir, reklametryksager m. m.

acciden'ta'lia [-ks] (lat.: tilfældige ting), i jur. sprog sådanne bestemmelser i en kontrakt, som ikke udgør nogen nødvendig el. naturlig bestanddel af kontrakten.

accise [ak'si:sa] (fr.), afgift som fandtes i Damm, fra slutn. af middelalderen i form af såvel told som indenrigsk afgift på øl, vin o. a. forbrugsvare, senere som hafnegræv, ved sovært indførsel; afskaffet i slutn. af 19. årh.

accouche'ment [ak'u'ma] (fr.), fødsels hjælp.

accouchør [aku'ʃør] (fr.), fødselshjælper. Accra [ak'rɑ:], hovedstad og havneby i Guldystkolen (brit.); 75 000 indb. (1940). Udforer kakao.

Accrington [æk'rɪng'tan], by i Engl. NNV. f. Manchester, 39 000 indb. (1947). Jernbaneknudpunkt. Maskin-, bomsulds- og kemikalieindustri.

Aceticon [ased'i'ko:n], acetyldehydokodenin, syntetisk, hostestillende lægemidtel.

Acer [-s- bot.], lat. navn for slægten løn. ace'ta'li[-s-] (acetum — aldehyd), kem. forb. dannet af et molekyle aldehyd og 2 molekyler alkohol under fraspaltning af et molekyle vand. En halvcetal er en tilsvarende forb., hvori det ene alkoholmolekyle er erstattet af et molekyle vand. a'ce'taledehyd [-s-], CH₃CHO, flygtig væske, kp. 21°, det til etylalkohol svarende aldehyd. Dannes i ringe mængde ved alkohol geringen, hvor udgør et mellemled ved alkoholdannelsen.

aceta'mi'd [-s-] (acetum — amid), eddikesyrens amid.

a'ce'tani'i'd [-s-] (acetum — anilid), eddikesyrens anilid, CH₃CO-NHC₆H₅, går i håndelen som feberstillinge middel under navnet antifebris.

ace'ta't [-s-] (lat: acetum eddike), salt at eddikesyre.

acetatis'ke, kunstsilke, der består af celluloseacetat, der efter en hydrolyseprocess oplosses i acetone og tørspindles. d. v. s. massen føres genn. en bruse med relativt store abninger ned i en cylinder mod en varm luftstrom, hvorved acetonen fordamper, a ligner silke og kan farves m. spec. farvestoffer.

a'ce'teddisy're [-s-], CH₃COCH₂COOH, opraderer i suksersygepatienters urin. a selv er ret ubestandig i modsætning til estere af den. Ætylesteren har stor bet. i den kem. industri.

a'ce'tkarbromal [-s-] (acetum + carbomal), syntetisk bromholdigt sovnemiddel.

acet'o'me'ter [-s-] (acetum — meter), apparat til bestemmelser af eddikesyre i eddike.

ace'to'nibrandrør [-s-], d. s. s. langtidsbrandrør.

ace'tone [-s-] (acetum + keton), CH₃COCH₃, farvelos, flygtig, brandbar væske, kp. 56,6°, kan blandes med vand. Fremstilles på fors. mader, bl. a. ved gæring, teknisk ved katalytisk spaltning af eddikesyre el. af propylen over isopropylalkohol, a anv. især som oplosningsmiddel f. eks. for lakker og harpikser, samt for acetyleten.

acet'onu'ri [-s-] (acetone + uri), forøget forekomst af acetone i urinen; skydes en mangelfuld nedbrydning af fedstofstofferne i organismen (sukkersyge) og udskillelse af disse delvis nedbrudte stoffer (acetone, diacetsyre).

a'et o'na'miske brækninger [ase:-], stofskiftellose høje børn, præget af perioder med svære vedhørdelige opskæftninger, under hvilke der udskilles store mængder acetone og diacetsyre,

acetum [-'se:-] (lat.), eddike.

ace'ty'l [-s] (af *acetum*), radikalet CH*CO- (fra eddikesyre CH*COOH).

acetyle'cellulo'se, d. s. s. celluloseacetat. acetyle'ne [-s-], C₂H₂, farvelos luftart, i ren tilstand lugtfri, men i alm. har a på gr. af forureninger en ilde lugt. Fremstilles ved indvirkning af vand på kalciumkarbid.

a er eksplosiv, især i komprimered tilstand lugtfri, men i alm. har a på gr. af forbrenninger en ilde lugt. Fremstilles ved indvirkning af vand på kalciumkarbid; er eksplosiv, især i komprimered tilstand, hvorfor den, når den opbevares på bombe under tryk, er oplost i acetone, der er opsuget på kiselglas. Anv. især til autogensejning, samt i visse tilf. til belysning, hvor stor lyslykke skal opnås på isolerede steder (fyrt, lysbøje m. m.).

acetylene'rl. al ky'ner, afalitische kulbrinter af formlen Cn Hn-. Indeholder en tredobbel binding. Den simpleste af a er acetylen: CH^A Q₃ HC=CH.

acetyle'ngasværker består af en generator, en lukket beholder, hvori acetylen fremstilles ved at dosere kalciumkarbid i vand el. vand til kalciumkarbid; i større anlæg til fremst. af acetylendisøgsas foretindes og renses anlæg, en gasbeholder, samt kompressor til påfyldning af stålflasker (indeholdende en porøs masse og acetone som oplosningsmiddel for acetylenet).

acetylene'ring I-s], kem. proces, ved hvilken acetigrupper indføres i stoffers molekyler, a foretages alm. ved behandling med acetylklorid CH₃COCl el. med eddikesyreenhydrid.

acetylklorid [-s-], CH₃COCl, eddikesyrens klorid. Anv. til acetyleringer.

acetylko'li'i [-s] (acetyl + gr. chol' galde), fysiol. vigtigt stof, der bl. a. stimulerer musclecellerne til kontraktion. a frigøres ved nerværderne i det parasympatiske nervesystem ved irritation af nerverne.

acetyl'salicylsyre, C₆H₅(COOH)-O-CO-CH₃, den aktive bestanddel i forsk. smerte- og feberstillende midler såsom Aspirin, Albyl, Magnyl m. fl.

Ach [a'], Narziss (f. 1871), ty. psykolog af würburgerskolen. Indførte begrebet: determinerende tendens.

Achad Ha'am (hebr.: en affolket), pseudonym for Asher Ginsberg (1856-1927), jød. forf. skrev på hebr.; ivrig forkæmper for kulturstilismen. Hans samlede afhandl. udkom under titlen Al Parashah Derachim (På Silkevejen) (1895). Achai'a [afçaj], gr. prov. på N-Peloponnes; 2956 km²; 213 000 indb. (1938). Hovedstad: Pátrai.

Achedo's [as're:bos], 1) (gr. folkesprog Aspropotamos) næststørste flod i Grækenland; fra Pindos til Det Ioniske Hav; 223 km l.; 2) [a'ksloos], i gr. rel. en flodgud, personifikation af 1'; fremstillet som et fantasiesmed med tyrefrop og menneskehoved med tyrehorn.

Achen J'a'kan], Georg (1860-1912), da. maler; især portrætmaler. På kunstmus. portræt af Kunstnerenes Moder (1890).

Achenbach [af'snbaf], Andreas (1815-1910), ty. maler. Virksom i Düsseldorf. Marine- og kystbilleder. Broderen Oswald A (1827-1905) har malet ital. landskaber.

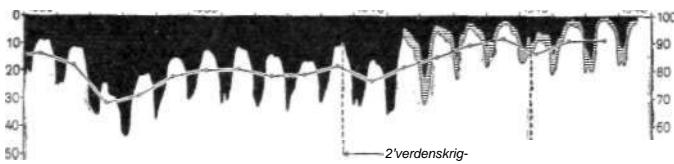
Acher'nar [-k-], stjernen o. i Eridanus. Acheron ['øke-] (gr. A'cherón), flod i Epirus (Grækenl.). Igr. mytol. den flod i Underverdenen, hvorfed Charon ferger de døde.

Acheson l'ät'Sissn], Dean Gooperham (f. 1893), USA-diplomat. Sagforer; Demokrat, knyttet til reg. 1933 og fra 1939, gik ind f. hjælp til Eng., viceudenrigsmin. febr. 1941-maj 1947, jan. 1949 udenrigsmin. efter Marshall.

Acheuleen [aføl'e:øj], kultur i ældre stenalder; opkaldt efter fundstedet for fl. bopladsen Saint-Acheul, depart. Somme, Fr. A tilhører slutn. af næstsidste mellemistid og 3. is tid s periode.

à cheval [a'Ival] (fr.), til hest. Achil'lea [-ki-] (lat.), rolikke.

Achilles, legerets største sene, forbinder lægmuskulaturen med hælen. Achilleus, da. [a'kjau's] (gr. Achilleus, lat. A'chilles), gr. saghnelt. For at opnå usærlighed blev han af sin moder Thetis bædt i Styx; han holdt han i hælen, som derfor blev det eneste sårbar punkt.

H betegner den officielle arbejdsløshedsprocent (læses til venstre)
LJ betegner beskæftigelsesprocent (læses til højre)
IS betegner „betinet arbejdssogende“ (efter statistikkens om lægning Jufil' 1941 f
- betoner årsgeometriens for beskæftigelse flæses til højre)
og for samlet arbejdscsched (læses t/1 venstre)
1930' 31 ' 32 " 33 34 1933 ' 36 ' 37 ' 33 ' 39 ' 19W' 41 ' 42 ' 43 " 44 1945 ' 45 ' 47 ' 48
Arbejdsløsheden i Danmark 1930-48.

f. eks. det dominerende økon. problem i 1930erne. Som middel mod følgerne af organiserede fagforeninger fra slutn. af 19. årh. a-forskring. I 20. årh. blev en beskæftigelseslovgivn. til nedbringelse af den voksende nød. (offentl. arbejder, støtte til pr. vare arbejder, ekspansiv finanspolit.), da ikke blot direkte rammer store befolkningsslag, men tillige ved disses for brugs indskrænkning mindsker efterspørgslen efter varen og derved fremkalder el. skærper økon. depressioner.

Arbejdsløshedens Bekæmpelse,
Landsforeningen til (fork. LAB), grtl. 1939; formål: at organisere private foranstalt. mod arbejdsløsh. (spil din dsamrl., vagtjeneste m. m.).

Arbejdsløshedsfonden, da. fond, grtl. 1921, hvis midler, som tilvejebringes v. bidrag fra arb.givere og statstilskud, anv. til tilskud til vansk. stillede fortsættelser- og arbejdsløshedskasser t. nodhjælp- arb., kursus f. arbejdsløse m. m.

Arbejdsløshedsforsikring, forsikr. mod indtægtstab under uforudsigt arbejdsløshed. Bygger i Danm. på frivilligt medl. skab i de anerk. arbejdsløsheds- kasser, som modtager offentl. tilskud. Første lov af 1907, nugeld, af 1932 m. ændringer, sidst 1947. Gnm. støtten fra det offentl. er et blevet en kombination af egi, forsikring og social forsorg. For den offentl. støttes udformning blev især det såk. genter system af bet. (indført 1901 i d. belg. by Gent) hvorefter det offentl. yder fagforeningernes arbejdsløshedskasser et tilskud på en vis procent af medlemmernes kontingentbidrag, mens kasserne selv administrerer a og fører kontrollen med de understøttede.

arbejdsløshedskasse, arbejdsløshedsforsikring omfattende lønarbejdere inden for bestemt fagområde. I Danm. fra ca. 1877 og i noje tilknytn. til de pågåld. fagforbund (samme medlemskreds og oftest samme ledelse). Offentl. anerk. tilskud og kontrol (gnm. Arbejdssdirektoratet) fra 1907. For anerk. kræves 100 medl., vedtægter efter lovens regler og opfyldelse af tilsynets henvisninger. Som medl. kan optages enhver ml. 18 og 60 år, der er knyttet til vedk. fag og bor i det påg. område. Staten yder ordinært et efter arbejdslønnen i det pågåld. fag- område varierende tilskud (fra 15 til 90 % af de samlede medlemsbidrag), der for- øges ved stor ledighed. Staten får ca. Va refunderet af kommunerne. Hjælpen kan ydes som dagpenge, børne tillæg, huslejehjælp, rejsehjælp m. v. Den må ikke overstige visse satser, tils. ikke 2/3 (for forsørger med børn) el. 2/3 (andre) af den gnmstl. arbejdsløshedsstøtte i vedk. faggruppe. Retten til hjælp er tidsbes- grenset, fortsat hjælp kan evt. ydes af den til at knytte fortsættelseskasse. 1947 fandtes 66 med 578 000 medl. 1946-47 var udgifterne, ekskl. fortsættelseskassene, 137 mi 11. kr., statstilskudet (inkl. ekstraord.) 73 mill. kr.

arbejdsløshedsstatistik, periodiske op- gørelser over antallet af arbejdsløse især bl. organiserede arbejdere. Hovedtallet i a er den brodel (arbejdsløshedsprocen- ten) af samtl. organ. arb., der p. en given dag er uden beskæftigelse. (Ar- bejdsløshedsprocenterne er fra 1941 ikke

sammenlignelig med tallene fra tidl. år, da der er benyttet en ny opgørels- metode).

Arbejdsmandsforbund, Dansk, grtl. 1896, omf. uafgærtede mandl. arbejdere. Stør- stede da. tagforb. (uhv. 1947 239000 medl.).

Arbejdsministeriet, 1942-45 samt fra 1947 udskilt fra Socialmin., admin. lov- givn. om beskæftigelse og arbejdsforhold. Under A hører bl. a. Beskæftigelsescen- tralen, Arbejdssdirekt. torna t. for, Forligsinst. og Statens Udvandr. kontor.

Arbejds- og Fabriktilsynet, Direkto- ratet for, grtl. 1873, der sorterer under Socialministeriet, administrerer de love og forordninger, der gælder for arbejdet i fabrikker o. lign. Desuden føres tilsyn med dampkedler, elevatorer m. m.

Arbejds- og Forligsnævnet, da. nævn, bestod 1940-45 t. afgørelse af forelagte spørgsmål, vedr. overenskomstmaessige (og evt. andre) løn- og arbejdssforh. m. v. Bestod af 3 medl. indstillet af Dansk Arbejdsgiverforening, 3 indst. af De sam- virkende Fagforbund samt 3 kgl. udn. medl. uden for parterne. Disse sidste ud- gjorde formandskabet, som træf afgørelse, når enighed ikke kunne opnås i det samtl. nævn. A, som var den første da. systemat. tvungne voldgift, blev bestem- mende over lönopolitiken i krigsårene gnm. sine afgørelser af dyrtidstillæggene højde. I A-s funktionstid var forligsinstitu- tionen sat ud af kraft, og strejker og lockouter i alm. forbudt.

Arbejds- og Socialministeriet, 1940- 42 og 1945-47 betegn. for det min. (tidl. Socialmin.), som admin. social- og be- skæftigelseslovgivn. m. m. 1942-45 og fra 1947 delt i Arb.min. og Soc[min].

arbejdsoverenskomst, kollektiv aftale mel. en arbejdsgiver el. arbejdsgiverfor- ening og en arbejderorganisation (fag- forening, fagforbund) vedr. de nærmere betingelser for ydelse af et arbejde, hvorved arbejderen stiller sig i et underord- nelserforhold til arbejdskøbren (»ar- bejdsgiveren«), o. omfatter arbejdsløn, arbejdstid, afskedigelse, behandl. af arbejdskonflikter m. m. a er betingel. af, at arbejderen fri råder over sin person, men ikke besidder de produktionsmidler, hvortil hans arbejdskraft kan anv., og af, at arbejdsgiveren ikke har underholds- pligt (som f. eks. i middelalderen) over for arbejderen, men fri kan ansætte og afskedige ham på vilkår, der ikke er fast- slægt i faste lavsvedtegter el. I. a kan omfatte et helt land, et lokalt område el. en enkelt virksomhed, a-s indhold be- grænsen senest slutn. af 19. årh. i stig- grad v. statsmagtens indgreb gnm. love, mæglings- og voldgiftsmyndigheder m. v. el. af generelle bestm. i hovedoverens- komsten, som i Danm. »septemberfor- liget« af 1899. Omvendt kan de supple- res v. individuelle serafatler inden for a-s rammer (akkordprisfortegnelser, per- sonl. lontilleg osv.). 1936 endes de da. hovedorganis. om generelle regler for overenskomstforhandling.

arbejdssråd el. arbejdskammer, statslig, oftest konsultativ institution t. afgørelse af principielle spørgsmål, om arbejdsret og arbejdslovgivn., a er i Danm. oprettet 1901 og består af 8 af socialmin. udnævnte medl., hvoraf 3 arb. og 3 arb.givere.

arbejdsskole, skole, der lægger vægten på elevernes selvstændige tilgængel. og bearb. af undervisningsstoffet gnm. arbejdsgivere, lærestue, laboratorier, eks- kurserioner m. m.

arbejdsspør, midlertidigt spor til trans- portopgaver, f. eks. ved større jordar- bejder.

arbejdssstudier, systematiske, på videns- skab. grundlag udførte undersøgelser af måden, hvorpå et arbejde udføres, for at finde de enkleste, mindst tidkrevende metoder og de bedste hjælpemidler, samt for at konstatere den til arbejdets udførelse nød. tid, med henblik på arbejdets planlæggelse, fastsættelse af akkorder m. v. a bygger på de af den armer, ingeniør F. W. Taylor (1856-1915) udar- b. systemer og er af stor bet. f. produktionens effektivisering i moderne (storin- dustri).

arbejdssstuor, ældre betegn. for fritids- hjem.

arbejdstekniske ungdomsskoler, kostskoler f. unge arbejdsløse, hvor disse gnm. lønnet arbejde i forb. m. undervis. dygtigegs fagl. og alment. Afsløste 1947 ungdomsslejrene.

Arbejdstechnisk Skole, da. landsinsti- tution, oprettet 1940 af Dansk Arbejd- smandsforbund, Arbejdsgiverforeningen, LAB og Teknologisk Institut for tekn. uddannelse af ufaglærte. A findes nu i en lang række byer.

arbejdsterapi, d.s.s. beskæftigelsestherapi.

arbejdstd. Medens a i middelalderen håndværk i alm. var af moderat omfang (S timer daglig el. mindre), øgedes den stærkt under industrialismens genmembrud i 18. og 19. årh., oftest til 14-16 (evt. 18) timer dagl. Opdagelsen af, at dette på længere sigt forringede el. ødelægde arbejdskraften, førte til nedsat- telser af a. Senere optog arbejderbevæ- gelsen kampen herfor, fra 1889 især gnm. 1. maj-demonstrationens krav om otte- timersdagen og i de seneste år for 40- timersugen. Nedsættelse af a har p. gr. af øget arbejdssintensitet ikke altid medført nedsat produktion pr. arbejder.

arbejdstjeneste, frivillig el. tvungen arbejdsindsats m. opbygnings- og folkeop- dragelsesformål. I Tysk. 1935-45 tvun- gen som forskole til militærtjenesten.

arbejdstdstog, tog, som kan standse hvor som helst på den friebane og g. tilbage derfra, og for hvilke derfor gælder særl. sikkerhedsbestemmelser, a anv. f. eks. til udkørsel af spormateriale og ballast ved arbejdspladser.

arbejdstræpper (ental: *arbejdssoldai*), værneligtige taget til ordonnans- og arbejdstjenesten.

arbejds værdilære, nationaløkon. lære om, a en væres værdi kan udledes af den mængde arbejde, der dir. og indir. er nedlagt i den. Anv. bl. a. af Ricardo som prislære og af Marx som indkomst- for de lingslære (og delvis prislære).

Ar'bela, by i oldtidens Assyrien, nu Erbil. Berømt kultsted for Ishtar.

•Arber, højeste bjergtop (1457 m) i Boh- merwald, Tysk.

Ar'bætan, dagblad i Sthlm., grtl. 1922 som organ for den syndikalistiske Sve- riges Arbetares Centralorganisation.

'Arbetet, soc.dem. dagblad i Malmö, grtl. 1887.

arbiter (lat.), voldgiftsmand.

arbitrage l'-tro:Ja (fr. af lat. *arbitrium* frivillig, vilkårlig bestemmelse), bestem- melse af den fordelagtigste måde, hvorpå en transaktion kan udføres ml. forsk. pladser, særl. i handel med penge og værdipapirer. Veksels-a i udenl. valuta

arbi'tra'r (lat. *arbiter* voldgiftsmand), beroende på en myndigheds skøn, vil- kærlig.

arbitrære straffe, 1) straffe, som på- lægges i henh. t. lovgivningens alm. grund- seten, uden hjemmel i særl. lovbestem- melser; a forekom hyppigt i ældre ret p. gr. af straffelovenes lidet udømmende formulering. Den gæld. da. straffelov be- stemmer derimod i § 1: »Straf kan kun pålægges for et forhold, hvis strafbarhed er hjemlet ved lov el. ganske må side- stilles med et sådant.« 2) Straffe, som

inde for hæren og sværnet af visse befalingsmænd kan pålægges de undervenne uden særlig dom.

Arbo, Peter Nicolai (1831-92), no. maler; tilhørte Dusseldorferskolen; hovedværk: *Aasgaardstreinen* (1872), Nasjonalgall, Oslo.

Arboe-Rasmussen, Erik (f. 1893), da. journalist, fra 1913 ved »S-Sjællands Venstreblad«, senere ved »B. T.«, 1936-46 medred. af »Ekstrablatet«.

Arboe-Rasmussen, Niels Peter (1866-1944), da. teolog; p. gr. af hans radikale teol. standpunkt blev der 1913 anlagt sag imod ham. Ved højesteret blev han frifudset (1916), men kunne ikke opnå kollats og blev 1917 præst i Valse (Falster) direkte under kirkemin.

'**Arbogaan**', 145 km 1. sv. f. Dalarnea til Mälaren.

arbor-day ['ärbar 'dæ:l] (arner: træplantningsdag), festdag i USA, hvor skolebørn udplanter småtræer. Begyndt 1872, da man begyndte at frygte følgerne af den hensynsløse skovryddning.

arbo're't (lat. *arbor* træ), samling af træagtige flilandssplanter, fortinnsvis anlagt med bot, formål for øje, men dog også af bet. for park- og skovbrug. I Danm. a. i Charlottenlund i Hørsholm.

'arbor' vita (lat: livets træ), med. den grenaede figur, der ses på gennemsnit af tildehjernen.

Arbroath ['a'brou/>], havneby i Skotl. N. f. Finn of Fortn.; 18 000 indb. (1931). Tekstilindustri.

Arbuton [a'büt'ən], John (1667-1705), eng. læge og forf. Skrev *The History of John Bull* (1712), en polit. satire, hvorfra navnet John Bull som betegn. for den typiske engländer.

Arc [ark], biflod til Isére, udspringer i De Grajiske Alper.

arc [ark], fork. f. lat. *arcus* bue; *mat.*: *arcus* x btyder størelsen af en vinkel målt i buemål, hvil. sinus er lig med x. *Tils.* *arcos* x og *arcxt* x.

'Arca, Niccolò dalV (ca. 1440-1494), ital. billedhugger, virkede i Bologna. Udførte 1463 den legemsstore terrakottagigraven af Kristi Gavllegelse i Santa Maria della Vita. Hans hovedværk er lagudsmykningen af St.Dominicus' sarkofag (1469-73) i San Dominico i Bologna.

Archacnon [arka'15], fr. by i dept. Gironde; 15 000 indb. (1946). Stort østerriskeri, fiskeavl m. v. Søgt badested.

Ar'cadia, ital. digterakad., hvis formål var reaktionen mod det 17. årh.s manierisme.

Ar'adius, østrom. kejser 395-408, søn af Theodosius d. Store, svag og evneløs.

ar'cato (ital. *arco* bue), *mus.*, spillet med (violin-)buen, mods. pizzicato.

Archangelsk, anden stavemåde for Archangel.

arene [-'kæl] (gr.), *filos.*, begyndelse, oprindelse, princip; archego'saurus [-rk-] (gr. *archégos* stamherre + *sauros* øgle), Iva m 1. krokodille lignende urpaddé, hyppig i perm.

Archelaos [-ke'la:-], gr. *Archelaos*, madeckonge 413-399 f. Kr., reorganiserede her og forvaltning efter gr. monstre, flyttede hovedstaden til Pella og indkaldte gr. forf. og kunstnere.

Archelaos [-ke'la:-], gr. *Archelaos*, Mithridates' feltherre, erobrede Bithymien 88 f. Kr., nederlag mod Sulla 86-85. archer [ar'Je] (fr. af lat. *arcus* bue), navn for bueskytte i Vesteur. I middelalderen.

archeus [-'ke-] (gr. *arché* oprindelse), den formgivende livskraft. Antoges at være den næstlaveste af menneskets (formentlig) grundbestanddele.

archi-, d. s. s. ark-.
Archidamos [-ki'da:-], gr. *Archidamos*, 5 koniger i Sparta: Archidamos 2., reg. 468-27. ledede Spartas landkrig mod Athen 431-28. - Archidamos 3., reg. 361-38, søn af Agesilaos, faldt mod lucanerne på Tarents side.

Archilochos [-'kilokos] (omkr. 700 f. Kr.), gr. lyriker. Levede et omflakkende liv, faldt i Paros' krig mod Naxos. Af største

bet. f. den gr. lyrik som skaber af nye versmål. Genial som digter af spottetvers. A-s digte bevaret i fragmenter.

archiman'drif [-ki-] (*archi-* - gr. mændra Kloster), Klosterforstander i den ortodokse Kirke.

Archimedes, se Arkimedes.

archipelagos [*arkxi:pæloyos*] (gr.), øhav.

Archipenko, se Arhipenko.

Archipov, se Arhipov.

archont [-'kon-] (gr. *árchon* den ledende), de ni øverste embedsmænd i Athen, fungerede eft år, opr. valgt, fra 487 f. Kr. udtaget ved lod. a. var: archon (civilvalting), basileus (religionen), polemarchos (militaret) og 6 thesmoteter (rettsplejen). Deres kompetence dalede hurtigt.

Archaeopteryx [*arkæ'optrysks*] og Archaeornis (gr. *archaios* gammel 4-pterons vinge; *örnis* fugl), 2 slægter af primitive fugle, der danner en særlig gruppe

Archaeopteryx.

(oldfugle, *Saururae*) med krybdyrkarakterer. Kun kendt i 2 eks. fra den litograf. skifer v. Solnhofen, fundet 1861 (Archaeopteryx, nu i London) og 1877 (Archaeornis, i Berlin (?)). De er af størrelse med due og høne, fjerklaede, har ægte fuglevinger o. a. fuglekarakterer, men samtidig krybdyr karakterer, navnlig i skeletlets bygning, f. eks. af talr. hvirvler bestående lang hale, bugribben, lange fingre med klører på vingerne og tænder.

Arcim'bold(us) (ca. 1485-1555), ital. afladshandler, kom 1516 til Danm. som pavelig legat. Støttede først Chr. 2., siden Sten Sture d. y. Chr. 2. beslaglagde A-s ejendele i Danim. En skadete ham til genget meget under landflygtigheden.

Arciszewski [*arts'i:fskli*, Tomasz (f. 1887), pol. politiker, sac. dem., skarpt anti-russ., nov. 1944 i spidsen f. po. London-reg. efter Mikolajczyk. Protesterede mod Jalta-aftalerne.

Arco, Georg von (1869-1940), ty. elektrotekniker. Udførte betydningsfulde arbejder ved udviklingen af gnistsystemet for trådløs telegrafi.

'Arcole, ital. flække ca. 25 km SØ f. Verona. Ved A slogan Bonaparte ostr. 15.-17. 11. 1796.

'Arcos (fork. f. *All Russian Cooperative Society*), eng.-sovj. selskab, grl. 1920 af den russ. kooperat. delegation i London for eng.-sovj. samhandel. Mistænk for kommunist. virksomhed 1927, opphørt efter afbrydelsen af de dipl. forb. s. å.; genoprettet s. m. disse 1929.

ard (oldn. *adr* plov), pløjeredsæk uden muldfjæl, der kun furer jorden, men ikke

området i Belgien. En i Sv. opdrættet type er landets mest anv. hest og kaldes svensk a.

Ar'den'erne (fr. *les Ardennes* [lez'ær'dæn]), bjergkæde i S-Belg. og N-Frankr., dannende en fortsættelse af Rhinske Skiferbjerge; højeste punkt: Botrange (692 m); gennemstrømmes af Maas med bifloder. A-s østl. del hedder Hobes Venn. Består af plateauer dækket af heder, moser og løvskov. Langs nordranden fra Liège til Valenciennes stenkullejær, jernmal bly, kobber og manga. Vigtig industriomr.

Ardennes ['ær'dæn], fr. dept. i Ardennerne; 5253 km² m. 245 000 indb. (1946). Stor industri. Hovedstad: Mézières.

ar'dente (ital.), *mus.*, ildfuldt, fyrtig.

Ar'diti Luigi (1822-1903), ital. violinist og komp. Af hans talr. komp., operaer, ouverturer ra. v., kendes nu kun valsearien // *Bacio*.

'Ardui'n, markgreve af Ivrea i N-Ital., fra 1002 konge af Ital., 1014 afsat af Henrik 2., d. i kloster.

are'l (lat. *area* flade) el. *fladeindhold*, tal, der angiver størrelsen af et område i en plan el. på en flade. Som enhed for arealmål benyttes et kvadrat, hvis side er længdenheden. - a af områder, der helt el. delvis er begrænset af krumme linier, findes i alm. ved integration. Mekanisk bestemmelse af plane a sker ved et planimeter.

are'alloven, *Keplers* 2. lov, siger, at de arealer, der under en planetens bevægelse omkr. Solen beskrives af dens radius vektor, er proportionale med de tilsv. tidsrum.

A'reca, d. s. s. betelpalme.

'Are'frode 'Thorgilsson, isl. *Ar i enn frodi borgilsson* (oldn. *fro&vis*) (f. 1067), isl. gejstlig af høvdingeæt, skrev en pålidelig Islands historie til 1120 (*fstn* dingabok*).

Areal [a'real] el. *Burgund*, det af grev Bosso 879 grl. kongerige omkr. Aries i S-Frankr. 933 forenet med det transjuranske Burgund (Franch Comté, dele af Savoien og Schweiz) under kong Rudolf 2. Overgik ved Rudolf 3.s død 1032 til Det Tys. Rige.

a'rena (lat. *ha'rena* sand), den centrale sandbænke i et amfiteater; kampplads.

'Arendal, no. købstad i Aust-Agder, nær Nidelvas udløb i Skagerrak; 11 000 indb. (1946). Handel og skibs fart. Købstad 1723.

A'renga, d. s. s. sukkerpalme.

A'renskjø, Anton Stepanavif (1861 -1906), russ. komponist, elev af Rimskij-Korsakov. Har skrevet bl. a. operaer, symfonier, kammermusik og klavermusik.

'Arentzen, Kristian (1823-99), da. litt.-historiker. Hovedværk: *Baggesen og Oehlenschlæder* 1-8 (1870-78).

'Are'opagos (gr. *Ares* høj), 1) høj i Athen; 2) rád at afgænde archonten, der samledes på 1); havde opr. stor magt, men var fra 461 f. Kr. kun domstol i drabssager.

'Arequipa [-ki-j, gi. by i sydl. Peru, 2200 m o. h., veldyrket, kunstvandet dal ved footen af den udsukte vulkan El Misti (6000 m); 79 000 indb. (1940). Univ. Havneby: Mollendo. Grl. af Pizarro 1540 efter gi. inkabebyggelse.

'Ares, i gr. rel. god for et folk boende i Thrakien; senere i fælles-hellensk rel. guddom for væbnykken.

'Aretino, Pietro (1492-1556), ital. forfatter af smædeskriter, satirer og komedier, frigjortegn hadret af samtidten. Især kendt er hans berømt-berygtede *Sonetti lussuosi* (vellystige sonetter) (1523). *Ragionamenti* (samtales) (1535 el. 36), der fremstiller datidens sæder; mest egenartede er hans breve.

'Aretino, Spinello, se Spinello Aretino.

'A'reus [-lus], gr. *A'e'is*, konge af Sparta 309-265 f. Kr., faldt i slaget ved Korinth mod Antigonos Gonatas.

'A'rezo ['æræ:so] (lat. *A*re'uum*), ital. by i Toscana, 50 km SØ f. Firenze; 60 000 indb. (1936). Uldhandel. - Opr. etruskisk. arfvedsonit [arv-] (efter sv. kemiker / A. Arfvedson (1792-1841)), sort natriumhol-digt mineral af amfibolgruppisen, forekommer bl. a. i nefelinsyenit ved Julianehåb.

Ard fra bronzealderen, fundet i Donneruplund, Midtjylland.

vender mulden, a, der kendes fra bronzealderens helleristerninger, anvendes endnu i svæbjebruget.

'Ardeal [jar'djal], rum. (uoff.) navn på Transsilvanien.

'Ardeche [ar'dæh]. 1) 112 km 1. biflod til Rhone, udspringer i Cevennerne; 2) fr. dept. omkr. 1): 5556 km², 255 000 indb. (1945). Der dyrkes rug, hvede, vin, kastanjer m. v. Bet. minderdrift, tekstil-, papir- og metalindustri.

'Ar'den, da. stationsby (Ålborg-Hobro); 1341 indb. (1945).

'Ar'den'herhesten, middelstor, kraftig trækhesterace, stammende fra Ardenner-

ar'gali (*Ovis ammon*), største vildtlevende fårart, Centralasiens højfjelde. Argandbrænderie [ar'gaTj], opfundet 1784 af d. schw. tekniker Aimé Argand (1755-1803). I a for gas strømmer gassen ud fra fine åbninger, der sidder i rundkreds; v. hj. af en øven over anbragt keglestubformet skorsten af ildfast materiale indsuges luften til forbrændingen, og varmen koncentreres. Anv. på kern. laboratorier.

ar'gei'er (gr.), 1) Argos' indb.; 2) hos Homer = grækernes.

Arge'mone (gr.), slægt af valmuefamilie. 6 arter fra trop. Amer. A grandiflora er enårig, 1 m h., med blågrønt løv og hvide blomster i eftersommeren, benyttet som haveplante.

argent (lat. *argentum* sølv), sølv. Argentan [ar3'td], lille fr. by i dept. Ørne; berømt kniplingsindustri, glas- og ledervarefabrikation. 8. 6. 1944 erobret af de Allieredes luftlande tropper.

Argentan-kniplinger (etter byen Argen-

tan], syede kniplinger, meget lig Alencon-kniplinger.

argentella-kniplinger [*lardsn'tel-a*], syede kniplinger, en art Alencon-kniplinger. Argenteuil [arsa'totj], nordøstl. forstad til Paris; 54 000 indb. (1946).

argen'tin (nylat. *argentinium* sølvlign. (metal)), 1) ad kern. vej udskilt, findet tin, der med et klæbemiddel kan påtrykkes papir, der gøres glansfuldt ved kalandering; 2) a-metal, legering på tibbasis med ca. 15 % antimon (til ornamenter).

Argentina (sp. [arhæn'-, f. -an-]), af *Re-publica A*, den største og folkerigeste stat i det spansktalende S-Amer. $\tilde{2} 793 000$ km²; $16 105 000$ indb. (1947), 6 pr. km².

Hovedstad: Buenos Aires. A omfatter den sydøstl. del af S-Amer, A grenser til Chile (vandskellet i Andes), Bolivia, Paraguay, Brasilien og Uruguay. Kysten er lav med klinter; vigtigste indgangsport er Rio de la Plata, men sydligere ligger flere bugter: Babia Bianca, Golfo San Matias og Golfo San Jorge. - *Terranet* falder i 3 dele: 1) Cordilleren; N f. 27 % s. br. en V-Cordillere rig på vulkaner (Ljuallailaco, 6 620 m), en af fl. parallelle kæder bestående Ø-Cordillere og mellemliggende aflosningsløst udfyldningsplateau (Puna de Atacama); S f. 27 V s. br. findes kun en V-Cordillere, hvis højeste punkt er Aconcagua (6960 m). S f. dette Uspallata-passet. 2) La Plata-sletterne: de frugtbare sletter om Paraná og den bifloder; de består af marint tertiar dækket af flodsand og løss. Enkelte gamle bjergkæder haver sig op over sletteren; bl. a. Sierra de Tandil S f. Buenos Aires og (størst) Cordillera de Cordoba 0 f. Cordilleren ml. 29° og 33°. Sletteren fra Santa Fé i N og til Bahia Bianca i S kaldes Pampas, NV f. Pampas ligger Gran Chaco. 3) Det patagoniske plateau S f. Bahia Bianca. A ejer den østlige del af Islandet. En stor del af plateauet er uden afsløj med saltsumpe. - *Klima:* N f. 40° s. br. er klimaet subtropisk (Buenos Aires; koldeste md: 10,1°, varmeste md: 23,1°; nedbør: 93 cm). S heribro tempereret. - *Befolning* er fordoblet siden 1914. 75% bor i byer. Af fuldblods indianere er der næppe 30 000 tilbage, mest i Gran Chaco. 4/5 af indvandrerne er italiener og spaniere. Af danske findes ca. 7 000, især i Tandil, Cascallares, Tres Arroyos og Necochea. - 15% af befolkningen, er analfabeter. Sproget er spansk, religionen katolsk. - *Mønt:* 1 peso = 100 centavos. *Mål og vægt:* Meter-systemet og det gl. spanske system. - *Erhverv:* Landbrug. A er et af verdens vigtigste korn- og kødeksporterende lan-

de. Pampaen er vigtigst: her optager al-falfa mere end 1/3 af det dyrkede land, på resten dyrkes hvede, majs, hør, havre samt lidt byg og rug. Med kunstvanding dyrkes vin på Mendoza og sukker ved Tucumán og Salta. Høsten 1947-48: majs 7,2 mlt. t. hvede 5,6 mlt. t. Desuden (1946/47): hørfrø 1 mill. t. sukerrør 0,63 mill. t. vin 197 mill. gal. Kreaturholdet 1945 hornkvæg 34 mill., får 56 mill., svine 8 mill. Kødproduktionen i storskægt 1945 var 0,9 mill. t (1947: 1,1 mill. t). Uld produktionen var 1945 0,22 mill. t. A er verdens hvedeeksportør nr. 2 (efter Canada), majeskortør nr. 1, idetca. 2/3 af verdensdelen udføres over Rosario, Buenos Aires og Santa Fé, hørfrøeksportørnr. 1 (ca. 4/5 af verdensprod.). Kød eksport er godt halvdelen af verdenskødsporten. De fleste landbrug i Pampas er på ca. 10 000 ha, men er ofte forpagtet ud til lodder på 150 ha. I Patagonien er landbrugene langt større; her drives førealv. - *Skovbrug:* Quebrachotraet i den østl. del af Chaco leverer et vigtigt garvestof; mat-dyrkning mod NO. - *Minedrift:* A er selvforsynende med ole (1947: 3,1 mill. t), det vigtigste felt er Rivadavia i Patagonien. - *Industrien* hæmmes af mangelen på kul og arbejdskraft. Vigtigst er møllerier, frysere, salterier, konserverfabrikker og garverier. Vigtigste handelsbindelser er England, USA og Brasilien. - A-s jernbanenet var 1947 42 543 km (6 forsk. sporvidder), og dermed i forh. til indbantallet et af de tætteste i verden. De fleste jernbaner i A ejedes af eng. selskaber indtil de marts 1948 solgtes til A for 150 mU. £. - *Forfang:* Republikken A-s præsident udpegede efter forfattan. af 1853 m. senere ændr. af valgmænd, udpeget af provinserne og Buenos Aires. Valgperiode 6 år. Parlamentet består af Senat (30 medl., udpeget af provinsernes styrelse og af valgmænd fra Buenos Aires) og af Deputeretkammer (158 medl., valgt v. alm. valgret, 4-årig periode; halvdelen nyvalgt hv. 2. år). Provinserne har egen forfætn. m. vidtgående selvstyre omtrent som i USA. - Der er trosfrihed, men staten understøtter d. kat. kirke. Der er gratis og tvungen undervisning. Skolerne er konfessionsløse.

Historie: Optagedes af Span. 1515, erobrede gradvis, blev 1777 sp. vicekongedømme, løsrev sig efter 1810 (San Martin ledende general), fik 1819 forfatn. efter USAs forbillede, men led under kampe ml. federalister, der ønskede stor selvstændighed f. de enkelte områder, og unitarier, der især m. støtte i Buenos Aires ønskede centralisation; oplystes fl. gange, samlet efter 1859. Manuel de Rosas styrede diktatorisk 1829-52; derpå en serie borgerkrig. Under stærkt økon. opsving kom talrige eur. emigranter i 1850-erne bøle de fleste indianere fortrængt. A var neutralt under begge verdenskrige, erklaerede dog Tyskl. og Japan krig marts 1945; optoges apr. 1945 i De Forenede Nationer. A støttede arb. f. panamer. forståelse, men modstander af USAs overmagt. Fra 1946 har Peron med støtte i de brede lag udøvet et faktisk diktatur; fra 1947 igangsatte Peron femårsplan, fik samme år udsonning m. USA. 1948 gjorde A krav på Falkland Øerne og de syd forliggende dele af Antarktis. (Kort se n. side.)

argen'tino, argent. guldmønt = 5 pesos. argen'tit (lat. *argentum* sølv), sølvglans. argento- (lat. *argentum* sølv), sølv-. argentum (lat.), sølv.

Argesul [ard3ejul], 300 km J. biflod til Donau i Rumænien.

argin'i'n, fysiolog. vigtig aminosyre, der forekommer i mange proteinstoffer.

Argolis (nygr. [ar'o'lis]), gr. landskab på NØ-Peloponnes. Hovedby: Navplion.

ar'go'on (gr. *arges* uvirksom), grundstof, farvelsøs luftart uden lugt, kern. tegn A el. Ar, atommr. 18, atomvægt 40, kp. $\sim$ 185,8, smp. $\sim$ 189,4°, en tilhører de ødel. inaktive luftarter. Forekommer i ret stor mængde i atm., ca. I volumen %, ligesom den også findes oplost i forsk., mineralvande. Fremstilles af flydende luft, ved at de øvrige bestanddele, il-

og kvælstof, bindes ved kem. reaktioner, hvorefter den vundne rå-a underkastes en fraktioneret destillation, hvorfedt de indeholdte ædle luftarter adskilles. Rå-a anv. til fyldning af glodelamper for at modvirke glødelædens fordampling. Optaget 1894 af Lord Rayleigh.

argo nau'ter (gr. *nautē* sommand), i gr. rel. søfolk på skibet Argo, der under Jasons anførelse sejlede fra Solkos til Kolchis for at erobere det gyldne (værdier-)skind i Ares' hellige lund; a-toget er det mytiske udtryk for det gr. samfunds ekspanzion af sovæjen.

Argonne [ar'gon], skovkaldet højdedrag i NØ-Fr. ml. Meuse og Aisne. Hævdedes affranskm. i seje forsvarskampe 1914-15. 'Argos, oldgr. by i Argolis; i mytol. hjemsted for danaerne. I hist. tid dorisk og rival med Sparta. Berømt Heratemplet. 'Argos el. (lat.) 'Argus, i gr. mytol. en kæmpe med utallige øjne, hvoraf nogle vagede, medens andre sov. Hermes dræbte A efter at have spillet på sin flojt, så alle øjne lukkede sig.

argot [ar'go] (fr.), hemmeligt forbryder-sprog; fagslang.

Argo via [arga'vi], fr. navn på kanton Aargau, Schw.

argu'men't (lat.), 1) *filos.*, bevisgrund. a ad *hominem*, en (ofte ondsindet) irrelevant appell til personlige forh. a ad igno'rantram, en vidheldende bevisgrund, der anføres i tillid til folks uvidenhed, a en *consensu* 'omnium el. 'gentium, en utilstrækkelig bevisgrund bestående i en henvisning til alles enighed om påstanden. 2) *mat.* Ved angivelse af et komplekst tal ved polære koordinater kaldes den koordinat, der måler vinklen, for tallats a. - I læren om funktioner kaldes ofte en uafhængig variabel for a.

argumentation (lat.), bevisførelse.

argusøje (etter Argos), øje, der altid væger og ser alt.

Argyll [<':gau], grevskab i V-Skottl.: 8055 km²; 66 000 indb. (1947). En omfatter en del af De Indre Hebrider.

argyr- (gr. *argyros* sølv), sølv. argy'ri' (gr. *argyros* sølv), sort- el. brunfarvning af hud osv. ved sølvaflejring, efter brug af solvholdig medicin, f. eks. øjendråber.

argyro-, d. s. s. argyr-.

argyo'redit (gr. *argyrodēs* sølvagtig), AgGeS₆, eneste germanium-rige mineral; findes som stålgrå klumper ved Freiberg og i Bolivia.

Arhangelsk [ar'fan-gelsk], havneby i RSFSR, Sovjet, ved N-Dvinas udløb i Hvidhavet; 281 000 indb. (1939). Isfri april-økt. Stor træksport og træindustri; baner til Murmansk og mod S. - Centr. f. eng. hvidhavshandel fra 1550-erne, russ. fort 1584. 1918-20 besat af de Allierede under intervention mod Sovjet.

'arhat (skrift: ærværdig), i ind. rel. betegn. for en person besiddende høj grad af hellighed, forløst og forløser.

Arhipenko [-fi'pjən-ka], Aleksandr (f. 1887), russ. billedhugger, en af pionérene inden for abstrakt kunst. Eksperimenten terer med farvet skulptur og med skulptur sammenst. af forsk. materiale.

Arhipov [-'tipof], Abram Jefimovitj (1862-1930), russ. maler; stærkt realistiske folkelivsbilder.

Arhoff, Christian (f. 1893), da. skuespiller. Deb. 1924 som Storm Petersens partner »Stille«. Sidens en lang række komiske roller på teater og film.

Ari'adne, i gr. rel. en heroinne fra den forgr. kretiske kultkreds, knyttet til

S^Ak

^JÉR

jÉfS

jBMI

Æ^AE

*jÍC

K i W 1

1 ^ 1

K

B 1

*g'Rfe

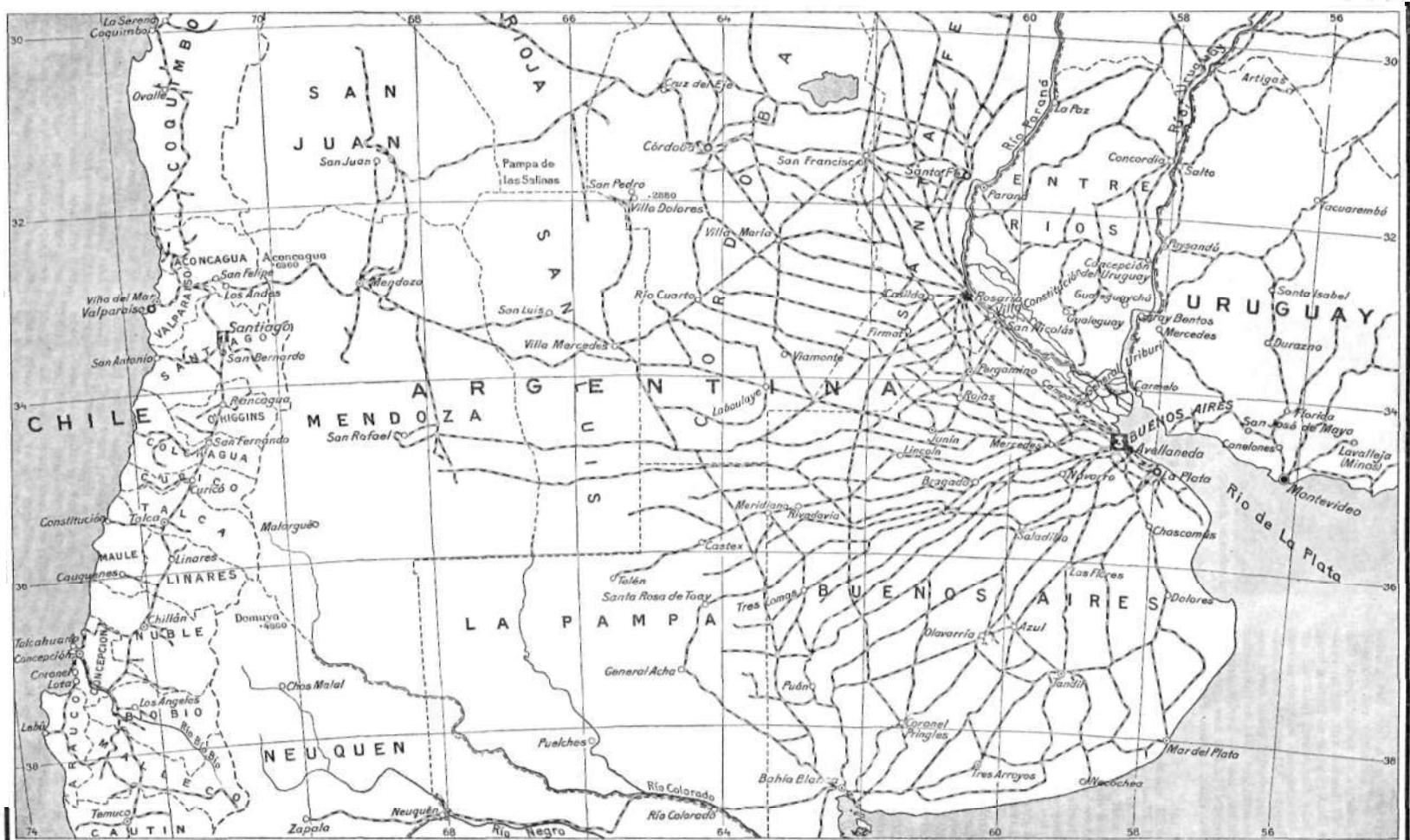
K

liiip

?

A. Arhipenko:

torso i bronze.

0 100 200 300 km

Maalestok 1 : 8 200 000

Mellem-Argentina og Mellem-Chile.

Udarbejdelse: J. Hum/um

sagnet om Minotauros; deraf ariadne-træd = ledetræd.
ari'anske strid (etter ARIUS), det 4. årh.s teal, kampe om forholdet mel. Faderen og Sønnen. Støttet til alexandrisk teal. leerte ARIUS, at Sønnen kun var en skabning. Hans modstandere så frelsen bragt i fare, om ikke Forlöseren fuldt ud var gud. Ved statsmagtens indgreb sejrede dette standpunkt i Nikaea 325, men endelig kunne treenighedsdogmet først fastslås i Konstantinopel 381. Arianismen holdt sig længe, især bl. germanerne.

A'rica, havneby i N-Chile nær grensen til Peru; 17 000 indb. (1940). Frihavn for Bolivia.

a'ri'd (lat.), tør.

a'rie (ital. *aria*), vokal musikform, opstået ca. 1650. I 17.-18. årh. udviklet til to hovedformer: a) da capo-a med hoveddel, mellemdel og gentaget hoveddel, b) stretto-a med en hoveddel, der afsluttes med en kort hurtig (stretto)-del. Stretto-a træffes kun i opera buffo. Den a ledsgaende tekst blev i 18. årh. en selvst. litt. genre, der afgørende, i Danm. især gnm. Stub og Brorson, bidrog til fremvæksten af den yndefulde, variationsrøkologisk på den tunge, bombastiske baroks bekostn.

Ari'e [ar'jæ:5], 1) 157 km 1. biflod til Garonne, udspringer i Pyrenæerne. 2) Fr. dept. omkr. 1): 4903 km²; 146 000 indb. (1946). Agerbrug, kveeavl og mineredit. **'Ariel** (hebr. אַרְיֵל, Ez. 43, 15) el. Guds love, 1) Es. 29, 1 som navn på Jerusalem; 2) senere navn på en vandånd. I Shakespeares »Stormen« og sporadisk i Goethes »Faust« navn på en luftfånd; 3) *astron.*, en af planeten Uranus' fire måner.

a'rier (sanskrit अर्या aedel), 1) opr. en beøvnelse, som de i Iran og Indien i 2. årtusind f. Kr. indtrængende stammer af indeour. opr. anv. om sig selv i modsætn. de urindfødte i disse områder. Inden for nutidens sprogvidenk. anv. om de folkegrupper i Indien, der taler indeour. sprog, og derfra overført som alm. beøvnelse for alle folk inden for den indeour. gruppe. 2) I nazismen anv. som racebetegn., til dels dækkende de under 1) nævnte folk (især i mods. til jøder), men i øvr. m. uklar afgrensning.

arie'paragraffer, bestemmelser i ty-nazistisk lovgyvn. efter 1933, der udelukkede »ikke-arie're« fra de fleste statsborgerrettigheder. Indledtes ved bestemmelser om embedsmænd 7. 4. 1933, videreført v. bestemm. om adgang til skoler, erhverv, militærtjeneste og v. Niürnberg-lovenes ægteskabsbestemmelser 1935.

ari'etta (ital.), mindre arie.

ari'lid (jfr. oldisl. *ár* begyndelse + *did* tid), tidernes begyndelse. Udtrykket fra arilds tid, d. v. s. siden de ældste tider, opstæt v. sen misforståelse af at som mandsnavn.

Arios, anden stavemåde for **ARIUS**. **ari'oso** (ital.), *mus.*, melodiøst, sangbart. **Ari'o'sto**, *Ludovico* (1474-1533), ital. digter af adelig slægt, Renæssancens største. Levede hovedparten af sit liv ved hoffet i Ferrara. Hans hovedværk *Orlando Furioso* (1516) behandler Rolands ulykke. Uge kærlighed og hans draf ng. vanvid. (Portret).

Ario'vist, germ. hærkonge, der 58 f. Kr. blev slæbt af Cæsar, da han forsøgte at trænge ind i Gallien.

a'riske sprog, fællesbetegn. for iransk og indisk; sommetider også for indeour. sprog i alm.

Ari'stagoras, gr. *Aristagoras*, tyran i Milet, der 499 f. Kr. stillede sig i spidsen fordeioniske byersopstand mod perserne.

Aristoch'os [-star'k(-)] (gr. *Aristochos*) fra Samos (ca. 265 f. Kr.), en af oldtidens mest fremragende astronomer, forsøgte at bestemme afstanden fra Jorden til Solen, udtalte sig for et verdenssystem, efter hvilket Jorden bevæger sig omkr.

Ari'star'ch(os) [-star'k(-)], gr. *Aristarchos* (dod 145 f. Kr.), oldtidens største filolog. Levede i Alexandria, foranstandt kritiske udgaver af gr. forf. A-s Homerudg. var af epokeogende betydning.

Ari'steas Brev giver sig ud for at være en beretning fra Aristea til hans broder,

Ludovico Ariosto. Aristotle.

skrevet under Prolemaios 2, Filadelfos (285-246 f. Kr.) og fortæller, hvorledes 72 jøder, som hentedes til Alexandria efter kongens ønske, oversatte jødernes lov til græsk. A er i virkeligheden skrevet ml. 145 og 100 f. Kr. Tallé 72 er senere afrundet til 70 og har givet den alexandrinske overs. navnet »septuaginta« (70).

Ari'stides (gr. *Aristeides*), athensk statsmand, ført athenere i slaget ved Plataea 479 f. Kr. gr. dlt. attiske osforbund. **Ari'stides** (gr. *Ar'osteidés*), kristen filosof i Athen, der ca. 140 overrakte kejser Antoninus Pius et forsvarsskrift for kristendommen.

Ari'stippos (gr. *A'ristíppos*) fra Kyrene (ca. 400 f. Kr.), gr. filosof, gr. den kyreneiske skole, if. hvilken det højeste gode er lyttsfølelsen (hedonisme), som dog må soges med om tanke ibr. a t bli ve så varig og intensiv som muligt.

ari'sto-ri- (gr. *dristos* bedst), vedr. det el. de bedste,

Aristobul, 2. jødiske konaer: Aristobul 1, reg. 104-103 f. Kr., den første af Makkabæerne, som antog kongetitel; under af gr. kultur. Aristobul 2. (d. 48 f. Kr.), den sidste af makkabæerkonigerne, fortæs af Pompejus til Rom efter Jerusalems indtagelse 63 f. Kr.; myrdet. Ari'stopanes, gr. *Aristof'nes* (ca. 445-388 f. Kr.), gr. komediediger. Skrev 40 komedier for det athenienske publikum, hvoraf 11 bevarede; alle aktuelle, f. eks. *Skyerne* (423) m. satire over Sokrates; *Fug/ene* (414) spotter over athenernes højststeme forhåbninger t. det sicilianske felttog under d. peloponnesiske krig, men med en klar tendens: A er konservativ og ynder gi. moral. A-s komedier har stor komisk kraft, korsangene er fin lyrik. Oldtidens største komiker. Overs. t. da.

aristokra'ti (gr. *aristo* — *-krati*), egl. de bedstes herredømme. Ved a forstår man nu dels en adelig godsej er klasse, der afgrænsjer sig fra alle af ringere herkomst, dels en regeringsform, hvor en godsejer-klasse af den beskrevne art har magten. Underdelen bruges a omtr. i samme bet. som plutokrat.

Aristo'lochia [ki-], (aristo- - fr. gr. *locheia* d. 5. s. slangerd.

aristopapir, fot. kopipapir m. klorsølv-emulsion,

Ari'sto'teles, gr. *Aristo'télés* (384-322 f. Kr.), gr. filosof, i Stagoreos. Elev af Platon, gr. gymnasiet Lykeion i Athen, oldtidens alsidigste filos., hvis ideer og begreber har haft og har større indfl. på vesterur. videnskab end nogen andens. I sin *Analytik* grl. har ligkogen som en teori om syllogismerne, d. v. s. slutninger ud fra to præmisser til en konklusion. Indså dog at mange almene udsagn må baseres på induktion, d. v. s. slutningen ud fra iagttagne enkeltilfælde til almene udsagn om det fælles for dem. Den vidensk. forskningsmål er at finde tingenes (substancessenes) årsager, som A inddelte i 4 arter: den materielle årsag, d. v. s. det stof ting'en er lavet af, den virkende årsag, d. v. s. **det**, der foranlediger, at ting'en dannes af stoffet; den formale årsag, d. v. s. tingens væsen el. natur, udtrykt i begrebet om ting'en; den finale årsag, d. v. s. tingens formel el. hensigten med den. Enhver ting i sansverdenen opstår ved forening af stof og form. Stoffet er den blotte mulighed for ting'en, som realiseres ved, at en virkende årsag forenrer stoffet med formen som følge af en hensigt med den således dannede ting. Alle forandringer (»bevægelser«) i verden

skyldes disse 4 slags årsager, og de medfører, at tingene i verden udgør et hierarkisk ordnet system, hvis basis er det helt uformede »primære stof«, og hvis topunkt er den helt stoføse form, den rene formuft, som A identificerer med Gud. MI. disse yderpunkter ligger alle andre ting, hvori der indgår både stof og form; de lavere er stof for de højere. Nærmest ved det primære stof står de 4 »elementer« (jord, vand, luft og ild), som ved ombytningaf deres karak. egenskaber (tørhed, fugtighed, kulde og varme) kan forvandles til hinanden. Af disse elementer er alle ting under månesfæren dannede, mens de fjernere himmellegemer består af et finere »femte element«: återen. Pladsforandringer skyldes enten tingenes iboende tendens til at såge deres »naturlige steder«, det tunge nedad og det lette opad (»naturlig bevægelse«) el. stød el. træk fra andre ting (»påtvungen bevægelse«). Til svylene og sidst skyldes at bevægelse (af forandringer) Gud, der er »den ubevægede bevæger«, som ved sin fuldkommede virker tiltrekende på alle andre ting og derved sætter dem i bevægelse uden selv at bevæges (forandres). - I sin *biologi* og dermed sammenhængende *psyk*, anender A de nævnte begreber på den måde, at han opfatter sjælen som legemet form. Han regner med forsk. sjæle el. sjæledele: en enærrende, en bevægende, en begærrende, en sansende og en tankende. Han opfatter organismerne som i høj grad hensigtsbestemte: den virkende, den formale og den finale årsag er hos dem sammenfaldende, lyvfri har han fremsat læren om de 5 (ydre) sanser og suppleret den med en teori om en indre »fællessans«, der dels fungerer som »passiv«, dels som »aktiv« formuft. Den sidste hævdes lejlighedsvis at være udodelig. *Ettiken* bygger A på den opfattelse, at det gode for mennesket består i aktualiseringen af den for mennesket karakterist. evne, fornuften. Dysterne påstås at være midten ml. hinanden mods. laster: mod er f. eks. en mellemting ml. fejghed og dumdriftighed. Da mennesket er »et socialt dyr«, er samfundslivet af stor vigtighed som grundlag for dydernes udvikling. Den højeste lykke nås dog ikke i det polit. liv, men alene i den teoret. sandheds-søgen og betragtningen af de evige sandheder, som er uafhængige af ydre forh., og som medfører den højeste udv. af menneskets værdifuldeste evne, formuft. Om A-s aestetik, se art. poetik.

Arita, Hachiro (f. 1884), jap. diplomat. Udenrigsmin. 1936-37, 1937-38, 1940; afsluttede Antikomintempagten 1936, styrket 1940 af militæret (mod engelsk-fjendl. politik).

Arita-porcelan, porcelæn fremstillet* i den jap. by Arita ca. 1600-1900.

aritmétik (gr. *arithmos* tal), den del af matematikken, der handler om tallene, deres egenskaber, og hvorledes man regner med dem. Højere a er d.s.s. talteori.

aritmé'tisk middeltaal af en række tal er disse tals sum divideret med deres

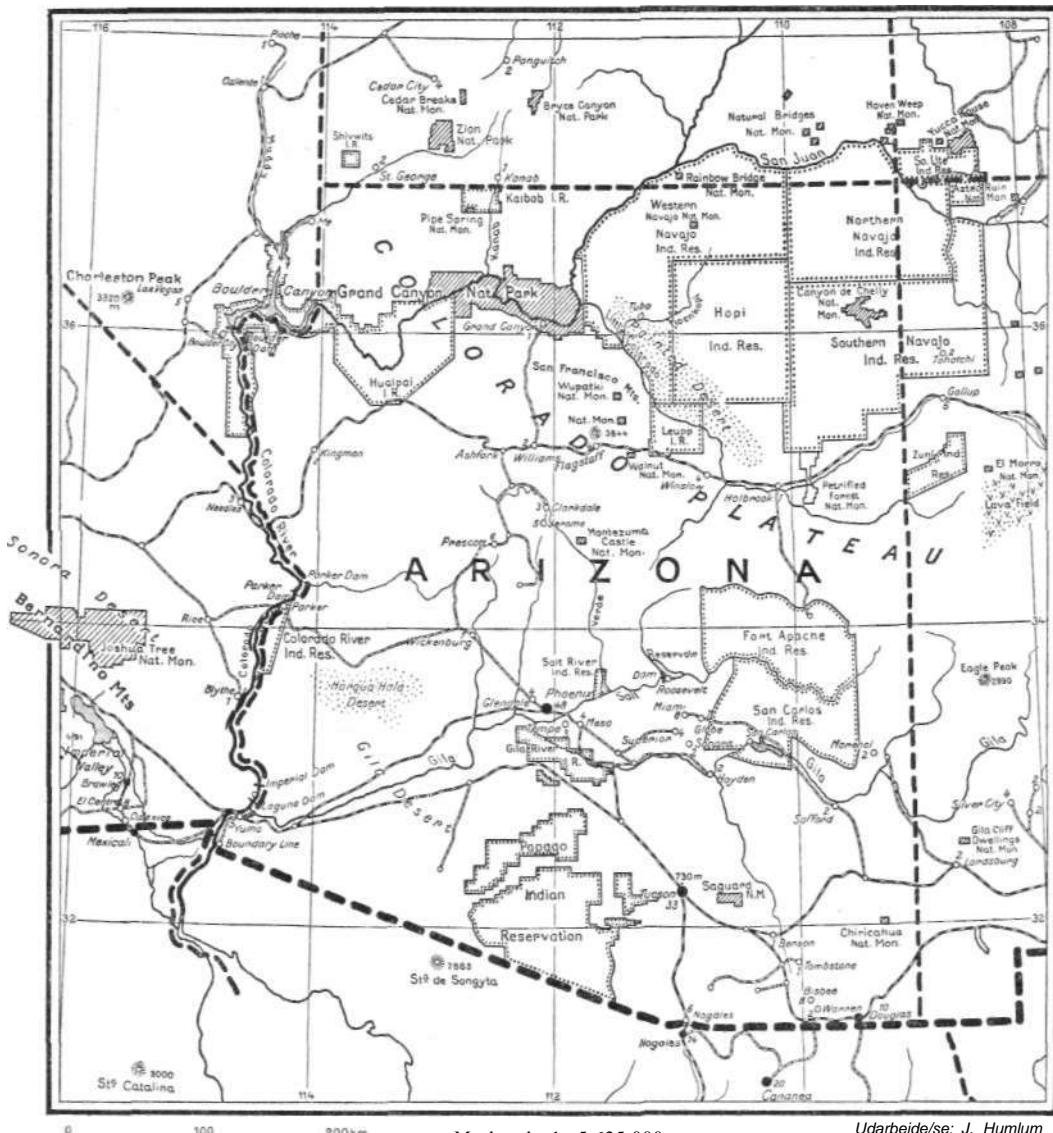
antal, altså — for total a og b.

aritmé'tisk progression, d. s. s. differensrække.

Arius, gr. *Areios* (d. 336), alexandrisk teolog; ophavsmann til den arianske strid.

Ariz., off. fork. *Arizona*, USA.

Arizona [á'rəzō:nɪŋ] (fork. Ariz.), stat i sydvestl. USA, ved grænsen til Mexico; 295 000 km²; 499 000 indb. (1940; 1947: 657 000) (1,7 pr. km²); V» var indianer. Hovedstad: Phoenix. Nordl. A er en del af Colorado-plateauet, ca. 2000 m h., dybt furet af canyons, sydl. del er et lavere plateau, afvandet af Gila River. Det lavere land er subtropisk busksteppe med kaktus, det høje land dels busksteppe dels kratskov. Store områder er indianer-reservater (navajo, hopi osv.) og natur-parker, heriblandt den verdensberømte Grand Canyon National Park. Vigtigste erhverv er minibydrift. A bryder %, af USA:s kobbermalm, desuden store mængder guld, sølv, zink og bly. Ved Phoenix

Udarbejde/se: J. Humlum

Maalestok 1 = 5.625.000

Kort over Arizona (se sp. 192-193).

dyrkes ved kunstvanding bomuld, byghede, alfalfa og frugt. Ekstensiv kvegavl. A var beboet af pueblodianere, blev koloniseret af spanske jesuiter og franciskanermunkne, der blev fordrevet 1820. 1848 (syd. A 1856) fra Mexico til USA. Territorium 1863, stat 1912.

Ark (lat. *arca* kiste), 1) det »skib«, hvori Noa og hans familie reddedes under Syndfloden, 2) d. s. s. Pagtens Ark, som Israel medførte som et ifølgeom under ørkenvandringen, og hvori to tavler med de ti bud gemtes. Efter indvandringen i Kanaan var den en tid i Silo, erobredes af filisterne, kom atter tilbage og overførtes af David til Zion og fik endelig plads i Salomos tempel. Den forsvant i hvert fald ved Jerusalems erobring 586 f. Kr., måske før.

Ark, off. fork. f. Arkansas, USA.

ark, betegn. f. et stykke papir i fuld størrelse; formet afhænger af handelsstørrelse; fabrikationsaftaler m. v. Ved bogfremstilling falses a, så de danner 4, 8, 16 el. 32 sider.

ark'ade (fr.), buueformet åbning. På da. betegner a buerække på søjler el. piller, el. en enkelt bueåbning i en sådan række.

Man skelner ml. åbne og blind-a; de sidste er dekorative murfordybninger. **Ar'ka'dien** (gr. *Arka'dia*), gr. landskab på Midt-Peloponnes; nu prov. Arkadia [ark'a'dia] (4327 km²; 187 000 indb.) (14 pr. km²); deraf 483 000 (24,8 %) negre. Hovedstad: Tripolis. - A opfattes i litt. ofte, bl.a. i henhold til Schillers »Auch ich war in A geboren« (»Resignation«, 1786) som et ugmoldstidens lykkeland, mod hvis idylliske (arkadiske) skønhed man forgæves længes.

arkaiserende (gr. *archaios* gammel), indeholdende stilstræk fra en tid, periode. ar'ka'isk (gr. *archaios* gammel), gammeldags.

ark'aisk tid, i gr. arkæol. perioden ml. d. geometriske stils tid og perserkrigene, d. v. s. ca. 700-480 f. Kr.

arka'isme (gr. *archaios* gammel), ord, ordformer el. venderier fra ældre sprogtitrin, brugt som litt. virkemiddel i alvorlig el. spøgelse hensigt, undertiden med tilknytning til arkaiserende tendenser i gengs jur. og kirkelig sprogbrug.

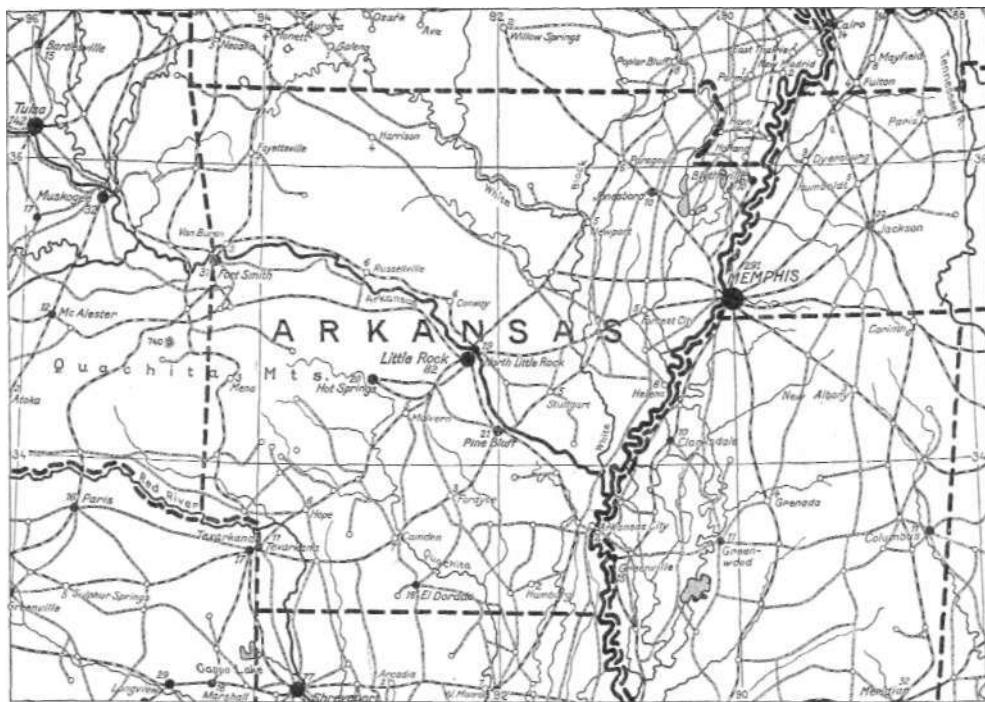
arka'istisk, pseudo -arkaisk.

arka'na (lat. *arcanus* hemmelig), lægemidler af hemmelig sammensætning. I Danm. er salget af a forbudt.

Arkansas [arkanså:] (fork. Ark.), stat i centrale USA V. f. Mississippi, gennemstrømmet af A River. 137 531 km²; 1949 000 indb. (1940; 1947; 1903 000) (14 pr. km²); deraf 483 000 (24,8 %) negre. Hovedstad: Little Rock. Nordvestl. del tilhører Ozark-plateauet med Boston Mountains (868 m) N f. og Ouachita Mountains S. f. Arkansas River. Resten er en del af Mississippisletten. Ozark-plateauet er dækket af løvskove, lavlandet af prærie. Vigtigste erhverv er landbrug, navnlig bomuldsnavi, desuden majis, hvede. Husdyrhold 1947: 1 201 000 stk. hornkvæg, 1 037 000 svin. Stor tømmerproduktion. Minedrift: store kullejer, delvis af antracit; A producerer 90 % af USA's bauxit (vigtigste leje 30 km SV f. hovedstaden). A koloniseredes af franskmand 1686, købtes af USA 1803, territorium 1819, stat 1836. (Kort se sp. 196-198).

Arkansas River [fr'r'kansas, 'arksnså:], 670 km l. vestl. biflod til Mississippi, USA, fra Rocky Mountains i Colorado gmn. Kansas, Oklahoma og Arkansas. Sejbar 200 km.

arka'tu'r (fr.), arkadeværk, arkade.

Maalestok V 5.625.000

Kort over Arkansas (se sp. 195).

Udarbe/delse- J. Humium

arkegonium (gr. *arché* begyndelse af *genos* afkom), eggemølle hos mosser og karsporeplanter, a er et lille, flaskeformet legeme med en ægcelle. Efter befrugtningen vokser denne hos mos ud til et sporehus, hos karkryptogamerne til en hel plante.

arki'med (gr. *archi-*, første-, over-, ærke-).

Arkimedes (287-212 f. Kr.), gr. fysiker og matematiker; drabtes ved romernes indtagelse af Syrakus, der takket være A-s krigsmaskiner havde udholdt 2 års belejring. Gr. læren om ligevekt af faste og flydende legemer. Fandt vægtstangsreglen og loven om opdrift i vand (A-s lov). Gjorde talrige praktiske opfindelser (taljen, vandsnæglen). Beregnede areal, rumfang og tyngdepunkt for legemer af simpel geometrisk form.

Arkimedes' aksiom el. *Arkimedes'* postulat, d. s. s. Eudoxos' aksiom.

Arkimedes' lov. Et legeme, der er nedsenket i en vædske, taber tilsyneladende lige så meget i vægt, som den fortænget vædske vejer.

arkipe'l'a g (gr. φάγαν), øhav.

arki'tekt (gr. *architekton* bygmester), kunstnerisk og teknisk udd. person, som udfører tegninger til bygn., inventar, møbler, dekorativt arbejde m. m., indhenter autoriteternes godkendelse, og førelt tilsyn med arbejdets udførelse, a er bygherrens tilstedsmand over for håndværkere og leverandører, og betalingen, der erlægges af bygherren - og kun af denne -, beregnes på grundlag af byggesummen efter promillesatser. Den off. a-udd. foregår i Danm. på Kunstakad. (dog således at den første del kan erhverves på de tekniske skolers dagskole), varer ca. 5 år og afsluttes med en afgangsprøve, a gennemgår endv. en vis praktisk udd. som bygningshåndværker. En del a gennemfører deres udd. uden for akad.

Arkitekten, da. ill. tidsskr. for arkitektur og dekorativ kunst, grl. 1899.

Arkitektnforening, Akademisk, stiftet 1879, optager som medl.: 1) arkitekter, der har gennemgået kunstakads. arkitektskole; 2) arkitekter uden off. udd., hvis kvalifikationer kan godkendes af A.

Indregistr. medl. betegn.: M. af A. A. og M. A. A. A udg. tidsskr. »Arkitekten«, **Arkitektnforening, Dansk**, stiftet 1886, optager udøvende arkitekter, som overfor foreningen har bevist deres kvalifikationer. Indregistr. medl. betegn.: M. D. A. **arkitek'to'nisk**, vedrørende bygningskunsten.

arkitek'tu'r, bygningskunst.

arkitek'tu'r'maleri, maleri med bygningskunst som emne.

arkitek'tu'rteori, læren om de konstruktive, funktionelle og dekorative elementers forhold til hinanden og til helheden, således proportioner i plan og opstalt (tafforhold el. geom. forhold, bl. a. det gylde snit), der har været bestemmende for en bygns. udførmning; endv. alle teorier om dekorative enkeltheder, perspektiviske virknings, fladernes farve, belysnings etc.

arki'tra'v (arki- - r lat. *trabs* bjælke) el. *episyl*, antik og deraf afledt arkit. det nederste led i det af sojlerne bånde stenbjælkeverk. (III. se sojle).

arki'kv (gr. *archeion* øvrighedsbygning), bygning el. rum til opbevaring af offentl. el. private dokumenter, breve, forretningspapirer osv. Den da. stats a. ledet af rigsarkivaren, består af et hoved-a (hyp. kaldt rigs, hvilket egl. er betegn, f. hele a-systemet), og 4 landsa (Kbh., Viborg, Odense, Aabenraa).

Hoved-a rummet i hovedsagen centraladmin.s sager, kongehusets a. m. m., desuden en række privatpersoners papirer; landsa har bl. a. kirkebøgerne og tingbøgerne m. m. lokal a-stof. Desuden findes a i kommunerne (Kbh. stadsa). - arkiv'a'r, embedemand ved a.

arkiv'a'lier, aktstykker, der opbevares i arkiv.

Arkiv for Historiske Film og Stemmer, Statens, oprettet 1911 som verdens første på initiativ af red. Anker Kirkeby med det formål at sikre film- og stemmepapirer af kendte da. personligheder for eftertiden. Overtoget 1943 af Nationalmuseet fra Det Kgl. Bibliotek.

arkivkilogram, den i det fr. statsarkiv opbevarede prototype for kilogrammet.

arkivmeter, den i det fr. statsarkiv opbevarede platin-normalmeter (sml. meter-system).

arki'vol't (ital. *archivolto* hovedbue), gruppe af profiler og ornamenter, der smykker forsiden af et bueslag.

Ar'kona, vendernes hovedborg på Rugen, erobret af Absalon 1169.

ar'kose, grovfeldspatholdig sandsten med skarpkantede korn, a opstår ved sammenkittning af granitgrus.

'arksignatu'r, et lille tal, som i bøger anbringes på hvert arks 1. (primsign.) og 3. (sekundasign.) side for at angive arkenes numre i rækkefølge. Bag sekundasign. er anbragt en stjerne.

•Arktis (gr. ἀρκτος bjørn), nordpolaramrådet; regnes til 10° isothermen for varmeste måned.

arktisk (gr. ἀρκτος bjørn), nordpols-, **arktisk fauna**, dyrelivet i nordpolaramrådet, a er overvejende knyttet til ky-sterne (sæler, alke, stormfugle osv.). Landfaunaen omfatter bl. a. ren, moskus-økse, polaruly, polarraev, snehare, lemming, snegle, snespurv. Fl. af disse er hvide.

arktisk flora, plantevæksten i nordpolaramrådet. Mod S er trægrænsen skellet, a findes dog også på de tilgrænsende landes bjerge. Vækstiden begynder i juni og ender i aug. Eenårlige planter er sjældne, idet de ofte ikke kan nå at modne frøene; de fleste planter er små, de få træagtige har i reglen krybende skud. a omfatter bl. a. mosser, laver, græsser, star, kæruld, sivarter, nellikearter, troldurt, dryas, potentil, valmue, arter af pil og birk.

arktiske Hav, andet navn på Ishavet. **arktisk klima**, klimaet i de polare områder. Temp. er lav, og som følge heraf har luften meget lille fugtighedsindhold.

De laveste temp., -r 30°-H 40° indtræffer oftest med klart, stille vejr, og temp. når kun over frysepunktet - nogle grader - en kort tid om »sommeren«. De laveste temp. på jorden er ikke malt i de arktiske egne, men ved de sák. kuldepoler, f. eks. i Sibirien.

arktiske lande, d. s. s. nordpolarlandene.

Arktisk Station

armillarsfære

Arktisk Station, Dansk, vidensk. laboratorium ved Godhavn på Disko, Vestgrønland, oprettet 1906, ledet af botanikeren M. P. Porsild til 1946, derefter af botanikeren P. Geiting. Basis for biol. undersøgelser af da. og udenl. videnskabsmænd.

Ark'turus (gr. *drktos* bjørn), stjernen a i Bootes.

Arkwright [a:krait], Sir Richard¹ 1732-92, eng. opfinder og teknikfabrikant, er særlig kendt for sin bomuldsspindemaskine (water frame), som udgør grundlaget for hele den senere udvikling af bomuldsindustrien.

arkæ'iske formationer (gr. *archaios* gammel), ældste geologiske formationer; består af krystallinske skifre, stærkt foldede, opr. såvel sedimentarer som eruptiver. Danner kernen i fastlandene og træder frem i store områder (Canada, Skand., N-Sibirien, Brasilien, Afrika, Indien, Australien). Rige malmløjer er knyttet til a.

arkæ'olo'gi' (arkeo- + logi), leren om fortidens kulturer, hvor materialet udgøres af jordfundne sager. Opdeles bl. a. i forhist., nord., klassisk og orientalsk a. Moderne arkeol. forskning anv. bl. a. luftfoto, af overvoksede og tilsandede områder, fosfatanalyser af jordlagene og geol. metoder, spec. pollenanalyse. Rygraden i den arkæol. forskning dannes af kronologien, tidsbestemmelsen af de mange forsk., kulturgrupper. For de ældste afsnits vedkommende, hviler den udelukkende på geol. iagttagelser, idet kulturlevningerne underfundt kan bestemmes af de lag, de findes i. For de første jordperioder anv. radioaktive målemetoder, før glacialtiden de lerlag, varv, som smeltevandsfloderne har afsat fra år til år. Fra slutn. af 4. art. f. Kr. og fremefter støtter kronologien sig på ægypt.og mesopotamiske kongererker, der igen hviler på astronomiske tidsbestemmelser. Eur.s forhist. kulturgrupper er fastlagt på grundlag af blandingsfund som eksemplvis fund fra Kreta og Grækenland, hvori der indgår ægypt. sager. Ved at følge således bestemte typers forekomst fra land til land er de eur. kulturgrupper blevet tidsfastsat (se sp. 202-204). En sådann metodé har naturligvis mange fejlkilder, og tidsbestemmelserne får større fejlgrænser, jo længere man kommer fra Mesopotamien og Ægypten.

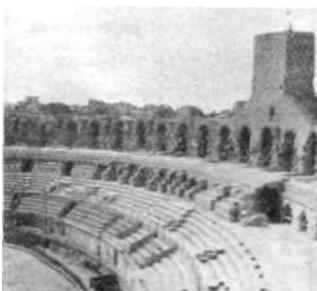
Arland [-la], *Marcel* (f. 1899), fr. forf., har skrevet noveller og kritiske essays; katolik. Arlaud [ar'lø], *Oscar* (1836-1907), da. forf. og overs., mest kendt for citatværket *Bevingede Ord* (1875-81; 2. udg. 1906).

•Arlberg, 1802 m. h. Alpebane i Østalperne ml. Tirol og Vorarlberg (Ostr.), gennemsnitshøjde af den 10,6 km l. A-tunnel, hvori gennem A-banan er ført. - Vintersport.

Arlberg-banan, ostr. Alpebane, forbinder Bludenz i Vorarlberg med Innsbruck, og er et vigtigt led i jernbanenforb. ml. Vesteur. og Sydøsteur. A. som har en længde på 136,6 km, blev bygger J881-84. elektrificeret 1925. På A findes den 10,6 km lange Arlberg-tunnel.

Aries, Michael (egl. Dikran Kouyoumdjian) (f. 1895), eng. forf., født i Bulgarien. Skildrer eng. society i noget overfladiske romaner.

Aries [a:rli], fr. by i Rhones delta; 35 000

Amfiteateret i Aries.
(Tilskuerpladserne restaureret.)

indb. (1946). Vigtig handelsby. Tyrefægtninger. Oldtidens Arelate, grl. af Fönikerne (amfitheatret fra romertiden). I middelalderen hovedstad i Arelate. (III. se pp 199).

Arletty [arle'ti], fr. (film)-s kues piller inde. Filmedebut 1936, senere i »Hotel du Nord« (1938). Vittigt og raffineret spil bl. a. i »» og ved Dagtry« (1939). »Formildende Omstændigheder« (1939) og »Fric-Frac« (1939).

Arlon [ar'lø], flamsk: *Aarlen*, hovedstad i prov. Luxembourg, SØ-Belg.; 11 000 indb. (1948). Kendt fra romertiden.

Arlov [-lø:v], sv. stationsby NØ f. Malmö: sukker- og jernbanevognsfabrik. 3400 indb. (1946).

arm, fys., den vinkelrette afstand fra et legemes omdrejningsakse til kraftens retning.

ar'mada (sp.), væbnet magt, særlig til søs; mest brugt om Uovervindelige A., som Filip 2. 1588 sendte mod Engl., og som efter nederlag i Kanalen i aug. ødelagdes af storm og for en del strandede på Hebreiderne.

Artnagø [a:madø], grevskab i Nordanland; 1266 km²; 10 000 indb. (1937).

Armagnac [arma'njak], 1) gi. fr. landskab i Pyrenæerne; 2) et cognac-lign. destillat af vin, dyret i 1).

armagnacs [arma'njak], grev Bernhard

7. af Armagnac's tropper og tilhængere i kampen mod englændere, purgundere og borgerskabet i Frankr. 1380-1422.

arma'tu'r (lat. *armare* bevæbne), 1) mil., tidl. fellesnavn for en afds. el. enkeltmands våben og udstyr; 2) elektr., a) den ikke elektr. del af alm. elektr. belysningslegeme f. eks. til gadebelysning; b) i Dåmm. sjældent benyttet betegn. for ankeret i en elektr. maskine; 3) tekn., tilhører til maskine el. apparat som manometre, ventiler o. l.

Arma'vir, by i RSFSR, Sovj., ved Kaukasus' nordfod og floden Kuban; jernbanecentrum. 84 000 indb. (1939).

armbrøst, et af buen udviklet skydevåben i middelalderen; bestod af et skeæfe af

trä med en bu af stål el. horn og en bue-

streg, tvunden af dyresener el. hampe-

garn.

armbånd, ringformet smykke af ædelt metal til at bære om håndledet el. underarmen, a har været brugt til alle tider. Nu kun kvindesmykke.

armcøstal (-jern), meget ren teknisk stålsort med f. eks. 0,017% kulstof, 0,005 % silicium, 0,01 % mangan, 0,01 % fosfor, 0,025% svovl og altå 99,93 % jern; er ret modstandsdygtig overfor luftens på-

virkning. Fremstillingsmåden opfundet af *American Rolling Mill Co.*

armé [ar'me] (fr. af lat. *armare* bevæbne), 1) et lands landkrigsmagt; 2) storstyrke

egnet til krig på egen hånd. armékommando, en hærhørs samlede

hjælpere til føring og fagteneste.

armékorps, største hærenhed (2-3 divisioner → visse særstyrker).

Ar'me'nien, armen. *Hajastan*, 1) bjerg-

land i Forasien, N f. Iraq, delt ml. Sovj., Tyrkiet og Iran, ca. 300 000 km², nu kun i den til Sovj. hørende del beboet af armeniere; 2) unioørspl. i Sovj., S f. Kaukasus: 29 900 km²; 1 282 000 indb. (1939). (Kort see Rusland). Å omfatter den nordøstl. del af Armeniens højland omkr.

Se van-søen og hovedstaden Jerevan (Ervan). Af indb. er ca. 85% armeniere. I de lavere egne, bl. a. ved floden Araks, kan der dyrkes bomuld, vin, frugt, hvede og maj; 200 000 ha er kunstvandet. I de højere egne er kvægavl vigtigere end agerbrug. Industrien omfatter mejerier, slagterier, konserverfabrikker, garverier, læder-, tekstil- (bomulds-) og nogen jernindustri. Der er store vandkraftværker, og mineredriften leverer råstoffer til kobber-, cement- og kemisk industri. - Historie. Selvst. rige i oldtiden; erobret af perserkongerne; en tid rom. vasalstat. Kristen statskirke fra 4. årh. I 16. årh. erobret af tyrk., på nær den øst ti. del med Jerevan, som var iransk til 1828, da Rusl. erobredt det meste. Tyrk.-iransk A. behandles hårdt. 1878 astodes Kars til

Rusl. Tyrk. løfter om reformer opfyldtes ikke. Også russ. A undertryktes på gr. af revolut. bevegelser. De tyrk. forfolgelselser kulminerede under 1. Verdenskr., hvor de tyrk. armeniere næsten udryddedes. 1918 genvandt Tyrk. de 1878 astade områder, Jerevan erklarede sig for uafhængig rep., tilsluttet Sovj. 1920, 1921 i den transkaukasiske foderation, 1936 unionsrep.

ar'me'ni'e hører nærmest til de semitiske folk, men viser dog ikke fa ligheds punkter med den dinariske race; stor legems højde, fladt baghoved m. m. a har dog noget større og mere kodfuld og hængende næse end dinarerne.

Ar'me'nier venner, De Danske, for ening stiftet 1902 for at yde armeniere humanitær hjælp mod de tyrk. forfolgelselser. Udsendte 1903 Karen Jeppé til Armenien.

ar'me'niske kirke el. *gregorianisk kirke*, den ældste kristne statskirke (beg. af 4. årh.). Havde tidligst et rigt vidensk. liv; teol. var den monofysisk og bevarede sin særstilling under gr. tyrk. og dels under russ. styre; a-s overhovedet kaldes *katholi'kos*, Omkr. 3 mill. medl., mest i Sovj. Tyrkiets og spredt i Eur. og Arner.

ar'me'nisk sprog og litteratur. Armenisk tales foruden i den arm. sovjettrepiblik i adskillige egne i Syrien og Lilleasien. Det er et indoeur. sprog, der dog danner en klasse for sig selv og er stærkt blandet med iranske låneord. Arm. skrives med et særligt alfabet, der blev dannet af Mesrop i beg. af det 5. årh. fra det gr. alfabet. Den ældste form af arm. (fra 5. årh.) kaldes oldarm., og anses for det klass. sprog, men de ældste håndskr. stammer dog først fra 9. årh. Desuden skelnes ml. middelarm. (U-15. årh.) og nyarm. Der findes en række nyarm. dialekter, men til 19. årh. blev det klass. sprog brugt som litt.-spr.; først i det 19. årh. beg. nyarm. at blive brugt som litt.-spr. I 5. årh. havde den arm. litt. en rig blomstring, baade gnm. overs., fra gr. og syr. især af teol. værker, og gnm. originale værker, især hist. I 7. årh. beg. en ny blomstringstid, der kulminerede i 12. årh. og opphørte i 14. årh. I 18. årh. beg. en renæssance for arm. lærdom ved mechatristernes filologiske virksomheds (i Wien og Venezia), der især gik ud på at udgive og oversætte den klass. litt. I 19. årh. opstod en nyarm. litt. til dels efter vesteur. og russ. forbill.

armeno'i'd (armen(ier) + -oid), armenieragtig, armenierlignende.

Armentières [arm'dtjæ:r], fr. by ved Lys. Flandern; 23 000 indb. (1946). Stor tekstilindustri. Erobret af englændere dec. 1914. april-sept. 1918 i tysk besiddelse. ar'me're (lat.), mil., væbne, ruste, klar-gøre (iseer en stilling, skib, granat); tekn., forsyne, forstærke, f. eks. arméres beton ved indstøbning af jernstenger (arméringjern), der optager trækspændingerne.

arméret beton, d. s. s. jernbeton.

armfaidsgreb, angreb i brydning; i fri

brydning kombineret m. benspænd. 'Armfeldt [-fælt], Carl Gustaf (1666-1736), sv. general, kommanderede de styrker, Karl 12. 1717-18. sendte mod Trondhjem, og som overvejende omkøra på tilbagetoget over fellende.

'Armfelt [-fælt], Gustaf Mauritz (1757-1814), sv. officer. I 1780erne Gustav 3.s yndling. I unåde efter G. 3. død, sogte som sv. gesandt i Neapel at styre reg. m. russ. hjælp; kommanderede 1808 hær v. no. grænse, udrettede intet; 1811 i russ. tjeneste, noje knyttet til Alexander I., 1813 generalguvernør i Fini.

armfødder, d. s. s. brachiopoder.

Armidale [a'mideil], frugthandelsby, New-S Wales Austr.; 7800 indb. (1947). arm'l'a'rsfære (lat. *armilla* armbånd) el. *armille-instrument*, et allerede i oldtiden og senere af Tycho Brahe benyttet instrument til måling af himmellegemers steder, bestående af et antal drejelige ringe (armiller), der kan indstilles, så at deres planer sammenfalder med henh.

Arkæologisk tidstavle.

	Ægypten	Mesopotamien	Grækenland	Italien	Mellemeur.	Danmark
50000	palæolitisk tid	palæolitisk tid	palæolitisk tid	palæolitisk tid	palæolitisk tid	istid Bromme-kultur ca. 10000 mesolitisk tid
8000	mesolitisk tid	mesolitisk tid	mesolitisk tid	mesolitisk tid	mesolitisk tid	Maglemose-(Mulerup)-kultur Gudenå-kultur
5000	neolitisk tid	neolitisk tid				
4000	prædynast. tid	Obeids tid	neolitisk tid	neolitisk tid		
3500						Ertebølle-tid
3200	1.-2. dyn. (3200-2800)	Uruk-tid				
3000			ældre ægæisk tid 3000-1700		neolitisk tid 4000-2500	Ertebølle-tid køkken-mødd.
2900						
2800	GI. Rige 3.-6. dyn. (2800-2475)	Djemd Nasr-tid -2600				
2700						
2600		tidl. sumer. tid 2600-2300				
2500	pyramiderne				båndkeramisk kultur 2500-2000	yngre stenalder (neolitisk tid) dysse tid
2400						
2300	7.-10. dyn. 2475-2100	akkadisk og sen-sumer. tid 2300-1900				jættestue tid
2200						
2100				klokkebæger tid 2100-1800	snorkeramisk kultur, klokke- bæger-kultur	enkel tgravstid
2000	MI. Rige 11.-13. dyn. (2000-1700)	gi. babylon. tid 1900-1700				
1900						dolktid
1800						
1700	hyksos 1700-1600	kassit. og ældre assyr. tid 1700-1100	yngre ægæisk tid 1700-1200	bronzealder 2000-900	bronzealder 2000-700	
1600						
1500	Nye Rige 18.-21. dyn. (1600-1100)			Jerramare-kul- tur, N-Ital.		eldre bronzeald. 1500-950 egekis'.efund
1400						
1300						
1200						
1100	forfaldstiden 21.-25. dyn. 1100-663	yngre assyr. tid 1100-600	eftermykensk tid 1200-950			
1000						
900					Hallstatt- bronzealder 1000-700	yngre bronze- alder 950-500
800				etrusker 800-300		
700					Halls tatt jernalder 700-500	
600	saitisk tid 26. dyn. 660-525	nybabylon. tid 600-500				
500	persertid					
400	27.-30. dyn. 525-332	persisk tid 500-300				
300	hellenistisk tid 300-31 f. Kr.	hellenistisk tid 300-200	hellenistisk tid 330-30 f. Kr.	romersk tid 300 f. Kr.- 476 e. Kr.		
200						
100						
Kr. f. (år 1)	rom. kejsertid 1-400	partisk tid 200 f. Kr.- 300 e. Kr.	rom. kejsertid 1-400		romersk tid 1^100	ældre romersk jernalder 1-200
100						
200						ymgere romersk jernalder 200^00
300						
400	byzantinsk tid (koptisk tid) 395-642	sassanidisk tid 300-650	byzantinsk tid	folkevandr.stid 400-750		ældre germansk jernalder 400-600
500						
600						
700	arabisk tid	arabisk tid				ymgere germansk jernalder 600-800
800						vikingetid 800-1000
900						
1000						

meridianen, himlens økvator, ekliptika o. B. betydningsfulde astron. planer.

Armillarsfære.

armini'a'ne el. remonstranter, milderne (mere rationalistisk) retn. inden for den holl. calvinisme; opkaldt efter Jacob Arminius i nus (1560-1609). a har siden Dordrecht-synoden 1618-19 været en lille særkirk.

Ar'minius, ofte kaldet Hermann (17 f.-21 e. Kr.), germansk høvding (cherusker), uddannet i rom. tjeneste, tilintetgjorde 9 e. Kr. den rom. statholder Quintilius Varus' her i Teutoburgerskoven.

Ar'morikan'er [arm'orikan'er], germanske Bjerge (armorikaner, gi. folkestamme i Bretagne og Normandiet), del af de variskiske foldebjerger, strækende sig fra Irland over Wales til Centralfrankrig.

armring, ringformet smykke af ædelt metal til at bære om overarmen, i den nord. oldtid ofte hædersgave ml. mænd.

Armstrong ['armstrɔ:Tj], Edwin Howard (f. 1890), amer. radioingenør. Har bidraget til opfindelsen af superheterodyn-modtageren og frekvensmodulation for anv. til radiofon.

Armstrong ['armstrɔ:Tj], Louis (f. 1900), amer. neger-jazzmusiker og -sanger. Begyndte 15 år gi. at spille trumpet i forsk. orkestre. Vakte 1926 stor opsigts med sine »Hot Five« og »Hot Seven« i Chicago.

Armstrong ['amstrɔ:Tj], lord William George (1810-1900), eng. kanonfabrikant. Grl. 1847 Elswick Engineering Works, fra 1927 del af Vickers-Armstrong Ltd. (fremstilling af krigsmateriel).

Arna'ger, da. fiskerleje, SØ f. Ronne, Bornholm; ca. 200 indb.

Arnager-grønsand, grønsandsaflejring fra cenoman (Bornholm).

Arnager-kalk, grå mergelkalksten fra cenoman (Bornholm).

Arnamagnæ'a'nske Håndskriftsamling, skabt af islænderen Árni Magnússon, nu i Kbh.s univ.bibls. 1. afd. A rummer bl. a. ca. 2800 forritningsvis isl. håndskrifter, f. eks. af den yngre Edda.

Arnarfellsjøkull, [adnarfellsjørgðll], navn på den sydl. del af Hofsjøkull.

Arnarfjør'dur ['adnarfjørðr], fjord på Islands nordvesthalvø.

Arnaryatn ['adnarvahtn], isl. sø, NV f. Langjokull.

Arndt, Ernst Moritz (1769-1860), ty. digter. Bekæmpede fr. undertrykkelse af Tyskl. i Napoleons tiden, knyttet til Karl von Stein; skrev begejstrede, fremmedfjendtige fedrelandssange (*Was ist des Deutschen Vaterland*) med krav om polit. samling af alle områder m. ty. sprog.

Arndt, Johann (1555-1621), ty. luth. biskop og opbyggelsesfors.; oversat til mange sprog. A ikke afgørende bet. for al protestant, kristendom i 17. og 18. arh., ikke mindst for pietsim.

Arne, nord. mandsn., beslægt. m. ordet ørn. arne, åben i oldstid i primitive huse. Fra Danmarks oldtid kendes både stenlagte a og ornamenterede a af brændt ler.

Arne lam], Thomas (1710-78), eng. komponist til operaer, symfonier, triosonater. Kendt for *Rule Britannia*.

Ar'nér, Sivar (f. 1909), sv. forf. Har bidraget til debatten om fyrrernes kultukrise med romanerne *Plånbok borttappad* (1943, da. *Tegnebog Tabt* 1944), *Knekt och klerk* (1945, da. 1948).

Arnesen, Vilhelm (1865-1948), da. marinemaler; anv. ofte hist. motiver.

Arnfast, abbed i Ry, har måske forgivet Christoffer 1. 1259.

Arnfred, Jens Therkelsen (f. 1882), da. højskolemand. Ingeniør af udd. Lærer ved Askov højskole 1910, forstander fra 1928. Indtager ledende stillinger i forsk. grene af andelsbevægelsen. Red. af tidskriftet »Dansk Udsyn«.

Arnhem ['airnam], hovedstad i holl. prov. Gelderland ved nedre Rhin i meget smukke omgivelser; 96 000 indb. (1947). Tekstil- (kunstsilke), kemikalie- og tobaksindustri. I sept. 1944 blev brit. lufttropper landsat ved A bag tyskernes linier. 10 dages voldsomme kampe endte med brit. nederlag. Svære krigsskader (3 800 ødelagte lejligheder).

Arnhem Land ['airnæm land], halvø V f. Carpentaria Bugten, N-Austr.

'Arnhol'tz Arthur (f. 1901), da. tale- og sangforsker. Lektor i da. i Berlin 1933-38. 1943 lektor, 1949 prof. ved Kbhs Univ. i talens og sangens hist. og æstetik. Har s. m. Schiørringgo Videro udg. *Gamle Danske Viser* 1-5 (1941-42).

'ar'nikinkatu'r ('arnica volverlej + tinctur') / volverlejdræber, folkemedicin mod sår.

•Arnim, Achim von (1781-1831), ty. forfatter. Romantiker. Udg. s. m. CL Brentano folkevisesaml. *Des Knaben Wunderhorn* (1805-08), skrev endv. bl. a. en hist. roman *Kronenwächter* (1817, ufuldsl. endt).

•Arnim, Bettina von (1785-1859), ty. forf. C. Brentanos søster: *Goethes Briefwechsel mit einem Kinde* (1835) er en blanding af ønskedrom og virkelighed.

•Arnim, Jürgen von (f. 1889), ty. general, kommanderede ty.-ital. armé i Tunis 1942-43, kapitulerede 13. 5. 1943.

Arnkl's'ore, ødde på Als ml. Als Sund og Augustenborg Fjord. Ved A gik præserveserne i land på Als 28.-29. 6. 1864. Et ty. mindesmærke ved A ødelagdes 1945.

Arnljot Gelline ['arnljɔ:t gelin], opr. stamind fra Jämtland; faldt slaget ved Stiklestad som Olav den Helliges tro mand. Enne for Björnsons digt A.

•Arno, 240 km 1. ital. flod fra Appenninerne forbi Firenze og Pisa i den frugtbare A-slette til Det Liguriske Hav.

•Arno, atoll i Marshall-øernes os. ti. rekke. **Arnold** ['arno:t], Gottfried (1666-1714), ty. luth. teolog. Som sværmerisk mystiker fuld. A færdigende indfl. på den radikale pietisme, og som kirkehest. gennemførte han det synspunkt, at det er de forfulgte og kæsterne, som har ret.

Arnold [arnld], Henry 7/arley (f. 1886), USA-flyvergeneral. Foregangsmand i udvikl. af USA's luftvåben. Déc. 1941-jan. 1946 øverstkommand. f. hærens luftstyrker.

Arnold pa:n(3)td], Matthew (1823-88), eng. digter og kritiker. Søn af Thomas A. Hans poesi f. eks. *Empedocles on Enna and other Poems* (1852), *Merope, a Tragedy* (1858) og *New Poems* (1867) er forfinet, intellektuel tanke- og stemningsdigtn. Grundtonen er pessimistisk. Han finder livet i det moderne samfund præget af lidelse, ensomhedsfølelse og disharmoni. Kun skønheden og især naturens skønhed giver livet indhold.

Arnold pa:n(3)ld], Thomas (1795-1842), eng. skolemand. 1827 rektor for kostskolen i Rugby. Indførte undervisn. i d. nyeste hist. og mod. sprog; huskes især som skaber af det eng. skoleideal: A Christian (kristen) Gentleman.

Arnold af Brescia (ca. 1100-1155), ital. præst; protesterede mod kirkiens indblanding i politik; blev 1147 leder af en revolutionær regering i Rom. Fanget af kejser Frederik 1.; henrettet.

Arnold fra Liibeck, lybsk abbed, fortalte Helmolds slaverkrønike (vendernes hist.) fra 1171 til 1209 (da. overs. 1885).

Ar'nolfo di 'Cambio (død 1302?), ital. arkitekt. Hovedværk: franciskanerkirken *Santa Croce* i Firenze (beg. 1294).

Ar'nstadt [-stat], ty. by, Thuringen; 23 000 indb. (1939). Tekstilindustri m. v. **'Arnulf** (d. 641), bisp af Metz, Karolingers stamfader.

'Arnulf, ty. konge 887-99, kejser 896, son af Karloman, slog normannerne ved Leuven 891.

'ar'roma (gr: krydderi), vellugt: den fra flygtige stoffer stammende behagelige lugt og smag hos mange planter el. andre stoffer (især æteriske olier), a ro' m' a' t i sk, krydret, vellugtende.

aro'ma'tiske forbinder, den gruppe af org. kem. forb. der indeholder benzolkernen, a giver sig til kende ved, at de brænder med en lysende og sodende flamme og i mange tilfælde har en karakteristisk lugt.

aro'ma'tiske midler, lægemidler, der inden, flygtige, ofte vellugt, olier.

aro'mu'ner el. zin'za'rer, nomadiserende hyrdefoed med rumænskbeslægtet sprog i N-Grekken.

'Aron, Moses' broder, den første ypperstepræst og stamfader til den eneste legitime præsteslægt i Israel.

A'rosa, vintersports- og kursted i Graubünden, Schweiz; 1740-1920 m. o. h.; 2000 indb. (J941).

'Aro'senius, Ivar (1878-1909), sv. maler; hans arbejder præges af rig fantasi og humør; A-s børnebog *Kattresan* (1909) er blevet klassisk.

Arrou'e ['arwæl], Voltares egl. navn.

arp, alm. lidelse i hårhunden hos spædbørn, bestående af gullige, fedtede skælmasser. Fjernes med olie el. vaselin, i sværere tilf. med tjæreholdig salve.

Arp, Hans (f. 1889), ty.-fr. billedhugger og digter. Grl. s. m. den rum.-amer. digter *Tristan Tzara* (f. 1896) dadaismen under 1. Verdenskrig. Sluttede sig 1924 til den tidl. surrealisme og blev senest tilhænger af den abstrakte kunst (ill. se der). **Årpåd** ['a:rp:a:d], magyarernes første ved erobringen af Ungarn ca. 900, stamfader til Arpaderne, det ungarske dynasti, ca. 900-1301.

arpeggi [-ped:3o] (ital. *arpeggiare* spille på harpe), *mus.*, betegner at noderne i en akkord skal spilles på harpe-maner, d. v. s. at de anslås hurtigt efter hverandre, den nederste først.

'arrak (arab. *araq* sved), en farveløs el. gullig drikk med 50-60% alkohol, der alt efter oprindelsen vindes ved gæring af ris, palmesaft el. (sukke rrør)melasse el. blandinger heraf.

Arran ['är:sn], naturskøn skotsk ø i Firth of Clyde; 468 km².

arrangere [-'Je'ra], ordne, tilrettelegge; utsætte musik for anden besætning end den opr. Tilsv. substantiv arrangement [-'te'mai].

Arras ['a:ra:s], fr. by i dept. Pas de Caiais; 33 000 indb. (1946). Stor tekstilindustri. I 14.-15. árh. hovedsæde for fr. tapetværer. Ty. nederlag okt. 1914. Erobr. ved ty. panzerfremstød mod Kanalen maj 1940, befriet aug. 1944.

Arrau [-'m-u], Claudio (f. 1904), chilens. pianist, fremragende fortolker af nyromantisk og mod. musik.

arrazzi [-'rat'si] (ital. efter byen Arras), betegn. for vævede vægtaffæller.

'Arrebo', Anders (1587-1637), da. forf. A-s gejstlige karriere afbrødes, da hans kådhed i tale og ferd 1622 medførte afskedigelse fra bispeembedet i Trondhjem. 1626 prest i Vordingborg. Hans ca. 1610 begyndte forf. skab forst litt. hist. vigigtig fra 1623 ved en metrisk skælsættende gendigting af *Davids Psalmer*. 1631-37 udarbejdede A sit hovedværk, *Hexámeron*, en delvis fri overs. af et fr. skabelsespos (Du Bartas), udg. 1661, men forinden udbrædt i afskrift. Dette værks versteknik (dobbeltrimet heksameter) og dets udsmykkelde stil placerer A som »dansk kunstdigtning fader«. (Portr. sp. 209).

Arreskov, hovedgård N f. Fåborg, fra 1722 i slægten Schaffalitzky de Muckadells eje, til 1925 grevskab. Bygn. fra 1558-73, stærkt restaureret; fredet i kl. B.

achilleshælen. Deltog i toget mod Troja. Hovedperson i Iliaden.

Achmatova, anden stavemåde for Ahmatova.

acho'li' [-ko-] (a- + gr. *cholé* galde), ophævelse af galdeafsondringen el. hindring for galdens udflydning i tarmen, hvoreud galden træder over i blodet og fremkalder gulsolet.

a. **Chr.** n., fork. for lat. *ante Christum natum* før Kristi fødsel.

Acht [att] (ty.), udstødtelse af samfunden; i sin strengeste form fuldstændig fredløshed.

achy'li' [-ky-J] (a + *chylō* saft), manglende dæmnable af saltsyre i mavesækken.

Achaea [-kæ-] (gr. *Achaidā*), 1) oldgr. landskab på N-Peloponnes; 2) Grækenland som rom. provins efter Augustus.

achaear [-kæ'-], gr. stamme på Peloponnes (for dorerne).

echæiske forbund, sammenslutning af de 8 bystater i Achaea, fik fra 250 f. Kr. under ledelse af Aros tos og sen. Filopoenen stor magt i Grækenland, udvidedes efter, til hele Peloponnes, men knustes af Rom. 146 f. Kr.

Achæē'mider, persisk dynasti 550-330 f. Kr.

acidime'tri' [-s-] (lat. *acidus* sur + *metri*), form for titrerenalyse, efter hvilken man bestemmer mængden af syre v. hj. af baser (f. eks. natrium- el. barium hydroksyd) af kendt normalitet.

acidi'te' [-s-] (lat. *acidus* sur), surhedsgrad, a udtrykkes alm. ved brintionkoncentrationen el. brintionkonsentransen.

aci'dose [-si-] (lat. *acidus* sur -f -ose), en tilstand, hvorunder blodets reaktion forskyes i sin retning. Mod. alkaloze.

'acidum [-s-] (lat.), syre.

aci'neter [-s-] (gr. *ak'īnBtos* ubevægelig) (*Suctoria*), infusionsdry, mangl, firmehår, m. rørformede s uge ten takler. Som regel stilkede; fastsiddende.

å **cire perdue**, se cire perdue.

Acke, Johan Axel Gustav (1859-1924), sv. maler; figurbill. i Bocklins ånd, f. eks. / *Skovtempel* (1900; Tbieiska gall.), landskaber, portrætter og bogillustrationer.

van Acker [fan'akar], fr. [vana'kæ:r], Achilleif. (1898), belg. soc.dem. Førstemands-, 1945-marts 1946, marts-aug. 1946. Modstander af Leopold 3.s tilbagevenden. Trafikmin. fra marts 1947.

Ackermann aus Bohmen, Der, en dialog ml. A (bonden) og døden; meget bety. renæssance værk skrevet ca. 1400 af Johann von Saaz (ca. 1360-ca. 1414), N-Bohmen.

Ack'té, Aino (1876—1944), fi. sopransangerinde. Debut 1897 i Paris. Gæstespil i Eur. og Arner. Grl. operaen i Helsinki.

Acoka [å'jölkä] (d. 232 f. Kr.), sønnesøn af Candragupta, fremragende konge over Magadha (N-Indien) 273-232, fremmmede buddhismen.

Aconcagua [akoy'kagwa], Amer.s højeste bjerg (6960 m), i Argentinas Andes næar grænsen til Chile, 125 km NØ f. Santiago. S. f. A ligger det vigtige Uspallata-pas. A er ikke som tidl. antaget en udslukt vulkan, men et erosions bjerg.

a. **condition** [akodVsp] (fr.), på betingelse. Alm. salgsmåde ml. boghandel og forlag, hvorefter et aftagne bøger kan returneres til forlæggeren, såfremt de ikke sælges; mods. i fast regning.

A'conitum, lat. navn på stormhat (prydplante).

a. **'conto** (ital.), som afdrag. i løbende regning.

Acōres, Arquipélago dos, portug. navn på Azorene.

A'costa [ako-], Gabriel (Uriel) (1590-1640), portug. jøde, udvandrede til Amsterdam, hvor han for sine kæterske anskuelser bandstlydes af rabbinerkolleget; begik til sidst selvmodt.

acquit [a'kj] (fr.), kvittering; i billard; stød, der lægger ballen ud for modspilleren.

a. **'cra'nier** (a + gr. *kranion* hjerneskal), d. s. s. trævlemunde.

acre [æks] (beslægtet m.*lat. *ager*, mark) (fork.:A.el.a.), eng. flademål = 0,40468 ha.

Acre [akraj, arab. 'Akka, hebr. 'Akko, fr. *St.-Jean-d'Acre*, oldtidens *Ptolemai*; by ved Middelhavet i Palestina N f. Haifa; ca. 8000 indb. Korsfarernes vigtigste støttepunkt 1191-1291. Forgæves belejret af Bonaparte 1799.

Acre [akrij, brasiliansk territorium mod grænsen til Peru og Bolivia; 148 000 km²; 90 000 indb. (1946); opkaldt efter Rio Acre, biflod til Rio Purus.

Acrel [a'kre:!] (Olof af (1717-1806), Sveriges første vidensk. kurir. Overkirurg v. Serafimeriazzaretet 1752, generaldirektør for Sveriges hosp.væsen 1776.

act [akt] (eng., egl: handling), i Engl. spec. om admin. beslutning af offentlig myndighed, parlaments- el. kongreslov.

'acta (lat: handlinger), gerninger; dokumenter, akter; århåndlinger; levnedsskildring.

acta'de'urna (lat: daglige handlinger), i det gi. Rom en af Cesar 59 f. Kr. indført, ved offentligt opslag bekendtgjort nyhedstjenesten.

actin'ium (gr. *aktis* stråle), sjældent, stærkt radioaktivt grundstof, kern. tegn Ae, atomnr. 89, atom vægt 227, valens 3. Forekommer i ringe mængder i uran. Dannes ved radioaktivt udstrålning af protactinium og sønderdeles selv radioaktivt (halveringstid 13 år) til en lang række stoffer, der er isotoper af andre grundstoffer. Opdaget 1899.

actiniumfamilien, familie af 12 radioaktive grundstoffer, hvis modersubstanse er uranisotopen U 235. Har fået navn efter det først opdagede af stofferne.

'actio [-ti-o] (lat.), klageret, d. v. s. adgangen til som sagsøger at gøre en ret gældende ved domstolen, f. eks. med actio venditio: selgerens krav på købessummen.

Action Francaise, Ligue de I* ['lig d lak'sjfrā'se:z], (fr. liggen for hr. handling), fr. monarkistisk sammenslutn., stiftet 1899, ledet af Charles Maurras og Leon Daudet; collaborationistisk under besættelsen 1940-44.

'Action (lat.), gr. *Aktion*, sandet landtunge i V-Grækenl., hvor Augustus' flåde under Agrippa 31 f. Kr. slog Antonius.

Act of Settlement [akt af 'setfmsnt], den eng. tronfølgevøl af 1701, hvorefter Sofie af Hannover fik arveret; kongen skal tilhøre anglikanske kirke, Engl. skal kun m. parlamentets samtykke forsvare kongens privatbesiddelsers, eng. embeder forbølges englænderne. Dominerne skal være fastlønede og uafsættelige.

Acton ['aktsn], forstad til London, 12 km V f. City. 68 000 indb. (1939).

actum (lat: sket), udtrykker i dokumenter, at noget er sket el. vedtaget.

a'custicus, **'nervus** (gr.-lat. *høregrenen*), 8. hjerneherve, høre- og ligevægtsnerve.

Acvaghosha [al'va'go:fa:] (ca. 150 e. Kr.), buddhistisk monk og lærer af mahâyâna-retningen, for. eper og dramaer. Berømtest er hans *Buddhacarita*, en poetisk Buddhabiografi.

'A'vin [Jv-L] i ind. vedisk rel. to mandl. guddomme, unge og skonne, twillinge, hurtige hjælpere i al slags nød, dog ikke krig, spæc. fæggegudomme. Karakteristisk for dem er deres forb. med heste og fælles ægteskab med solen.

acyklisk [asy-] (a + cyklisk), bot., skrubbladet.

acykliske forbindelser, kern., det mods. af cykliske forb.

A.D., fork. for lat. *Anno Domini* i det Herrens år, d. v. s. efter Kristi fødsel.

ad (lat.), til, hos, ved, angående; alm. forstavelse i lat. ord (assimileres ofte til ak., al., anj as. o. fl.).

ad'acta (lat: til dokumenterne); lægge ad acta, henlægge (en sag), opgive el. afslutte (undersøgelsen).

adagio [fl'dad30] (ital.), mus., langsomt, langsommere end andante.

'Adalbert (ca. 1000-1072), ærkebiskop i Hamburg-Bremen 1043-66, sogte v. hj. af det ty. kejserdomme uden held at grunde et patriarkat N f. Alperne. A oprettede derfor nye bispedømmer i Danm.

Adalbert af Prag, czech. *Vajtěch* (ca. 955-997), böhmisk biskop og preussernes apostel. Fandt martyrdøden bl. preusserne.

'Adaldag (d. 988), ærkebiskop af Hamburg-Bremen. Sammen med Otto 1. drev han ty. ekspansions- og missionspolitik således i Dåmm., hvor han fik oprettet: 3 jyske bispedømmer (948), og hvor Harald Blåtand lod sig døbe.

'Adam (hebr.), mennesker (kollektivt), men tiligg. det først skabte menneske. - Den gamle A. betegn. for det af synden bunde menneske.

Adam [å'dam], eng. arkitektfam., fader 02 3 brødre. Berømt er Robert A (1728-92) for sine spinkle klassicistiske møbler, udført af Chippendale o. a., der påvirkedes af hans forhenværelse stil.

Adam [a'drt], fr. billedhuggerfamilie i 18. árh. Mest kendt er Lambert Sigisbert A (1700-59), der arbejdede i Rom og Paris: udførte bl. a. *Neptun* i Neptunspringvandet i Versailles. Broderen François Gaspard Balthasar A (1710-81) blev hofbilledhugger hos Frederik d. St. i Potsdam.

Adam [a'dtf], Charles Ado/phe (1803-56), fr. komp., væsentlig til operas comiques, herimellem *Postillionen i Lonjumeau* (1836, Kbh. 1837) og *Konge for en Dag* (1852, Kbh. 1889).

Adam [a'dd], Paul (1862-1920), fr. forf., opr. naturalist, brød med Zolas skole. Hyldeled ideal, tanker i store romaner.

Adam af Bremen (d. ca. 1076), kannik i Hamburg og forfatter af *De Hamburgske Ärkebispevis Historie* (da. 1930) med værdifulde oplysninger om Norden i 10.-11. árh. En af hans kilder var Sven Estridsen. **Ad'maua**, 1000-2000 m h. plateau i Midt-Sudan.

Adam de la Halle [a'd#(a)la'all], kaldet le Bossu (13. árh.), fr. digter, fort. til det første komiske fr. drama *Le Jeu de la Feuillée* og den ældste opéra-comique *Le Jeu de Robin et Marion*.

adamel'lit (Adamello alpegruppe), granit med omrent lige mængder alkalifeldspat og plagioklas.

Ad'mello, gruppe af de ital. alper N f. Garda-søen; nær 3564 m i Presanelia. Flere gletschere.

Adam Homo (lat. *homo* menneske), titelfig. i et fortællende digt af Fr. Paludan-Müller (1841'8).

Adams [å'dsmz], John (1735-1826), USA-sagfører, polit. Ordfører for uafhængig-hedserklæringen 1776, gesandt i London 1785-88 efter deltagelse i fredsforhandl. 1782; vicepræsident 1789-97; som Jeffersons modstander valgt til præsident 1797-1801, men kom i konflikt med Hamilton; slæbt af Jefferson v. præsidentvalg 1800.

Adams [å'dsmz], John Quincy (1767-1848), USA-polit. Søn af J. A. Sagfører, diplomat, udenrigsmin. 1817-25 (kob af Florida 1819, Monroe-tektronien 1823). Præsident 1825-29. Kritiserede slaveriet.

Adams-aksel [adamz], en omkr. 1850 af den eng. ing. W. Adams konstr. akselkasse for jernbanekøretøjer, som forbinder løbet genn. kurver; danner stadig grundformen for radiale indstillede lokomotivskæler.

Adamsbogen, mandæernes hellige skrift.

Adamsbroen, ca. 50 km 1. ørække ml. Ceylon og Forindien.

Adams' guldregn (*Cytisus d'amenti*), en i 1825 fremkommet podningskimære bestående af alm. guldregn som kerne med et ydre cellelag af purpur-guldregn, der forlener blomsterne med en smudsigrød farve. Lejlighedsvis frembryster skud af de to rene arter.

adam'sit, difenylaminiklorarsin, kem. kampstof, der angriber luftvejene.

Adams' Peak [å'dsmz pi:k] (eng. peak bjerggrund), 2240 m h. bjerg på Ceylon.

Adams-Stokes' syn'dro'm (el. *syncope*) [å'damz-'stouks] (efter den eng. læger Rob. Adams (1794-1875) og William Stokes (1804-78)), kortvarig besvismelse p. gr. af ophevet hjertefunktion (hjertebløk. hjerteflimren).

adamsæble, 1) det fremspring på halsens forside, der dannes af strubehovedet. - Betegn. stammer fra fortellingen om Adam, der, da Gud kaldte på ham, blev så forskrækket, at en bid af æblet ban

Arreskov Sø da. sø. 12 km NØf. Fåborg, Fyn; 3,6 km-. Afsløb til Odense Å.
ar'rest (oldfr. af *ad* + lat. *restare* blive tilbage), 1) foreløbigt retsmiddel, der skal sikre opfyldelsen af et pengekrav. Foretages af fogden. Forek. i to former: a på person, der består i hensættelse i gældsfangsel (kun sjæld. anv.) og a på gods, der medfører, at den påg. bliver uberettiget til at ráde over godset, men i alm. får lov til at beholde det i sin besiddelse; 2) d. s. s. arresthus.

d' Arrest [da.'ræst]. *Heinrich Louis* (1822-75), ty.-d. astronom. 1857 prof. i astronomi ved Kbh. Univ. for at lede opførelsen af og arbejdet på det ny observatorium. Vigtige arbejder vedr. tåger samt astrofotoskopiske undersøgelser.

arrestdekret, rettens beslutn. om, at arrest skal foretages.

arrestfølgningssag. Hvor arrest er foretaget, skal den »følges« under en særl. sag (arrestsag), såfremt der i forvejen er indledet retsass ang. den fordring, for hvilken arrest er foretaget. Hvis der først anlægges sag om fordringen, efter at arresten er foretaget, er særlig uformoden.

arresthus, fængsel til varetægtsfanger og fanger, der udstår mindre frihedsstrafte. Før 1938 var a kommunale, siden statslige.

Arresø, da. so. 0² f. Frederiksværk, N-Sjælland; 41 km². Afsløb til Roskilde Fjord.

arre'ti'nske kar, keramik fra Arretium (nuv. Arezzo) i Ml.-Ital. Drejede el. støbte skåle (service) m. tynd farvet glasur. Fig. og ornamenter i presset relief. Omtales i antik litt. i 1. árh. e. Kr.

Arrhenius [-re'-], *Swante* (1859-1927), sv. kemiker og fysiker. Opstillede 1887 teori'en for elektrolyters dissociation i vandige opløsningser. Nobelprisen i kemi 1903.

Arri'a'n (gr. *Arrid/nos*) (omkr. 100 e. Kr.), gr. forfatter. Hans *Anabasis* skildrer Alexander d. St.s krigstog mod Dareios 3. arrieregade [ari'ær-] (fr. vagttrop), mil., styrke, der skal dække og sløre hovedstyrkens tilbagetragt mod angreb bagfra.

arrive're (fr.), ankomme; hænde.

ar'roba (arab. *al-rub* fjerededel), vægt: i Sp. og S-Amer. undtagen Bras. = 11,5 kg, i Portugal. og Bras. = 14,7 kg.

arro'gan't (lat. *arrogare* anmæsse sig), fordringsfuld, indbildsk, hovmodig; arrog'ance (-gaTjsal), hovmod, indbildsk optreden.

arron'de're (fr.), afrunde; sammenlægge (jord).

arron'de'maskine, apparat til at afrunde (vælse) tænder på tandhjul til ure.

arrondissement [aro'dis'md] (fr.), 1) underafd. af fr. dept.; 2) distrikt i Paris. arrosion (lat. *arraderre* gnave på), luftarter, f. eks. ilt, kuldioksyds, svovlbristes el. svovldioksyds, angreb på metaller.

Arroux [a'ru], 120 km l. biflod til Loire; udsspringer på Cote d'Or.

arrow-root [a'ru'roo:t] (eng., egl.: pile-rod), stivelse, der udvindes af forsk., trop. planterrs rodknolde, f. eks. batat, maniok, taro, yams, os som danner et fint mel, et vigtigt næringssmidde i tropelands. Anv. til klister, pudder, stivelse o. a.

ars (flertal 'artes') (lat.), kunst; a a'mandi elskovskunsten (diget af Ovid); a 'longa, 'vita brevis, kunsten er lang, livet kort (fra Hippokrates).

Arsa'kider (efter grundlæggeren *Arsakes*), Partherrigets kongehus 250 f.-226 e. Kr. ars antiqua [-kval] (fat: den gamle kunst), i musikkens hist. perioden, der går forud for *ars nova* (den nye kunst), der indledtes med den gryende Renaissance i 14. árh.

ar'se'n (fra pers. gnm. semit.: pers. zar guld), grundstol, kem. tegn As, atomnr. 33, atomvægt 75. a står på overgangen ml. metal og metalloid og forekommer således i to former. Den metalliske form er en stålgrå, krystallinsk masse med vf. 5,7, den metalloidske, der minder om

Anders Arrebo. Erik Arup.

fosfor, er gul med vf. 2. a sublimerer uden smelting ved 616°. Valenser. 3 henn. 5. a forekommer som mineral i form af sulfider (realgar, auripigment), hvorf. det vindes ved rustning og reduktion, a danner fl. rækker forb. f. eks. arsen-syre H_3AsO_4 og arsenitrioksyd As_2O_3 , a-forb. er fysiol. virksomme og kraftige giftstoffer, a anvendes som tilsværtning til bly ved fabrikationen af hagl.

arse'n'a'l (ital. af arab. *dār al-sinā'ah* værksted), tøjhus, fremstillings- og opbevaringssted for våben og ammunition.

Arsenal F. C. (*Arsenal Football Club* [as'en:f 'fʊtbɔ:b 'ktib]), Engls berømteste fodboldklub, gr. 1886.

arse'nik (gr. fra pers. gnm. semit.; pers. zar guld), d. s. s. arsenitrioksyd, As_2O_3 , arsenikforgiftning forekommer i en akut form med et koleralignende sygdomsbillede og i en kronisk form med symptomer fra tarmkanalen, nervebetændelse og hudforandringer. Den akutte form behandles med kulpulver og magniumpersulfat.

arsenkis, Fe_2As , stålgråt, rombisk mineral med metalglans. Forekommer på mafmgange. Vigtig arsenalm.

arsen'ni'kkel, $NiAs$, kobberrødt mineral med metalglans; findes på mafmgange og anv. som nikkelmalm (Erzgebirge).

arsentrioksyd, As_2O_3 , el. arsenik, farvelost, krystallinsk el. amorft stof.

Fremstilles ved rustning af arseniks el. andre arsenmineraler. Meget giftigt. Udstrakt anv. til bekämpelse af skadedyr (f. eks. rottegift), til konservering af skind og pelsværk, i glastfabrikationen som klæringsmiddel, til fremstilling af schweinfurtergrønt, samt til med. formål.

arsfenok'sy'd, arsenikholdigt preparat til behandling af syfilis og en række tropesygdomme.

ars'i'ner, organiske arsenforb. analoge med aminer. Nogle a har været anv. som kem. kampstoff.

Ar'sino'e, navn på fl. oldtidsbyer, mest kendte er A i Fayomi-oasen i Ægypt.

Ar'sino'e, ægypt. prinsesser af det ptolemaiske kongehus; mest kendte er Kong Lysismachos af Thraikiens hustru, senere g. m. Ptolemaios 2.

arsino'i'the'rium (byen *Arsinoé* + gr. *thé'rion* pattedyr), kæmpemæssige udhøvdyr med et par mægtige horn på næsen. OHgoçan i Ægypten.

arsis (gr. havning), i moderne metrisk betegn. *TOT* trykstærk stavelse i en verseline (mod. thesis =• tryksvag stavelse).

arsjin [ar'jin], gi. russ. længdemål (alen) = 0,7112 m.

ars po'etica (lat. digtekunsten), versificeret fremstilling af digtekunstens teori; især kendt er Horats' (ca. 20. f. Kr.), Boileaus efterfølging (1674, *L'art poétique*) og i Dam. Tøger Reenbergs (1701), der bygger på begge forgængere.

ars 'regia (lat. den kongelige kunst), fri-mureriet.

Arsuk, grønl. udsted på nordsiden af Torssukatok over for Arsuk 0 (900 m høj) i Arsukfjord, der indadtil fortæller i Ivigtutfjord.

art, *.filos.*, i logikken betegn. for en klasse af genstande der ved særlige kendtegen (artsmerkerne) adskiller sig fra sideordnede klasser inden foren mere omfattende klasse, slægten.

2)biol. (lat. *species*), den grundlæggende enhed i planter og dyrs systematik. a kan defineres som en fortsat sagtfølge af individer, der i væs. egenskaber (a-kendemærker) ligner hinanden og for-

mår at bevare disse i frugtbart afkom. Mod andre a-s individer er de afgrænset af en såk. a-barriere, d. v. s. forhind. der viser sig en vis utilbøjelighed til gensidig krydsning el. i bastardens nedsatte frugtbart, evt. sterilitet, a kan derfor leve imek. blanding og dog bevares rene gennem tiderne. Dette hindrer ikke, at artens individer gruppe for gruppe kan og oftest vil vise sig forsk. i mindre væs. egenskaber. Det er denne ofte rige variation, der har gjort det vanskeligt at omgrænse de enkelte a, hvis antal inden for dyre- og planterne har været og er uhyre stort. Af dyrearter regnes der i alt med 822000, af disse er 640 000 led-dyr, krebsdyr, insekter m. v., af hvirveldyr 60 000, af bloddyr, muslinger, snegle m. v. 70 000, orme m. v. 6500, af encellede organismer 15 000. Pattedyr og fugle udgør tilsammen 11 000 arter. Af planter er der 266 000, heraf 150 000 frøplanter og 70 000 svampe. - Former, som i morfologisk henseende adskiller sig iøjnefaldende fra andre individer af a, har man betegnet *varieteter* (lat. *varietas*). Findes de at være arvelige, må de regnes for at være opstået gnm. mutation. Geogr. adskilte individgrupper af en a vil ikke sjældent afvige synligt fra hinanden. Sterkt afvigende former vil i dette tilf. blive betegnet som *underarter* (lat. *subspecies*). Som linneansk a betegnes alm. de af Linne og i hans ånd opstillede i a det bot. el. zool. system. Som de findes vildt i naturen (egl. a), er de kår-prøvede, d. v. s. består af former, som har kunnet klare kampen for tilværelsen (*ökospesies* el. *kår-a*). Hæger man om en a-s fulde afkom, vil som det er sket med kulturplanterne og de tæmmede dyr, formrigdommen øges inden for a-s grænser (*coenospecies* el. *sartale-a*). Alt efter forplantningsmåden vil a have forsk. tilbøjelighed til at opdele sig i mindre, særpregede afdelinger, stammer, racer el. små-a (*microspecies*), sorter osv. - Linne mente, at a var uforanderlige, som de en gang var skabt af »den evige ånd«. Med Lamarck brød den tanke frem, at a, der kunne fremvise så nære tilpasningsgrader til den omgivende natur, måtte være foranderlige, det givne a-individgruppe taget som helhed, og at de mange a gradvis måtte være opstået af hinanden. Hermed fødtes problemet om udviklingen i det hele taget. - a betegnes fra Linnes tid gerne med et dobbeltnavn, f. eks. *Lathyrus odoratus*, hvoraf det første er slægtsnavn, det sidste en a-betegnelse. Hertil føjes ofte (mest forkert) navnet på dens første beskrivelse (autor), f. eks. il. = Linne.

3) *miner.*, et stof med bestemt kem. sammensætn. og krystalform. Der forekommer imidlertid rækker af blandingsmineraler af forsk. a med analog sammensætning og hinanden lignende kystalform. Ved vedtægt afgrenses bestemte blandingsforhold som a.

d'Artagnan [darta'njid], *Charles de Baatz*, gasconsk adelsmand (død 1673); berømt gnm. Dumas' roman *De Tre Musketeer*.

Art'a'xerxes (pers. *Artaxerxes* hus: Artaxerxes 1., reg. 465-424 f. Kr., søn af Xerxes, sluttede 449 fred m. grækerne. - Artaxerxes 2., reg. 404-358, son af Dareios 2., overvandt 401 broderen Kyros' opror (de 10 000's tog) og fik ved Antalkidas-freden 387 de gr. byer i Læsienes igjen. Under Alosrev Lilleasien og Ægypten sig. Artaxerxes 3., reg. 358-337, genvandt det hele; støttede Athen mod Filip af Makedonien.

Art'a'xerxes (pers. *Ardashir*), tr. pers. *kon'ger af Sassa miderties hus*: Artaxerxes 1., reg. 226-41, styrede Arsakiderne og gr. det ny-pers. rige. - Artaxerxes 3., reg. 628-30, blev slæbt af kejser Heraklios af Byzans og mistede Syrien.

Art'a'xerxes (pers. *Ardashir*), tr. pers. *kon'ger af Sassa miderties hus*: Artaxerxes 1., reg. 226-41, styrede Arsakiderne og gr. det ny-pers. rige. - Artaxerxes 3., reg. 628-30, blev slæbt af kejser Heraklios af Byzans og mistede Syrien.

art'e'l (russ.: arbejdssellesskab), russ. betegn. for forsk. former for produktionssamvirke. I nutiden betegner a særlig de kooperative *kolhoses* som efter kollektiviseringen af landbruget blev dettes helt dominérende grundform; også prduk. til onsf. reninger i byerne betegnes som a.

'Artemis, i gr. rel. opr. gudinde for livet i naturen, en guddomsforestilling der har rod hos de tidlige gr. jæger- og hyldefolk. Senere forenes A med Apollon og tillægges som denne evne til at rense og helbrede. I sen tid opfattedes A som månegudinde.

Arte'misia (gr.), d. s. s. bynke.

Arte'misia (gr. *Artemisia*), to *kariske dronninger*: 1) deltog på pers. side i slaget ved Salamis 480 f. Kr.; 2) (d. 349 f. Kr.) kong Mausolos' søster og dronning. Mausoleets opfører.

Arte'mision, gr. helligdom for Artemis på Euboeas N-kyst, ud for hvilken persere og grækere kæmpede et uafgjort sostag 480 f. Kr.

Artemovsk, anden stavemåde for Artjomovsk.

arteri- (gr. *arteria* pulsåre), vedr. pulsåerne.

arteriebetændelse el. *arteritis*, kronisk betændelse i pulsåernes væg, hvorved kredsløbet besværes; undertiden er årsagen syfilis.

arteri'el* (gr. *arteria* pulsåre), vedr. pulsåerne.

arterio- (gr. *arteria* pulsåre), vedr. pulsåerne.

arterioskle'rose (*arterio-* + *sclerose*), årefarkalkning.

ar'te'sik boring (efter Artois, hvor første boring foretages), boring efter vand; opr. om sådanne borer, hvor vandet stiger som springvand over jordoverfladen.

'artes lib'e'rales (lat.), de frie kunster (digting og videnskab).

Arte'velde (el. [ar'-]), 1) *Jacob van A* (d. 1345), opr. brygger i Gent, støttede i Hundredeårskrigens beg. Engl., løsrev 1338 de flanderske byer, hvis erhverv var afhængigt af ilden fra Eng., fra grev Ludvig af Flandern, der støttede Frankr. Drabt ved et opløb. 2) *Filip van A* (d. 1382), son af 1), genoptog 1381 faderens politik, men blev 1382 slæbt af en fr. ridderhæv v. Roosebeke.

ar'thritis de'formans (gr. *årthron* led — *-itis* + lat. *deformans* vanskabende), ældre betegn. for arthrosis deformans.

ar'thritis 'urica (gr. *årthron* led + *-itis* + lat. *urica* vedr. urin), ægte gigt.

arthro- (gr. *årthron* led), led-

arthro'gi' (ar�ro- 4*-*-logi*), læren om leddeene.

arthropl'a'stik (ar�ro- 4- plastik), med., kunstig dannelse af et ny led.

arthro'poder (ar�ro-~*-pod*), d. s. s. leddyret.

'arthrosis de'formans (ar�ro- + *-osis* + lat. *deformans* vanskabende), ledelidelse med bruskdestruktion og knogledeformering. Ses i reglen efter 50 års alderen. Oftest angribes hofte, knæ og fodled. Leddeene bliver kun sjældent helt stive. De ledsgængende smerten skyldes oftest kompliceret muskelgigt (myoseter).

Arthur [a:p:g] el. *Artus*, legendarisk keltisk konge og sagnhøv i Engl. Geoffrey of Monmouth samlede sagene om A i *Historia regum Britanniae* (1137). Wace's franske versoversættelse *Roman de Brut* (1155) omtaler første gang det runde bord, hvormod A og hans riddersameles. Fra Frankr. bredte A-digtingen sig ud over Eur. Digterisk inspirationskilde lige op til vor tid.

Arthur [ar'-ar], *Jean* (f. 1908), armer, filmskuespillerinde. Har siden 1929 med lune og intelligent kvindeglad spillet et stort antal filmroller f. eks. i Capras »Du kan ikke ta' det med dig« (1938) og »Mr. Smith kommer til Washington« (1939).

*Arthur af Bretagne (1186-1203), sønnen af Henrik 2. af Eng!., ved kongevalget 1199 skudt til side for farbroeren Johan uden Land, der senere lod ham fange og myrde.

ar'ticuli 'fidei [de-i] (lat.: trosartikler), trossættninger, der udtrykker summen af kristendommens lærelindhold. Den lutheriske ortodoksi mente, at de erkendes dels ved formulten og dels ved åbenbaringen.

ar'ticulus, (lat.) led.

artificiel [-jæl] (ars -f lat. *pacere* gøre), kunstig.

artikel (lat. *articulus*, egl. led), gramm., en i mange nyere inddeur. sprog fore-

kommende nærmest bestemmed. af substantiverne, der angiver, at vi tænker på et bestemt eksemplar (bestemt a; hus -et) el. at tinget er os ubekendt (ube stemt a; et hus); 2) kort afhandling i avis, tidskrift o. l. 3) i handel: ressort; 4) afsnit, punkt i lov; 5) grundregel, grundbestemmelse (f. eks. krigsartikel, trosartikel).

artikulation (lat. *articulare* leddele), 1) sprogv., udtale af sprogvold; 2) tandrækernes møde under tyggebevægelsen.

artiku'lator, et instrument, som bruges ved opstilling af kunstige tender for at opnå den naturligt mulige artikulation. **artiku'l'e're** (lat. *articulare* leddele), frembringe tydelig sproglyd.

artille'ri' (fr.), fællesbetegn. for 1) det svære skyts og det krigsmateriel (a-materiellet), der hører til dette (kanonerne, deres underlag, ammunition, transportmidler m. m.); 2) den del af hæren (a-personellen), der betjener samt opbevarer 1); 3) den videnskab, der omfatter kendskabet til virkningen, anv. samt konstruktionen og fabrikationen af 1).

artille'rijuhjul, bilhjul med metalnav og øjer af træ el. metal.

artille'riskib, fællesbetegn. for de krigsskibstyper, der har artilleri som hovedvæben (slagskibe, monitorer o. a.). Om end de forsk. pansrede a varierer bet. i displacement, fart m. v., findes visse grundtræk, der adskiller a fra andre krigsskibstyper: svært sidespærer samt et el. fl. panserdekk, anbringel af det svære skyts i stærkt panser, drejetårne samt en inddeling i vandtæte smårum for at sikre flydevnen.

arti'skoks (ital. fra arab. *ardhi* jord - *shauk* tidsel) (Cv- JIMBI bunden og grunden *iJ^Smim* ^ ^ ^ af stovbladene er *r^EtmrWf* ^ ^ ^ *dækkedes vinteren.* I'

art'i'tist (fr. af lat. *ars* kunst), kunstner, især i cirkus- og varieté verdenen.

'arium (*exameh*) (lat.: eksamen i) de frie kunster), tidl. da. og no. navn på studenternes eksamen.

Ar'tjomovsk [-ofsk], tidl. *Bah'* mut, by i Donbas, Ukraine; 55 000 indb. (1939). Porcelæn-, fajance- og nogen jernindustri.

Artois [f'w:tæl], gi. fr. provins ved Kana len. *Historie*. I middelalderen fr. provins, fra 1384 under Burgund; knyttet til Nederlandene; Spanien afstod 1559 A til Frankr.

artsbastard, krydsning ml. adskilte arter. Ofte ufrugbar. Eks: muldyr; rug-hvede. arrseggen, d. s. s. artsspecifik.

artshy'brid, d. s. s. artsbastard.

arts'kryd'sing, krydsning ml. to nærlænede arter (se artsbastard).

artsspecifik et. *art'segen*, særkendende for en art; f. eks. veksler æggehvidtestofferne i organismernes celler fra art til art og giver serologiske reaktioner ved indspøjtingning på andre arter.

'Artus, d. s. s. Arthur (keltisk sagnkonge). ar'uk, sydamer. sprogv udbrædt fra Antillerne til S-Bolivia. Arukerne er agerbrugere, dygtige pottemagere; deres vandringer har spredt vigtige kulturelementer over S-Amer.

A'ruba (hol. [a'-ry-]), holl. 0 bl. Små Antiller, 178 km², 39 000 indb. (1947). Store raffinaderier (Standard Oil) for den i Venezuela udvundne olie.

'arumfami'lient [*raceie*], eenkimbladede planter med blomsterne i » *s'-n* kolber omgivet af et farvet *%^n* *jl* hylsterblad. 850 arter, de *P'KLM* fleste urter, mange med *il* % *J/y* luftrodder el. haefterrodder, **** i *III-J* næsten alle trop.; Danm. *iWi'a:fcl/*, da. ingefær, kær-myssy, kal- *j^w:* *-// *f'ftvv*

*A'rup, *Erik* (f. 1876), da. historiker. Dept.-chef i konsejlspræsident 1914-16, prof. fl/ 1916-46, medl. af Da.-Isl. | Naevn fra 1919. Har skrevet *?"* a. *Studier i Engelsk og Dansk Tysk Handelshistorie* (1907) *ingefer*.

og Viggo Horup (1941). Størst bet. har hans *Danmarks Historie* 1-2 (1925-32), der går til 1624, og som s. m. hans kildekritiske afhandlinger har givet væsentligt nye synspunkter for udvikl. i Danm., synspunkter, der har været sterkt omstridt, men har øvet afgørende indflydelse på hans elever. (Portræt sp. 209).

Ar'u'wimi, 1300 km 1. nordl. biflod til Congo.

Arv, da. mandsnavn (af Ar(n)vid). Arv, overgang af en persons efterladte formue til andre, enten i h. t. loven (ægtefælle og slægtinge) ei. i h. t. testamente el. lign. dispositioner i det omfang, loven tillader.

Arve [arv], 100 km 1. fr. bjergf洛d; biflod til Rhone, udspringer på Montblanc, gen nemstrømmer Chamonix-dalen.

arve (*Anagallis*), slægt af kofriderfam. I Damm. rød a (A. *arvensis*) el. »grine til *^ ^ %* middag«, da blomsten *s & ^ W\$É&* i reglen kun er åben **kl* & *£ff/* *tP* midt på dagen. Een- *v-a* *J-^é^M-* árig; frugten er en *^PÉ^AA-Tjf* *S S ^ J* *bjudike*.

arvea'gift, afgift til staten af arv. Større rejsen afhænger af arvens størrelse og slægtskabets nærhed, i h. t. lov nr. 147 af 10. 4. 1922 med sen. ændringer. Foreninger, legater o. 1. skal svare en a på 30 %, dog kan den ved velgorende legater ned sættes til 10 %; kunstværker kan fritages.

arvea'fkald, arvingens erklæring om ikke at ville tage arv efter arveladeren. Må for at være gyldigt være afgivet over for denne, men binder - såfremt ikke særlig begrænsning er gjort - også arvingens descendants.

arvea'lnæg, d. s. s. gener. **arvebiolog'i institut** (off. *Universitetets Institut for Human Arvebiologi og Eugenik*), grl. 1938 v. Kbhns Univ. Bygningen skenket af The Rockefeller Foundation. A kan rádsprøges ang. forhold ved ægteskabs indgåelse, adoptioner, sterilisation ra. v. A fører et arvehygiejnis kartotek.

Arvebogen, en optegnelse af den sjæll. ret fra tiden før ca. 1216.

arvefaktorer, d. s. s. gener. **arvefal'daf**, det tidspunkt, da arvingerne erhverver ret til arven (i reglen arveladens død). Hvor arven indestår i et usikret bo, er a indrædt, men arven kan ikke kreves udbetalt,

arvefa'ldsret, undertiden betegn. for den staten tilkomme ret til arv, hvortil ingen andre arvinger findes.

arvefors'kud, forstrækninger fra en arvelader til hans arving, som skal komme til afdørfning i dennes arv efter ham. Underiden indgås en særlig aftale herom mi. arvelader og arving, i andre tilf. kan arveladeren på egen hånd bestemme sådann afdørfning.

arvefa'este, form for feste, hvor, mods. alm. feste, fæsterens arvinger fortsatte fastemålet.

arveføl'ge, arveklassernes rækkefølge.

arvegang, en egenskabs forekomst i forsk. generationer. Med **domineret** a, hvor egenskaben bestemmes af et domin. gen, vil egenskaben optræde i hver generation, gos ti. hos halvparten af individerne; med **recessiv** a vil den give egenskab ofte ses at springe en el. fl. generation over.

arvegård, i det nazistiske Tysk. gård, der var så stor, at den kunne ernære en familie, dog højst 125 ha. a kunne ikke afhændes el. pantsættes uden samtykke af en særlig myndighed (arvegårdssretten), og skulle gå i arv til en enkelt af bondens slægtinge. Arvefølgen var nøjt regulert i loven. En person, der havde jøder ml. sine forfædre omkr. år 1800 el. senere, måtte ikke eje en a. **Arvehygiejnis Kartotek**, et på Arvebiol. Inst. i Kbh. beroende kartotek over personer og slægter med arvelige sygdomme. I 1948: ca. 120000 personer registreret.

arvehyldingen 18. 10. 1660, højtidelig ceremoni på Slotsholmen i Kbh., hvor Fred. 3. hyldedes som arvekonge.

arvejord. Efter gi. da. ret (før D. L.) var den jord, som en ægtefælle erhvervede ved arv el. ejede ved ægteskabets indgåelse, vedkommedes a og holdtes uden for formuefællesskabet.

arveklasser. De slægtninge, som er arveberettigede efter en person, inndeles i 5 klasser efter nærværen af slægtskabet. Så længe der findes nogen person i en af de nærmere klasser, kan ingen i en fjerne klasse arve. Den afdødes ægtefælle arver s. m. 1. og 2. klasse, men udelukker de 3 sidste klasser fra arv.

arvelader, person, der efterlader sig en arv.

arvelig belastning, udtryk for en persons chance for at have fået anlagget til en arvelig, men måske ikke manifesteret sygdom, bestemt i henh. til arvprognosen.

arvelighed, det biol. fænomen, at der med forældrenes kønseller til afkommet oversføres stoffer af specifik natur, der leder individets udvikling og fremkalder ligheder og forskelle. Ved ægte a har disse stoffer, gener, deres plads i cellekernernes kromosomer; ved cytoplasmatiske nedarvning udgøres det prægende element af el. findes i kønsellerenes cytoplasma, celleslim; ved falsk arv oversføres fremmedelementer, f. eks. smitsstof, og præger afkommet på særlig måde. Kårfremkalde forandringer kaldes modifikationer og er *erhvervede egenskaber*, der ikke videreføres til afkommet, da ændringerne ikke berører kønsellerne.

Den moderne a-forskning beg. omkr. 1900, da Correns, de Vries og Tschermark uafh. af hinanden gnm. krydsningsforsøg fandt frem til de samme love, som Gregor Mendel 35 år før havde påvist for egenskabernes nedarvning. Disse love, som nu nærmere formuleredes, kaldtes de *Mendeliske love*, ligesom vedk. videnskabsgræn kaldtes mendelisme. Til grund for de ny opdagelser lå den alm. iagttagelse, at individuerne egenskaber meget ofte opfører sig som enheder, således at f. eks. en plantes blomsterfarve kan veksle uafh. af frøets farve, stængels højde, bladenes form osv. Det simpleste tilf. foreligger da, når to individer er ens m. undt. af en karakter, f. eks. blomstens farve: rød modsat hvit. Hvis afkommet efter en bastard ml. sådanne til individer er rød-blomstret, da betegnes rødt som her skende el. *dominerende* over hvit, der er vigende el. *recessivt*.

Skema (sp. 215-216) viser nedarvningen af brun øjenfarve (dominerende) og blå (recessiv) hos mennesket. Skemaet rededgør for *anlægspræget* el. genotypen, d. v. s. de tilstedsstændende gener, og for *fremtoningspræget* el. *fanotypen*, d. v. s. individets aktuelle øjenfarve. Skemaet omfatter 4 generationer, I-IV. Krydses to forsk. individer, betegnes de gerne med P ** pa'rentes: (forældre), medens F! og F₂ osv. betegner første og anden filial-el. afkommsgeneration. Den sidste vil gerne spalte i forsk. typer i simple talforhold. Skemaet omfatter 5 tilfælde:

- 1) Brun x brun, begge ensdobbeltel. el. *homozygotiske*, giver brunt afkom.
- 2) Blå x blå giver blåligt afkom.
- 3) Brun x blå, begge ensdobbeltel. giver en uensdobbeltel. el. *heterozygotisk* F₁-generation uden spaltning.
- 4) F₁ x F₁ (begge uensdobbeltel.) giver i F₂ 3 brun : 1 blå.
- 5) Tilbagekrydsning af F₁ til den vigende type giver 1 brun : 1 blå.

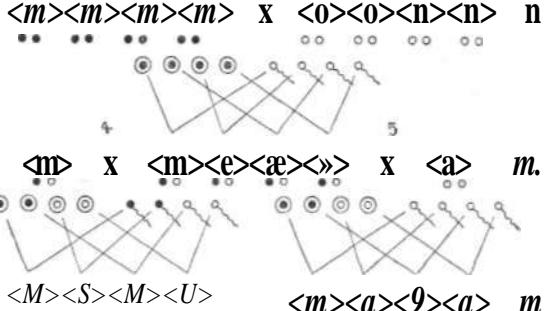
Den skilrede spaltning i 3 brunne til 1 blå betegnes som *monofaktoriel*. Undersøges to egenskabspar, der ikke er kobbede, vil den *bifaktorielle* spaltning blive som 9 (med to dom. egenskaber): 3 : 3 (hver med en dom. og en rec.): 1 (med to til rec. egenskaber). En egenskab som den nævnte er *monomer*, d. v. s. bestemt af et faktorpar. Bestemmes den af to ensvirkende, kaldes den *dimér*, bestemmes den af flere, *polymer*; neggeracernes sorte hudfarve er eks. *herpå*. Gener kan samarbejde om en egenskab; sådanne gener kaldes *komplementære*. Generernes

brune

blaa

Fænotype	< 8 >	X	<S>
Genotype	• •		• •
Kønseller	♂ ♀ (g) ®		

<0> X <a> i
○○ ○○

brun/biaa - 3 - I

11

Nedarvning af brun og blå øjenfarve hos mennesket.

virkemåde er på det nærmeste ukendt. De er meget stabile og forplanter sig uændræde fra generation til generation. De kan dog undergå ændringer, der kaldes *mutationer*. Herved opstår nye *alleler* og dermed muligheder for arvelig variation.

arvelighedsforholdene hos mennesket adskiller sig ikke principielt fra hos planter og dyr fundne. Egenskaberne bestemmes ligesom dér af gener, der hos mennesket har deres plads i kønsellerne 24 kromosomer og kropcellernes 48. Generenes antal kan skønsmæssigt regnes til 10 000, hvoraf kun virkningen af et fætal er kendt. Om en given egenskab er arvelig el. ej. bestemmes ofte ved iagttagelse af tvillinger, idet enæggede tvillinger rummer de samme gener og derfor for det meste udvikler sig helt ens, medens toæggede tvillinger udviser Uge så mange forskelle, som seskende i alm. Forskelle iagttaget hos enæggede tvillinger kan alm. betragtes som ikke-arvelige, medens man stort set kan sage, at det er arvelige egenskaber, der præger mennesker under ens kår. Gennemgående vil dominerende egenskaber i en slægt optræde hver generation og gænsl. hos halvdelen af personerne (se skema til *arvelighed*), medmindre det drejer sig om en egenskab, der præger hele racen. Blå øjne er en vigende egenskab og fremkommer kun, når genet herfor ved forenning af to ens kønseller kommer i dobbelt dosis (homozygotisk). Egenskaber af denne vigende karakter vil oftest optræde springvis i en slægt. Ved indgåfde mangedesobles chancerne for vigende generers sammentræf og egenskaberne manifesterer. Er sådanne egenskaber af svækkelte karakter, vil indgåfde medføre svækkelse (degeneration). En del egenskaber hos mennesket følger kønnet på ejendommelig måde, idet deres gener har plads på X-kromosomet og følger dettes arvegang. Da manden kun besidder et X, vil gener heri kunne manifester sig uhindret, medens recessive X-bundne gener skal være til stede i dobbelt dosis hos kvinden for at kunne hævde sig. Af denne grund kan anlagget til f. eks. blødersygdommen være skjult til stede hos kvinden, som da giver egenskaben i arv til halvdelen af sine soner. En del egenskaber har et forsk. udtryk hos de to køn, om end arvegrundlaget er det samme: dyb stemme hos mændene, lys stemme hos kvinderne (og drenge). Ved kønsbestemmelser hemmes ensidigt det de af to mulige køn hos det enkelte individ. I tidens løb vil der i store sam-

fund opstå nye arveanlæg gnm. mutation, men isoleres mindre individgrupper, stammer, vil disses individer blive ensartede og særprægede gnm. såk. race-dannelse. Racerne vil i nogle egenskaber adskille sig absolut, medens de i andre blot udviser statistiske forskelle, idet generne viser forsk. hyppigheder. Forhold af denne art undersøges af populationsgenetikken. Eugeniske el. såk. racehyg. indgår har i menneskesamfund til opgave at hindre uønskede arvetyper i at formere sig.

arveløs. Efter da. ret har en arvelader ingen adgang til at gøre en tvangssaving a. Derimod kan han ved testamente fratage sine andre arvinger den arv, som ellers ville tilkomme dem efter loven, medmindre han har forpligtet sig til ikke at gøre dette. Ved visse grove forbrydelser imod arveladeren skal el. kan arvingen dog have forbrudt sin arvet.

arvepagt, aftale om arveforhold. Dispositiv a: aftaler ml. arvingerne indbyrdes om fordelingen af en endnu ikke falden arv er ugyldige efter da. ret. Rezuntiativ a: afkald på arv, der meddeles arveladeren, er derimod gyldig. Akkvisitiv a: uigenkaldelig indsatselse af en arving er forpligtende, når arvingen underrettes om dispositionen. Konservativ a: arveladeren løftes om ikke at andre en bestående arveadkomst følger samme regler som akkvisitiv a.

arveprins, prins, der er arveberettiget til tronen, især den nærmeste tronfolger, hvor kongen ikke har nogen son (a Frederik, broder til Christian 7.; a Ferdinand, broder til Christian 8.).

Arveprinsens Ejland, vestgrøn. ø, 0 f. Disko, adskilt fra fastlandet ved Atåsund; 660 km², højeste punkt 810 m. På vestsiden ligger Ritenbenk, på østsiden udstedet Atå.

arveprøgnose, forudbedømmelse af en persons el. hans afkoms chance for at få en arvelig sygdom, når denne er konstanteret hos forældre el. slægtninge. Den rene a bygger på de Mendeliske love for egenskabernes nedarvning. Den empiriske a udtrykker chancen procentages. Når begge forældre er fundet andssvage, da er den erfaringssmæssige chance 83-94 % for, at et andssvagt barns senere søskende bliver andssvage. Er forældrene fundet sundt, er den tilsv. chance 13-18 %.

arver'ner, på Cæsars tid gallisk stamme i Auvergne.

arvesynd, i dogmatikken betegn. for menneskets synd som en nedarvet forærværd, som hindrer det i at gøre Guds vilje. a forbindes ofte med arveskylden, der

ikke blot opfatter den synlige natur som en svaghed, men tillige som noget, mensket selv må bære skylden og ansvarer for. Augustin og Luther hævdede stærkt a, medens Augustins samtidige Pelagius omkr. 400 naegtede den.

arveudlæg, udbetaling el. udlevering af arv til en arving af dødsboet.

'Arvika, sv. købstad, Värmland, ved Gästfjorden; 15 000 indb. (1947). Fabr. af landbrugsmaskiner.

'Arvin, Georg Julius (f. 1880), da. skolemmand; fra 1939 rektor for Danmarks Lærerhøjskole. A har arbejdet for nye skoletanker (arbejdsskole) og forebyggede børneforsorg.

•Arya-Sa'mâj [-ja-sa'ma:d3] (ny-ind: de ædles samfund), moderne ind. reformatorisk sekret, vil formy ind. rel. på nat. basis. **a'ry'l** (gr. *aridmatikos* aromatisk), aromatisk radikal, afledt af benzol el. derivat heraf. Analogt med alkyl.

aryt'mi* (a- gr. *rhythms* rytmē), uregelmæssig hjerteaktion.

aræ'o'mæ'ter (gr. *araids* tynd, let + -meter) el. flydevægt, apparat til hurtigt bestemmelse af vædders vægttynde, a består af et hul glaslegeme, der er tungest forneden, så at det svømmer i lodret stilling. Vægttyden afleses på en skala på glaslegemets lodrette stilk.

as (lat.), gi. rom. mørtenhed, opr. støbt, senere præget i bronze, af 1 »punds« vægt, opr. 273 g. Udmøntningen beg. ca. 289 f. Kr. Mønten viser på den ene side guden Janus* dobbelthoved, på den anden Ar&omometer.

as, mus., tonen et halvtonetrin under a: As dur har 4 b'er, as mol har 7 b'er. a/s, fork. f. aktieselskab.

As [af], ty. Asch, by i V-Cechy, Cechoslov.; 23 000 indb. (1939).

'Asa (Aktieselskabet Filmatelieret Asa), da. filmselskab, grl. 1936. Faste instruktører er Alice O'Fredericks og Lau Lauritzen jun. (som også er adm. direktør). Atelierpark i Lyngby.

A'saf, stampfader til tempelsangerne i Jerusalem. Ifl. G. T. forf. til Salmene 50 og 73-83.

Asahigawa, jap. by på Midt-Hokkaido; 91 000 indb. (1935).

Asam ['az:am], ty. kunstnerfam. fra 17.-18. årh. Mest kendte er maleren *Cosmas Damian* (1686-1739) og den yngre bror, billedhuggeren *EgidQuirin* (1692-1750), sønner af *Hans Georg* (1649-1711). Virksomme i München, hvor de bl. a. udsmykkede Johannes Kirken i yppig barokstil.

Asamayama [-jama], virksom jap. vulkan på Midt-Honshu, 2540 m h.

'Asarûm, d. s. s. hasselurt.

as'best (gr. *dhestos*, egl: uslukkelig, misforstået af Plimus som: ubrändbar),

asbestementvarer (*eternit*) fremstilles af asbestfibre og cement opsmellet i vand. Ved at lade en liggende, langsomt roterende cylinder dyppet ned i slammen, afsættes der lag på lag. Cylinderen er perforeret og dens indre under vacuum, hvorför vand afsuges og lagene fortætes. Når den ønskede tykkelse er nået, kan asbestcementylinderne enten trækkes af og benyttes som rør el. gennemskares langs en frembringer og tages af som plade, der enten kan forblive plan el. formas (bøgleplader). Efter cementens hardning er massen hård, stærk og meget tæt, a er brandsikre, godt varmeisolerede og har høj kem. modstandsdygtighed. Pladerne anv. til tagdækning og vagbekleddning. Rørene prøves for 10 el. 20 atm, indvendigt tryk og anv. til vand- og gasledninger.

asbesttøj, tøj, vævet af garn, spundet af asbestfibre, anv. p. gr. af sin ildfasthed og kemikaliresistens til spec. beklædninggenstande, teaterkulissen m. m.

Asbjørn, nord. mandsnavn. Da. former: *Esbjørn*, *Espen*.

Asbjørn (d. 1086), Svend Estridsens broder, føretog uehdigt vikingetog mod England 1069, støttede Harald Hens Kongevalg, deltog i drabet på Knud den Hellige.

'Asbjørnsen, Peter Christen (1812-85), no. folkeindeforsker, zoolog. Bidrog som udgiver af *Norske Huldre-eventyr og Folkesagn* (1845-48) og s. m. Jørgen Moe af No. *Folkeeventyr* (1851) t. den sproglige og nat. formyelse i No. Ill. samlingsværk 1879; overs. t. fl. sprog.

asbo'l'a'n (gr. *absulos* sod), blåsors af smittende mineral med ca. 20% koboltalite. Vigtig koboltalmal fra Ny Caledonien.

ascari'do'l (gr. *askaris* indvoldsort), det ormedrivende stof i chenopodiumolie.

ascen'den't [a:sen'-] (lat. *aseendens* opstigende), i astrologi det i fodselsgæblikket netop opstigende dyrekreds tegn.

ascen'den'ter [a:sen'-] (lat. *aseendens* opstigende), en persons slegtning i ret opstigende linie (fader, bedstefader, oldefader osv.).

Ascension [s'a:nsfn:] (eng: himmelfart), brit. os i Antlanterhavet 1100 km NV f. St. Helena; 88 km²; 169 indb. (1940). Vigtig kabelstation. Opdaget 1501 på Kr. himmelfartsdag.

Asch [a:sl], ty. navn på byen As, Czechoslovakiet.

Asch [af], *Sehalom* (f. 1881), polsk-jød. forf., som skriver dramaer, romaner o. a. på jiddisch. På da. er oversat triologien *Synfoden* (da. 1935): *Skt. Petersborg, Warschau, Moskva* og Jesus-romanen *Nazareeren* (1939, da. 1941-42).

Aschaftenburg [n'Jofanburk], ty. by i Bayern; 45 000 indb. (1939). Vigtig industri- og handelsby. Under 2. Verdenskrig eroberet efter heftig tv. modstand 7. 4. 1945.

Ascheberg [afabærjl. *Rutger von* (1621-93), sv. officer, nøje knyttet til Karl 11., bidrog til sv. sejre under Skånske Krig; 1680-93 generalguvernør i Skåne, arbejdede vorsomt og effektivt for forsvarsnings i de gi. da. provinser.

Aschehoug ['askshäug], *Torkel Halvorson* (1822-1909), no. retslærd, socialkønom og politiker.

Aschehoug Dansk Forlag ['afahou'], oprettet 1914 som filial af det no. forlag H. Aschehoug & Co. (grl. 1872); siden 1926 på da. hænder. Udsender skolebøger, mod. skolets. og større håndbøger.

Aschersleben ['tfarslén], ty. industriby N f. Magdeburg; 32 000 indb. (1939).

Ascheheim paflaum, *Selmar* (f. 1878), ty.-jød. gynækolog. Medopdager af den Ascheheim-Zondek ske svangerskabsreaktion.

aschoffske knuder ['afof-] (etter den ty. lege Ludwig Aschoff (1866-1942)), knuder af store bindevævcellens' hjertemuskulaturen. Opståer efter gigtfeber.

ascidier [-si'-] (gr. *askidion* lille sæk), d.s. s. sponunge.

ascites [-si'-] (gr. *askos* ledersæk), bugvattersot.

asclepias-uld ['askle'-] el. *akon* el. vege-

tabelsilk silke, silkeglinsende, 1-6 cm lange, skøre frøhår af forsk. tropiske planter, Asclepias (slægt af svalerodsfamilien); anv. til polstring.

Ascoli Piceno ['askoli pi:t'feno], ital. by i landsdelen Marche, ved Adriaterhavet, 100 km S f. Ancona; 38 000 indb. (1936).

Ascomyceter [-se'-l] (gr. *askos* sæk + mykes svamp), d. s. s. saksprøvesvampe.

A'sconis Pedi'anus, *Quintus* (3-88 e. Kr.), rom. grammatis. Fragmenter af hans *Hist. Kommentarer til Ciceros Taler* er bevarede.

ascor'b'i nsyre [-sk-] (a+-nylat. *scorbutus* skørbug, $C_6H_8O_6$, vitamin C, anti-skørbugsfaktoren, hvidt krystallinsk stof, beklædt med kulhydraterne. Findes i frugter, især citroner, solbær, paprika og hyben, og i friske grøntsager, f. eks. kartofler. Fremst. syntetisk i stor mælestok, ud fra glukose.

Ascot ['askat], landsby i S-Engl.; SV f. Windsor. Siden 1711 hver juni hesteveddeløb på A Heath [-hi:t'].]

'Asdøl, hovedgård N f. Hjørring. Før 1611 i slægten Banners eje. Ånseligt volstdedt med fester af al. bygn. Nuv. hovedbygn. fra 1895.

'Asdic (fork. f. eng. *Anti-Submarine Detection /Investigation Committee*), under-vandspejlaparapar efter perfisonsystemet, der før og under 2. Verdenskrig udvikledes i Eng. og USA. Spillede stor rolle v. bekaemp. af ty. u-både. Ved hj. af a kan man bestemme retning og afstand til neddykkede legemer i havet (u-både, undervandskær o. l.). De af perfisonen udsendte lydbolger reflekteres og omdannes i en oscillator til elektr. svingninger. Ekket og dermed afstanden registreres på et afstandsbord forsynet med bevægligt papir med konstant fart. Afstand og afstandsforandring afteges i en kurve samtidig med at afstanden elektr. videregives til viserapparat på kommandobroen. Alle støjkilder kan ligelægs aflyttes.

As'dod, en af de 5 filisterhovedbyer, nu *SDud*.

As-dur, durtoneart med grundtonen as og b for tonerne h, e, a og d; paralleltoneart til f-mol.

ASEA (fork. f. Allmänna Svenska Elektriska 'ktiebolaget), et af SV's største industriforetagender, grl. 1883. Hovedsæde i Västerås. Fabrikører især alle arter af elektr. materiel. Dets virksomhed er verdensomspændende.

'aseksuel' (a- + lat. *sexus* køn), kønsløs, uden kønsdrift.

A'selli, *Gasparo* (1581-1626), ital. anatom; opdagede 1622 chyluskarrene hos en hund, men mente de forte chylus til leveren. Den rigtige vej genn. mesenterialeirkirleme til brystgangen opdagedes 1647 af d. fr. med. student Jean Pecquet (1622-1674).

asep'tik (-a- + -septik), fremgangsmåde, ved hvilken man søger at undgå forurening af sår og infektion ved kun at bringe såret i forb. med sterile instrumenter, forbindsstoffer, hænder osv. Har i kir. fortrørt *antiseptikken*, der dog stadig benyttes ved urene sår o. l.

aser, i nord. rel. betegn. for en rekke guder. Odin, Thor, Balder, Tyr osv., hørende ti! den opr. nord. kvægavler-kultur i modsætning til vanerne, guderne fra den indvandrede agherugskultur. En myte handler om asers og vaners kamp og om deres sammenslutn., hist. mind om forh. ml. de to kulturer.

aser, israel. stamme, boede langs kysten S f. *Föniken*.

'asfalt (gr. *djalto's* jordbeg), brændbar, fedtglinsende, sort, temmelig blød, amorf masse opstået af stenolit ved indtørring og 1 of tens påvirking. Vig tige fi neder-steder er Døde Hav, Trinidad og Val de Travers (Neuchatel). Sidstnævnte sted som imprægnation i kalksten. Trinidad a indeholder i rå tilstand 40% a-bitumen, 30% mineralske stoffer og 30% vand og flygtige bestanddele. Kunstig a-bitumen fremstilles ved destillation af jordolie, a anv. som isolationsmateriale og i vejbygningen; den opvarmes til ca. 140° og udlaages ved en temp. af 100°.

asfaltbeton, stenmateriale blandet med 8-

fimrådede hvidlige varieteter af serpen-tin og stråsten. Anv. til ildfast tøj og pap og som isolationsmateriale. Især fra Canada (serpentin-a).

As'best, industriby med asbestlejer i RSFSR, Sovjet, i Ural 0 f. Sverdlovsk. asbestcementskifer, tagdækningsmate-riale af asbest-cement.

15% jordolieasfalt. Bruges som slidlag på kørerbaner og — p. gr. af sin vandtæthed på flade tage.

asfaltfern, en smuk glinsende fernis, der fås ved oplosning af asfalt i terpentin, tjære- el. mineralolie i forsk. koncentr. 'asfaltmacada'm, en blanding af stenmateriale og asfaltbitumen, der anv. som vejbelægning. Den har et relativt stort hulrum, hvorför den må forsynes med et slidlag, a fremstilles som asfaltbeton.

asfatsø, en asfaltforekomst på Trinidad, fra hvis overflade der årlig v. hj. af hakker udvindes over 200 000 t asfaltmateriale mere end fra alle andre forekomster til. **asfyk'si** /a- + gr. *sfyein* banke (om pulsen), *puhloshed*, den tilstand forud for døden, hvor livstegnene er næsten udsukte, men livet dog kan kaldes tilbage. a bruges oftest i bet. manglende tiltning af blodet el. om kvælningstilstand overhovedet.

'asfa'e'risk (a- -f gr. *sfaira* kugle), linseoverflade, der mods. alra. linser ikke er svebet efter en kugleflade.

Asger (oldn. *Æsgeirr*), nord, mandsnavn; blev i da. til *Esger*, *Esg* og sammenblendet med Aser.

Asgård, i nord. rel. gudegruppen asernes hjem.

'**Asgardsrei** (folkeet ymologiskomdannelse af *Oskorei* efter *Asgård* + no. *rei* ridt), sydno. behavnelse på Den Vilde Jagt.

Ashanti (eng. [ə'ʃænti, əj'an'ti:]), fra 1901 del af det brit. koloniomr. Guldkysten, A-folket er sudanegre.

Ashburton [ˈæbjətn], 1) ca. 650 km l. flod i V-Ausir.; 2) by i landbrugsdistrikt på New Zealand sydø. Møllerier. ca. 12 000 indb.

Ashby-de-la-Zouch [aj'bido:lə'zuz], by i Midt-Engl., NØ f. Birmingham. Ashby Castle er berømt fra Scott's Ivanhoe. 6000 indb. (1939).

Ashe'ra [a:je-], kvindelig guddom i Kanaan, symboliseres ved en højel pæl el. tra.

Asheville [ə'žvɪl], by i Appalacherne, USA, i vestl. del af North Carolina; 51 000 indb. (1940). Kursted.

Ashio [fjø:lø], jap. kobbermineby på Midt-Honshu N f. Tokyo.

Ashmore and Cartier Islands [aj'mær anka: tjei 'aɪlsndz], austr. territorium, bestående af små øgrupper i Timor Havet NV f. Austr.

ashmouni [a'mju:nii], den korteste og ringeste ægypt. bomuldssort.

Ashton [falt:n], *Frederick* (f. 1906), eng. danser og koreograf. 1930 med ved startern af Sadler's Wells-balletten, som nu er bl. Eur.s forende ved de værker, A har skabt som koreograf, bl. a. *Facade* (1931), *Apparitions* (1936), *Horoscope* (1938) og *Symphonic Variations* (1946).

Ashton under Lyne [æjt'ən 'ændə 4ain], by i NV-Engl., Ø f. Manchester; 48 000 indb. (1939). Jernbaneknudepunkt. Bomulds- og metalindustri,

'Asia (lat.), rom. provins fra 129 f. Kr., bestod af Kongeriget Pergamon, som 133 f. Kr. testamenteedes Rom.

asi'a'tiske sprog. Flg. er de vigtigste i Asien forekommende sprogrupper; 1) indo-eur. sprog i Persien (iranisk), Lille-asiens (kurdisk; armensk) og Indien (hindu turi, bengali osv.); 2) semit. sprog (arab. og nebr.) i Forasien; 3) kaukasiske sprog i Kaukasus; 4) tyrk. sprog over hele V-, Central- og N-Asien; 5) mongolsk i Sibirien og Centralasien; 6) ugripske sprog og samoedisk i V-Sibirien; 7) tungusisk i Sibirien og Manchuriet; 8) palæoasiatiske (hyperboræiske) sprog i Ø-Sibirien med tilhørende øer; 9) indokin. sprog i Kina, Tibet, Himalaya-området, Bagindien; 10) mon-khmer i Bagindien; 11) malajisk i Bagindien og Indonesien; 12) dravidiske sprog i S-Indien; 13) kolariske sprog i østl. Forasien.

Asiatisk Kompani, da. handelselskab, grl. 1732 til aflossning af det 1729 oplost Ostindiske Komp. Støttet til vidtgående monopoler, told begünstige Iser og navnlig hjulpel ved Danmarks neutralitet under stormagtsskrigene, havde A indtil 1807 stor handel på Indien og især Kina. Efter krigen 1807-14 søgte A forgæves at genoptage Kinafarten. Opløst 1843.

'**A'sien** erden største verdensdelog rummer over halvdelen af Jordens befolkning; ca. 44,2 mill. km²; ca. 1250 mill. indb. A hænger mod V sammen med Afr. (ved Suez-tangen) og med Eur. Grensen mod Eur. er ikke skarp. Størsteden af A er folketomt, og under 10% er opdyrket. I N og NØ-Sibirien er klimaet over store strækninger for koldt hertil; et højt bjergkædebælte går fra Eur. over Tykriet, Kaukasus, Pamir og Himalaya til Bagindien og Øst-A og danner s. m. verdens største steppe- og ørkenområde fra Arabien og Tykriet til Tibet og Mongoliet en folketombarriere fra V til Ø af vekslede bredde. Når A alligevel har dobbelt så stor folketæthed som verden som helhed, skyldes det, at enkelte områder (Indien, Java, Østkinia og Japan) har en enorm folketæthed, til trods for, at den dominerende erhvervskultur ikke er industri (som i V-Eur. el. Ø-U.S.A.), men kun helagerbrug, baseret på selvforsyning.

Terræn. Det store V-Ø-gående bjergkædesystem (med verdens højeste punkt, Mt. Everest (8880 m) i Himalaya) skiller A i en nordl. (russ.) og en sydl. (brit.-uafhængig) del. De bedste kontaktmuligheder ml. disse dele ligger i Iran og Ø-Kina, hvor passage N-S ikke volder større vanskeligheder. N f. bjergkædebælte er V-Sibirien det største lavland (Ø-Sibirien er et plateau- og bjergland), S f. bjergene findes det største lavsletter ved Eufrat-Tigris, Indus, Ganges, nedre Yang-tze-kiang og Hwang-ho.

Klima. N-Sibirien har polarklima med sommertemp. under 10°. Temp. klima med lang, oftest streng vinter har resten af Sibirien, Turan, næsten hele Lille-asiens, Kaukasien, Armenien, Centralasiens, N-Kina med Manchuriet og Japan N f. Tokyo. Subtrop. klima med kort, mild vinter og varm sommer har Lille-asiens V- og S-kyst, Den Arab, Halvø, Iraq, S-Iran, Induslandet, S-Kina og S-Japan. Trop. områder med stadig sommer er Bagindien, Forindien og Indonesia. Særlig ringe nedbør får de af bjerge omgivne højsletter (Sin-kiang, Tibet, Mongoliet, Erans Højland, Anatolien), de egne, hvor passaten ikke afsløres af en sommermonsun (Arabien), og de egne, hvor temp. altid er lav (N-Sibirien). Særlig stor nedbør træffes på bjergskrænker, som om sommeren er utsat for varme fugtige V-monsunvinde fra havet (Western Ghâts i SV-Indien, Himalaya og andre bjerge i SØ-Asien). Trop. værmeteoriden giver enorme regnmængder i Indonesien og på Malacca og om sommeren i For- og Bagindien samt SØ-Kina. Egne ved Middelhavet har mest regn om vinteren, medens resten af S og Ø-Asien har mest regn om sommeren.

Pante vækst. Den naturlige plantevækst rummer alle afskyninger af tundra, skov, savanne, steppe og ørken. (Se det plantekogeografiske kort over A).

Befolking. En linie fra Calcutta til Kaukasus danner grænse mellem A's 2 store befolkningssgrupper. N for denne linie finder man hovedsagelig den mongolide, S derfor den europæiske racegruppe. Den mongolide racegruppe deles igennem i 2 underafdelinger: ungmontoler og gammelmongoler. N- og Mellem-A-s nomadefolk, tungiser, jakutter, ostjakker, voguler m. fl., samt langt den overvejende del af Kinas og Japan's befolkning hører til den ung-mongolide race, mens den gi-mongolide race bebor Bagindien og Sundasærerne med udlopere til øerne i Stillehavet. De europæiske folk findes i 2 grupper: 1. indoaustriærne; 2. en yngre befolkningssgruppe omfattende armeniere, iranere, og medlemmerne af de semitiske talende arabere. Endelig findes negrige elementer i Indien (dravidere), på øerne N for Sumatra og på Filipinerne (negrito), ligesom melanesierne tilhører den negrige racegruppe.

Erhvervskultur. I A træffes Jordens ældste højkulturnområder. Allerede oldtids sumerer brugte piov; jernets udnyttelse menes at være begyndt i Lille-asiens. Det vildtrige náleskovsbælte, der

strækker sig tværs gennem Sibirien, beboes af jægerfolk, hvorför mange holder hjerde af rener og faktisk er rensdyrnømader. Ved Ø-kysten og langs de store floder spiller fiskeri en hovedrolle, og man kan her tale om fiskerkultur. S f. náleskovene strækker stepper sig fra Middelhavet til det egl. Kinas grænse. Også her er nomadisme hovederhverv (far, heste, kameler, hornkvæg, yakksører), men den optræder i vækselvirkning med agerbrug, der drives på steder, hvor nedbøren er tilstrækkelig, el. hvor kunstvanding er mulig i øvrigt regnfattige områder (Irak, Induslandet, Feranagabækkene). Mod S og Ø forsvinder nomadismen; folketætheden er så stor, at kun intensivt landbrug kan opretholde befolkningen. Indien har et stort antal kulturplanter, mens risdyrkning er kulturnes grundlag i Kina, Japan, Bagindien, Indonesien. Mens Japan kulturelt bygger på arv fra Kina, og Bagindiens kultur delvis er et produkt af kin. og ind. påvirkning, er Indonesiens kultur i højere grad lokalt udformet, om end også her stærke påvirkninger fra fastlandet gør sig gældende. Pleitis træffes jægere og samler bl. Bagindiens og Indonesiens primitive og mest isoleret boende folk. Industrikultur træffes i Japan, dele af Østkinia og Forindien, samtidig i Sibirien (Ural og Kuzbass), ellers kun i ringe grad, bortset fra de store havnebyer. (Hertil farvekort).

***a'sier** (pers. *ātschār* blandet), navn på de store frugter af visse agurksorter.

asiet [a'sjet], lille tallerken.

A'sine (gr. *A'sinē*, gr. oldtidsby ved Navplionbugten på Peloponnes. Omtales i de homeriske digte. Udgravet af sv. ekspedition 1922-30).

A'sinius 'Pollio' (75 f.-5 e. Kr.), rom. statsmand, konsul 40, tilhænger af Cæsar, Antonius og Augustus, beskytter af Vergil. Skrev en tabt historie om borgerkrigen ml. Cæsar og Pompejus.

A'sir, landskab i Arabien N f. Yemen; del af Saudi-Arabien.

Asjhabad [af'tabat], hovedstad i Turkmenistan, Sovj.; 127 000 indb. (1939); oaseby; silke- og bomuldsindustri. Store ødeleggelser v. jordskælv okt. 1948.

ask ('Fraxinus ex'celsior'), oliestræfam., er et stort træ i S-A i med mods., u- ^A li #A^A^ ligefim. blade, ,^AOU PVW 1^A^ sorte knopskæl, uansé blomsterklaser. vinterget nød. Lovspring omkr. 1. 6. avokser bedst på næringssrig, muldet, dybgrundet, fugtig jord med lavlig salpetersyre dannelse samt i nogenlunde læ. Ved plantning benyttes 3-4-årige planter, som sættes på 1 x 1 m el. lidt mere. Bevoksningerne tyndes ofte 10 år gamle og derefter med få års mellemrum. Omdriften er sædv. 60-80 år. - a producerer meget værdifuldt gavntræ (redskabskælder, vogntre, ører, skier m. m.). En art, *manna-a* (F. *ornus*) fra S-Eur. og varieteter af den alm. a er prydtræ i haver.

Askalon, en af de 5 filisterhovedbyer, identisk med ruinerne 'Asqalân' ved Middelhavet.

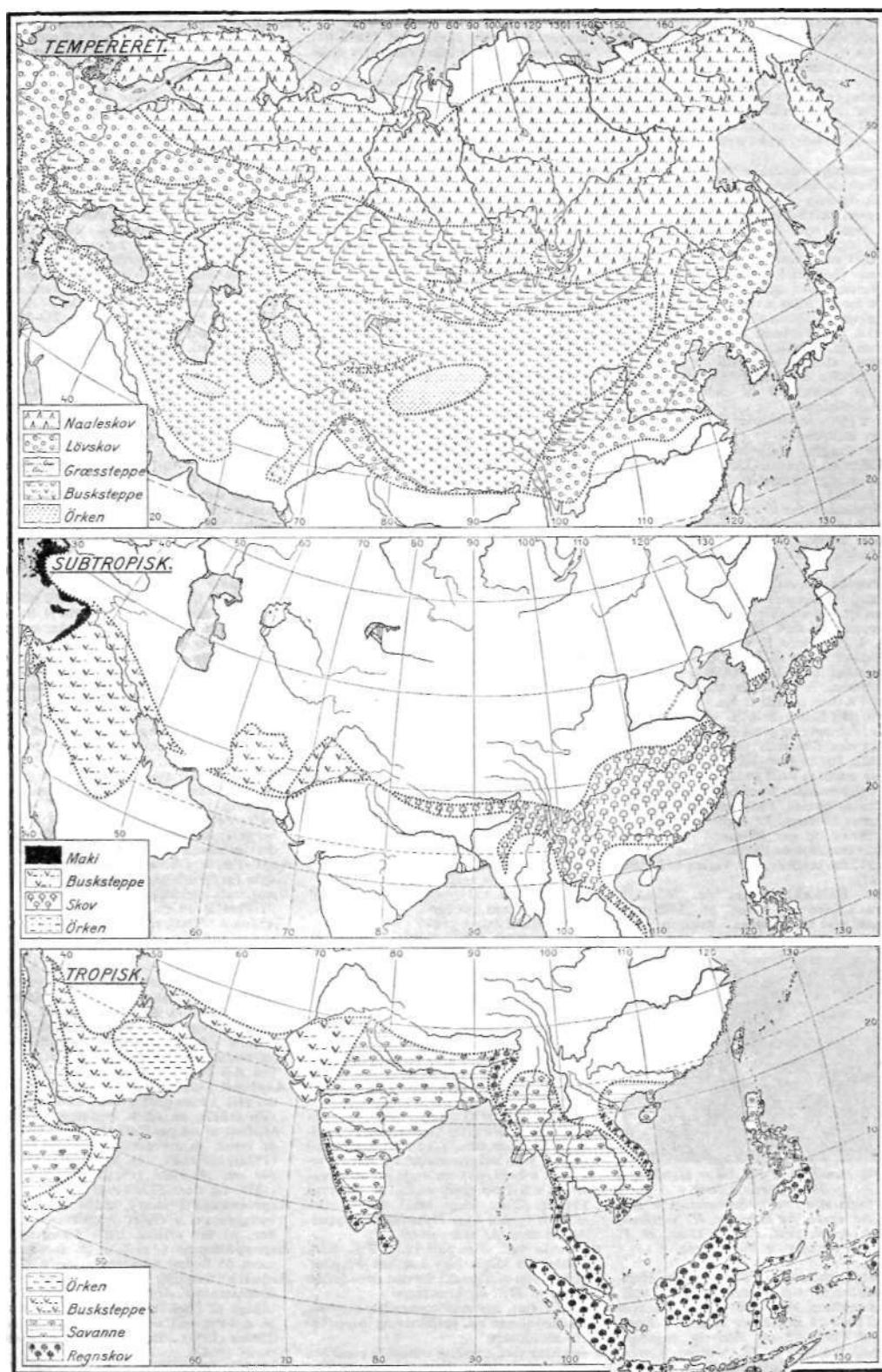
a'ska'nierne (etter borgen Askanien ved Ass hers leben), ty. fyrstehus, grl. af Albrecht der Bar, i Brandenburg til 1320, i Sachsen til 1423, i Anhalt til 1918.

'askari (arab. soldat), indført, hvervede tropper i Østafr. og Forasien,

aske, den ikke brændbare rest som efterlades ved et stofs forbrænding i luft el. il. a består fortrinsvis af øksyder, karbonater, fosfater, silikater og sulfater. Ved sak. a-bestemmelse inden for den kern. analyse bestemmer man forholdet ml. vægten af a og vægten af den forbrændte stofmængde, a-bestemmelsen kan give værdifulde oplysninger om et stofs renhed og kvalitet.

'Askefis', 'Askeladden', -pisker, -puster, egl. den, der ligger i asken. I no. eventyr navn på den yngste, foragtede broder, der til

?r

Moa/estok 1:80 000 000 -

Asien: plantekogeografiske regioner.
(Efter M. Vahl).

Udarbejdelse: J. ffum/um

sidst vinder prinsessen og det halve kongerige. Askapot er det tilsv. kvindelige væsen.

askegraw, rummet under risten i en dampkeds fyrrum, hvor asken falder ned. askenazl[-na:ts], navn på et folk mod nord, 1. Mos. 10, 3. I middelalderen udlagdes **a** som Tyskl., derfor kaldes jøerne i Mellem- og Østeur. aske'nazl'm, mods. se-fardlm.

askeondag, onsdag efter fastelavn, på hvilket de bødgørende mørkte i kirkene i »aske og aske».

Askepot, heltingen i det kendte eventyr om pigen, som flygter for en forelsket prins og siden genkendes på sin sko. Navnet er et sidestykke til Askefs.

Asker [alkerts], Anton (1856-1912), slovensk digter og dramatiker, gav udtryk for sit folks nat. fri hedstængsler. **Askersund** [-stind], sv. kbstad (fra 1643). Nárke, ved Vattern; 2300 indb. (1949). a'skese (gr. *askes is*, opr. øvelse, især atleternes), sjælelig ansændelse gnm. til-sidsetsættelse af de naturlige livskrav; et vigtigt moment i de individualistiske fræselsreligioner.

a'ske't (gr.), en, der øver askese, a'ske'-tjka, afholdende.

Askja [a:sjaj], Islands største vulkan (1510 mh.), sydvest. Odáshraun; fl. krater, mange fumaroler. Største udbrud 29. 3. 1875.

Askle piades fra *Prusa* (gr. *Aski'ep/Pddes*) (1. árh. f. Kr.), gr. læge, indførte den vendsk. lægekunst i Rom, hvor man hidtil havde været henvist til folkemedicinen.

A'sklepios (gr. *Asklépios*), i gr. rel. opr. en gud for thessalsiske stammer, allerede i forhistor. tid udviklet til spec. orakel- og lægeguddom med tilknytning til Apollon. I Epidauros lå den berømteste A-helligdom, hvor ruiner af templer, bade, ligghaller osv. samt votivgaver til A er fundet. A-dyrelsen blev først indført i Athen o. 420 f. Kr.

Akslund [-lund], Erik (f. 1908), sv. forf. Har i romaner og prosatskiter søgt at opfange det flimrende storstadsliv. *Frukt* (1922), *Fanfar med fem trumpetere* (1934).

ask og embla, i det nord. kultiske drama to trægenstande, hvormed der foretages et hieros gamos; i mytens genfortælling to torre træstammer, som Odin, Vile og Ve finder og gør til mand og kvinde, menneskeslægten stamforeldre.

'**A'akov**', da. landsby, V. f. Vejen; 632 indb. (1945).

Akov Folkehøjskole, da. folkehøjskole i Akskov v. Vejen, grl. 1865 som fortsættelse af højskolen i Rødding. 1878 blev vinterskolen omdannet til en »ud-

Erik Henningsen: På Askov Højskole. 1903. Frederiksborg.

På talerstolen Ludvig Schröder, t. h. derfor fra Appel, fra Schröder, H. Nutzhorn, Jacob Appel, prof. Poula Cour, H. F. Feilberg og Poule Bjerje.

videt højskole», og 1879 indførtes efterårsmeder for tidi. elever og egnens folk. Forstandere: 1865-1906 Ludvig Schröder, 1906-28 Schröders svigerøns Jacob Appel (1910-13 og 1920-24 Ingeborg Appel), fra 1928 J. Th. Arnfred. Kendte lærere: bl. a. folkloristen H. F. Feilberg og fysikeren Poule Cour.

A'kov Forsøgsstation under Statens Forsøgvirksomhed i Plantekultur, grl. 1885. Hovedopgave: forsøg med staldgødning og kunstgødning samt staldgødningens og ajlens opbevaring og anv.

A'kov-Nåås sløjdf, sløjdsystem udformet af Søren Meldgaard (1850-94), der efter kursus på Nåås 1886 blev sløjdlærer på Askov.

'**A'ksø**', da. ø i Smålandsfarvandet; 2,8 km²; 238 indb. (1945).

'**A'ksøy** [-øi], no. ø, NV f. Bergen; 89 km²; 7599 indb. (1946).

A'smara, hovedstad i Eritrea i Østafrika; 140 000 indb. (1940), deraf 45 000 italiener. Moderne by, 2347 m o.h.; jernbane til havnebyen Massaua.

A'mild'kloster, hovedgård lige 0 f. Viborg, grl. kort efter 1170 som kloster for augustinermonner. 1906 købt af Viborg by; delvis udnyttet, bl. a. til landbrugsskole (indviet 1908) med sommerskursus for skovfogedelever og til eksercerplads.

A'mo'dæus, døbringende dæmon, omtalt i Tobias Bog 3, 9.

as-mol, molteornet med grundtonen as og f? for tonerne f. g. a. h. c. d og e. Parallelteornet til Ces-dur.

A'mus, mandsnavn, opstået af Erasmus. Amussen, Johannes itobert W'renfeilt (f. 1903), da. kemiker, prof. v. Danmarks Tekniske Højskole fra 1944, leder af Dansk Textilforsknings Institut.

A'mussen, Svend (f. 1916), da. jazzmusiker i internat. klasse. Dannebrog 1933 sit første ensemble. Siden 1938 optreden i film, 1943 i revuer s. m. søskendeparret Neumann.

A'mières-sur-Seine [a'njæ:rs:ry'sæ:n], nord vest ti. forstald til Paris; 72 000 indb. (1946). Parfumeindustri, trik, skibsvarer m. v.

A'myuk [asnik], Adam (1832-97), po. filos. lyriker og dramatiker; deltaget i opstanden 1863.

A'mes, 1) halvø på V-Sjælland, S f. Kalundborg Fjord; 2) stationsby på NV-Sjælland (Holbæk-Nykøbing S. banen); 1024 indb. (1945). Industri.

'**A'soci'a'l** [-sJ -a- f lat. 'socius felle), uforstående over for samfundets krav.

া son gout [as:i'gu] (fr.), efter sin smag. **A'sov**, anden stavemåde for Azov.

asp (*Populus*), poppel, slægt af pilefam. med brede langstilkede *s*r blade. Særbo; blom. *AEH'*i sierne i rækler, kapsler *fifaf* *LV'W* med hædre frø (vindspredn.). Vildtvoksende *(C-r-v*)-*vrJV* i Danm. er bævreasp *v^Vyl* *wVcij* (P.tremula), især i Vestjylland. Veddet anv. til tandstikker. Mange arter er *W* *f^fs* plantef.eks. *sølvpop* *y* *t/v* *p* (bladenes underside hvidfletet), pyramidepoppel (stejl opstigende grene), kanadisk poppel (hegnstræ, derstyrtes), græpoppel (gode lætræ, hirtvgoksende). I nyste tid forsøges i da. skovbrug forsk, krydsninger med meget stor produktion.

asp' (Asptus 'rapax), indtil 1 m 1. karpefisk, i Vånen o. a. sv. sører.

asp'ra'gi'n, aminoravsynremonamid, farvelose krystaller. Forekommer i forsk. planter, f. eks. bælgplanter; først erkendt i asparges.

asparges [a'spar'z] (*Asparagus*), slægt af konvalfam. 100 arter. Grønne grene, skalformede blade, bær. Vild a. (*A.officinalis*) vokser vildt enkelte steder i Danm. Dyrek. på a-bede, dvs. de unge skud tvinges til at vokse op gnm. og ca. 25 cm tykt jordlag. Disse blege skud stikkes (afskærbes) (inden Skt. Hansdag) og spises. Andre arter er stueplanter.

A'spasia (gr. *Aspa'sta*) (d. 410 f. Kr.), hustru fra Milet, blev i Athen Perikles' elskerinde, midtpunkt for den periklæske kreds af forf. og kunstnere. a'spekt

(lat. *aspectus* udseende), gramm., modsatningen ml. perfektiv og imperfektiv aktionsart.

a'spekter (lat. *aspectus* udseende), astron., forst, stillinger af Solen, Månen og planeterne i forh. til hinanden. De vigtigste er opposition, der betegner en længdeforsk på 180° fra Solen, konjunktion, hvor længdeforsk, fra Solen er 0°, samt kvaadrat, hvor den er 90°. - I astrologien tillagdes a særlig betydning.

A'spelin [-li:n], Gunnar (f. 1898), sv. filosof. Har særlig beskæftiget sig med idéhist. og hist. filos.; *Historiens problem* (1926) og *Samhällsåskådnings och partier* (1931).

A'spelin [-li:n], Johan Re inhold (1869-1915), fi. arkæolog, grundlægger af det arkæol. studium i Fini.

A'spendos, oldtidsby i Pamfylia i Lilleasien.

A'sper'gillus (lat. vievandskost, hentyder til konfidentens form), *vandkande-skimmel*, slægt af skimmelsvampe, der findes på fugtige plantedele, syltetøj, brød. A o'ryze benyttes i Japan til fabrikation af risvin og soja-sauce. A fumigatus kan angribe lungerne m. m. asper'matisme (gr.), med. sædmangel.

A'stern, tidi. landsby N f. Wien nu; Wiens lufthavn. *Historie*. Ved A og Esslingen kæmpede Napoleon 21.-22. 5. 1809 uafgjort mod østrigerne under ørke-hertug Karl. General Lannes blev her dodeligt såret.

A'sperula (lat. *asper ru*), slægt af krapfam. 80 arter. I Danm. A o' ro'ata (skovmærke). I haver er fl. arter ahn. pryd-vekster.

A'sperup, station på nordvestfynske bane; 667 indb. (1945), inkl. Båring.

A'sphodelus [-fo:] (lat. fra gr. *asf*), slægt af liljefarve. I Odysseen omtales underverdenens a-enge, som sjælene svæver over.

asp'ic [a'spik] (fr.), stivnet sky til salat leverpostej, fisk, grønsager o. a.

A'spia'distra (gr. *aspis* skjold ** astron* stjerne), slægt af liljefam. med lancetformede, stive blade. A elatior anv. som stueplante.

A'spiration (lat. *aspirare* ånde til), udtale af en sproglid med efterfølgende h-lyd, som f. eks. p. t og k på d. Aspirerede konsonanter kaldes a'spi'rata.

A'spirationpsykrometer, psykrometer til bestemmelse af luftens fugtighedsgrad forsøyet med en lille urværk-drevne blæser (aspirator) til indsgning af luften.

A'spirationstermometer, termometer, som v. hj. af en aspirator suger den luft, hvis temp. skal måles, hen omkr. termometerbeholderen.

A'spi'rator (lat. *aspirare* ånde til), apparat til frembringelse af en luftstrøm ved sugning.

A'spi're'e (lat. *aspirare* ånde til), udtale m. pust; stræbe efter; aspi'ranc, person der forbereder sig til en stiling.

A'spi'r'i'n, d. s. s. acetylsalicylsyre.

A'spis (gr. ἄσπις), snogefigur, der spiller en stor rolle i middelalderens dyresymbolik, jfr. Davids Ps. 58, 5.

A'splund [-lund], Gunnar (1885-1940), sv. arkitekt. Gunnar, alle A-s arbejder gør samme umiddelbare kontakt med naturen. A havde sit egen gennembrud med Stihl.s-udsættelsen 1930, men havde for den tid udf. mange arb., bl. a. *Stihl.s stadsbibl.* (1927). Af senere arb. skal nævnes *Goteborgs nye rådhushus* (1937), *skovmateriet i Stihl.* (1940) og smst. *ndmhudus og stadsarkiv*, der begge var under arb. ved A-s død. (Portræt sp. 229).

A'splund [-lund], Karl (f. 1890), sv. forf., dr. phil. i kunsthist. Debut med *Studentrum* (1912), en saml. studentnoveller. Modnet af en personlig sorg opnåede A et lyrisk gennembrud med *Klockbojen* (1925); har endv. udg. kunstnermonografier om A. Zorn (1921), *A. Rosen i us* (1928) og *Carl Eldt* (1943).

A'spmonte [-mon-], indtil 1958 m. h. bjerggruppe, hvormed Appeninnerne ender på den sydital. halvø Calabrien.

A'spropotamos [-po:]-, i gr. folkesprog navn på floden Acheloos.

A'squith [a'skwip], Anthony (f. 1902), eng. filminstruktør. Udd. i Hollywood, 1927 tilbage til Engl. Deb. 1928; har iscenesat bl. a. »Pygmaliens» (1938), »Fransk uden Tårer» (1939), »Han kom som en Fremmed» (1942).

A'squith [a'skwip], Herbert Henry (1852-1928), brit. politiker. 1886 i Underhuset, stodte Gladstone i Home-Rule sagen. Indenrigsmin. 1892-95. Gik over til imperialismen; mod toldbeskyttelse. 1905 finans-, 1908 premiermin. Gennemledt aldersers (1908), indskrænkn. af Over-

Gunnar Asp/und. H. H. Asquith.

husets magt (1911). Ved krigsudbruddet 1914 kunne A samle alle om sig; 1916 styrtet af Lloyd George. Fra 1924 i Overhuset [Earl of Oxford and A].

Asquith [åskwiH Margot] (1864-1945), H. H. A-s hustru. Udg. 1932 selvbiografinen *The Autobiography of Margot Asquith*, der vakte opsigt ved sin åbenhjertighed. as'sai (ital.), *mus.*, meget.

Assam (eng. [å'säm], ind. *Asama* [å'sämål]), prov. i NØ-Hindustan omkr. Brahmaputra; 137 300 km²; 10 205 000 indb. (1941). Hovedstad: Shillong. På begge sider af flodensteds høje bjerge med regnskov (Patkai Hills, Khäsi Hills).

89 % af indb. er bønder. Tedyrkning. Nogen olieudvinding. Brit. 1826. - Til Pakistan udskiftes 1947 *Sylhet* [sil'hæt], ind. *Sirhatta* [srihättifl]; 12 000 km²; 2,7 mill. indb.

ass'a'ma'r (lat. *assare* riste + *amarus* bitter), bittert smagende stof, der dannes ved rustning el. lét brænding af stivelseholdt materiale, f. eks. brød og korn, as'saml., nyind. sprogs, beslagtet med bengali, tales i prov. Assam i NØ-Indien.

'Assandun' [-du:n] (nu: *Ashington* [afin-dsn]), by i Essex, f. London, hvor Knud den Store i 1016 besejrede Edmund Jernside.

Assar'haddon (guden Assur gav brødre) (7. árh. f. Kr.), assyr. konge. Bragte assyr. magt dens største udstrækning ved erobring af Ægypten. Genrejste Babylon efter Sankeris ødelæggelse af staden. assa'si'ner (fr., af arab. *hashshidhin* hashish-spise re), muham, sekret i Forasien, grl. af perseren al-Hasan ibn-as-Sabbah 1090; ryddede i blind lydighed mod stormesterne alle modstandere af vejen og terroriserede den arab. verden, til Hulagu 1256 erobrede a-s højborg Alamut i Persien.

assaut [a'so] (fr. angreb), træningskamp i fægtning, hvorunder fægeren får lejlighed til at udvikle sine individuelle fægteegenskaber.

'assegai' (el. [-gai']), kastespyd med jernblad hos S-Afrs kaffere.

assemblé [asa:ble] (fr.), forsamlung, a nationale, nationalforsaml., brugt om fr. grundlovgivende forsaml. 1789-91, 1848, 1871-75, i den fr. forfatn. af 1946 om lovgivende forsaml.

Assen *l'asa*, hovedstad i holl. prov. Drente ved Nord-Vilhelms Kanal; 22 000 indb. (1947).

Assens, 1) købstad på vestkysten af Fyn; 4826 indb. (1945). Kirke »Vor g = Frue« (15. árh.), statuer af H Peter Willemoes og Klaus I[sp^jM Berntsen; jernbane til Tom- [l\$2^J! merup, ferge til Årøsund; 2) ^/^vi, fabrikby 6 km NØ af Mariager; 1556 indb. (1945). Cementfabrikker.

Assens amtsrådsrådsreds, vestl. del af Odense amt; 667 km²; 56 491 indb. (1945). asser, ældre stavemåde for aser (israel. stamme).

Asser (d. 1137), bisp i Lund 1089, Nordens 1. arkibiskop 1104, rigsførst. 1102 under Erik Ejegods pilgrimsfærd s. m. Harald Kesje; beg. bygningen af Lunds domkirke, sluttede sig til Erik Emune under borgerkrigene efter Knud Lavards mord.

*Asserbo', titl. kloster N f. Frederiksværk. Opr. under Esrum, fra ca. 1163 en kort tid kærhuserkloster; derefter ladegård. I 17. árh. tilføjet af flyvesand, ruiner udgravet 1849 af Fred. 7. Jorden nu beplantet m. den 500 ha store A Plantage. Aser Rig (d. i 1140erne), søn af Skjalm Hvide, deltog i oprøret efter Knud La-

vards mord og opdrog dennes søn Valdemar. Byggede Fjenneslev kirke; grl. Sorø Kloster, hvor han blev munke. asser'to'risk (lat. *assercere* knytte), hævrende, forsikrende. En a dom'er en dom, der hævdes som værende sand (til forsk, fra blot mulig el. nødv.).

as'sessor (lat: bisidder), titl. dommer i de kollegiale retter samt under enevælden visse medl. af regeringskollegierne.

assibilation (lat. *ad til -sibilare* hvise), udvikling af hvysesl, f. eks. ved den sv. forskydning af k og g foran fortungevokaler. Kånnå [tjena], jfr. da. kende.

assig'nant (lat. *assignare* anvisse), den, der udstederen anvising (assignment); assig'nat', den, der skal udbelte en anvis sum; assigna'ta'r, den, der skal modtage en anvis sum.

assignater [asin'ja'tar] (fr. *assigner* anvisse), pengeansvininger under fr. revolution, opr. med dækning i kirkegodserne og rentebærende. Sérner alm. papirpenge. efterh. værdiole ved inflation.

assimilation (lat. *assimilare* gøre lig med), 1) psyk., sammenmeltnings af nye indtryk med gamle. 2) *sprogv.*, en sprogluds påvirkning af en anden sproglyd (oldn. hanpr > da, ham; oldn. binda > da, binde [bens] af oldn. binda). Hvor de to lyde er skilt ved mellemliggende lyd, tales om fjerna, f. eks. [ærfan't] for [særfan't] (sergeant). 3) *fysiol.*, opbygn. i organismen af simpleste forbindelser til mere sammensatte, mods. dissirailation. Ved a bindes energi.

assimil'e're (lat.), ligedanne; optage (i sig).

Assiniboine River [a'sinabäin 'rivar], 950 km l. canadisk prærieflod, udmunder ved Winnipeg Red River; sejlar for små fartøjer.

Assisi [ä'sziz], ital. by i Umbrien, nær Perugia (ca. 22 000 indb.). Frans af A fødes og døde her. Hans gravkirke (1228-53) er i gotisk stil.

Assi'sten'shuset (lat. *assistere* hjælpe), anstalt i Kbh., der giver lån mod håndpant, grl. 1688, fra 1753 underlagt Søkvæsthuset; 1947-48 udgjorde udlæn og fornyelsen: 17 215 065 kr.

Assi'sten's Kirkegård (egl. hjælpekirkegård), Nørrebro, Kbh., anlagt 1760, nu ca. 28 ha. H. C. Andersen, Rasmus Rask og Søren Kierkegaard er begravet på A.

assi'ste're (lat.), hjælpe; assi'sten't, medhjælper; assi'stance [-a'sal] (fr.), hjælp.

Assmannshäuser [hDyzar], en mousserende vin fra Assmannshausen i Rhindalen.

Associated Press [3'so:Jia:tid 'præs], fork. A. P., største amer. pressebureau; grl. 1900; hovedkontorer i New York, London.

association (lat. *ad til + sociare* forbinde), 1) psyk., forb. ml. bevidsthedsdannelser (især forestillinger), som viser sig ved, at den ene genforenkler (reproducerer) den anden, f. eks. hvis de tidl. har været oplevet samtidigt. 2) *I kemien* taler man om a. når atomer, molekyler el. ioner slutter sig sammen til større molekyler el. ioner, f. eks. associerer bromioner sig med vand til hydroksionioner *H*⁺*O*⁻.

association fodbold [asousi'eifsn-] (efter The Football Association), eng. betegn. for den i Danm. og de fleste andre lande anv. form for fodbold, mods. Rugby. associationspsykologi, den af den eng. psykolog David Hartley (1705-57) grl. teori, if. hvilken de komplicerede bevidsthedsfanomener er dannede ved association ml. usammensatte psyk. elementer.

'associati'v regel (lat. *ad til -f sociare* forbinde), regneregel, der udsiger, at når 3 tal skal adderes, fås samme resultat, hvad enten man adderer det tredje til de to førstes sum el. de to sidstes sum til det første; og tilsv. for produktet. I formler (a + b) + c = a + (b + c) og (abc) ~ a(bc).

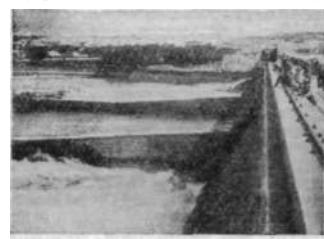
associ' [a:søjel] (fr.), deltager, medejer af en virksomhed.

associ'e're [-si] (lat. *ad til -j. sociare* forbinde), forene; a sig, slutte sig sammen.

asso'nan's (lat. *assonare* klinge med), *klanglichkeit*, gentagelse af vokal el. tve-lyd inden for en el. fl. sprogtakter, stundom lydmalende (onomatopoeisk) vir-kemiddel. Især betegn. for vokal- el. halvrim i ældre litt. f. eks. folkeviserne (hænge - brande, hund - brud),

'Assos', gr. oldtidsby i landskabet Mysien på Lilleasiens V-kyst. Ruiner af dorisk tempel fra 6. árh. med relieffrise.

ASSR, fork. f. autonom Socialistisk Sovjetrepublik, selvstyrende republik inden for en af de 16 unionsrepublikker i Sovj. Assuan, off. Aswán, by ved Nilen i S-Ægypten; 25 000 indb. (1947). Her byg-

Assuan-dæmningen.

gedes 1898-1902 den 1930 m l. og nu 53 m h. A-dæmning over floden. Den kan i Nildalen opstemme en 300 km 1. sø med 5500 mill. m³ vand. A hed i oldtiden Syene. Oldtidsgrave og stenbrud fra faraoisk tid.

as'umptio (lat: optagelse), i d. kat. kirke udtryk for Marias himmelfart. 'Assur', 1) ældste hovedstad i oldtidens Assyrien. Ruiner ca. 100 km S f. Niniye på Tigris' V-bred ved Qal a Sharqat. Udgravet af ty. ekspedition 1903-10. 2) Assyriens krigerske hovedguddom.

assurance [-tarjs] (fr.), forsikring; -assurere, forsikre, sikre.

assuranceekspert el. *havariating*, nau-tisk el. tekn. tillidsmand for assurance-selskaber ved besigtigelse af skader på skib og ladning.

assuran'do'r (fr.), person, der driver forsikringsfretning, også fors.-agent.

Assur'banipal (guden Assur er skaber af solnen) (d. 626 f. Kr.), den sidste af Assyriens store konrer. Forbund med Gyges af Lyden. Erobrede Susa i Elam. Be-rømt er A-s bibl. i Ninive og reliefferne i hans palads (A-s løvejagt).

Assurnasir'pal (guden Assur er en beskætter af solnen) (d. 859 f. Kr.), assyr. konge i 9. árh. f. Kr. Tahr. indskrifter viser ham som den hårdeste i rækken af ubarmhjertige assyr. konrer. Palads med verdifulde relieffter i Kelach.

Assur'u'ballit (guden Assur gav liv) (omkr. 1360 f. Kr.), assyr. konge; lagde grunden til det assyr. storfri, var med til at bringe Mitanni-riget til fald og anerkendtes af Amenhotep 4. som ligemand.

as'sy're, kristen befolkningsgruppe, opr. bosat i nordl. Iraq, betragter sig som efterkommerne af oldtidens a. Efter langvarige kampe m. araberne i Iraq 1935-36 bosat i Syrien v. Folketrobundets mægling.

As'sy'ren, oldtidsrige i V-Asien. Det begyndte som bystaten Assur omkr. 2000 f. Kr. Udvidedes v. hensynsløs dygtighed hos dets konrer til 1. 7. árh. at omfatte Babylonien i S. Elam i Mesopotamien og dele af Armenien (Urrartu) i N. Syrien, Palestina og Ægypten i V. I ældre assyr. tid. 1700-f100 (Amarna-brevene), be-tingedes udvidelsen af A-s herredømme af nedkæmpelsen af Mittani ved tutti-siske og assyr. regenter (bl. a. Salmanasar 1); i yngre assyr. tid, begyndende ca. 1100 havde A sin første helt store konge i Tiglat-Pileser 1. Under Assur-banipal (d. 626 f. Kr.) nåede A sin højeste, men kortvarige blomstring som polit. og kulturel magt. - A-hovedstæder: Assur, Nineve, Kelach og Sargonsborg (Korsa-bad). Racemæssigt var assyrerne semit-ter med armenoïdet islat (el. omvendt), kulturlært hærlinge af sumerer og baby-loner (kileskriften). Store dele af sumer. og babyl. litt. er kendt gnm. Assurbani-

pals bibl. i Ninive (Enuma elish, Gilgamesh-eposet, salmer); selvst. assyr. *lit.* bidrag er de assyr. love og kongeskrifter (om krigs- og byggeføretagender). *Kunst:* Relief-plader fra palads-væggene (krig, jagt, mytol. emner), dyre-kolosser (varne-guddomme) fra portalerne, seglyndre. *Religion:* Hovedguddom er Assur. Assyr. lære og *ritus* bygger på babyl. (og derigvm. sumerisk) grund, men med Assur som afslører af Marduk (babyl.) og Enlil (sumer.). Templerne viser ofte en stærk assyr. type. Hertil tavle: Assyrisk Kunst; kort se orientalsk arkæologi).

assyriologi, videnskaben om oldtidens Babylonien og Assyrien, kaldet således, fordi de første, grundlæggende fund gjordes i Assyrien, a-s grundlæggere er irlænderen Edward Hincks (1792-1866) og engl. H. Rawlinson; indførtes i Danmark af Vald. Schmidt. Underafd. af a er sumerologi og hittitologi.

Astarte [a'sta:rə], *Fred* (f. 1900), arner, danser og filmskuespiller. Siden 1933 medvirket i en lang række dans- og revuefilm, indtil 1939 med Ginger Rogers som partnerske.

Astartor Kar'ナjim (hebr: Astarteme med to horn), en i G. T. nævnt by i Øst-jordanlandet.

A'starte, det föniske navn for en fra alle oldtidens semitiske agerbrugsfolk kendt moder- og frugtbarhedsguinde, også kaldet Ishtar og Atagatis, i hvis kultus kærlighedslivet som naturens store skabelsesproces var det ledende motiv. Til A er legendarisk knyttet en ynglingskikkelse, Tammuz-Adonis, der hjem-falder til dødsriget, hvorved livet svinder fra jorden, men A henter ham fra underverdenen, og alt spiser frem på ny, det rel. symbol på afgrødens liv.

A'starte, slægt af små, brune muslinger m. koncentrisk furede skaller, udbredt i artiske have samt i de koldigere sydlige dele af da. farvande (Østersøen).

a'starte r, ret fedt gråbrunt ler fra øvre miocen med muslinger Astarte, Udbredt i Jylland, anv. som teglværksler.

asta'si'-aba'si' (gr. *dstatēn* vakte *i-aike* **basis* trin, gang), gangforstyrrelse, især hos hysterikere, som viser sig ved en steppen på stedet under forsøget på at stå og gå.

a'stat' el. *astatine* (gr. *dstatos* ustabil), eka-jod, radioaktivt grundstof, kem. betegn. At. atom-nr. 85, atomvægt 211; a er radioaktivt; fremstillet i 1940 ad kunstig vej. Er ikke fundet i naturen. aste'n (gr.), oftest betegn. for sygelig

træthed.

asteno'pi* (gr. *asthenēs* svag + *-opi*) udtrykt syn p. gr. af træthed.

aste'r'os (os) (gr. lille stjerne), tegnet *, betegner i sprovg. en konstrueret, ikke-overleveret form.

astro'ider (gr. stjernelignende) el. *småplaneter*, en række legerem., der beveger sig omkr. Solen, i hovedsagen ml. Mars' og Jupiters baner. Den største a, Ceres, har en diameter på ca. 760 km el. ca. 0,06 gange Jorddiameteren; de fleste a har diameter ml. 10 og 100 km. Enkelte a er, når de ses lyssterkest, af 6.-7. storrelsesklasse, de fleste er langt svagere. Den første a opdagedes af Piazzi i 1801. Nu kendes ca. 2000 a.

asters (gr. *astér* stjerne), slægt af kurvblomstfam. Over 200 arter, a har både rand- *Jf...*, A % blomster og skiveblomster- *>UA1/f/* %Jf ster, noddend med frøk. *J^p^p^s JW* I Danm. strand-a. Fl. *[V^P***]/* arter fra sydlige områder dyrkedes som stau-

'Asti, ital. by i Piemonte, 50 km ØSØ f. Turin; 49000 indb. (1936). Vinhandel.

astigmatisme (a + gr. *stigma* prik) llys., af strandasters. bilmøggsfejl ved linser ved skrå passage af lysstrålerne, a viser sig ved, at et punkt ikke afdobles som et skarp punkt, men som en cirkular el. aflang plæt el. som et kort linimestykke, alt efter

afstanden fra linsen. For fot. objektiver kan a ophæves ved sammensatte linse-systemer (anastigmater) og for briller ved at bruge konkavkonvekse el. konvekskonkave brilleglas (punkt glas). 2) med, bygningsfejl i øjet, hvorfed horninden ikke er krummet som et kuglefænomen, men stærkeret i et plan, svagere i et andet, a afhjælpes med cylindriske el. toriske brilleglas.

astma (gr. åndenød), anfaldfvis optrædende kortåndethed. Der er to forsk, arter: 1) *bronkiā* a er en selvstændig sygdom, der skyldes anfaldfvis optrædende, krampagtige sammentrækninger af musklerne i de fineste lufttrørsforgreninger, ledsaget af slimhindekatarr. Den skyldes oftest allergi og kan fremkaldes af mange forsk, stoffef (græspollen, hustøv, fjer, melstov o. a.). Den har underiden sammenhæng med bronkitis og emfysem, ligesom neurasteni kan medvirke. Anfalde viser sig som åndenød, ved hvilken navnlig udandingen er beværet. Behandlingen er meget forsk. 2) *kardial* a skyldes lungeoedem ved svigtende hjerte funktion.

Aston [a'stan], Francis William (1877-1945), eng. fysiker; prof. i Cambridge. Fik i 1922 Nobel-prisen i kemi for undersøgelsen af isotoper med den af ham konstruerede masspektrograf.

Astor ['a:star], USA-millionær. Beg. m. ty. slægterson John Jacob A (1763-1848) fra Walldorf, Baden, millionær på pelshandel. Formuen øgedes af efterk. ved grundspekulationer og hoteldrift (Waldford-Astoria, New York).

Astor [a'sta:r], Nancy Witcher, Lady, f. Greenwood (f. 1879 i Virginia), brit. politiker, 1906 g. m. viscount Waldford A. Blev 1919 1. kvindelige underhusmedl. Kendt for sin slagfærdighed og sine soc. interesser. Støttede i 1930erne Chamberlains politik.

Astor-Library [a'star 'laibræ:ri], bibliotek i New York, gr. 1849 som offentl. bibl. ved testamentarisk donation fra den armer, millionær John Jacob A. Nu en del af New York Public Library.

astr'a'ga'l (gr. *astragalos* halshvirvel), 1) med., d. s. s. talus; 2) *arkit*, dekorativ, halvrund liste markerende enderne af et sojleskaff. Lesbisk a: perlestav.

a'stra'gel (Astragalus) (gr. *astragalos* halsri virvel, hen tyder til frugtens form), slægt af *f?!(7)*

arterblomstfam. med findede blade. I Danm. *Jyv* *yS^M* sød a (*A. glycyphyllos*) *yS^M* i skovrande og krat, *fYV^v^* dansk a (*A. danicus*) *VeL^MS* på strandenge og græsbakker. (III. rod a).

A'strahan [-fan], by i RSFSR Sovjet, i Volgas delta; 254 000 indb. (1939). Omhæver for trafikken på Volga og Kaspihavet (tømmer, korn, olie); havnen er tiflosset dec.-mars.; jernbane mod N og SV. Stort fiskeri; hermetik- og trævareindustri. Fra 13. árh. under tatarerne. Russ. fra 1557.

A'strai'a (gr. *a'ster* stjerne), gr. rel., Dike. 'astrakan (efter astrahan-færet, der avlades omkr. Astrahan), krollede sorte el. grå lammeskind. Kom tidl. kun fra Rusl. og Polen. Højst vurderet som pelsværk. Efterlignes i pelsstoffer med langt flor af angordaul og ved særlig behandling af kaninskind.

a'stra'l (gr. *dstron* stjerne), stjerne-, a'strallegeme, i okkultismen den tredielaveste af menneskets (formelten.) 7 bestanddele.

a'stra'ly's, 1) sydlys, lysfenomen på den sydl. halvkugle svarende til nordlys på den nordl.; 2) ældre betegn. for Mælkevejens lys.

a'stra'lolie, belysnings petroleum med højt flammpunkt.

a'stra'l'øn, poly vinylchlorid-formstof (plastik).

a'stra'länder, stjerneänder, demoner.

A'strantia (gr. *dstron* stjerne), bot., stjerneskærm.

a-strengh., mus., den streng, der på et stregeinstrument er stemt i tonen a (kammertonen). På viola den højeste

streng, på violin den næsthøjeste. Violoncellens a er en oktav under kammer-tonen.

Astrid (oldn. dss gud -l- fri&r skøn), nord. kvindenavn, da. form *Estrid*.

Astrid (1905-35), belg. dronning, datter af hertug Carl af Västergotland; g. m. Leopold 3. 1926. Omkom ved automobilette i Schweiz. (Portrait sp. 235).

astrider (E/ s/t/ E/am.fl.), fællesbetegn. for forsk., små, oftest prægtigt farvede værfugle, hyppigt m. rødt næb. Afrika, Austr. 'astro- (gr. *dstron* stjerne), stjerne-, astrofotografi, fotografii anv. i astronomien. Anbringer man i en astronom. kikkert en fot. plade i objektivets brandpunkt (okular benyttes ikke), kan man optage fot. af de himmellegemer, kikkerten er rettet imod. Ekspóneringstiden er i reglen så lang, at kikkerten må følge himmels daglige omdrejning for at opnå skarpe billeder. Derfor er kikkerten øktaorealt opstillet og forsønnet med urverk, d. v. s. at hele instrumentet kan drejes om en akse parallel med verdensaksen med en drejningshastighed svarende til en hel omdrejning pr. stjernedøgn. Ekspóneringstiden varierer fra en brodel af et minut til fl. timer. Ved længere ekspóneringer må kikkerten styres v. hj. af en styrekikkert, der er parallel med den fot. kikkert og fast forbundet med denne. Man styrer da ved at indstille en stjerne på det trådkors, der ses i styrekikkertens økular, og ved derefter v. hj. af kikkertens finbevægelser regulere denne, så at stjernen forbliver nojagtig på trådkorset. Undertiden benyttes til styringen et med den fot. kikkert forbundet styreokular, a benyttes ved undersøgelse af Solens, Månen og planeternes overfladestruktur, ved bestemmelser af fiksstjerners position, lysstyrke og farver, ved undersøgelse af galaktiske tågers og galaksers struktur samt i forb. med spektrografer ved undersøgelse af himmellegemers spektre. Ved a er undersøgelse af himmellegemer, der er lyssvagere end de svageste visuelt synlige, mulige, a har den store fordel, at kun selve den fot. optagelse behøver at foregå ved kikkerten og kræver klart vejr. Ædnålingen af de fot. plader foregår i laboratorier til enhver tid.

'astrofotometer, instrument til måling af himmellegemers lysstyrke.

'astrofotometri', løren om bestemmelse af himmellegemernes lysstyrke. Visuel. a foregår ved, at de himmellegemers lysstyrker el. lysstyrkerne for et himmellegeme og en kunstig lyskilde sammenlignes, idet det stærkeste lys svækkes måløgt f. eks. med et nicolprisme (Zollners astrofotometer) el. en neutralglas-kile, indtil øjet jagtager lysstyrkefighed. Ved fotografisk a af udstrakte himmellegemer udmåles den fot. plades sværtning som mål for lysstyrken. Ved fot. a af fiksstjerner benyttes som kriterium for lysintensitetens forsk. mål for det lille stjernebilledes sværtning og diameter, som kan bestemmes med specielt hertil konstruerede mikrofotometre. Fotolelektrisk a sker v. hj. af fotoceller, idet fotostrommen er et mål for intensiteten af det lys, der falder på fotocellen.

'astrofysik, den del af astronomien, som beskæftiger sig med himmellegemers fys. og kem. egenskaber. astro'no'mi (astro + gnosi), stjernelære. astro'gra'f (astro- -f -graf), kikkert til optagelse af astrofotografier, i reglen med relativt stort synsfelt.

astro'la'bium (astro- * gr. *lambdnein* tage), et i oldtiden benyttet instrument til maling af himmellegemers højde over horisonten, bestående af en lodret ring med gradindeling og en i forh. til denne bevægelig ring med en sigteindretning.

astro'la'tri' (astro- -f -latri), rel. dyrkelse af stjernerne.

astro'logi' (astro- 4- -logi), kunsten af himmellegemers stilling (formelten.) at kunne forudsige menneskers skæbne el. andre jordiske begivenheder; astro'lo'g, stjernetyper.

astroman'tr (astro- + -manti), stjerne-tydning.

ASSYRISK KUNST

Assurbanipal på jagt. Alabastrelief fra Assurbanipals palads i Ninive. British Museum, London.

Vinget gudetyr fra Sargon 2.s palads i Korsabad.
Alabast. Louvre.

Assarhaddon med overvundne fjender,
lenket med ring i næse eller læbe.
Doleritstele fra Sindjirli. Berlin.

Dronning Astrid.

Kamal Ataturk.

astrome'tri* (*astro-* + *-metri*), gren af astronomien, som beskæftiger sig med bestemmelser af himmellegemerne steder på himmelkuglen. De vigtigste astrometriske instrumenter er meridiandrankens samt astrografer indretted til optagelse af fotografiske plader, hvorpå himmellegemerne relative steder kan udmåles.

astro'ni'mi* (*astro-* + *-nomi*), den erfaringsvideneskab, der bygger på iagttagelser af himmellegemerne, en omfatter den sferiske a. herunder matematisk geografi og astron. navigation, endv. den celeste mekanik, astrofysikken og stellar-a. a bygger på astrometri, astrofotometri og astrospektroskop. Ved astron. iagttagelser benyttes en del spec. instrumenter, bl. a. linse, el. spejlkikkerten med spec. hjælpeinstrumenter, som mikrometer, fotometer, spektrograf. Iagttagelserne udføres dels visuelt, dels fotografisk (se astrofot.), evt. v. hj. af fotoceller. Vorn nuv. astron. verdensbill. opfatter Solen som centrallegeme for det såk. solsystem. Solen er et himmellegeme af samme art som fiksstjerne og tilhører et af ca. 100 milliarder fikssterner bestående stjernesystem, mælkevejssystemet. Uden for mælkevejssystemet findes analoge stjernesystemer, hvoraf millioner kan iagttages. Den moderne a. har sine rødder i den græske a. Fremragende repræsentanter for denne er Aristarchos (3. árh. f. Kr.), Hipparch (2. árh. f. Kr.) og Ptolemaeus (2. árh. e. Kr.). Efter 2. árh. e. Kr. skete kun få fremskridt over tusind år, men den græske a. børredes af araberne og dannede grundlaget for den nye udvikling der begyndte i Eur. i 15. og især 16. árh. Kopernikus' fremsættelse af sit heliocentriske verdenssystem (1543) og Tycho Brahes reformation af observationsastronomien førte til en storartet udvikling af a. Keplers, Galileis og Newtons indsats revolutionerede den celeste mekanik, der efter tyngdelovens opdagelse, navnlig i 18. og 19. árh. udvikledes til høj fuldkombenhed. Kikkerten blev indført i astronomien af Galilei (1609). Astrometriens næde ved arbejder af Rømer, Bradley, Bessel, F. W. Struve o. a. en stadig højere præcision. I 19. árh. blev astrometri, astrofotografi og astrospektroskop vigtige grene af a. Udviklingen i 20. árh. præges af store tekniske forbedringer i de astron. kikkerten og hjælpeinstrumenter samt af fremskridt inden for astrofysikken, muliggjort ved atomfysikkens udvikling.

astro'no'misk centralsted, vidensk. bureau, som sørger for, at meddelelser om nyopdagede himmellegemer og observationer af disse når ud til alle interesserede. Det første a. oprettedes i 1882 i Kiel. Nu varetages dette arbejde af det under den internat. astron. union sorterende centralbureau for astron. telegrammer i Kbh. i samarb. med et a. for Arner. på Harvard Observ.

astronomisk efterretningstjeneste, den internationale, varetages af astron. centralsted.

astronomiske instrumenter, instrumenter til undersøgelse af himmellegemerne, a. er først og fremmest kikkert, dernest meridiandranken, astrograf, fotometer, spektrograf. (Se tavle a. samt de enkelte artikler).

astronomiske koordinater, størrelser, der angiver et himmellegemes sted. I astron. benyttes en række polære, henholdsvis vinkledte koordinater. Stedet på himmel i forhold til horisont og meridian an-

gives ved de a: højde og azimut, i forh. til aktuator og meridian ved declination og tímewinkel. Til beskrivelse af det rumlige sted i solsystemet benyttes i a. kn. retvinklede koordinater i forh. til et koordinatsystem med Solen i Origo og akseorienteringen givet ved verdensaksen og retningen til forårspunktet.

astronomiske stedbestemmelser, *geod.*, bestemmelser af geogr. længde og bredde v. hj. af fiksstjerne, evt. andre himmellegemer, a. udøres v. hj. af passage- el. universalinstrument, evt. en mod. teodolit. *Lengdebestemmelse*, der er en bestemmelse af tidsforsk. krever nøjagtig tidsoverføring. Dette kan ske ved kontrol af lokale ure v. hj. af radio-tidssignaler el., som det er i senere å. er udørt i Danmark, af Geod. Institut, v. hj. af radiosenderne af sek-slagnene fra et fast hovedur. *Breddebestemmelser* udføres som polhøjdemålninger efter Horrebow's metode, idet den altid observeres stjernepar, hvor de to stjerner kulminerer lige efter hinanden og med samme zenithdistance henh. mod N el. S. Til at slutter sig *azimuthbestemmelser*, hvor man v. hj. af Polarstjernen bestemmer det astron. azimuth af en geod. linie.

astronomisk sted, sted på himmelkuglen, der bestemmer et himmellegemes retning. Det a. angives ved astron. koordinater.

astronomisk tegn, d. s. s. kalendertegn. astro-spektrografi, se astrospektroskop. **astrospektrosko'pi*** (*astro-* + *spektro-* -*skopi*), den gren af astronomien, hvis genstand er himmellegemerne spektre. Til dannelse af disse benyttes astrospektroskoper af forsk. type. Anbringes et prismed foran et kikkertobjektiv (objektivprisme), vil hver stjerne i kikkerten felt afbildes ved et spektrum i brændplanen. Anbringes en fot. plade i brændplanen, kan spektrene fotograferes. Med store objektivprismes benyttes iforb. med astrografer med stort felt kan op til fl. tusind stjernespektre optages ved en enkelt eksponering. Skarpere spektre og nøjagtigere resultater opnås ved benyttelse af en spalte-spektrograf, hvormed stjernespektre optages et ad gangen. Dette instrument består af en mal spalte anbragt i en astron. kikkerts brændplan, på hvilken den stjerne, der skal iagttagges, indstilles, en kol lige en torlin se, som går fra spalten kommande stråler parallelt og sender dem gnm. et el. prismer el. mod. og gitter, samt en kameralinse, der modtager lyset fra prismerne el. gitteret og afbilder et spektrum af stjernen på en fot. plade. Undersøgelser af himmellegemerne spektre har givet detaillerede oplysninger om disses fys. og kem. egenskaber. Fiksstjerneerne har kontinuerede spektre gennemtrukket af mørke absorptionslinier. Ved nøjagtige bestemmelser af bolgefælde for sådanne linier og sammenligning med de ved laboratorieundersøgelser bestemte bolgefælde for grundstofernes karakteristiske spektrallinier har man kunnet identificere over to trediede af de på Jordens kendte grundstoffer i Solens og stjernes spektre (spektralanalyse). Undersøgelser af lysforsødningen i spektret og især af de forsk. absorptionsliniers styrker har ført til kendskab til de fysiske forhold i Solens og stjernes atmosfærer.

Astruc [a'stryk], Jean (1684-1766), fr. læge, beskæftigede sig med kilderne til Mosebøerne, står som kildehypotesens opravsmænd (se Mosebøerne).

Astrup, Nicolai (1880-1928), no. landskabsmaler; navnlig karakterfulde motiver fra Vestlandet.

A'stu'rien, sp. *Asturias*, sp. landskab ved Biscaya-bugten, sammenfaldende med prov. Oviedo. A. er et regnrigt, skovkledt bjergland med bet. prod. af kul, jern- og zinkmalm. *Historie*. A. var den del af Span., der senest blev erobret af romerne (22 f. Kr.). Støttepunkt for vestgoterne efter araberernes erobring af Spán. fra 711. Befolkn. i A. bekempede 1936-37 Franco, men bukkede under for Molas offensiven. **A'styages** (gr. *Astyágés*) (d. 549 f. Kr.), sidste mederkonge, styret af Kyros.

Asuncion [-'sjon], hovedstad i Paraguay, ved den sejlbare Rio Paraguay; 172 000 indb. (1945).

asura, i ind. rel. opr. betegn. for visse guddomme, f. eks. Varuna. Senere navn for gudernes modstandere, dæmonerne.

Aswân, off. stavemåde for Assuan. **a'syl** (gr. *dsylon* det ukrankelige), op-holdsssted for 2-7 árs børn, hvis forældre er på arbejde. Opstædt i eng. industri-centre fra 1816. Det første da, a. grl. 1828, a. var overfyldt og havde ikke padig, udd. personale. Nu næsten helt afløst af børnehavet.

a'sy'lret, en stats ret til på sit territorium at yde en udlænding et tilflugtssted og beskyttelse mod krav om udlevering for politiske forbyrdelser.

'asymmetri' (*a-* + *symmetri*), manglende symmetri.

asymmetricum, den plads i et asymmetrisk molekyle, hvor den asymmetriske karakters ársag befinner sig.

'asymme'trisk 'kulstofoato'm, kulstofatom, hvortil der er bundet fire forsk. atomer el. atomgrupper. Indeholder et molekyle et a. er der mulighed for optisk isomeri.

asymp'tote (gr. *asymptotos* som ikke falder sammen). Dersom en kurve (f. eks. hyperbel) sender en gren ud i det uendelige, således at denne gren nærmer sig ubegrænset til en bestemt ret linie, kaldes denne linie for a. til kurven.

a'syndeton (gr. *asyndetos* uforbundet), betegn. for sideordning af ord el. sætninger uden den normerede brug af bindord ml. opregningsens sidste 2 led, mods. poly syndeton.

asyner gi' (*a-* + *syn-* + gr. *érgon* arbejde), manglende evne til at samarbejde muskelbevægelsene.

a'synjer, i nord. rel. gudegruppen asernes kvinder.

'asynkro'n (*a-* - *r synkron*), ikke samtidig.

asynkron motor, den alm. anv., mest 3-fasede, vekselstromsmotor. I a. inducerer stators drejfelt de nødv. spændinger, således at rotor danner et elektr. afsluttet kredsløb uden tilslætning. Spændingen induceres, sålænge roforbevæglinger ikke roterer synkron med stators drejfelt, da de ellers ikke ville skære gnm. kraftlinjerne. Rotor vil altid rotere med et mindre omløbstal, det *asynkron*, der er 3-5 % under det synkron; differencen kaldes 'slippen', a. kan ikke anv. ved alm. tofaset vekselstrøm, men f. eks. ved trefaset, idet denne danner et magnetisk drejfelt, hvis omløbstal pr. minut, det synkrones omløbstal, n., er givet ved

$$n = 60 \times \frac{\text{frekvens}}{\text{antaf polpar}}$$

asysto'li* (*a-* + gr. *systole* sammentrækken), mangelfuld systolisk sammentrækning og udtrømmelse af hjertet.

Asyu [a'sju:t], by ved Nilen i Mellem-ægypten; 89 000 indb. (1947). Her opstemmes flodens vand til overværsling af Nildalen og Faiyum-lavningen.

A'så*, da stationsby og udskibningssted S f. Sæby, Vendssyssel; 1137 indb. (1945). Endestation for banen Ørsø-A.

At, kem. tegn for astat el. astatinne.

At, fork. f. atmosfare i bet. tekn. enhed f. tryk. **Atå** [a'ta:] (grøn. dets (landets) underdel), grøn. stednavn, bl. a. 1) udstedt på østkysten af Arveprinsens Ejland; 2) lokalitet på Nugssuaqs sydkyst, findested for planteforsteninger.

Atacama, ørken i N-Chile med rige salteterlejer.

A'taca'ma-graven, gravsænkning i østl. Stillehav, 7635 m dyb. 200 km mod 0 nær Andesbjergene 6500 m. Stigning 1: 14.

A'tahualpa [-'wopal] (d. 1533), inkakonge i Peru 1525-32, stredes m. sin fætter Huáscar om magten; lod 1532 Pizarro slappe ind i riget, fangedes 1532 i byen Cajamarca. Søgte forhandl. m. Pizarro, fil. Huáscar dræbt, søgte at kobe sig fri, men henrettedes ved kvælling af Pizarro. **ata'ki'si** (gr. uorden), manglende evne til at udføre normale, regelm. og lige bevegelser af arme og ben el. til at holde kroppen i ligevægt.

lige havde bidt af, blev siddende i struben på ham; 2) frugten af *Citrus pomum adami*, træ beslægtet m. citron. Frugtskallen har ofte mærker som af menneskebid. Regnedes af jøderne for at være kundskabens træ på godt og ondt.

Ada'na, handelsby i Tyrkiet, på frugtbar lavslette ved Middelhavets NØ-hjørne; 100 000 indb. (1945); ligger ved Bagdadbanen. Hayneby: Mersin.

Adansonius (efter fr. botaniker *M. Adanson*, d. 1806). d. s. s. baobab.

adaptation el. *adaption* (lat.), tilpasning. 1 nerve- og sansensyfoli. den nedsettele i impulsudsendelsen fra en sanse- el. nervecelle, som finder sted ved fortsat irritation. F. eks. føles vand på 37° først varmt, siden indifferent, når a har fundet sted. Øjetas til mørke skyldes et dannelsel af et enzym, synapspurpur, i netthindens stavceller. I biologien betegnes med a også det specifikke forhold ml. en snylter og dens vært, ml. insektet og den spec. blomst, det besøger og bestøver. Fænomenet er var for Lamarck, Darwin og andre tilhengere af udviklingstanken hovedhjørnestenen i deres teori.

adap'te're (lat.), tilpasste, anvende på. **ad ca'lenda's 'græcas** (lat.), til de gr. kalender, d. v. s. aldrig; betegn. kalender, der i Rom betød d. 1. i måneden, kendtes ikke af grækene.

adication [-si-] *ad + lat. citare* stævns for retten), indstævning af trediemand i en påbegyndt proces, således at han indtræder som part i denne ved siden af de opr. parter; *adcitere*: forægte a; *ad-citant*: den, der adciterer; *adicitatus*: den, der adciteres.

Adcock-antenne ['ådåk'-j] (efter *Adcock* arner, ing.), retningsantenne til radiopej Jing. Består af to lodrette antennen tilsluttet modtageren gnm. skærmede ledninger, således at spændingen fra feltets vandrette komponenter udbalanceres. Muliggør en pådelig natpejling på langs bølger.

Adda, 405 km I. nordanst. flod fra Ortler-Alperne gnm. Lago di Como til Po nær Cremona.

Addams ('ådsmz], *Jane* (1860-1935), armer, filantrop og pacifist. Stiftede 1889 i Chicago Hull House Settlement, en stor velgørenhedsinstitution, og organiserede 1915 Kvindernes Fredskonference i Haag, fik 1931 halvdelen af Nobels fredspris for sit pacif. arbejde.

ad'dend (lat. *addere legge til*) en addition enhver af de størrelser, man lægger sammen.

ad'denda (lat. (ting, der) skal tilføjes), tillæg, bilag.

addiktions- (eng.) forfalnenhed (til læge el. nydelsesmidler).

Addins'll *fadin(3)ll*, *Rickard* (f. 1904). eng. komp. Studerede 1929-32 i Berlin og Wien. Har i Engl. og Amer. skrevet musik til adsk. skuespil (bl. a. Shakespeares 'Trold Kan Tæmmes'), revuer og film.

Addis Abbeba ['a:di:is 'af:a:ba:] (uden nye blomster), Abessiniens hovedstad (fra 1893), 2440 m o. h. i landskabet Shoja; ca. 300 000 indb. Jernbane til havnebyen Djibouti i Fr. Somaliland. Erobredes af italienerne 2. 5. 1936, af brit. styrker 16. 4. 1941.

Addison ['ådisn], *Joseph* (1672-1719), eng. essay-forf. Udg. i årene 1703-13 s. m. Steele tidsskrifterne *The Tatler* og *The Spectator*, humoristiske og moralske betragtninger over samtidens Engl. skrevet i en enkel og klar stil. A skrev for middelklassen, tilhørte det borgerlige whigpartiet og red. forsk. whigblade. (Portrait).

Addison ['ådisn], *77iomas*(1793-1860), eng. læge. Gav 1849 den første beskrivelse af perniçios anæmi, beskrev 1855 sygdomsbill. ved binyre insufficiens (As sygdom).

Addisons sygdom (efter *Th. Addison*) af. *bronzygdom*, lidelse i binyrerne, oftest af tuberkulos natur. Ved mangel i organismen af de stoffer (hormoner), som udsendes fra binyrerne, opstår træthed, pigmentering af hud og slimhinder, lavt blodtryk, kvalme, udtrørring og hjerte-

Joseph Addison.

Cort Adeler.

svækelse. Ved behandling med binyrebarktræk kan man i mange tilf. opnå bedring.

addition (lat. *additio tilføjelse*), sammenlægning af tal (addenderne), a-s resultat kaldes summen.

add'i'ti'vproces [adi-] (lat. *additum* lagt til). Ved visse former for farvefotografi opstår det farvede billede ved a, idet det lys, hvori billedet betragtes, absorberes delvis i rasterpladens farvede stivelseskorn, hvorefter det farvede lys i øje aderes til et fællesfarveindtryk, der sværer til originalens farve.

ad'duktor (lat. *adducere hidføre*, med., muskul. der adducerer en legemsel (foret til legemets midtligne).

ad'duktotorparalyse (lat. *adducere + paralyse*), lammelse af de muskler, som lukker stemmeridisen.

adel, bet. egl. væsen, hoved-, det vigtigste, smig. (nu forældedes) ord som: a-bonde, -by, -gade (algade). - Nu: stand, hvis medl. nyder el. tidl. har nydt privilegier i kraft af fødsel el. særlige fortjenester (i denne bet. er ordet a lånt fra ty. omkr. 1500). Slægtsstol godsejeradet havde stor magt i oldtidssamfundene (Homers Grækenl.; patricierne, senere nobiliteten i Rom); i Eur. i middelalderen blev jord ejende krigeradel ledende i lenssystemet hævdede pol. og soc. privilegier. I Danm. opstod privilegeret krigeradel på Valdemarstiden af høvdingssætter knyttet til kongen, fik skattefrihed og hurtigt afgivende pol. magt. Afsonderedes de fl. steder skarpt fra lavere lag; havde skattefrihed, eneret til førende embeder (i praksis også i kirken); tungtrukst adelsrytteri og uindtagelige adelsfæstninger muliggjorde åbenlys modstand mod den svage statsmagt. Til gengæld søgte særlig kirken at skabe ideer om, at den magtejende adel skulle være bundet til »ridderlig« optræden over f. de svagere (kvinder, børn, piligrimme), respektere kirken og kæmpe i det godes tjeneste (korstogs ideerne); de ridderlige æresbegreber prægede middelalderkulturen, selv om magt politiske realiteter tit skubbede dem til side. I 14.-16. årh., da en stærk, skattebetalende borgerstald støttede fyrestemagten m. krav om fred og retssikkerhed, og samtidig skydevåben svækchede a-s militermuligheder, bojede a sig i V- og Mellemær. for den voksende statsmagt. De enevældige fyrster lod dog også efter 1600 adelsprivilegiernes bestå, f. s. v. de ikke kom fyrestemagten på tværs, de skabte ny hof-a og besatte embeder efter standshensyn. De borgerlige revolutioner efter 1789 vendte sig samtidig mod enevælden og standsprivilegier; de liberale forfatninger afskaffede regelm. enhver til adel, titel el. rang knyttet fordel. I adsk. lande bevares adelstitler knyttet t. navnet uden sær), rettigheder; i Engl. har man bevaret adling som udmærkelse. I Dam. består ca. 220 adelslægter, opdagelse af nye i praksis opført, gi. godsrigkeit til dels tabt. I Sv., hvor a indvandret da, og sv. a viste heller ikke leveydighed; 1821 afskaffedes adelsbegrebet helt.

Adelaide ['ådalæidl, hovedstad i South Australia, 9 km 0 f. St. Vincent Bay; 375 000 indb. (1947). Uld- og maskinindustri, kornmøller, univ. Omgivet af 27 forstæder.

adelbone (gida.). sejverbonde.

adelby, den opr. landsby mods- u- børne-, torperne.

Adelcrantz ['ådal-]. *Carl Fridrik* (1710-96), sv. arkitekt, elev af Carl Härleman. Stor embedsvirksomhed begrensete hans produktion. Af denne eksisterer: *pavillon Kina* i Drottningholms park (175,^ i. Adolf Fredriks kyrka (1767-83) og *Norrbroen* (1787-96) i Sthlm., samt 3 herregårde. Nyklassicist.

Adeler, ['a:la-i]. *Cort Sivertsen* (1622-75). da.-ns sohelt. Udmarkede sig i holl. og veneziansk tjeneste; 1663 da. admiral, øgede flådens slagkraft betydeligt. (Portr.)

Adelé Land, fr. [æ'de'li], område i Wilkes Land i Antarktis, som Frankr. siden 1924 gør krav på.

adeliepingvin (efter *Adelie-land*) (*Pygoscelsis a'delae*), forholdsvis langhælet, sortstrubet pingvin. Ruger på selve S-Polarlandet.

adelkone, i gi. da. retssprog ægtehusstrøds. slegfred.

Adelsberg ['a:dælsbærk], ty. navn pi Postojna.

adelsbrev, bevis for optagelse i adelsstanden. Åldste da. a fra 15. årh.

adelskalender el. *adelsårbog*, ári. udkomme oversigt over et lands adel. »Danmarks Adels Årbog« udg. fra 1883.

adelsprivilegier, forrettigheder, som indtil 19. årh. tilkom adelnen, f. eks. i vid udstrækning skattefrihed og øvrighedsmyndigheden på det vedk. adelsmand tilhørende gods. I da. ret bortfaldt a ved grl. af 1849.

Aden [æidn], arab. 'Adan, 1) brit. kronkoloni på Arab.s SV-hjørne ved indgangen til Det Røde Hav; 193 kro'; 81000 indb. (1946) T 1) hører øen Perim; 2) havue-

Mkm

Indsejlingen til Aden,

by i 1); ca. 50 000 indb. Vigtig bunkerstation og krigshavn. Brit. fra 1839; 3) protektorat, der fra byen A strekker sig østpå langs SØ-kysten; ca. 300 000 km²; ca. 0,6 mill. indb. Til protektoratet hører Hadhramaut og øen Socotra.

aden- (gr. *aden* kirtel), kirtel-,

ade'ni'n (gr. *aden* kirtel), *aminopurin*, bestanddel af visse B-vitaminer og vigtige enzymer.

ade'nitis (aden 4- -itis), betændelse af lymfekirtel ved infektion gnm, lymfekanterne.

adeno-, d. s. s. aden-.

adeno'i'd (adeno- 4- -id), kirtelagtig; bruges mest i forb. a væv (vegetationer), der navnlig findes i slimhinder.

adenoide vegetation (populært kaldet *polypier*). I næsesværglummet hos børn findes svægmandlerne, bygget som gamemandlerne (tonsillerne). Normalt er den ganske lille; under forsk. påvirkning tiltager den i størrelse, og man taler i så fald om, at barnet har a. Barnet snover, snørker, går med åben mund, sover dårligt, er hyppigt forkølet, får ofte øreepine og nedsat hørelse, er behandlet med operation, som er ufarlig og kan udføres med el. uden narkose og uaf h. af barnets alder og årstiden. Uden behandling risikerer man blivende øreforandringer, a svinder ved puberteten. I USA anv. nu radiumbeh. i visse tilf. af a. Den da. ørelæge W. Meyer har først kendt og beskrevet denne lidelse.

ade'nom'a (aden- 4- -oma), godartet svulst udgående fra kirtelvæv.

aden'o'sin', forb. af adenin med pentenos ribose. Bestanddel af mange for organismens stofskifte vigtige stoffer, bl. a. vissa vitaminer og enzymer.

adeno'tomi* (adeno- 4- -tomii), operativ fjernelse af adenoidé vegetationer.

Ata'tante, i gr. mytol. en kvindeskikkelse meget lig Artemis. Tvenget til ægeskab ønsker hun en mand, der kan besejre hende i løb, hvilket lykkes for Hippomenes.

Atalânte-strædet [-land], farvandet mel. N-Eubøa og Boootien i Grækenl.

Atal'ja (d. ca. 837 f. Kr.), judeisk droning, g. m. kong Joram. Deres son kong Ahazja dræbtes af Jehu, hvorefter A udryddede alle tronarvinger for selv at regere. Den mindreare Jøas holdtes dog skjult og sattes senere på tronen ved en revolution, og A dræbtes.

ata'ma'n (opr. tyrk.), russ. kosakhøvding; røverhøvding (= po, og ukrainsk hetman). a'taneflora (grænl. *atane* ved Atå (stednavn)), kretascisk flora med løvtærer fra Nuussuaq (Vestgrønland).

atanikerdruk ['-kærluk], findested og florabe tegn for danien-flora med løvtærer fra Nuussuaq (Vestgrønland).

atarak'si' (gr., egl.: uforstyrret), ligevægt, sindsro. Højs stoikere og epikureere betegn. for den vises ubegrænsede sindsligevægt under livets omskiftelser.

Ata tiirk, *Kâimîl* (opr. *Mustafa Ke'mâl*) (atatiirk; tyrkefader) (1881-1938), tyrk. statsmand. Af bondeherkomst; officer under krigen efter 1911. 1919 leder f. tyrk. nationalbevægelse vendt mod de allierede og den svage reg. i Konstantinopel; 1920 leder f. national forsaml. i Ankara, slog grækerne 1921-23 og opnæde en mere betyggende fred for Tyrk. 1923. S. å. valgt til tyrk. president. Genemførte vidtgående modernisering og europeisering, styrkede industrien, fremmede oplysning, med afstandtagen fra tilvante muham. begreber. Opnæde ved sit diktatoriske styre at genrejse Tyrk. som Middelhavsmagt. (Portr. sp. 235).

'Ataulf, vestgoterkonge 411-15, g. m. kejser Honorius' søster Placidia, førté vestgoterne fra Ital. til S-Frankr. at'a'visme (lat. *atavi* forfædre), forfadervirksomhed, arv fra forfædre; betød i tidl. arve teorier den 'kraft', der udgående fra forfædrene betingede afkomstens lighed med disse. Træv. adjektiv: at-a'vistisk.

'Atbara (ena. [ä'tbars, å'bairs]), biflod til Nilen fra N-Abessinien (1200 km L).

'Ate, i gr. myt. personifikation af menneskenes forblidelse og brødefulde handlinger og den deraf opståede ulykke.

ate'br'i'n, kemoterapeutikumod malaria. ate'isme (gr. *dheos* uden god), livsskuelse el. rel., der er uden tro på Gud el. guddommesmægter, i Eur. bedømt som kætteri, medens visse ortodoxe rel. i Indien og Østen har karakter af a.

atelier [at'e'lje] (fr.), værksted for kunstnere, fotografør o. l.

atell'a'ner (af *Atella* oskisk by i Campanien), folkelige skuespil i det antikke Ital. De oprædende rig, er faste typer,

dialogen er hyppigt improviseret, a fortæsset senere af commedia dell'arte. I Damm. betegn. for Carl Plougs studenterkomedier fra ca. 1840.

a tempo (ital.), *mus.*, i tak; anføres efter en angivelse af tempo forskydning for at tilkendegive, at man vender tilbage til det opr. tempo.

ate'r'o'm (gr. *athêrê* grød 4- -om), godartet svulst udgående fra hudens fedtkirtler.

ate'tose (gr. *âthetos* ikke fastsat), uvilkårige, langsomme, uregelm. finger- og tåbevægelser; skyldes oftest hjernelidelser i barndommen.

athabaska [å'a'båsk], flod i NV-Canada, den østligste af Mackenzies 2 kildefloder; udmunder i A Søen (*Lake A*); aflöbet er Slave River til Store Slave Sø. A'thalârik, østgoterkonge 526-34, i hvis mindrearehånd mederen, Amalaswintha, styrede.

athanasi'a'nske symbol, den tredie af de felles kirke lige trosbendelser. Fejlagtigt tilskrevet Athanasios (d. 373), men først fra 6. árh. Består af en trinitarisk

f'i'n« : ,
. milægtIK ••• - r-

•S*, ,*~

Akropolis i Athen.

og en kristologisk del. a gor antagelse af bestemte trossætninger til salighedsstolk. Atha'nasios den Store (ca. 293-373), gr. kirkefader, biskop i Alexandria 328. Førte mod arianerne det nikanske tre-enighedsyn til sejr.

A'tharva'veda (sanskrit *atharvan* ildofferpræst, mager + *veda* åbenbaring), den fjerde af de 4 gi. ind. Vedaer, en samling af tryllesprog og kulttekster til mindre ritualer, væsentlig fra hjemmets og familiens kultus.

A'thelstan [â'tastan], angelsaksisk konge 924-40, són af Edvard I; slog danskerne ved Brunanburh 937. Hos Å blev den no. konge Håkon (Adelsteinsfostre) og den fr. Ludvig 4. opfostret.

A'thén [a'te'n], gr. *Athènai* [a'nnæ], Grækenlands hovedstad; 393 000 indb. (1938), inkl. forstæder 0,5 mill. Vigtig handelsby med ret bet. industri (silke, tæpper o. a. teknikvarer, tobak, mel, træ-, læder- og jernvarer). Byens havn er Piræus, 8 km S f. A. A er Grækenlands kulturcentrum med univ., museer, biblioteker, teatre m. v. Tæ N og 0 f. Akropolis ligger de gi. bykvarterer (før 1834 kun ca. 300 huse), medens de nyere kvarterer strækker sig i alle retninger fra det gi. centrum.

Det gamle Athen. Spor af forholt, bebyggelse. Akropolis var i mykensk tid befæstet med kæmpeagtig mur, der omsluttede borganlæg af type som Mykene. Byen bredte sig på sletten. Borgklippen var fra beg. af I. ártus. væsentlig forbeholdt guderne helligdomme, men bevarede strategisk bet. til 1834. A blev ødelagt af perserne 480 og 479 f. Kr. (nu kun ringe rester af ældre bebyggelse), men hurtigt genopført. De lange mure, som forbundt A med havnestaden Piræus, sløjfedes midlertidigt 404 f. Kr. efter Spartas sejr. A blev plundret af Sulla 86 f. Kr., af herulerne 267 e. Kr. Sidenhen har dels tyrkernes og venezianernes kampe, dels frankernes og tyrkernes ombygninger skadet resterne af det gi. A. Nu 3 hovedcentre for monumenter fra oldtiden: 1) *Akropolis*, hvor ruinerne af de i 5. árh. f.Kr. opførte templer Partenon, Erechtheion og Nike-templet samt den monumentale portbygning Propylæerne er restaureret. 2) *Gavpladsen* uden for den gi. *Dipylhport* med dens mange gravmæler. 3) Det af amerikanerne i 1951-50 udgravede torn (gr. *agordi*), med dets offentlige bygninger som rådhuset og Prytaniesen.

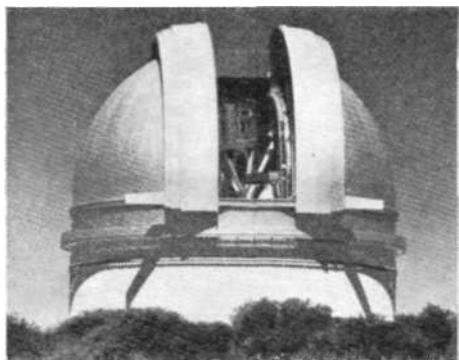
Historie. A-s ældste historie (ionernes indvandring, A-s grundlæggelse, Attikas samling om A og kongetiden) er mytisk. I 7. árh. f. Kr. afsløstes kongedømmet af årligt valgte archontcher og adelsrådet Areopagos. De forgældede småbønder blev kilden til langvarig social uro (Kylons mislykkede diktaturforsøg. Drakons kodifikation af sædvaneretten). 594 f. Kr. gav Solon som archont en ny forfatning, hvor

ved Folkeforsamlingen fik mere magt, heliasternes nævningedomstol og de 400's rád indførtes, således at mellemklassen fik stærkt forøget magt på adelens bekostning. Den sociale uro fortsatte dog, indtil Peisistratos 561 blev tyran, fulgt 528 af sonnen Hippias. Under dem kom den voksende handel og en begyndende ekspansion til at afsløre befolkningstrykket, og klassemodsatningerne formindskedes. 510 fordreves Hippias og med Kleisthenes sejrede en demokratisk forfatning: Areopagos mistede næsten al magt til et myopretted rád på 500 mand, archonternes kompetence indskrænkedes, og 487 blev de udtaget ved lod i st. f. valg. En ny territorialeinddeling i 10 fylér brodte adelsslægternes magt. Ved ostrakismen kunne personer, der var farlige for demokratiet, forvises. A hjalp 499 de ioniske byer i Illeasien i opstanden mod Persien og blev derfor selv angrebet år 490, men afværgede farene ved slaget ved Marathon. I de flg. år skabte Themistokles den athenske flådemagt, der havde hovedandel i sejrene over perserne ved Salamis 480 og ved forbjerget Mykále over for Samos 479. Resultatet var, at A 477 trædte i spidsen for det deliske atl. forbundet, den omfattede næsten alle Ægeerhavets øer og kystbyer og som indtil freden med Persien 449 befriede alle gr. byer under perserne. 477-404 var A Grækenlands førende stat: sørforbundet blev efterh. et athensk imperium, al handel østfra gik over A-s havnestad Piræus, og handelsstæderne og forbundsstæderne skabte en overordentlig velstand i A, der tillod et enormt kulturelt opsving. Demokratiet udvikledes videre under Perikles, der 461-429 var A-s egl. leder. Hans forsøg på at vinde herredømmet over fastlandsstaterne glæppte dog 446 efter lange krige, og den peloponnesiske krig 431-04 gjorde en ende på A-s førstertil. Soforbondet blev oplost, og A blev spartansk vasalstat (de 30 tyranner 404-03). Demokratiet genoprettedes dog snart, og ved den korinthiske krig 395-87 genvandt A sin fulde uafhængighed. Under Kalistrates genopstdt sørforbundet 377, men ved forbundsstæderne 357-355 rev de vigtigste forbundsstæder sig los. A havde i 4. árh. først støttet Theben med Spartas overmagt, og under Demosthenes sogte det i forbund med Theben at hindre Makedoniens ekspansion, men led nederlag ved Chaeronæa 338, hvorefter A blev makedonsk vasal. 197 trædte Rom i Makedoniens sted, men A bestod dog som kulturelt centrum, til keiser Jus tinian.

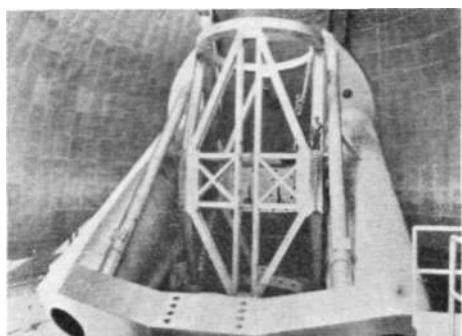
529 e. Kr. lod filosofskolerne lukke. I 13. árh. kom A under frankiske fyrster, 1458 under tyrkerne, 1835 blev A hovedstad i konigeriget Grækenland.

Athen, kbh. gymnastikforening, stiftet 1917; adsk. Danm.mestersk. i hold- og enkeltmandsgymn. 1948: 221 medl.

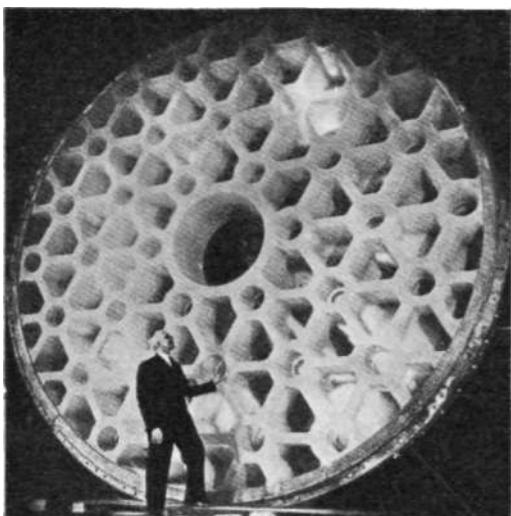
ASTRONOMISKE INSTRUMENTER

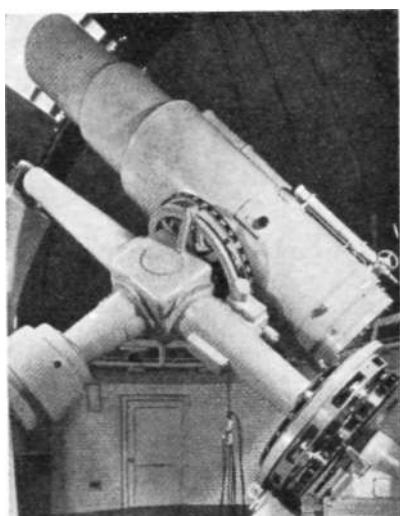
Kuppelbygningen til det største eksisterende spejlteleskop på Mt. Palomar Observatoriet.

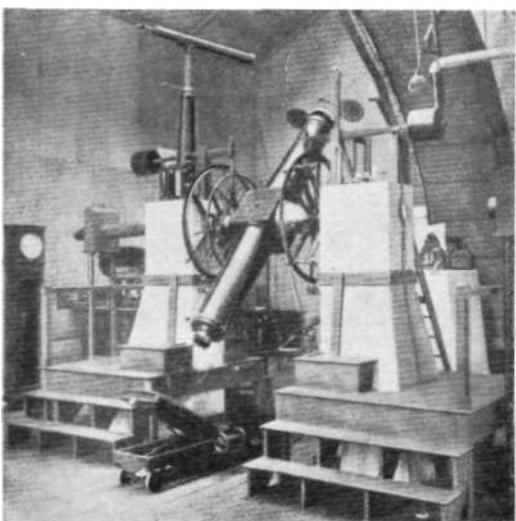
Spejlteleskopet på Mt. Palomar, det største eksisterende. Hovedspejlets diameter er 5 meter.

Spejlet til Mt. Palomar-teleskopet, set bagfra. Ribberne giver spejlet øget styrke, medens vægtfordelingen er relativt ringe.

Schmidt-teleskopet på Warner and Swasey Observatoriet i Cleveland, særlig egnet til fot. af store arealer af himlen.

Washington Observatoriets meridiansirkel, benyttes til bestemmelser af himmellegemers positioner.

Yerkes Observatoriets linsekikkert, den største eksisterende. Linsens diameter er 1 meter.

Athe'naios (omkr. 200 e. Kr.), gr. grammatiker. A-s *Deipnosofistai* (de lærdes banket) indeholder i dialogform en broget saml. ekscerpter af mange tabte skrifter. A'thene (gr. *Athénâ*), i gr. stadsgrund i byen Athén, den centrale guddom i den lokale athenienske kultkreds, der havde sit højdepunkt i panathenaerfesten. En rigtig ritus var at inklæde A-s symbol, en træstøtte i templet Erechtheion, en peplos. En myte fortæller om A-s strid med Poseidon om landet, vidnesbyrd om, at to folk el. stammer har sluttet sig sammen, og at det folk, A repr., bevarede førskabet. Til A byggedes i hist. tid et pragtfuldt tempel smykket af billedhuggeren Feidias, men det fik aldrig rel. bet. I den fælles-hellenske mytol. er A en krigerisk skikkelse, et præg, der først er kommet frem ved Grækenls. udvikling til stormagt. (Hl. se Feidias).

Athenia [a/fimia], eng. passagerdamper (13 500 t) sørnet V F. Hebriderne 4.9., 1939 som 2. Verdenskrigs 1. offer; besætningen og de 1500 passagerer blev reddet.

s̄the'næum (lat. af gr. *athénæum* Athene-tempel), højere undervisningsanstalt; ofte navn på tidsskrifter, læseselsk. o. a. A'the'naum, 1) da. forlag, grl. 1939. Udgiver fortrinsvis moderne skønlit.; 2) da. tidsskrift for litt., udg. af 1); udkommer siden 1946 4 gange árl.

Athletik-Forbund, Dansk, grl. 1907; øverste faglige myndighed for da. atletik. A-s formal er at fremme atletikken i Danm. og varetage dens interesser i ind- og udland. Under A henholder løb, spring, kast- og gangøvelser. A er delt i 5 distrikter. Kbh., Jyll., Sjell., Fyn og Lolland-Falster. 1948: 11613 aktive, 6444 passive medl.

Athletik-Union, Dansk (fork. DAU), grl. 1901; omfatter boksning, brydning og vægtløftning. 1915 udskiltes boksning i særlig union (DABU). 1948: 2740 aktive, 3307 passive medl.

Athlone [â/4oun], irsk *Ath Luain*, by i Mid-Eire ved Shannon; 9 000 indb. (1943). Vej- og jernbaneknudepunkt. Radiostation.

at home [at 'hoom] (eng.), hjemme; fast hjemmeaf, beregnet på visiter.

At hos paifos! (folkespr. *Hag ion Oros* ['apn 'rijs]), autonom gr.-ortodoks munkeorden i NØ-Grækenl. på den østligste halvø på Chalkidiké; 314 km² med 4 858 indb. (1938). Omfatter 20 klostre. Grl. ca. 1000.

Athos ['a:ts], en af de tre musketerer i Dumas' roman.

ation [-a'lōn] (lat. -atio), lat. navneordsendelse med bet. af den handling, som udtrykkes i det tilsvarende udgangsord (da. -ing, -ning).

A'tjehfatja, nordl. delaf Sumatra; 55 550 km²; ca. 1 ruill. indb. Hårde kampe ml. hollænderne og de indføde 1873-1901.

1 Atla'vida (diget om Atle), eddakvad om Volsung-aetten; Atle, g. m. Gundrun, lokker under venskabs maskne hendes brødre til sig for at berøre dem Fafners skat; de nægter trods pinsler at fortælle dens gennested og dræbes; Gundrun hævner sig på A ved først at dræbe sine to sønner med ham, siden ham selv. Udførligere berettes d. s. i Atlamål (en grænzenzku).

et'lant' (efter kæmpen *Atlas*), i arkitekturen en mandlig figur, bærende et bygningsledsl (blækkelverk, konsol).

Atlanta [st'lants], hovedstad i Georgia. USA; 302 000 indb. (1940), deraf ^{cl/*} Vigtigt trafikcentrum; bomuldssindustri; universiteter.

At'l'an'ther'a'vet (gr. *atlantikás* som vedrører *Atlas*), verdenshavet ml. Amer. og Eur.-Afr. Hele A med bithave er 106 mill. km². (Kort, se Nordamerika og Sydamerika). Det øbne A er 82 mill. km²; middeldybde 3 930 m, rumfang 323,6 mill. km³. A begrænses mod S af Antarktis, mod N af Wyville-Thomson ryggen ml. Skotland og Grønland. A deles i 2 dybe sækninger af den S-formede midtatlantiske højdeberg, der strækker sig fra Island over Teiegraphplateauet, Azorerne, Ascension, Tristan da Cunha, til Bouvet Øen. Ved

aktivator gennemskæres denne ryg af Romanchedybet. Begge sækninger deles af et antal tværrygge i talrige bækken. Største dybde 8 525 m i Puerto Rico gravnen. Det hyppigste bundsediment er globigerinaslam, mod V findes store områder med rødt dybhabvaser, ved central-atlant. øer og i Vestindien pteropodsalam, mod S diatoméslam, og på lavere vand nær kysterne grå ler. Temp. er i overfladen ved aktivator 27°, i polare egne under 0°, bundtemp. hen. 2,4° og H0,6°. Saltholdigheden i overfladen ved økavator 36-37%, ved vendekredsen 36-37,5% i polare egne 34-35%, ved bunden 34,7-35%. Overfladestrømmene fremkaldes især af de fremherskende vindve og danner flere ringe. De vigtigste er den nordl. og den sydl. passatstrøm, Antilstrømmen, Golfs strømmen, Labradorstrømmen, Irmingørstrømmen og Benguellastrømmen. Ved Newfoundland, Island og i Vesterhavet drives stort fiskeri efter torsk og sild, mod S har briter og nordmænd drevet hvalfangst siden 1905. A er det største trafikerede ocean, idet verdens vigtigste ruter går fra Europa til S og N-Amerika.

Atlanterhavs-erklæringen, eng. *Atlantic Charter* [at'lantík 'char:ter], udtalelse 14. 8. 1941 af Churchill og Fr. D. Roosevelt efter møde på Atlanterhavet (på eng. slagskild 'Prince of Wales' og USA-kyrdes »Augusta») m. program for de mål, man ville nå ved krigen: Engl. og USA ønskede ikke landudvidelser; freden skulle give frihed, selvbestemmelsesret, økon. tryghed til alle folk, der havde visse vilje til at have sig som nation; angriberstaterne skulle afvænnes.

Atlanterhavs-flyvning - Første (misslykkede) forsøg på at krydse Atlanterhavet ad luftvejen foretoges af Wellmann med luftskib. Første luftskib, der krydsede Atlanteren, var det eng. R 34 i 1919. Første forsøg med flyvemaskine udførtes maj 1919 fra Newfoundland af 3 armer, flyvæbde, hvoraf en nædede Lissabon efter mellemlanding på Azorerne (flyvestrækning 4 500 km; flyvetid 24 timer 43 min.). Første non-stop A foretoges juni 1919 Newfoundland—Isł. af Alcock og Brown på 15 timer 57 min. Første non-stop New York—Paris (4 800 km) v. Charles Lindbergh (genemfløjet strækning 5 800 km) på ca. 33' time. Første A—V pr. flyvemaskine 1929 ved tyskeren Kohl. 1939 fandtes regelm. lufturer over både N- og S-Atlanteren, og fra 1945 krydsede Atlanteren dagl. af store passager- og godsmaskiner (Kbh.—New York ca. 20 timer, rejsetid ca. 23 timer), Kbh.—Buenos Aires ca. 41 timer (rejsetid ca. 60 timer).

Atlanterhavs-konferencen, mode ml. Roosevelt og Churchill aug. 1941 på Atlanterhavet. Deres forhandl. førte til udstedelse af Atlanterhavs-erklæringen af 14. 8. 1941.

Atlanterhavs-slaget, kampen under 2. Verdenskrig ml. ty. u-både og eng.-amer. flåde, især 1941-43, hvor Tyskland trods sækninger ikke kunne hindre de eng.-amer. transporter. Udtrykket stammer fra eng. marinemin. Alexander.

Atlantic City [st'lantík 'siti], by i New Jersey, USA; 64 000 indb. (1940). Kendt badested, 150 km S f. New York.

Atlan'tide-ekspeditionen, 1945-46, da. ekspedition til V-Afrikas kyst, udsendt af Zool. Museum i Kbh. med støtte fra Viggo Jarl, hvis yacht »Atlantide« anvendtes. Leder dr. phil. A. Fr. Bruun.

At'lantis (gr. *Atlan'tis*), sagnagtigt land, der if. Platons gengivelse af ægypt. beretn. i dialogen Kritias havde ligget i Atlanterhavet, men var sunket i havet. At'lantisk tid, afsnit af alluvialtiden med varmt og fugtigt klima i Damm. Svarer til litorinasekningens ældre del. Ege- og Ægæisk goskov.

Atlanto'saurus (gr. *Atlas* 4- sauros oggle), til sauropoderne hørende dinosaur-slægt, lign. Brontosaurus, men til 35 m l. Nedre kridt i N-Amer.

At'l'an'tpagten, populær betegn. for Den Nordatlantiske Traktat.

'Atlas, i gr. raytot. en kæmp, der som

straf for deltagelse i titanernes kamp mod guderne måtte bære himmelen.

'atlas (etter kæmpen *Atlas*, ringhvirvelen, øverste halshvirvel; danner led med nakkebenet og taphvirvelen).

'atlas (arab., egl: glat) (atlast) el. satin, forsk, stofler vævet i a-binding med få og spredte bindepunkter, hvilket giver tøjet en særlig høj glans, a-væving 'bruges både til silke, linne, bomuld og uld. I alm. forstås ved en altid silke-a, der fabrikkes i mange kvaliteter fra kostbart kloestof til billige forstoffer. Halvsilke-a er blandet med linne, bomuld el. uld, a med silkekæde og uldslet bruges til møbelbetræk.

'Atlas, A/S, jernstøberi og maskinfabrik i Kbh.; grl. 1897, aktiekap. 6 mill. kr. Maksimalbesætning ca. 800 arbejdere og funktionærer.

'Atlas-bjergene, system af tertiale foldekæder i NV-Afr. Langs Middelhavet mod O Telt-Atlas (2 308 m), mod V Rif-bjergene el. Er-Rif (2 500 m). S f. disse kæder mod O det i retianiske plateau med mange saltsumpe og mod V det subatlantiske plateau, adskilt ved Mellem-Atlas. S f. plateauerne mod 0 Sahara-Atlas (2 328 m), mod V Høje-Atlas (4 700 m) med den sydl. parallelkæde Anti-Atlas (4 000 m). På de udyrkede bjergskræninger maki-skov ei. højfjeld, på plateauerne steppe.

'atlasblade, i Damm topografiske kort, i målestok 1:40000 udg. af Geod. Institut til mil. og civilt brug.

'atlast, d. s. s. atlas (satin).

'atlastkfugl (*Ptilono/rhynchos via/olaceus*), sort metalglinsende løvhyttefugl.

'atlasspinder, d. s. s. pilespinder.

'Atlaslænene, fællesnavn for Marokko, Alger og Tunis.

'At'lé, i nord. heitedigtn. navn på hunnernes konge, hist.s Attila (d. 453); A-s skæbne skildres i »Atlakviéa».

at'l'e't (gr. *athlétés* væddækæmper, fri idrætsdyrker; usyd. legemstærk person. Atle'tik, jl. Athletik.

at'l'e'tik el. fri *idræt* omfatter løb, spring, kast og gang. Vigtigste del af de olympiske lege.

at'l'e'tisk, legemstype (*konstitutionstype*), bl. a. karakteriseret ved kraftig bygning, bredskuldretted, udviklet muskulatur.

at'mo., fork. for atmosfare i bet. fys. enhed for tryk.

at'man (sanskr. livsånde, væsen, jeg'et), i ind. rel. navn for dñn mystiske oplevelsesrealitet, spec. hvor denne ansættes som identisk med menneskets eget jeg.

at'mo- (gr. *atmos* damp), damp-, luft-, at'mo'-me'ter for dampningsmåler.

at'mo'sfære (atmo- + gr. *sfaira* kugle), 1) den luftmasse, som mange planeter fastholder på gr. af tyngdekræften. Jordens består af omtr. 78% kloestof, 21% ilt, små mængder argon, krypton, neon, xenon, kulsyre (kuldioksyd), helium samt i de laveste lag vanddamp i vekslende mængder. Til trods for at især i kuldioxsyd og vanddamp forbruges og produceres i naturen, er a-s sammensætningen på det nærmeste konstant. Da det er luftens vægt, der holder a ved jorden, må de lavere lag bære vægten af de højere; luften er derfor mest sammentrykt foruden, og trykket formindskes opad, indtil det taber sig i verdensrummet; lufttrykket halveres for hver 5500 m, man stiger op. Fra nordlysigatagetser kan man slutte, at der endnu findes kendetegnede luftlag i 1000 km højde (se endv. lufthavet); 2) tekn. og fys. enhed for tryk. Den tekn. enhed 1 at = 1 kg pr. cm². Den fys. enhed 1 atm. = trykket af en kviksolvsojle på 760 mm = 1033 kg pr. cm² = atmosfærens gennemsnitslige tryk ved havets overflade.

atmo'sfæ'risk cirkulation. Selv om vindene ofte forekommer meget uregelmæssige, kan det påvises, at de alle er led i et stort strømningssystem, der dæk-

ker hele kloden, og hvis tendens er at bringe varm luft til polarområderne og kold til ækvator.

atmo'sfærisk forstyrrelser, sammenfatte betegn. for cykloner, stoime, tordenvær o. l.

atmo'sfærisk elektricitet, d. s. s. luftelektricitet.

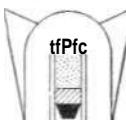
Atok'sy'l, stærkt giftigt arsenholdigt middel mod afv. sovesyge.

a'ToT (maldivisk) el. ringrev, ringformet korallo; omslutter en lagune.

a'to'm (gr. *atomos* udelegh), den mindste del, hvori et grundstof kan deles, når grundstoffs egenskaber stadig skal bibeholdes. Der findes lige så mange slags som der findes grundstoffer, d. v. s. 96, og alle a for et bestemt grundstof er kemisk identiske, a-s linære udstrækning er ca. 10^{10} cm (0,00000001 cm), og deres masse varierer fra 1,6 $\times 10^{-28}$ g for det letteste til ca. 3.8×10^{-24} g for de tungeste grundstoffer, a er derfor ikke direkte iagttagelige med sædv. metoder, hvorfor deres eksistens tidl. kun blev antaget som en hypotese for at forklare stoffernes kem. sammensætning og omdannelsel. I 20. årh. er a-s eksistens fastslættet ved direkte iagttagelser med forfinede metoder, der tillige har muliggjort opdagelse af partikler mindre end a, hvorved grundlaget blev tagt for atomfysikken, læren om a-s bygning. De vigtigste led i denne udvikling var opdagelsen af radioaktiviteten, elektronerne, røntgenstrålerne, studiet af grundstoffersnes spektrum samt Rutherford's opdagelse af atomkernen i 1911, hvorved man fik en række isolerede og tilsyneladende uforenede oplysninger om a-bygningen. I 1913-21 lykkedes det Niels Bohr ved hjælp af kvanteteorien at forene alle kendsgerningerne til en sammenfattende teori for a-s bygning. Efter Bohrs atomteori består ethvert a af en tung kerne, som indeholder positiv elektricitet, og hvorom der kredses lett negativt elektr. elektroner, omrent som planeterne kredser omkring solen. Sævel atomkerner som elektronerne er forsvindende af udstrækning, ca. 10^{-12} cm, i sammenligning med hele a, som derfor for største delen består af tomt rum. Antallet af elektroner varierer fra 1 til 96 fra de letteste til de tungeste a, og a-kernen indeholder et tilsvarende antal positive elektricitetsladninger. Under elektronernes kredsen udsendes normalt ingen stråling, men de yderste elektroner i a kan anslås til større bøner med større energihold, hvorfra de atter kan springe tilbage til den normale bane under udsendelse af elektromagnetisk stråling i form af lys. Bohrs a-teori kunne ved udstrækning gøre rede for alle grundstoffers fy. og kem. egenskaber som knyttet til elektronsystemets yderste elektroner. Den nyeste udvikling (1930-49) af atomfysikken vedrører bygningen af atomkernerne.

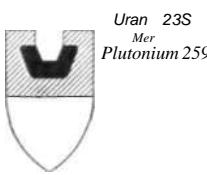
atombombe, en bombe hvis uhyre destruktive virkning beror på en momental frigørelse af atomenergi ved spaltning (fission) af atomkerner af uranisotopen U 235 el. afgrundstofstypen plutonium ved bombardement med neutroner. Ved kerne-spaltningen frigøres tillige nye hurtige neutroner, der spalter nye atomkerner og derved muliggør lavineagtigt forløbende kædeprocesser. Ved fission af 1 kg bombeamale opnås samme energiudvikling som ved eksplosion af 20 000 t trotyl. Uranisotopen U 235 findes i naturen blandet med den mindre spaltelige uranisotop U 238 i forholdet 1:140. Da kun rent U 235 kan anv. i a måtte den adskilles fra U 238 i kostbare adskillelsesanlæg, der dels var baseret på diffusion af luftfornimige uranbindelser grim, porose skillevegge, dels på magnetisk afbøjning af hurtige uran-ioner. Plutonium findes ikke i naturen, men kan fremstilles af U 238 ved beskydning med neutroner, hvilket føregår i reaktionssøjler, hvori uranspaltningen er bragt til! at forløbe som kædeprocesser i et langsommere tempo end i a ved, at der anvendes almindeligt uran med det naturlige blandingsforhold af isotoperne. Plutonium kan derefter skilles

fra uranet ved kem. metoder, a-s konstruktion er ejendommelig derved, at bombematerialet først er eksplosivt, når det forefindes i en mængde, der er større end en vis kritisk størrelse, idet kædeprocesserne ellers går i stå på grund af tab af neutroner genn. overfladen. Affyrringen fo-

Kemisk Sprængstof

8ty

Atombombe, skematisch,

regår derfor ved, at bomben indeholder to stykker bombeamale, der hver er lidt mindre end den kritiske størrelse, og som bringes til eksplosion ved at de føres sammen til et stykke, der overskrider den kritiske størrelse, a-s virkninger beror dels på en enorm trykbølge, der ødelægger bygninger, og dels på en intensiv varmestråling, der antændter brande, hvortil kommer en gennemtrængende kortbolgesstråling med dræbende virkninger. - a blev udviklet 1940-45 i USA under enorm arbejdsmæssig og økonom. indsats (2 milliarder \$).

milit. Prøvebomber blev nedkastet i New Mexico 16. 7. 1945, a blev anv. 6. og 9. 8. 1945 mod Hiroshima og Nagasaki. Nye prøvenedkastninger blev foretaget 1. 7. og 25. 7. 1946 (Bikini) og sommeren 1948 i Stillehavet. Ved Bikini sprængtes 2 a, een over og een under vandet for at studere bombernes virkninger på forsk. udlagte mål, mest ældre krigsskibe; 2 skibe sank og 17 andre beskadeliges; det interessanteste var, at radioaktiv stråling fra prøveeksplosionerne næde USA og gjorde sig gældende med påviselig styrke i løbet af en uge (ca. 6000 km fra Bikini).

atombombe-læsioner. Ved atombombens eksplosion frigøres foruden bevarigelsernes tillige elektromagnetisk strålingsenergi, radioaktivitet, der frembringer dybtgribende beskadigelser af organismen. Atombomben er herved i modsætning til de sædvanlige højeksplosive bomber, et biologisk krigsvåben, a er dels rent mekaniske læsioner, dels virkning på

alle organismens væv, især lever og knoglemarv, hvilket medfører døden i løbet af kort tid.

atomenergi, egl. atomkerneenergi, er den energi, der under visse omstændigheder kan frigøres ved atomkernes omdannelse til andre atomkerner. Da alle atomkerner eropbygget af de samme partikler, der blot forefindes i forsk. antal, kan et grundstofsvandling foretages ved at ændre på dette antal ved beskydning med forsk. partikler. Ved visse atomkerneprocesser forbruges energi, ved andre frigøres energi, men i alle tilfældet er energiomsetningen pr. atom millioner afgange større end ved kem. processer, hvor det ikke er atomkerner, men atomernes ydre elektroner, der medvirker. Der kendes et stort antal atomkerneprocesser, der udvikler a, men som ikke kan anvendes til praktisk udvinding af a, fordi processerne ikke kan forplante sig videre til andre atomkerner som kædeprocesser. Kun for en art kerneprocesser - fissionen af urankerner - kan iverkæsstes kædeprocesser, fordi der ved fissionen tillige losrives neutroner, som kan videreføre processen. For at oprettholde kæde processerne må disse neutroner gøres langsomme, for de rammer andre atomkerner, hvilket opnås ved at lade neutronerne støde sammen med lette atomkerner i et bremsestof, lks. grafitt, el. tungt vand, a kan udvindes i reaktionssojler, bestående af stænger af uran omgivet af grafitt. Energien fremkommer som varmemængde, ved at brudstykkerne af de spaltede urankerner slynges fra hinanden med stor hastighed, hvorefter de ved at bremmes af det omgivende stof opvarmer dette. De hidtil byggede reaktionssøjler er kun benyttet til fremstilling af plutonium til atombomber, medens varmemængden ledtes bort med kølevand. De største reaktionssøjler i USA har en energiproduktion på 1 000 000 kilowatt. For siden arbejdes på udvikling af atomkraftværker, hvor varmemængden kan omdannes til elektrisk energi v. hj. af varmekraftmasiner. Trods det ringe stofforbrug - 1 kg uran giver samme energi som 3000 t kul - far kraft an i øjgene store dimensioner, især på grund af den nødvendige strålingsbeskyttelse, der kræver metertykke betonmure. Strålingen er dels neutroner, dels stråling fra de stærkt radioaktive urankernernebrudstykker.

Atomenergi-Kommisionen (eng. *Atomic Energy Commission [at'ämik' nänəd/ks'mifəni]*), udvalg under FN nedsat efter generalforsamls beslutn. af 24. 1. 1946, efter at USA-eng.-canadiske forhd. nov. 1945 var endt m. forslag om at stille atomenergi-anvendelsen under FNs kontrol. 12 medl., hvoraf Alex. Cadogan (Eng.), Baruch (USA), Henri Bonnet (Frankr.), Gromyko (Sovj.). Ved 1. møde 14. 6. 1946 (Hunter College, New York) foreslog Baruch, at atomenergien skulle behandles af en særlig atomudviklings autoritet (ADA); i herhørhørende afgørelser måtte den omstridte vetoet ikke kunne bruges; Sovj. gik mod dette. Efter behandl. i arbejdsudvalg indstillede A 30.

Oak Ridge-laboratoriet, der både producerer V 235 til atombomber og isotoper.

atomisme

12. 1946 til Sikkerhedsrådet at følge Bauchs princip, idet Sovjet og Polens repr. undlod at stemme. Sikkerhedsrådet opfordrede A at fortsætte sit arb. -29. 3.1948 fastslag A-s flertal (Eng!. USA, Frankr.), da det var unyttigt at fortsætte, da enighed m. Sovjet var ude lukket; maj 1948 vedtog flertallet at suspendere møderne. FN's generalforsamling sluttede sig 4. II. 1948 til den armer, opfattelse, men A skulle genoptage arb. Sovjet, hvis forslag om ødelæggelse af atomvåben forkastedes, og som hævdede, at en internt, kontrol m. atomenergi ville blive armer, kontrol m. andre staters økon. forhold, stemte mod.

atomisme (gr.), atomære, den antagelse, at alle ting består af udelelige smådele, atomer.

atomistisk psykologi el. elementpsyk., (forældet) opfattelse, if. hvilken de sammensatte bevidsthedstilstande er samlinger af uanalyserbare bevidsthedselementer.

atomkerne, sædet for atomets masse og positive ladning, et opdagedes 1911 af Rutherford ved iagttagelse af a-partiklers afbøjning ved deres passage genn. stof, hvorved tilsig fandtes a-s qmrentige størrelse, der andrager ca. 10^{-12} cm. a er opbygget af to slags lige tunge kernepartikler: positivt elektriske protoner og uelektriske neutroner, idet der findes så mange protoner, som sværer til atomets elektrontantal, samt så mange neutroner, at det samlede partikelantal bliver lig med stoffets atomvægt. Følgelig må alle atomvægte være hele tal i forhold til atomvægten af brint, hvis kerne blot består af 1 proton, hvilket også stemmer med erfaringen, når der tages hensyn til isotoper. Antallet af protoner og neutroner er for lettere kerner omtr. ens, medens der for tungere atomer findes flere neutroner end protoner. Ændres forholdet mel. protoner og neutroner, bliver kernen ustabil (radioaktiv).

atomkerneomdannelse, omdannelse af en atomkerne af et grundstof til en kerne af et andet grundstof, a beror på, at alle atomkerne er opbygget af samme slags partikler: protoner og neutroner, blot i forsk. antal, så at en ændring i antallet medfører en a og dermed en grundstofsvænding. Den første a foretages 1919 af Rutherford ved at bombardere kval-stokerner med a-partikler, hvorefter dannedes en ilt- og en brinterkerne. Større udbytte giver protoner, deuteroner el. heliumkerner accelereret af højspændingsanlæg el. cyklotroner samt bestråling med neutroner.

atommodell, forenklet forestilling om atombygningen, anvendelig ved tilnær-

Atombombeekspllosion 25.7.1946. Bomben eksploderede under vandet. I baggrunden Bikini-atollen. I farvandet krigsskibe o. a. fartøjer.

og dermed anslagsenergien for atomets stationære tilstande samt atomets ioniseringsenergi.

atomstråle, skært afgrænsset strøm af neutrale atomer, som bevæger sig med termisk hastighed i et højevakueret rum, hvorved sammenstød med luftmolekyler undgås, så at bevægelsen bliver retinet. a. af metaller frembringes ved fordampling fra smeltet metal og anvendes bl. a. ved undersøgelser over grundstofferne spektre.

atomvægt, et tal, der betegner et atoms relative vægt, idet atomets vægt af praktiske grunde sættes til 16. a varierer da fra 1,0078 (brint) til 238 (uran), a kan bestemmes med stor nøjagtighed ved vejning af mengdeforholdene ved kem. omsætninger. For grundstoffer bestænderne af fl. isotoper er en brudne tal, medens der for enkelte isotoper er hele tal, som tilsig angiver antallet af partikler i atomkerne.

'Aton' (egypt: solskive (som himmellegeme og guddommeligt væsen)), af Amenhotep 4. i hans forsør på en rel.-fornøjelse på

grundlag af solkulsten antaget som den højeste og eneste anerkendte gud. Som solgod fremstilles A som solskiven, hvorfra der udgik stråler endende i hænder, der underdelen holdt livstegnet.

'atona'l (gr. a- ikke + tonos tone, egl. spænding), mus., ikke tonal, en musik bevæger sig fri af alle den diatoniske skallas toner uden at følge de love, der ellers gælder for tonal musik,

ato'ni (gr. a- ikke + tonos spænding), slap-hed i musklerne p. gr. af manglende tonus.

Atoph'a'n (gr. a- ikke + lat. tosus (tu) sten) el. Qinkophen, fenylkinolinkarbonsyre, lægemiddel, virker smertestill, ved gigt; anv. ved anfal af urinsur gigt, da den øger udskillelsen af urinsyre. Anv. gumm. længere tid kan give leverbeskadigelser.

-ator (pi.- a-torer) (lat. endelse), betegner den, der udfører den handling, som utsynkes i det tilsvarende udsagnsord (eks: organisere, organisator).

à tout prix [at'u'pri] (fr.), for enhver pris.

At'ro, Rio, 665 km l. sejlbar flod i Colombia ml. Kystcordilleren og Vestcordilleren, udmunder i Urabá-bugten i Det Caraibiske Hav.

atre'ba'ter, i oldtiden gallisk stamme omkring Arras.

atre'si (gr. a- ikke + tetraein gennembore), i med. abnorm tillukning af en kanal.

*Atreus [-6'u's](gr. A'treus), gr. sagnkonge i Mykene, fader til Agamemnon og Ménélaos. Slægten skæbne er behandlet af de gr. tragikere fra 5. árh. f. Kr.

Atreus' skatkammer, stor og prægtig forhist. kuppelgrav (ca. 1300 f. Kr.), sikret i fyrtstegrav, neden for Mykenes borg. (III. se kuppelgrav).

A'triderne, Atreus-sonerne Agamemnon og Ménélaos.

a'triefflagren og atrieflimren. Nør-malt følger forkamrene (atrierne) hjerte-kamrenes bevægelser, således at begge trækker sig sammen ca. 70 gange i min. Ved a er denne forb. afbrudt, og forkamrene trækker sig uregelmæssigt sammen, ved atriefflagren med en hastighed af ca. 300 gange i min., ved a-flimren af ca. 500.

'a'trium (lat.), i oldtids italsk-rom. privatthus opr. familiens opholds- og soverum m. arnen under en røgåbning i taget, siden snarest et forum til de egl. værelser, formet som en delvis overdekket gård m. sølegange og i midten regnvandsbassin (impluvium). (III. se nedenn.)

'a'trum (lat.), anat., hjertets forkammer.

'a'trum-hus, i moderne bet. en familiehus med fire længer omkr. lille gård el. have.

atro'fi' (gr. a- ikke + trofē ernæring), svind af organer som muskler, kirtler el. dele af nervesystemet.

'Atropa (gr. atropos uafvendelig; planten indeholder en farlig gift), gr. navn for galne bær.

atro'pi'n, alkaloid, ester af tropasyren med tropin, forekommer især i Atropa belladonna. Fysiol. virksom. på fl. mäder: kirtler bl. a. lammende på det parasympatiske nervesystem, derrigennem bl. a. pupillud vidende og hemmende på kirtelssekretionen.

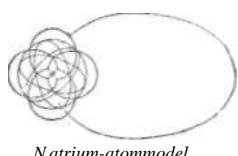
ATS (fork. f. *Auxiliary Territorial Service*), den brit. kvindearmé, dannet sept. 1938, fra 1941 m. fuld mil. status. Aldersgrænse: n/V-a/43 år. Indbefattede indtil juni 1939 også kvinder m. tjeneste inden for RAF (derefter WAAF). 1943: 200 000 medl. Navnet ændret febr. 1948 til Women's Royal Army Corps (WRAC).

Atsuta [ats(u)taj, havnekvarter i Nagoya, Mitt-Honshu, Japan.

at'tacca (ital: tilknyt), mus., betegn. at et efterfølgende musikstykke skal spilles umiddelbart eft'r det foregående.

Atrium i Cusa del Fauno, Pompei.

Natrium-atommodel.

mende beregninger. Særlig betydningsfuld er Bohrs a, ifølge hvilken elektronerne i et atom bevæger sig omkring atomkernen i elliptiske baner med forskellig ekscentricitet, a giver i mange tilfælde tilstrækkelig tilhærmelse og større anskuelighed end de eksakte teoretiske beregninger.

atomnummér, et grundstofs nr. i det periodiske system, a er Ug med antallet af elektroner i atomet og lig med kerneladningen, d. v. s. antallet af positive elementladninger i atomkernen.

atomsprængning og atomsprængning, populære betegn. for atomkerneomdannelser.

atomspektrum, spektrum af lys udsendt af frie neutrale atomer. Hvert grundstof har sit karakteristiske a bestående af et større el. mindre antal spektrallinjer med bestemte bolgelængder. Analyse af et a giver mulighed for ved anv. af Bohrs atomteori at bestemme energihindholdet

K. Atterberg.

P. D. A. Atterbom.

C. R. Attlee.

D. F. E. Auber.

C. Auchinleck.

W. H. Auden.

attaché [ata'je] (fr.), medhjælper, især ved et gesandtskab, ofte til løsning af spec. opgaver, f. eks. marinea, handelsa. - **attachere** [-'le'-] (fr.), knytte til, ansette (som medhjælp).

at'take (fr. *attaquer* angreb), rytterangreb med blanke våben.

'Attalos, tre konger af *Pergamon*: Altagos 1., reg. 241-197 f. Kr., slog gaiaterne ved Sardes 239, støttede Rom mod Makedonien. - Attalos 2., søn af A 1., reg. 159-138. - Attalos 3., reg. 138-33, brødersøn af A 2., testamenteerde Pergamon til Rom.

At'tár, *Farid-ud-din* (1119-1230), pers. digter, skrev lyriske, didaktiske og episke digte i sufisk ånd samt en saml. biogr. af sufiske helgener. Hans berømteste værk er det episke digt *Mantiq-ü-tair* (fuglenes tale), hvori han i allegorisk form fremstiller sufisens længsel efter opgåen i guddommen.

atten'ta't (lat. *attentare* forsøge), forsøg, navnlig mordforsøg.

attention [at'dsjy] (fr.), opmærksomhed, atten'tisme [-ta'-j] (fr.), ventepoedit; holdningen hos dem, der efter 1940 tøvede med at tage standpunkt i kampen ml. frihedsbevægelsen og de tyskvenlige. **attention** (lat.), fortynelse, den formindskning i en surkerhoidig vadesk vægt, der indtræder under gering p. gr. af, at en del af sukkerten omindnes til alkohol og koldkiosyd. V. hj. af en flydevægt kan a følges under geringen. Har stor bet. i øl- og spritfabrikationen.

•Atterberg [-berj], Kurt (f. 1887), sv. komponist, opr. ingenjør. Vandt med symfonii nr. 6 den internat. Schubert-pris 1928. Har skrevet operaer: *Fanal* (1934), ballletter: *De Uklige Jomfruer* (1920), symfonier: nr. 7 *Sinfoniaromantica* (1943) m. v. (Portræt).

•Atterbom, Per Daniel Amadeus (1790-1855), sv. digter. Stud. 1805, rejse til Tysk. og Ital. 1817-18, prof. i filos. 1828, i æstetik 1835. Hovedværker er den natursymboliske digitssamling *Blommor na* (1812, siden forøget) og de dram. eventyr *Fægel blå* (fragment) og *Lyekslighedens 6* (1824-27). Udviklingen der fra romantisk skønhedslængsel til rel. idealisme forløber uden svækkelse af det lyriske mesterskab. Udtryk for A-s øde humานisme er *Svenska ståre og skulder* (1841-55), afh. om aldre sv. litt. (Portræt).

•Attersee [-ze:] el. *Kammersee*, Al km* stor sø i Salzkammergut, Østrig. Største dybde 191 m. Yndet turiststed.

at'test (ad + lat. *testis* vidne), skriftlig bekræftelse; att'e sta'ts, eksamsensavis (især teol.).

atticisme [-sis'-], efterligning af den lin. atticiske sprogsform (ca. 500 f. Kr.) i senere antik tid.

•Atticus (egl. tilnavn »den attiske», p. gr. af A-s interesse for gr. kultur) (109-32 f. Kr.), rom. ridder og hist. forf. ven af Sulla, Pompejus, Antonius, Brutus, Octavian og især Cicero. fra hvem vi har ca. 500 breve til A.

Attigny [ati'nji], fr. landsby ved Aisne; i middelalderen residens for mero vinger og karolinger-konger.

•Attika (nygr. *Attíki* [ati'kjil], gr. halvø i det østl. Mellemgrækenland; omkr. 2500 km². I oldtiden centrum for den gr. kultur. Sydspids: Sunion. Bjerge: Helikon, Pentelikon og Hymettos. Sletter ved Athen, Eleusis og Marathon. Bjergværker ved Laurion. Til A hører også Salamis. Hovedby: Athen med havnebyen Piræus. Nu del af prov. Attiké kai Voiotia (Attika og Boiotien; 6686 km²;

1144 000 indb. i 1938; hovedstad: Athen).

'Attika, i antik arkit. et brystværnsagtagt raurstukke over arkitrav el. gesims; halvstokværk maskerende taget.

'Attila, hunnerkonge 433-53, herskede også over østgoter og langobarder, troriserede først Ø-Rom, fra 450 V-Rom, standsesedes 451 i slaget på DeCatalauniske Marker, hærgede N-Italien 452, myrdet. Kaldt »Guds svøbe«.

'attila, magyarernes efter hunnerkongen A opkaldte korte snorefrakke, husarfrakke.

'Attis, frysisk guddom i en ynglings skikkelse. En myte fortæller: A elskedes af gudinden Kybele, som efter hans død opnåede A-s sjæl lever i fyretretæt.

'attisk, fra Attika; fin, åndrig* a salt fast vid (= esprit).

attisk basis, sojlefod, bestående af en hulde ring ml. to runde ringe (o: att. pro-

C fil), hvilende på firkant- ("")

! get plade. !

attiske sørforbund dannedes under Athens ledelse af øerne i og stænderne ved Ægæerhavet. I. a (det deliske forbund) dannedes af Aristides 477 f. Kr. og opløstes efter Athens nederlag i den peloponesiske krig 404. - 2. a dannedes efter Konos sejr over Sparta ved Knidos 394 og opløstes ved Kongrefreden 387. - 3. a dannedes 377 og mistede bet. efter bundsfællekrigen 357-55 f. Kr.

attitude [-tyfta] (fr.), holdning, mimisk-plastisk stilling el. følelsesmæssig indstilling over for noget.

Attlee l'älti], Clement Richard (f. 1883), brit. politiker. Studerede hist. og jura i Oxford. 1905 sagforer, 1913-23 lektor i sociologi. Major i 1. Verdenskrig. 1921 underhusmedl. (Labour Party), blev Mac Donalds privatsekretær, 1924 understadssekretær i krigsmin., 1931 postmin. 1935-40 oppositionsleder i Underhuset. Lordsgælbevarer 1940-42 i samlingsreg. og medl. af krigskabinetten. Febr. 1942 Hæ-premiermin. og min. f. Dominions; sept. 1943-5 Lord President og vice-premiermin. Delegeret på San Francisco konf. apr. 1945. Deltog i Potsdam-konf. juli 1945. Afløste 26. 7. 1945 Churchill som premiermin. A repræsenterer den nat., moderat socialstiske fagforeningsgruppe, hvis magt sikredes ved kabinetsrekonstruktionen 1946. Søger udad at spille mæglernes rolle, indad at skærpe partidisciplinen. Udgr. 1937 *The Labour Party in Perspective* (Portræt).

At'tolico [-tD-] Ber'arrfo (1880-1942), ital. diplomat. Finanseksper, prof.; 1930-35 ital. ambass. i Sovjet. 1935-0 i Tysk., fra 1940 ved Vatikanet.

attorney Ts'atmil (oldn. *attornor* vendet tit, beskikke) (eng.), d. s. s. solicitor.

attorney-general [a'tam'i'dsænərl], den ene af de to brit. kongjurister (den anden: solicitor-general). Som regel kabinetsmedl., medl. af Underhuset, rådgiver for dette og kronen i juri. spørgsmål. Repræsenterer kronen i retssager hvor denne er part.

attraktion (lau *attrahere* tiltrakke), tiltrækningsskraft; ting, der virker dragende på folk.

at'trap (fr. *attrape*, egl. fælde), genstand, der skal vildlede ved at ligne noget andet; *attra'pe're*, grille.

at'tribut (lat. *attributum* det tildelede). 1) symbolisk tilhører til en person el. ting, f. eks. Åeskulaps slængestav, dodens le og timelgas; 2) filos. egenskab, som forment-

ligt hører til en tings væsen og som derfor må tilskrives den; 3) *teol.*, egenskab hos Gud; 4) gramm., underordnet gramm. led; at'tributi'v, underordnet; 5) i heraldikken anbringes a (f. eks. sværd, ankre, faner o. a.) undertiden under el. uden om et våbenskjold, hentydende til vedk. myndigheds el. persons virke.

Attagagdliutit [-gad-] (grønl.: noget at læse), III, grønl. månedssblad, grl. 1861, udgår fra Godthåb, bringer underholdning og betændende stof.

'Atun el. *Tum*, ægypt. solgud; guddommeligørelsen af den nedgående sol; afbildes som menneske.

ATV, fork. for Akademiet for Tekn. Videnskaber.

aty'pi' (gr. a- ikke -i- *typos* slag, præg), modsætning til det typiske, især anv. i medicinen. - atypisk, hvad der falder uden for en vis type.

Au, kern. tegn for guld (lat. *aurum*).

aubade [o'bad] (fr. *aube* morgenröde), troubadourens morgensang til den tilbedte; mods. serenade.

aubain fo'bejil (fr.), kødgratin.

Aubanel [oba'næl], Théodore (1829-86), provencalsk digter; *ſélibre*-bevægeisens betydeligste lyriker.

Aube [o:bl], 1) 248 km 1. biflod til Seine; 2) fr. dep. omkr. 1); 6026 km²; 235 000 indb. (1946). Vigtigt agerbrugsområde (hvede, havre og vin). Hovedstad: Troyes.

Aube [lo:bl] (fr. dagblad, organ for MRP; grl. efter befrielsen af G. Bidault, der som udenrigsmin. benyttede det som talerør. Oplag 1948: 100000.

Aubeck, Albert Ifrogh (f. 1881), da. elektroingen. 1917 prof. i stærkstrømselktronik ved Danmarks Tekn. Højskole. Formand for Da. Standardiseringsråd 1935, i elektricitetsrådet 1936, præsident i Da. Elektrot. Komité 1947.

Auber [o'bæ:], Daniel François Esprit (1787-1871), fr. operakomponist, elev af Cherubini. Skrev bl. a. *Bruden* (1829, Khb. 1831), *Fra Diavoh* (1830, Khb. 1831), *Murmeseter* (1825, Khb. 1827), *Den Sorte Domino* (1837, Khb. 1839) og *Den Stumme i Portici* (1828, Khb. 1830), hvilken sidste ved enopf. i Bruxelles 1830 gav signalet til den opstand, der førte til Hollands og Belgiens adskillelse. (Portr.)

aubergine [obar'oin] (fr.), d. s. s. a. g. plant. Aubergilliers [oberv'lje], nordl. forstad til Paris; 53 000 indb. (1946).

d'Aubigné [dobi'nej], Théodore-Agrrippa (1552-1630), fr. forf. og politiker; ivrig protestant, ven af Henrik 4. Hovedværker: det store digt *Les Tragiques* (1616, da. 1872) og den satiriske roman *Les aventures du Baron de Feneste* (1617).

Aubin [o'bæ:l], lille fr. by i dep. Aveyron; 7500 indb.; stenkulsgruber, jernindustri. I omegnen bet. færeveavl.

d'Aubrac, Monts [mod'o;bræk], vulkansk bjergkæde i det midtfr. højland. Når i Mailhebiau 1471 m. Færeveavl.

Aubri'etia (efter fr. maler Aubriet, d. 1743), blåpuede, slægt af korsblomstfam. Flerårige, lave urter med tæt vækst. Yndede stenhusplanter. 13 arter. Hjemmehørende i Italien og V-Asien.

Aubry [o'bri], Octave (1881-1946), fr. forfatter og historiker. Har i bøger som *Le roi de Rome* (1932; da. *Kongen af Rom*, 1933) stræbt at forene hist. kildeforskning med kunstnerisk indfølgelse.

Auburn-systemet [ä:barn-] (efter fængslet Auburn i staten New York), fængselsystem, hvorefter fangerne om natten anbringes i celler og om dagen, under tavshed, beskæftiges i fælles arbejdssælle.

Aubusson [oby'so], lille fr. by i dept. Creuse. Gobeliner væverier (fra 16. árh.) og kunstindustriiske.

Aucassin et Nicolette [oka'sÆ e nikø'laet], berømt fr. »chanteable«, kærlighedsfortælling på prosa og vers (13. árh.; da. 1893).

Auch [Mj], fr. by i dept. Gers; 15 000 indb. (1946). Bet. industri (tekstil, lærer og sprit). I romertiden en af Galliens vigtigste byer. Årkebispedøse fra 9. árh.

Auchinleck [å in'lek], Sir Claude (f. 1884), brit. general. Deltog i 1. Verdenskrig (i Orienten). Sener i Indien. 1940 chef f. de brit. tropper i Narvik, siden f. S-Engls forsvar. Afsløste juli 1941 Wavell som øverstkommanderende i Mellemste Østen, jan. 1942 også i Iraq og Iran. Ledede dec. 1941 kamper i Cyrenaica, førte fra juni 1942 8. armé. Efter Trobreds fald juni 1942 stansede A Rommels offensiv v. el Alamein; aug. sm. år aflost af Harold Alexander og Montgomery; juni 1943 øverstkommand. i Indien. 1946 feltmarskal. (Portret sp. 252).

Auckland [å'kli:nd], New Zealands største by på N-Øen ved Hauraki-bugten. Naturhavn. Industri. Opr. hovedstad. Med sine 13 forstæder 282 000 indb. (1947).

Auckland Øerne, ubebodde øer S f. New Zealand, 608 km^a.

au courant [oku'rãt] (fr.), i løbende tid (til forudsæd); gangbar; å jour.

Aude [o:d], 1) 223 km l. fr. flod, fra Pyrenæerne til Middelhavet; 2) fr. dept. omkr. 1); 6342 km²; 200 000 indb. (1946). Stor kornavl, vinavl. Hovedstad: Carcassonne.

Auden [å:dn], Wystan Hugh (f. 1907), eng. digter, nu armer, statsborger. Giver i svært tilgængelige, underdøen dog meget enkle, folkevisesagtige digte udtryk f. et pessimistisk livssyn. Poems (1930), The Dance of Death (1933), The Double Man (1941) o. a. (Portret sp. 252).

Audenarde [o'dnارد], fr. navn på Oudenaarde (belg. by).

Audh [aud], urigtig stavemåde for Oudhi Hindustan.

audi- (lat. *au'dire* høre), høre-, audi'atur et 'altera' pars (lat.), også modparten skal høres.

audi'i'us (lat. *au'dire* høre), foretræde for højstillet person.

Audincourt-Valentigney [odÆ'ku:rval'tinje], fr. industriby i dept. Doubs; 10 000 indb. Tekstil-, ur- og maskinindustri.

audio- (lat. *au'dire* høre), høre-, audio'granV, hørekurve, optegnet efter måling af hørelsen; i et audiogram vises den laveste intensitet som hos forsgs-personer fremkalder fornemmelsen af en lyd.

audi'o'nør'r (lat. *au'dire* høre), ældre betegn. for radioteknikkens elektronrør, når de anv. til ensretning. audition colorée [odi'sjakob're] (fr. farvehørelse), oplevelse af toner som havende (el. verende nært forbundet med) farvekvaliteter.

'auditiv' (lat. *au'dire* høre), hvad der vedr. hørelsen.

audi'o'rium (lat: hørsal), 1) forelæsningslokale; 2) den forsamlung, der over- varer forelesningen.

audi'o'r (lat. *auditor* en der hører), jur. udd. tjenestemand i hær og flåde, der leder undersøgelsen i milit. straffesager. Også inden for De Danske Statsbaner findes en a. der undersøger sager vedr. tjenstlige forseelser.

Audoux [o'du], Marguerite (1875-1937), fr. forf., berømt for romanen Marie-Claire (1910; da. 1911).

Aue, ty. by i Sachsen; 25 000 indb. (1939). Maskin- og tekstilstiindustri.

Auenbrugger, Joseph Leopold (1722-1809), østr. lege, opfandt perkussionen til unders, af brystet (1761).

Auer von Weisbach, Carl Freiherr (1858-

1929), østr. kemiker, studerede de sjeldne jordarters kemi og opfandt i 1885 gasglødenet (a-belysning), der muliggjorde gasbelysningens konkurrence med el. lys. 1900 osmium (Osram)-glødelampen, 1904 a-metallet af cerium og jern, anv. til gas- og cigartændere.

Auer, Leopold von (1845-1930), ung. violinvirtuos. Elever bl. a. af Joachim. Levede 1868-1917 i Rusland, siden 1918 i New York som pædagog.

Auerbach (-bat), Berthold (1812-82), ty. forf. Skrev en rk. populære, idylliske landsbynoveller; især kendt er *Schwarzwalder Dorfgeschichten* 1-2 (1843).

Auerbachs Keller, en vinstue i Leipzig, der blev berømt gennem Goethes »Faust«, »auerbelysning«, den i 1885 af den østr. kemiker Auer v. Weisbach opfundne gasbel ynsningsmetode, hvorefter man lader en gasflamme bringe et fint net af thori-um og ceriumoksyder i glødning, hvorved et intensivt lys opstår.

Auerstedt [åu'rælt], ty. landsby NØ f. Weimar, hvor preusserne blev slæbt af Davout 14. 10. 1806.

auf Wiedersehen [au'vi:di:zre:n] (ty.), på gengsyn, farvel, augias-stald, betegn. foretsted, hvor der hersker stor urenhed. Som et af de 12 arbejder rensede Herakles kong Augeas* umådelige kostald ved at lede en flod gennom den.

Augier [o'sjej], Émile (1820-89), fr. dramatiker; realistiske samtidsskuespil, der hævder respekten for familien imod romantikernes »store lidenskab«. Hans bedste værk er *Le gendre de M. Poirier* (1854).

au'git (fr. *augé glans*), vigtigste mineral af pyroxengruppen, grønlig sort med glasglans. Udbredt bestanddel af eruptiver, især de basiske.

aug'i'tit,feldspatfri basalt, væsentlig bestående af augit.

aug'men't (lat: forøgelse), *sprogv.*, betegn. for en forstavelse, der på græk og sanskrit forekommer i visse fortidsformer af verbet.

augmentation (lat.), forøgelse; *mus.*, forlængelse af en mus. frase ved fordobling af nodernes værdi.

Augsburg [auksburk], ty. by i Bayern, V f. München; 186 000 indb. (1939). Vig. handels- og industriby, trafikknudepunkt. I Semmiddelalder og 16. árh. ty. finanscentrum (Fuggerne). Rigsstad 1276-1803. Ca. 25% ødelagt i 2. Verdenskrig. 'augsburgske' interim (lat. *interim* i mellemtíden), føreløb overenskomst i Augsburg ml. ty. lutheranere og kat. 1548; opnævet ved den augsburgske religionsfred 1555.

Augsburgske Konfession, de evang.-lutherske kirkers vigtigste bekendelseskraft, forf. af Melanchthon og forelagt på rigsdiagen 1 Augsburg 1530; hvor det forkastedes af det kat. Tertiæl: er ret forsonlig over for romerkirken og understreger det felles trosgrundlag, men gárubetinget ind for retfærdiggørelsen af tro. Blev bekendelsesskr. for den da kirke ved Reformationens indførelse.

augsburgske religionsfred, sluttet i Augsburg 1555 ml. katolikker og lutheranere, der skulle være ligeberettigede i Tyskland; folkets rel. skulle følge Tyrstens (dog med udvandlingsret) efter reglen »Cujus regio, ejus religio».

au'gu'rel (lat. *augures*; af *avis* fugl), et røm. præstekollegium, der tog værsl. af 1 yn og torden og af fuglenes flugt og skrig.

au'gust (efter kejser Augustus), i vor katelender året 8. måned (31 dage). Da. navn *høstmåned* - meteor. Den 3. sommermåned, årets varmeste el. næst varmes te;

temp. gnstl. faldende, men så langsomt, at det som regel skjules under tilfældige temp.-variationer. Middeltemper. i Danmark omkr. 14-16°, temmelig meget nedbør, ofte i tordenbyger, hvorför antallet af dage med nedbør alligevel ikke bliver større end 14-17.

*August, kurfyrster af Sachsen. August 1. (1526-86), reg. 1553-86, broder til Moritz af S., sviger til Fred. 2. af Danm. Ledende bl. ty. protest, fyrster, imødekommede

mod kejseren; ortodoks lutheraner med skarp alvisming af reformerte og kryptokalvinister. - August 2. (den Sterke) (1670-1753), reg. u. navnet Frederik A. 1., 1694-1733; 1697 valgt til *konge af Polen* mod at blive katolik. I krig m. Karl 12., tvunget til fred 1706 (Altranstädt). Genvandt Polen efter 1709, afhængig af Rusl. Byggede Zwinger i Dresden. Havde et utal af elskerinder og uægte børn. - August 3. (1696-1763), *konge af Polen* 1734-63; *kurfyrste af Sachsen* 1733-63, her kaldet Frederik A. 2.; son af August 2.; først herre i Polen efter po. tronfølger 1733-35. Led nederlag i preuss. syværskrig; afhængig af Rusl. og af sin yndling Brihi.

Augusta, kvindenavn til mandsnavnet August (lat. Augustus).

Au'gusta, navn på fl. byer fra oldtiden, opkaldt efter rom. kejsere el. kejserinder, f. eks. de nuv. Aosta og Augsburg.

Au'gusta (tidl. Agosta), havnby på Siciliens østkyst; 20 000 indb. (1936). I søslaget ved A (Span. og Frankr. mod Hol.) 1676 faldt admiral Ruyter.

Augusta [å:gstså], 1) by i Georgia, USA, ved Savannah River; 66000 indb. (1940); 2) hovedstad i Maine, USA; 19 000 indb. (1940).

Augusta'na, d. s. s. Augsburgske Konfession.

Augustans [å:gstså:ns] (augu'sta'nere), de eng. digtere fra beg. af 18. árh. Navnet henytter til kejser Augustus' tid, den romerske litt.s blomstringstid.

Au'gustenbor'g, 1) flække på Als, ved A Fjord NØ f. Sønderborg; 1502 indb.

Augustenborg Slot.

(1945); 2) tidl. hovedgård og slot i 1), grf. 1651 af hertug Hans d. y's sønnesøn Ernst Giinther, indtil 1848 stamsæde for de augsburgske hertuger. 1852-64 samt efter Genforeningen 1920 da statsrådendom. Siden 1929 sindssygehospital. Nuv. hovedbygn. fra 1770-76, bygn. i yderst slotsgræn fra henh. 1733 og 1764 »palæet« i parken fra ca. 1780; alle fredede i kl. A. Omkring slottet opvokse flækken A.

augustenborgske fyrstehus, efterkommer af Hans d. yngres sonnesøn Ernst Giinther (d. 1689). Som øvr. grene af sønderborgske fyrstehus havde de ikke polit. magt; men hvis Frederik 3.s efterkommer uddøde på mandssiden, var a nærmeste mandlige sidelinie og ville således fa ret til de dele af monarkiet, hvor Kongelovens bestemmelser om kyndelig arvefølge ikke gjaldt. Hertug Frederik Christian (d. 1814) mente, at i så tilfælde havde ret til Sønderjylland og Holsten; det samme havde den sonnen Christian August i skrift i 1837. Derved blev a naturlige ledere i slesvig-holstenske bevarelse og bidrog til at rejse kampen 1848. a-s arvekrav blev og holdt i striden om Sønderjylland; havde a ret, måtte grensen ved Frederik 7.s død lægges ved Kongeåen; havde de uret, som alle i Danm. mente, lå grensen ved Ejdeåen. Efter nederlaget 1850-51 måtte Christian August (mod erstatning for sine godser) for sig og sin slægt love ikke at modsætte sig da. tronfølgeordn.; aligevel sogte hans son Frederik at overtake Hertugdømmerne 1863, men blev efter Danm.s nederlag helt udmanøveret af Bismarck. Frederiks datter Victoria ægtede kejser Vilhelm 2.

augu'sti'nere, streng tiggerorden, opkaldt efter Augustinus (d. 430), stiftet 1256. De kvindl. a sætte sig i forb. m. Augustinus' søster Perpetua. Første Kloster 1177 i Venezia.

Augu'stinus (354-430), den vesterlandske kirkes største teolog, f. i ægteskab mellem en hædning og en kristen og først døbt efter sin omvendelse som voksen. Som ung påvirket af klassisk filos., siden af manikeismen og især af nyplatonismen. Døbt 387, kort efter biskop i N-Afr., hvor han især bekæmpede donatisterne og siden pelagianismen. Hans teologi, der er bestemt af den ubetingede syndighed og Guds frie nådevalg (prædestination), findes i afslebet skikkelse i hele middelalderens teol.; det samme gælder hans opfattelse af kirken som hierarkisk frelsesanstalt, hvilende på embedet og sakramenterne. Varig bet. fik A ved at sammenmelte den kristne tanke om Guds selvbyggende kærlighed (agape) med ny platonismens om den søgende kærlighed (Eros), og hans skrift *De Civitate Dei* (om Guds stat) blev middelalderens vigtigste kirkepolitiske bog. Hans *Co njess to nes* er i time sel afsløringer.

Augu'stinus (d. 604), angelsaksernes apostel; benediktinermunk, som 596 af Gregor I. sendtes til Engl. som missionær.

augustlovene, gruppe af da. love, 6.-7. 8. 1914, der p. gr. af 1. Verdenskrigs udbrud gav justitsministeren ret til at udstede eksportforbud og indenrigsministeren ret til at regulere varepriser og lade staten overtage varerlag. Grundlag for den radikale regerings kontrol med erhvervslivet, bortfaldet 1919-20.

augustmetorer, stjerneskudsvær, der tagtages hvert af omkring 12. aug., d. s. s. *Perseidene* el. *St. Laurentii* tårer. A udstraler fra et punkt i stjernenbilledet Perseus.

au'gustus (lat; den ophøjede), Octavius æresnavn fra 27 f. Kr., derefter kejserlig titel, som genoptoges af Karl d. St. og bestod til det ty.-rom. riges opløsning 1806.

Au'gustus (63 f.-14 e. Kr.), rom. kejser (27 f.-14 e. Kr.). Cæsars søsterdattersøn, hed opr. Octavius, dernæst ved Cæsars adoption 44 Octavian, indtil senatet 27 gav ham ajresnavnet A. A-s vej til arven efter Cæsar gik gnm. omskiftelser og borgerkrig, april 43 slog han sm. m. senatet Antonius ved Modena, sm. årdannede han

2. triumvirat sm. m. Antonius og Lepidus og deltog 42 i sejren ved Filippi over sejrens generaler Brutus og Cassius, 41 besejrede han Antonius' bror Luc i u.s. 40 blev Antonius hans svøger, 36 blev Sex-Augustus (Rom). tus Pompejus og Lepidus fjernet fra skeuepladsen, 31 blev Antonius slæbt ved Actium, og A var eneherre i Rom. A erobredte Dalmatien, Ægypten, Mösien, Pannionen, Rhætien og NV-Spanien, mens ervervelsen af Germanien ml. Rhinen og Elben gik tabt ved Varus' nederlag 9 e. Kr. Indtiltid organiserede A kejserdømmet med hensyntagen til republikkens institutioner. G. m. 1) Clodia, 2) Scribonia, som fødte datteren Julia, og 3) Livia. A-s mangel på sonner medførte, at Julias mænd og sønner efter tur udpegedes som tronfølgere, til sidst Tiberius, Livias søn af 1. ægteskab og Julias 3. mand.

Au'gustus' forum, det 2. i rækken af Rom's kejserfora. Sæder op t. Ø-siden af Cæsars forum. Omgivet af høj mur.

'August 'Wilhelm (fork. Auwi) (1887-1949), ty. prins, 4. søn af Wilhelm 2. Sluttede sig 1930 til national-socialisterne, gruppefører i SA, rigsudsagsmedl. 1933, men fik ikke indflydelse. Maj 1948 dømt til 2V> års fængsel; 40 % af hans formue konfiskeredes.

au hasard [o a'z'a:r] (fr.), på må og fa, på lykke og fromme.

aukrust ['aukrust], Olav. (1883-1929), no. forf. Højskoleforst. Udg. 1916 det store dunkle digt *Himmel varden* (på landsmål), en kristelig-mytol. naturforklaring; A har øvet betydelig indflydelse på senere landsmålsprosa.

auskili'ær, d. s. s. auxiliær.

auktion (lat. *auctio* forøgelse (af bud)), en salgsform, ved hvilken de varer, som skal sælges, forefindes på stedet og udbydes stykke for stykke v. opråb t. de på stedet forsamlede købere og normalt overlades den, der byder højest, a er en vigtig omsætningsform i verdenshandelen m. ikke standardiserede råvarer som uld, huder, skind, etc. I Danm. afholdes reglm. a over fisk, frugt, garninerprodukter (mest v. hj. af holl. ur) m. v. Den koncentration af efterspørgselen, som a bevirker, udnyttes v. salg af varer, hvis markedsværdi er vanskelig at konstatere, såsom antikviteter, kunstgenstande, helligods m. v. (jfr. tvangs-a).

auktio'na'rius (lat.), den, der leder en auktionshandling.

auktions-bridge, (eldre) form for bridge, hvor det vundne antal trick tæller, selv om meldingen var lavere.

auktionsholder, person som erhvervs-mæssigt modtager varer til bortsalg ved auktion i dertil bestemte lokaler. Virksomhed som a kræver næringsbrev.

auktionsleder, en af justitsmin. beskikket person, der skal afholde frivillige oftentl. auktioner, med visse undtagelser. En a kan også drive erhverv som auktionsholder.

au'la (lat. af gr.), opr. 4-sidet gård i oldgr. huse, senere kejserens audiensiial; nu en gnm. fl. etager gæende fest- el. forsamlingsssl. i skoler o. l.

aulascole, skolebygning, hvor klassesærlærerne (især faglakalerne) ligger rundt om en hal (aula).

Au'lén, Gustaf (f. 1879), sv. teolog, 1913-33 prof. i dogmatik i Lund, 1933 bis-

kop i Strängnäs. Har haft stor bet. for moderne kons. teol. i Sv.; bl. hans skriften er *Dognhistória* (1917); *Den allmäntliga kristna tron* (1923).

Aulestad ['aulastn], Bjørnstjerne Bjørnsons gård i Østre Gausdal, NV f. Lillehammer; nu nationalejendom.

Aulie ['auli], Reidar (f. 1904), no. maler. Repr. for den soc. kunst i No. Ofte groteske og bitre emner, udført i træsnit- li. gn. teknik.

Au'lin, Tor (1866-1914), sv. violinist og komp., J889 koncertmester ved hofkapellet, lejlighedsvis dirigent. Har skrevet højromantiske verker, herimellem 3 violinkoncerter.

Aulis (gr. *Au'lis*), gr. oldtidsby i Bøotien ved nuv. flække Vathy. Udfartssted f. det gr. tog mod Troja.

au'los. et oboagtig musikinstrument fra den gr. oldtid.

Aulum, tidi. skrivelmåde for Aylum.

a'u'na 'corda (ital.), *mus.*, på en streng, d. v. s. med dæmper (pedal) der på klaverinstrumenter forskyder klaviaturet således at (opr.) hver hammer kun anslår en streng.

au naturel [o nat'ra:l] (fr.), efter naturen; uden særlig tilberedning.

Auning, ældre skrivemåde for Avning.

Aunis [o'n:i:sj], gi. fr. provins; nu del af *éep*. Charente. Berømt vinavl.

Aunjetitz-kulturen [-ts], Mellemeuropas ældste bronzealderkultur, samtidig med nord. stenalders slutn. periode; opkaldt efter gravfund i Aunjetitz (cech. Unetice), nær Praha.

Aunus-næsset, f.i. navn på området ml. Ladoga og Onega.

au'premier risque [o prs'mje risk] (fr., engl.; på første risiko), klausul på forsikr., hvorefter forsikr.-ydelsen fuldt ud dækker alle skader inden for det maksimumsbeløb, forsikr.summen angiver; har sær., bet. ved ansvarsforsikr.

aur. isl. fork. f. aurar.

aura (lat; luftning), 1) *med.*, momentan fornemmelse af lys, lugt el. a. forud for et epileptisk anfaldf.; 2) *okkult*, en for særligt »sensitive« personer synlig (formentlig) udstråling, der omgiver mennesket f. eks. som glorie.

Aurajoki [-jak'i], 65 km! f. fi. elv, udmunder ved Turku.

aura'mi'n (*aurum* + *am in*) gult, basisk, lidet ægte, difenylmetanfarvestof; anv. til farvning af tekstiler, papir m. m.; endv. som antisepтикum.

Aurangâbâd (eng. *aurarjga'bâd*, -'ba:dj), indisk by i Hyderabad o. f. Bombay; 51 000 indb. (1941). I 17. árh. hovedstad for stormogulen Aurangzeb; gravmæle for hans hustru.

Aurangzeb (pers; tronens pryd) (1618-1707), stormogul i Delhi 1658-1707. Sønnesøn af Akbar. Gav stormogulrietet dets største udstrækning (det meste af N- og MI-Indien), kæmpede for gevorges mod mahratterne og Deccan. Som ivrig muhammedaner var A i konflikt med hinduerne.

au'ran'tia, heksanitrofenylamin, gult farvestof, der angriber huden; anv. i fotograf. og sombrisant sprangstof.

aurar ['oyrar] (fork. aur.), flertal af eyrir (isl. mónt (ore).

aurae medi'ocritas (lat; den gyldne middelvægt), citat fra Horats' oder.

Aureli'an(us), rom. kejser 270-275, fordrog gøterne fra Mosien, men præsagede Dacien, generobrede Palmyra, byggede mur om Rom.

aureus [-re-us] (lat. *aurum* guld), den antikke rom. guldmønt; ved vor tidsregnings beg. = 25 denarer = 1/40 pund.

au'revoir [or(3)'va:r] (fr. på gensyn, farvel).

auri- (lat. *aurum* guld).

Auric [o'rik], Georges (f. 1899), fr. komp. og musikkritiker, elev af V. d'Indy. Hans stærkt impressionistisk farvede værker omfatmer batletter, orkester- og klavermusik.

Aurich [aurix], ty. by i Niedersachsen ved Ems-Jade kanalen; ca. 10 000 indb. Jernbaneknudepunkt, handel med landbruksprodukter. Siden juni 1947 garnisonsby for den da. brigade i Tyskland.

au'riga (lat.), vogntyrer v. væddekørslor i oldtidens Rom.

Aurignaci'en (da. [or'jin:a:vfæ:j]), første periode i V-Eur. yngre palæolitikum. Opkaldt efter fund af skeletter og redskaber (1852) i den franske landsby Aurignac [ori:n'jak], dept. Haute-Garonne. A tilhører beg. af sidste istid.

aurignac-racen [sri'njak] (efter landsbyen Aurignac, hvor de første fund blev gjort 1852) er den ældste og mest primitive (nu udødde) race, der direkte tilhører den nulevende menneskeart. Især kendt fra skelefund ved Combe Capelle i S-Frankrig og Brno i Mähren. Karakteriseret ved knap middel højde, ret spinkel knoglebygning, langt og ret højt kranium og velformet hægeparti.

au'rikel (auris øre), navn for den dyrkede koderiv *Primula auricula*. Anv. også, mindre rigtigt, om andre primulaarter.

Aurillac [ori'jak], fr. by i dept. Cantal; 22 000 indb. (1946). Handel med kvæg og oste m. v. Under 1. Verdenskrig lejede der sonderjyske krigsfanger.

auri- og 'auroforbindelser, guldforb., hvori guld optræder enh. tri- og monovalent.

Auriol (auris øre), navn for den dyrkede koderiv *Primula auricula*. Anv. også, mindre rigtigt, om andre primulaarter. **Aurillac** [ori'jak], fr. by i dept. Cantal; 22 000 indb. (1946). Handel med kvæg og oste m. v. Under 1. Verdenskrig lejede der sonderjyske krigsfanger.

auri- og 'auroforbindelser, guldforb., hvori guld optræder enh. tri- og monovalent.

Auriol [or'DJl], Vincent (f. 1884), fr. polit. Sagsører, journalist, socialistisk deputeret fra 1914; finansspecialist. Devaluerede francen som finansmin. under Blum 1936-37; justitsmin. 1937-38, stemte 1940 mod Pétain. Internert 1940-43, okt. 1943 til London. Ledende under fr. forfatningsforhandl. 1945-46, form. f. nationalforsamls.; jan. 1947 fr. præsident.

Arb. for socialist, forståelse m. de demokratisk-borgerlige partier. (Portr. sp. 259)

auripig'men't (auri + lat. *pigmentum* farve), As₂S₃. kraftigt gult mineral med perlemorsglans. Forekommer på gange og som vulkansk sublimationsprodukt.

Au'rora (lat: morgenröde), i rom. mytol.

morgenrødens gudinde.

Paurore [b'rø:r] (fr. morgenrøde), 1) fr. morgenavis i Paris, grl. 1897 af G. Clemenceau. I A offentliggjorde Zola sit anklagebrev over Dreyfusdommen. Ophørt; 2) fr. morgenavis i Paris, grl. 1941 som idealtal. blad i tilknytt. til det radikal-

Aurr

Vincent Auriol.

Jane A usten.

Aurr (oldn. *aurr* slam), i nord. rel. en jordklump, mulden, anv. i det kultiske drama jävnsides med Yggdrasil. træet.

Aursundén [júrsun:an], no. so, N f. Røros, 44 km². Afloft til Glomma.

'aurum (lat.), guld, å usance [a yz:s] (fr.), efter alm. forfaldst (d.v.s. 30 dage).

Ausbruch ['ausbrut], ty. betegn. brugt i Ungarn for Auslæse.

Auschwitz ['aujvits], po. *Oswiecim* [osjɛvɛtsjim], by i S-Polen SSØ f. Katorvive ved Wisla. Her fandtes 1939-45 en stor ty. koncentrationslejr, hvor nazisterne udryddede over 4 mill. mennesker, især jøder og polakker.

auskultation (lat: lytten), undersøgelsesmetode, ved hvilken man gnm. en lytten ved legemet overflade søger at komme til kundskab om normale el. sygelige forhold i organismens indre. Anv. især ved undersøgelse af lunger og hjerte. Ved direkte lægger man øret til den del af legemet, man vil undersøge, ved indirekte en benyttes dertil körstrueder hørerørel stetoskopet.

'Auslese [-le:zs] (ty., engl: udvalg), i Ungarn *Ausbruch*, betegner at en vin er fremstillet af udsogte, modne druer.

Au'sonius, *Decimus Magnus* (4. årh. e. Kr.), rom. digter. Højststående embedsmand og lærer for kejser Gratian. Talsrige digte: *Mosella* om floden Mosel.

au'spicium (lat. *av fūg!* + *-spicere* se), i rom. rel. varsel, især fra augurerne.

Aussig ['ausi:j], ty. navn på byen Usti nad Labem, Czechoslov.

'Aust'-Ager [åusi:-], no. fylke fra Skagerrak mod N'S^W Tlogaland fylke; 9341 km²; 74 000 indb. (1946); omfatter især nordligste og mellemste Setesdal og Nidelvas nedre løb. Agerbrug og fiskeri. Hovedby: Arendal; andre købstæder: Risør og Grimstad. Hed tidl. Nedenes amt.

Austen [å:stin], *Jane* (1775-1817), eng. romanforf. Romaner: *Sense and Sensibility* [% I. da. *Forstand og Hjerte* 1805-56].

Pride and Prejudice (1812, da. *Stolthed og Fordom*, 1929), *Mansfield Park* (1814) og *Emma* (1816). Schildrer den landlige overklassens daglige liv med stor psyk. indsigt i klar og mildt ironisk stil. (Portr.)

auste'nit, jernkulfstofferling med under 1,7% kulfstof. Dannes ved storkning som forgrenede krystalskeletter, a er kun stabil ved høje temp. (minimum 721° med 0,9% kulfstof), men ved tilfælgelse af nikkel el. mangan kan strukturen bibeholdes ved alm. temp. Vigtig gennemgangsfase både i stål og stobejern.

Austerlitz, czech. *Slavkov*, by i Mähren, hvor Napoleon 2. 12. 1805 slog kejser Frans af Østrigs og kejser Alexander af Rusls forenede hære (Trejejserslaget).

Austin [å:stin], hovedsted i Texas, USA, ved Rio Colorado; 88 000 indb. (1940). Handel med kvæg, korn og bomuld.

Austin [å:stin], eng. kufabrik (nær Birmingham), gr. 1905 af Herbert Austin (1866-1941), der byggede sin første bil i 1885.

Austin [å:stin], *Frederick* (f. 1872), eng. komponist og operasanger. Har komp. forsk., instrumentalværker, arrangeret »Beggar's Opera« af Gay til brug for mod. opførelse.

Austin [å:stin], *John* (1790-1859), eng. retsfilosof. Hovedværk: *Province of Jurisprudence* (1832), det betydningsfuldeste værk i eng. retsfilos.

Au'stra'Ta'sien, geogr. benævn. for Indonesien og Austr.

J>?

Australien

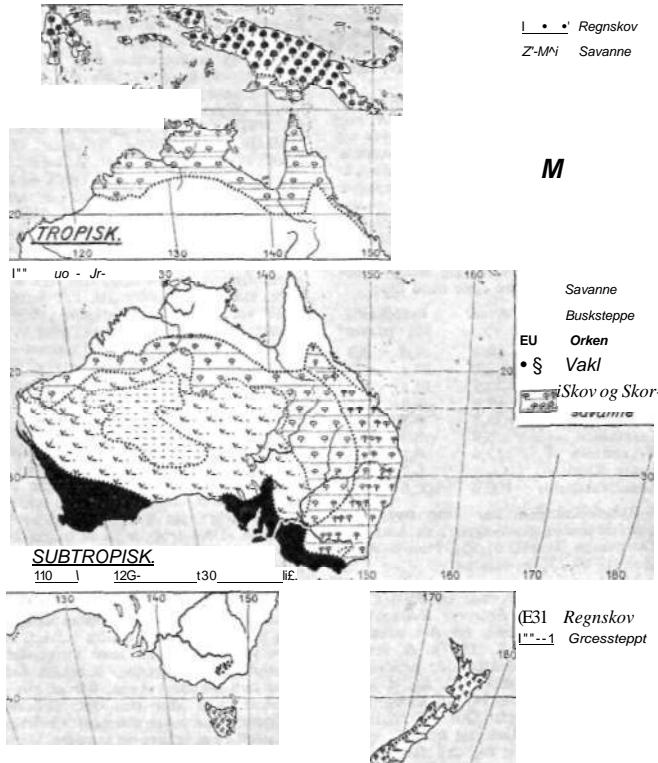
Australia, Commonwealth of [kåmsn-wæip av 'åis'træiljs] (eng: det austr. forbund), dominion inden for Det Brit. Verdensrigs, se Australien.

Australien Antarctic Territory [å:s'træiljan ånt'aiktic 'territari], område i Antarktis mel. 45° og 160° ø. l. (bl. a. Enderby Land, Wilkes Land og Kong Georg 5. Land), som det brit. rige gor krav på (admin. under Austr. siden 7933), lait ca. 9,3 mill. km². (Kort se Antarktis).

Australian Capital Territory [å:s'trænjan 'kaptíl 'territari], forbundsdistrikt i Austr., udskilt 1910 af New S-Wales, 2431 km², 17 000 indb., inkl. Jervis Bay (distrikts havn) S f. Sydney. Hovedstad: Canberra.

Au'stralien (lat. *Terra Australis* Sydlandet), eng. *Australia* [å:s'træilja], 1) den mindste verdensdel: 9,0 mill. km², 11 mill. indb. (1947); 2) det brit. dominion *Commonwealth of Australia*, omfattende det austr. fastland, med kystøerne Tasmaniaen, Kænguru-, Melvilleøen o. a., alt 7,7 mill. knr med 7,6 mill. indb. (1947). Hovedstad: Canberra. A-s yderpunkter er: Steep Point, 113°9' ø. lgd., Kap Byron 153°39' ø. lgd., Kap York 10°41' s. br., Syd Kap på Tasmaniaen 43°39' s. br. Begrænsninger: Torres Strædet, Arafura- og Timor-søen, Ind. Ocean, Bass Strædet, Tasman- og Koral-søen. Kysten har kun to større indskæringer: Carpenteria Bugten i N ml. Arnhem Land og Cape York Halvøen og Store Austr. Bugt mod S. Små indskæringer dannet ved sankningsriller giver gode havnemuligheder mod NV, mod S ved bugterne Spencer, St. Vincent og Port Phillip samt langs østkysten. Dennes N-del spærrer på 2000 km af Store Barriere-rev med kun en større åbning, Capricorn Channel. -Geologi. Fra paleozoisk tid var A en del af det store fastland Holonotis, men skiltes fra i me-

sozoisk tid, sidst fra Asien og Antarktis. Det nuv. udseende fik A gnm. forskyninger i tertærtiden. - *Terrænet* er ensformigt og deles naturligt i 1) det austr. bjerge med Tasmaniaen: højere og lavere liggende plateauer, dannet ved brud i tertærtid og føret af dybe, ofte maleriske floddale. Vandskellet, Great Dividing Range, danner en uregelmæssig bugtet linie. Højest er DeAustralske Alper, hvor Mt. Townsend når 2241 m og Mt. Kosciusko 2236 m. Afrundede toppe, U-formede dale osv. visner om istidens gletschere. Afvandingen sker ved Murray og dens bifloder Murrumbidgee og Darling. Nordfor ligger Blue Mountains og New Engl.-plateauet. I en frugbar senkning omkr. Hunter Floden findes rige kullejer. Tasmaniaen er først i kvartærtiden skilt fra A; 2) det austr. lavland: i N Carpenteria Sletterne, i S det af regnflooder (creeks) gennemstrømmede basins omkr. saltsumpen Eyre (-12 m) og lavlandet omkr. Murray-Darling, A-s længste flod. Undergrunden består her af ørkensandsten, underlejet af porøse lag, der muliggør udstrakte anlæg af artesiske brønde (Great Artesian Basin); 3) det V-australiske højland: undergrunden af granit med guld (Kimberley-Coolgardie), overlejet af smuldrende sandsten, der ved forvirring danner store ørkenflader i 300-600 m højde. - *Klima*. Mod N tropisk med sommerregn; længst mod S og på Tasmaniaen tempereret kystklima med V-vinde afbrudt af vandrøde lavtryk, der giver nedbør til alle års-tider; det øvrige subtrop. Støre temp.-svingninger, især i det indre. Om vinteren højt lufttryk i det indre med tørre vindu mod kysten. Om sommeren lavt lufttryk over indlandet, NV-monsun ved N-kysten, Ø-vinde mod Ø, S-vinde mod S og V. Monsunkiftet giver sommerregn mod Ø, rigeligt i bjergene, aftagende mod

Maatestok 1'-80,000,000

Udarbejdelse J. Humlum

Australien: plantogeografiske regioner. (Efter M. Vahl).

V. Det indre og NV-kysten regnfattig. Temp. for koldeste og varmeste måned, nedbørsmængder og -fordeling er:

	Kol- dest	Var- mest	A n n ned b ø r i cm
Darwin	23,7°	29,1°	158,4 Sommerregn
Perth	12,8°	24,3°	84,6 Vinterregn
Brisbane	14,0°	24,5°	136,6 Især sommerregn
Sydney	11,3°	21,9°	122,8 Helårsregn
Adelaide	10,9°	23,4°	51,5 Mest vinterregn
Melbourne	9,3°	19,7°	64,7 Helårsregn
Hobart	7,6°	16,7°	59,2 Helårsregn

Plante-og dyreverdenen (jfr. det piamegeogr. kort over A) bærer præg af A-s tidlige isolation fra andre verdensdele. Det torre indre er busksteppe (Mulga Scrub) med spredte, stivbladede akacier el. saltsteppe med tykbladede chanopodiaceer. Mod N aflosses den af subtrop. og trop. savanner, som mod 0 bliver rigere på træer, skovsaværmer. De hyppigste træer er eucalyptus, proteaceer og mod N palmer. I Victoria nær Eucalyptus amygdalina, verdens højeste træ, 160 m. I SV findes subtrop. maki samt skove med de værdiløse kerri og jarrah eucalypter. På S-A's bjerge og Tasmanien rindes temp. regnskov med træ- og urteagtige bregner. Medens maki og skovsavanne er vigtig korn- og kvægland, må der i det indre savanner anvendes dry farming el. kunstvanding. Busksteppen anv. til fåreavl. Nogle musearter og dengen er de enesjöhøjer? pattedyr v. s. af de indførte kaniner. Ellers dominerer pungdyrene i talrige former tilpasset enhver leviis: gravende (punghare), springende (känguru), klærende (pungaber), kødædende (pungmår), frugtædende (pungbjørne) o. s. v. Desuden nævnes de æglæggende myrepindsvin og næbdyr, strudsuglene: emuen og kasuaren samt kakaduer og lungefisk.

Af den opr. primitive befolkning er tasmaruerne helt udryddede og af australiere lever kun ca. 48 000 fuldblods og 25 000 halvblods (1941). Den indvandrede befolkning, er næsten, helt eur., kun ca. 10 000 asiater, idet love vanskelliggør indvandring for farvede folk. Alm. skolepligt. De største trossamfund er d. anglikanske og d. katolske kirke. Nedenstående skema fgnstl. tal 1938-42 viser befolkningens ulige fordeling med tyngdepunkt i de frugtbare egne mod SØ:

Ct. & stat	Area	Befolknings
	1%	1% pr. km ²
New S-Wales ..	10,4	39,6 3,7
Victoria	3,0	27,4 9,0
Queensland	22,5	14,4 0,6
S-Austr. . . .	12,8	8,5 0,6
W-Austr. . . .	38,8	6,5 0,2
Tasmanien	0,9	3,3 3,7
N-Territory	17,6	0,1 0,01
Austr. Capital. —	—	0,2 1,0
Austr. fastland. . . .	100,0	100,0 5,0

Bybefolkningen har stor overvegt, især i de tæbefolkede egne: hele A 63,8 %, Tasmanien (lavest) 51,5%, New S-Wales (højest) 69,2% bybefolkn.

Mønt, møl og vægt: d. s. s. England; den austr. pund (EA) har en fra det eng. afvigende kurs. - Erhverv: Kvegavl. 7 af verdens får græsser på A-s busk- og saltstepper (96 mill. 1947). A leverer 1/4 af verdensmarkedetsuld; produktionen 1945/46 var 425 mill. kg. I kystegnen mod 0 holdes 14 mill. kvæg; kødproduktion er vigtigst i Queensland, mejeribrug mod SØ. Agerbrug bragtes v. bj. af kunstig vanding og dry farming til sterk stigning, men er gået tilbage under 2. Verdenskrig. Hvede dyrkes på græsstepper og savanner mod SØ og SV; 1947/48: 4,5 mill. t. Eksporten er gået tilbage under krigen. I kvægavlsegne dyrkes græs- og grøntfoder, j. mejeri-

bæltet majs, langs Queenslands kyst desuden sukkerrør, ananas, mod S oranger og vin, på Tasmanien æbler. Kunstig vandet jord anv. især til korn, grøntfoder vin og frugthaver. Minedriften er bet.: 14,7 mill. t kul (1947), 29,1 t guld (1947), sølv, bly og kobber. - *Industriens* produktionsværdi overstiger samtlige andre erhvervs og efter 2. Verdenskrig i stærk siagn. Den er lokaliseret i de store byer mod SØ og beskæftiger 3'U mill. arbejdere (1942), deraf 1/5 i metalindustrien; derefter følger tekstil- og landbrugsindustrien. - *Handel*. Eksporten (især til Engl. og USA) omfatter navnlig landbruksprodukter, importen (især fra Engl. og USA) navnlig maskiner og tekstilskibe. *Skibsfarten* besørges mest af brit. skibe. A-s flåde er kun 353 000 NRT (1947). *Jernbanenet* (45 000 km) lider under de forsk. staters forsk. sporvidde. På de transkontinentale ruter ændres dette forhold nu. 1947 fandtes 1 mill. motorkøretøjer. - *Flyveruter* ml. de store byer samt fra Sydney over Indien til Eur. Forfatning. Commonwealth of Australia, der fra 1901 er et dominion i Det Brit. Verdensrige, består af forbundsstaterne New South Wales, Victoria, Queensland, South Australia, Western Australia og Tasmanien, territoriet Northern Territory og forbundsdistriket Australian Capital Territory (med hovedstaden Canberra) samt tilhørende kolonier og formynderskabsområder. Lovgivende magt hos forbundsparlamentet, bestående af den brit. konge, repres. v. generalguvernør, et Senat og et Repræsentanter Hus. I hver forbundssat findes en guvernør og ligeledes to kamre. Den udøvende magt er hos generalguvernøren, i forbundsstaterne hos guvernøren. Terrenerne har fædre repræs. og rettigheder i forbundsparlamentet end forbundsstaterne. I praksis ligger magten hos regeringerne. Alm. valgretor for mændogkv.

Historie. En opdagedes af hollænderne i 17. årh., virkelig udforskning af A-s omfang fra 18. årh. af Engl., særlig Cook, der 1770 tog østkysten i besiddelse f. Engl. Eng. kolonisation beg. 1788 (Bontany Bay v. Sydney), især ved deportation og anlæg af forbyrdederkolonier i New South Wales, senere alm. emigration, fra 1851 hidlokket af guldfund. Der udvikles selvstyrende kolonier: New South Wales, herfra udskilt Victoria 1851, Queensland 1859, Syd-A., Vest-A. og Tasmanien. Beg. kin. indvand., standses i hovedsagen fra 1888. Efter forhd. ml. kolonierne dannedes 1901 (efter vedtagelse af Commonwealth Act i London 1900) Commonwealth of A. Ved storbyernes fremvækst opstod, især fra 1850-erne, sterkt arbejderparti, der gennemførte vidtgående socialtilgivning, beskyttelsestold (1907), men svækkeses v. dærlinger. 1917-29 og under 1930ernes kriselå magten hos borgere. Samlingsreg. Hugo 1917-23, Bruce 1923-29, Lyons 1932-29, Menzies til 1941. Efter kort min. Fadden, aug.-okt. 1941 dannedes arbejderreg. under Curtin, død 1945, derpå under Chifley. A deltog i begge verdenskrige; fik 1919 tild. ty. kolonier på Ny Guinea samt Bismarck-ørerne og Bougainville som mandatområder; under 2. Verdenskrig sogte A nøje mil. samarbejde med USA (USA-tropper til A marts 1941. austr. tropper under Mac Arthur som øverstkommand.). Valg sept. 1946 gav Arbejderpartiet 43 mandater af 74.

australiere, Australiens indfødte befolkning, som er karakteriseret ved mørk lød, lokket hår, langskallet hoved, træk som viser slægtskab med europideme; legemshøjde varierende, a regnes for at være den mennesketype, der af alle nulevende racer står den opr. fællesform for menneskeslægten nærmest. - Erhvervskulturet er a jagere og samle. Mændene driver jagt med boomerang, kastestok, spyd, net, kvinderne indsamlar rødder, frugter og svækjyr ved hj. af gravestok. Redskaber har omrent op til vor tid været forarbejdet afsten og træ. Forskellen i materiel kultur gør sig gældende ml. N og S: dragten er et forklaede af skind, f. eks. mineralerne i eruptiver.

auto- (gr. *autos* selv), selv-, egenhändig. *auto*, flertal *autos* (egl: handling), dram. dignitung af rel. karakter i ældre sp. og portug. Jitt. De betydeligste digtere i genren er portugiseren Gil Vicente og spansieren Calderon.

autobiografi (gr.), selvbiografi.

autochthon [-dk'ton] (*auto*-f gr. *chthon* jord), anv. i samme bet. som autigen. men ofte spec. om kullag, der er dannet af planter, der har vokset på det sted, hvor kullagene nu findes.

autoda'fé (portug: troshandling), eksekution af kettere, som var dømt af inkvisitionen (især i 16. og 17. årh.), a indledtes med en procession.

mod S bærer skindslag i den kølige årsstid. Til dels skyldes forskellene kulturlån fra Melanesien; således bruges mod N bue og pil samt både af udhuldede træstammer til forskel fra andre egnes primitive barkkanoer. I ejendommelig modsætning til den materielle kulturs primitivitet står den meget komplicerede religiøst-sociale skikke. - I vor tid har a-s levekår undergået betydelige forandringer i de koloniserede egne, hvor a er blevet bosatte, beskæftiges som færyherrer, går eur. klædt og har erhvervet eur. redskabskultur. (III. se tavle Menneskeracer).

aus'tra'lnegre, fejlagtig benævnelse for australiere.

austral'i'de folk, fællessbeteleg. for australiere og nogle sydasiatiske folk (indosaustraliere), der på gr. af visse antropologiske ligheds punkter synes at udgøre en særskilt, primitiv type inden for den europeiske racegruppe.

Au'stra'iske Alper, eng. *Australian Alps* [å:s'trailejn' alps]. Austr.s højeste bjerge (Mt. Townsend 2241 m), på grænsen mel. New S-Wales og Victoria. Består af granit og foldede skife.

au'stra'iske sprog, de sprog, der tales af den opr. austr. befolkning; a synes alle at være inbrydes beslægtede.

au'stra'isk sprosye, populær betegn. for epidem. hjernehæbetændelse.

Au'stra'løerne, d. s. s. Tubuaiøerne.

Au'stri'sien el. *'Austrien*, den østl.

overvejende germ. del af Frankriget.

Austria, ny-lat. navn på Østrig.

austromarxisme, den særlig af det østr. soc.dem. hylde form for marxisme, et mellemstandpunkt ml. det ty. soc.dem. og kommunismen; udformedes i beg. af 20. årh. i tilslutn. til Kautsky af bl. a. Otto Bauer, Max og Friedr. Adler og Rud. Hilferding.

austrone'siske sprog, d. s. s. malayopolynesiske sprog.

Austråt [au'-trot] (*Østråt*), no. herregård NV f. Trondhjem, omtalt hos Snorre; i 16. årh. hovedsæde for sidste no. storfædrelseslægt (Niels Henrichsen og Inger Ottesdatter); senere til da. adelslægt Bjalke, der opførte nuv. bygn. (1654-56), restaur. efter brand 1916.

Austvågøy [äust'vä:gdi], no. ø i Lofoten; 526 km²; ca. 8032 indb. (1946).

autar'ki' (gr: selvtilstrækkelighed), 1) polit., selvstyre, uafhængighed; 2) økon., en stats evne til selvforsyning af sine borgere; 3) rel. Guds el. gudernes liv og virksomhed uden interesse el. behov for menneskene.

aut - aut (lat.), enten - eller.

auten'tisk (gr. *authentés* ophavsmand), fra pålitelig kilde, fra de pågældende myndigheder.

autentiss fortolknin, senere lovbestemmelse, udsagn om hvorledes en ældre bestemmelse skal forstås.

Aut're, Hannes (f. 1888), fi. billedhugger; træskulpturer m. motiver fra almuelivet.

Auteuil [o'to:j], vestl. bydel i Paris, ved Boulogneskoven.

Au'thentica (gr.-lat: autentiske (optegnelser)), en lat. overs. af Justiniens på græsk affattede Novellæ, d. v. s. de nye love i hans »Corpus Juris Civilis«; 2) visse middelalderlige kejserlige love, indføjet i »Corpus Juris Civilis«.

auti'ge'ne (gr. *authigenés* opstået på stedet), kaldes bjergbestanddele, der er opstået i de omgivelser, hvor de nu findes, f. eks. mineralerne i eruptiver.

auto- (gr. *autos* selv), selv-, egenhändig. *auto*, flertal *autos* (egl: handling), dram. dignitung af rel. karakter i ældre sp. og portug. Jitt. De betydeligste digtere i genren er portugiseren Gil Vicente og spansieren Calderon.

autobiografi (gr.), selvbiografi.

autochthon [-dk'ton] (*auto*-f gr. *chthon* jord), anv. i samme bet. som autigen. men ofte spec. om kullag, der er dannet af planter, der har vokset på det sted, hvor kullagene nu findes.

autoda'fé (portug: troshandling), eksekution af kettere, som var dømt af inkvisitionen (især i 16. og 17. årh.), a indledtes med en procession.

Autografer af Christian 4., L. Holberg, S. Kierkegaard, Niels Bohr.

autodestrue'rende projektiler (selvødleggende p.) anv. ved beskydning af luftmål over eget område; når en har passeret målet uden at ramme, springer de afsig selv i den nedadgående del af banen, således at de ikke ved anslaget mod jorden kan gøre skade.

autodidakt (auto- + gr. *didaktos* lært), selvlaert person.

autofo'ni (auto- + -font), fornemmelser af ved visse ørelidelser at høre sin egen stemme unormalt stærkt.

autoga'mi! (auto- + -garni), selvbefrugtning. Adjektiv: auto'ga'm.

auto'ge'n skæring el. *flammeskæring* af jern udføres v. hj. af en skærebrænder med en forvarmemflame, der opneder det til glødning, og en dyse m. en iltstråle, der forbrænder det; a under vand udføres m. en særsk. skærebrænder.

auto'ge'nsesvnsing (gr. *autogenēs* selvopstået), ældre betegn. for fiammesvejsning.

auto'gra'f (auto- 4- -graf), kendte personligheders håndskrift el. underskrift (111).

autogra'fV (auto- + -grafi),mek. mangfoliggørelse af håndskrifter, tegn. m. m.

autografsamlinger, samlinger af beromte personligheders manuskripter, breve el. blon navnetræk. Største da. samling er den da romanists N. C. L. Abrahams' (1795-1870), 1878 erhvervet af Det Kgl. Bibliotek.

autogummi 4E^h, udagine hjulenes stod mod vejbanen og foruge friktionen ml. hjul og vej ved bremstning, a er delt i dæk og slange. Dækket består af en strek-læredæksse, som er opbygget af fl. stræk-læredæslag og udvendig beskyttet ved et sammenhængende lag af vulkaniseret gummi, der er særligt tykt på den bane, som løber på vejen. Denne »slidbane« er monstret for at modvirke udskridning. Inde i dækket ligger slangen, der ved indpumpet, komprimeret luft udspiles og derved giver dækket den rette form og holder det fast på hjulfelgen. Den tekn. udvikling har for at tilfredsstille kravet om en bedre kørel fortil en førelse af dækrets og slangens volumen og en større bredder på slidbanen samtidig med, at lufttrykket i slangen formindskes.

auto'gyro (auto- + gr. *gyros* kreds) el. *gyroplan*, spec. flyvemaskinetype, konstrueret af spanieren Juan de la Cierva, a har motor og propel, der tilvejebringer

glide, svinge el. krænge. Flyvehastighed og lasteevné er ret ringe smig. med alm. flyvemaskiner med tilsv. motorstyrke og egenvegt.

'**autohypnose*** hypnotisk! tilstand fremkaldt af den hypnotiserede selv.

autoinfektion, infektion med bakterier, som findes i vedk.s egen organisme.

'autointoksikation, forgiftning af organisme m. stoffer, der under sygelige tilstand dannes i organismen selv, f. eks. ved uremi, acidose, icterus el. gnm. intoksin fra mavens el. tarmens indhold.

'**auto'katalyse**, form for katalyse, hvor katalysatoren er en af selve processens reaktionsprodukter. En autokatalytisk forløbende proces foregår derfor i beg. langsomt, men reaktionshastigheden stiger efterh. med processens fremadskriden.

auto'ke'fa'le (auto- -f gr. *kefalé* hoved), kaldes de ortodoxe kirker, især på Balkan og i Orienten, som er selvstændige over for patriarkatet i Konstantinopel.

auto'klave (auto- 4- lat. *clavis* nøgle), en luft- og damptæt lukket, tykvægget beholder; anv. i den kern. industri, hvor et stof skal opbevares over kogepunktet og dermed opstådene dampne ikke må undvige el. hvor en reaktionshastighed skal øges ved højtryk, a kan konstr. til meget højt tryk indtil 15 000 atm.; materialet må være yderst modstandsdygtigt, f. eks. rustfrift specialstål, a er forsynet med termometer, manometer og sikkerhedsventil og evt. med omrører. - Mindre a anv. i med. til sterilisation af instrumenter, forbindstoffer m. m. - a er opfundet af D. Papin (se Papins gryde); principippet er det samme i dampkogere til husholdning.

auto'kra't (auto- + -krat), selvhersker. - *auto'kra'ti*, selvhersken, enevæld.

auto'kro'mplade (auto- + gr. *chroma* farve), farverasterplade t. farvefot. ML. glas og emulsion er lejet farvede stivelseskorn. Far ve virkningen opstår v. sammenspil ml. svarterningen og stivelseskornene. Viser kun farvegengivelse v. gen-nemfaldende lys.

auto'kto'n, anden stavemåde for autochton.

auto'lyse (auto- + -lyse), selvoplosning, henfald af celler og væv uden påvirkning af bakterier el. udefra kommande giftstoffer.

auto'ma't (gr. *automatos* selvbevægende), mekanisme, der udfører sine funktioner uden synlig styring udefra. Bruges nu især om forsk. udleveringsapparater og om mekanismer, der fungerer uden menneskers direkte indgraben, i elektroteknikken om selvirkende maksimalafbrydere.

automate'café, café, hvor salget af varerne helt el. delvis sker gnm. automat.

auto'ma'ti' (gr. *automatos* selvbevægende), betegn. for det forhold, at et organ arbejder »af sig selv«, uden påvirkning fra centralnervesystemet; eks: hjertet.

auto'ma'tisk (gr.), selvbevægende. Bevægelser og handlinger siges at foregå a, når de foregår reflektorisk, uden viljens indflydelse, a en refleks, påvirkning fra et nervecentrum gnm. stoffer i blodet.

automatisk kobling, jernbanetekn., form for centralkobling.

automatisk pilot, d. s. s. autopilot.

automatisk styring af flyvemaskine, se autopilot.

automatiske våben, fællesbetegn. f. rekylgeværer og maskinpistoler, maskin geværer og maskin skyts.

auto'ma'tisme (gr. *automatos* selvbevægende), en tilstand, hvori en person foretager forsk. handlinger, undertiden ret komplicerede, uden klar bevidsthed derom og ofte uden bageffekt at kunne erindre dem.

automatskrift, skriftlig meddelelse uden viljemessig tilskyndelse el. bevidstheds-

kontrol. Evnen til a træffes især hos hysteriske personer. Indholdet af det meddelte er i alm. fortrængte erindringer m. m. Anv. i psyk. til udforskning af underbevidstheden.

automatstål, der skal kunne bearbejdes ved hurtigdrejning i au tom at drejebænke, er stål legeret med relativt meget svovl og fosfor, hvorved drejespånen bliver sprødt og kort.

automattelefon, telefonapparat, der tilslutter andre apparater udelukkende ved brug afmek. hjælpmidler.

auto'mo'bi'l (auto- + lat. *mobi*/is bevægelig), bil, motorvogn, et selvbevægligt køretøj, der drives vedmek. kraft, men ikke løber på skinner. Da den ty. tek-

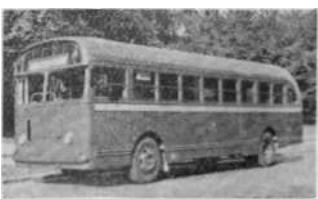
Ford, Super de Luxe, 1946.

niker Nikolaus Otto (1832-91) havde opfundet den firetakts gasmotor, var grundlaget for det moderne a tilvejebragt. Hans kompagnon Gottlieb Daimler konstruerede 1885 en 4-takts benzinetmotor og indbyggede den i en tohjulet cykle; han solgte senere sit patent til de fir. fabr. Peugeot og Fanhard & Levassor. Foruden Daimler var Karl Benz i Mannheim en af a-s foregangsmænd. De første a i Danra. blev bygget i 1887 af fa. Brems i Viborg og af ing. Hammel i Kbh. Hammels a var udstillet i London i 1892. Det moderne a består af et understel - chassis — og et karrosseri, der er fastgjort på chassiset, dog har mange mindre biler nu selværende karrosseri, d. v. s. at karrosseriet er bygget af sammensvejsede

Studebaker Coupé, 1947.

stålplader og formet således, at aksler, hjul m. m. kan anbringes på karrosseriet. Karrosseri formerne er ofte bestemmende for biltypernes navne, a-motoren er hyppigt anbragt fortil. - Motorkraften overføres gnm. een el. fi. ledde a aksler (kardanaksler) og et differentialte til de drivende hjul - enten baghjul (baghjulstræk) el. forhjul (forhjulstræk). Forhjulene er anbragt på korte hjulstæpper, der hver for sig er drejelige om lodr. stillede tappe på den ikke drejelige foraksel. Ved en passende stangforbindelse overføres rattræts drejning gnm. en udveksling til forhjulene. Affjedringen sker oftest ved blad- el. spiralfjedre komb. med stød-dæmpere. En nyere form er den såk. individuelle affjedring, der tillader større

Omnibus, 1947 (Reo).

fremdrivningskraften. Bærefiaaderne er erstattet af en vandret rotor, som består af tre lange og småle bæreplanet, der er hængslet til en omtrent lodret omdrejningsaksel. Motoren er kun ved starten koblet til rotoren for at bringe denne op på det tilstrækkelige omdrejningsstal. Derefter holdes rotoren i gang alene af fartvinden under a-s bevægelse gnm. luften enten trukket af fremdrivningspropellen el. under glidning med tyndens påvirkning som eneste drivkraft. Da rotoren giver tilstrækkelig bærekraft selv ved ringe flyvehastighed, behøver a kun kort start- og landingsbane (ca. 20 m). På nyere typer findes ingen ror-flader, idet a-s styring foretages alene ved manøvrering med rotorakslen. Alt efter dennes hældning kan a forestige ligeduflyvning el. bringes til at stige,

adeps

•1

adeps fa:dæps] (lat: *fedi*), fedtstof til med. brug.
a'dept (lat. *adeptus* som har nået), i hemmelige kunster indviet person (iser guld-mager); elev (spøgende).
ader'i:se'ring, maskinel opskæring af slidbanen på bådæk, hvorved disse på tværs af kørselsretningen forsynes med parallelle indsnit i få mm afstand for at forhindre friktionen mod vejbanen.

ader'mi:n(a 4-*-derma*), d. s. s. pyridoksin; B⁺ vitamin,

'Aderton, De (sv: de atten), populær betegn. for Svenska Akademien.

å deux mains [ad'ømæ] (fr: med to hænder), *mus.* tohændig (klavermusik).

adferd, opførsel, forholdsvis kompliceret handlingshælded.

adferdsmonster, hyppige el. typiske handlingsforløb i bestemte situationer.

adgangsbegrænsning (lat. betegn, *numerus clausus* lukket antal), talmæssig begrænsning af adgangen til visse højere læreanstalter, hovedsagelig p. gr. af pladsmangel. Adgangen betinges af karakteren til den for optagelse krævede skoleeksamen og el. en adgangsprøve. a findes i Danm. ved Polyt. Læreanstalt, Tandlægehøjskolen, Kunstabakademiet Bygningsskole og Veterinær- og Landbohøjskolen.

ad hoc [hak] (lat: til dette), i dette øjemed, ad hærene e [r'a:jsa] (af lat. *adhærente* klebe ved), sammenhæng ml. indvendige organer, som normalt ikke hænger sammen, f. eks. ml. bughuleorganer efter bughindebetændelse el. efter operationer.

adhæsion Gat. *adhærente* klebe ved), 1) vedhængning ml. legemer, der berører hinanden, forårsaget ved tiltrækning ml. molekyler i legemernes overflader; 2) gnidningsmodstanden ml. et køretøjs drivhjul og kørebanen, der bevirker, at hjulene ruller hen ad kørebanen og samtidig udøver en trækraft, a er afhængig af kørebanens ruhed.

adhæsionsbaner, jernbaner, hvor adhæsionen er tilstrækkelig til togenes fremførelse. Mod. tandhjulsbanner.

adhæsionsvægt, den del af lokomotivvægten, der overføres til skinnerne gennem drivhjulene.

adi'a'bi:tik (gr. *adiabatos* uigenmemtrænglig), forandrings af en luftmasses rumfang og tryk, hvorved der ikke sker varmeudveksling med omgivelserne. Ved a sammentrykning sker en opvarmning, ved a udvidelse en afkøeling.

adi'afora (a'-f gr. *diadōs* forskellig), det (moralsk el. rel.) ligegyldige; det, som hverken en påbuds el. forbudt.

Ad'i:antum (lat. af gr. *adiantos* ikke vædet), bregneslägt af engelsödfam. 80 arter. Hertil hører venushår.

adieu [a'djø] (fr. egl. til Gud (befalet)), farvel.

Adige [adidsej, ty. *Etsch*, ital. *Tirols hovedfiord*; 410 km; danner fælles delta med Po].

'Adi-Granith (ny-ind: ur-bogen), i ind. rel. d. s. s. Granth.

'Adils, sv. sagnkonge, g. m. Rolf Krakes moder Yrsa.

ad infl'nitum (lat.), i det uendelige.

ad'in'o'l (gr. *adinos* tet), tet, hård bjergart, bestående af albít og kvarts; opstået ved kontaktmetamorfose af skifer.

ad 'interim (lat.), indtil videre.

adipone'krosis (lat. *adeps* fedt + gr. *nékrosis* hædøen), stivnen af hudens fedtvæv, opstår i kulde ved tryk af hæren el. lign., hidspist hos børn.

adi'positas (lat. *adeps* fedt), fedme.

Adirondack Mountains [ad'rondæk mauntinjz], skovklædt brudbjerg i nordøst. del af staten New York, USA, ml. Ontario og Champlain Søen. A er et losrevet stykke af Det Canadiske Skjold. Højeste punkt: Mt. Marcy (1630 m).

a dis'eretion [k're:sjj] (fr.), efter forgodt-befindende.

Aditi, i ind. rel. gudernes moder, rettens herskerinde.

adjektiv' (lai. *adiectus* tilføjet), tillægsord, en i mange sprog forekommende særlig ordklasse; angiver navlig egen-

skaber, i. eks. en gammel mand, manden er gammel. adju'dant (lat. *adjutans* hjælpende), officer, der står til fuld rádighed som hjælper for højere officer. adjudan't'u:r, kontor for mil., tjenstlige sager ved højere stabe, adjun'kt (lat: tilknyttet), 1) medhjælper; 2) i Danm. fra 1806 yngre lærer ved højere skole.

adju'tan't, 1) d. s. s. adjudant; 2) indisk marabustork (*Leptoptilos dubius*).

adkom'st, den kendsgerning, hvorpå en ret støttes, f. eks. meddelelse af skøde på en ejendom, transport på et gældsbrev, havdervær verveise.

adled, gramm., d. s. s. underled.

Adler [a'dl-], *Ada* (1878-1946) da. klassisk filolog; internat, kendi for sin udgave af *Suidas*.

Adler, Agnes (1865-1935), da. pianistinde stiftede s. m. Peder Møller og Louis Jensen *Agnes L'rioen*.

Adler [a'dl-], Alfred (1870-1937), østr.-amer. nervelæge og psykolog. Gr. i opposition med Freuds teorier, som han var udgået fra, individualpsykologien. Skr. bl. a. *Menschenkenntnis* (1929).

Adler Val'-J., Hanna (1859-1947), da. pædagog. Stiftede 1893 og ledede til 1929 Frk. H. Adlers Fællesskole. Den gennemførte fællesundervisning første gang i Danmark helt op til studenterskolen, havde forkortede lektioner, en meget lav klassekvote og en børnehavne knyttet til skolen. 1918 skænkede A skolen til Kbh.s kommune, hvorefter den fik navnet Sortedams Gymnasium.

Adler [a'dl-], Viktor (1852-1918), østr. socialdemokrat, redaktør. Samlede 1888-89 den østr. arbejderbevægelse i et parti; fra 1905 som rigsdaysmedl., partigruppens leder. Gik ind for Østr. s. deltagelse i 1. Verdenskrig som en forsvarskrig, okt. 1918 udenrigsmisn., accepterede under rigets oplosning tanken om tilslutn. til et socialdem. Tyskland. Fremtrædende i 2. Internationale.

Adlercreutz [aidlarkroits], Karl Johan (1757-1815), sv. general. Udmærkede sig i Finl. 1808: hindrede marts 1809 borgerkrig ved at fængse Gustav 4. Adolf. Statsråd 1810; deltog i krigen mod Napoleon 1813, bidrog til ordn. m. Norge 1814.

Adler Grund, stengrund ml. Bornholm og Rugen (56 m. vand).

Adlerske A'gende [a5*], rationalistisk ritual, som 1796 autoriseredes i Slesvig, væsentl. forlattet af den slesvigiske superintendant J. G. C. Adler (1756-1834).

Adlersparre [a'dl-], Georg (1760-1835) sv. officer. Deltog 1805-09 i krigen ved no. grænse, forlod den med sine tropper marts 1809 for at styre Gustav 4. Adolf, holdt indtog i Stuhl. 20. 3. Statsrådsmedlem, ledende v. arbejdet m. fri forfatn., gennemførte Christian Augusts tronfølger valg.

ad libitum (lat. *libet* det behager), efter ønske, efter behag (i mus. m. h. t. tempa og frasering).

ad'ma'jorem Dei 'gloriām ['de:ij (lat. til Guds større ære), jesuiternes valgsprogr.

ad man'datum (lat: efter bemyndigelse) betegner alm. bemyndigelse for et underordnet forvaltningsorgan til at handle på en overordnet myndigheds vegne.

administration (lat.), forvaltning; sætte under a: indsatte tvangsforvaltn.: især for at undgå konkurs.

Administrationsrådet, norsk råd af embedsmænd, oprettet opr. 1940 efter ty. besættelse af Sydnorge; medl. udpeget af no. højesteret (Paal Berg), der derved opnåede at fjerne Quisling i første omgang. Søgte at opnåholde normal admin.. tog afstand fra Quislings infil trationsforsøg, fjernesépt. 1940 af Terboven. A-s oprettelse kritiseredes af modstandsbevægelsen som en svækkelse af den nationale kamp og som et indgreb i den lovlige reg's rettigheder; undersøgelseskommissionens betænkn. 1946 udtalte anerkendelse af A-s praktiske arbejde, men fastslag, at dets oprettelse var uden hjemmel i grundloven.

administrativ, hørende til administration, a'justis, afgørelse ad admin. vej af spørgsm., der efter deres natur hører under domstolene.

adm'mi:stre're (lat.) betjene, forvalte, bestyre.

admi'ra'l (arab. *amir al bahr* havets beherberger), sofficersgrad; i Danm. ærestitel. Admiral of the Fleet (Admiralsraa af 5a •flirt) (eng: admiral i flåden), højeste eng. sofficersgrad.

admi'ra't (Pyrameis atlanta), dagsommerfugl af takvingernes gruppe; alm. i Danm. Grundfarve sort, rød tværstrib og hvide pletter på forvingerne, bagvingerne med rød yderrand. (Til se tavle Sommerfugle).

admirali'te (af *admiral*), i alm. centraladrain. for et sõmil. værn. I Danm. varetages nu forretn. af marineministerie: (sõvärnskommendoen).

Admirali'te'sørne, eng. *Admiralty Islands*, austr. mandat, Nõf. Ny Guinea. 2600 km²; 13 000 indb. (1941). Kokosplantager og perlefiskeri.

admission (lat.), adgang, adm'issi'on (lat.: som har fået adgang), bestædt (bl. a. karakter ved magisterkonfrens).

admit'tan's (lat: det som giver adgang), en strømkreds' ledeevne for vekselstrøm. admitt'e're (lat.), give adgang, lade passere.

ad'modum (lat.), på samme vis som, ligesom.

Admont lail'-] (lat. *ad montes* ved bjergene), benediktinerkloster i Steiermark, Østrig.

ad'notam (lat: til bemærkning); tage a, legge sig på sinde, tage til efterretning, a'døbe (sp. *adobar* stege), mursten af soltorret ler.

adolescens t'-saen's) (lat.). ungdomsalder, køns modn. ingsalder.

Adolf (1526-86) *hertug af Gottorp*, sön af Fred. 1. af Danm. Blev ved arvedelingen 1544-81 herre over halvdelen af Sønderjylland og Holsten. Stamfader til gottorpske fyrstehus.

Adolf, 8 grever af Holsten af huset Schauenburg: Adolf 1. reg. 1110-28, udøvnt til greve af hertug Lothar af Sachsen. Adolf 2., sønaf A 1., reg. 1128-64, erobredt (1139) og kristnedt Vagnen og grl. Liibeck. Adolf 3., sön af A 2., reg. 1164-1203, blev afsat af Valdemar Sejr og døde 1225. Adolf 4. (d. 1261), sön af A 3., genvandt Holsten 1223 og havdeled det i slaget ved Bornhoved 1228. Gik i kloster 1239. Adolf 8. (1404-59) havdeledt be-siddelsen af Sønderjylland mod Erik af Pommern, afslog krønen i Danm. 1448. Med ham uddøde huset Schauenburg.

Adolf af Nassau, ty. *konge* 1292-98, faldt mod medbjerlener Albrecht 1. af huset Habsburg.

Adolf Fredrik (1710-71), sv. *konge* 1751-71. Sön af hertug Christian August af Gottorp; under russ. tryk valgt til sv. tronfolger 1743. Med Frihedsstidens parti-styre var A 1. sin regeringstid praktisk talt uden indflydelse. G. nr. Lovisa Ulrika, søster til Frederik 2. af Preussen.

Adolphson [a:dalf'-], Edvin (f. 1893), sv. (film)-skuespiller. Deb. 1912, 1932-35 v. Dramatiska teatern. Fremtrædende personlighed i sv. film, f. eks. i Et Mord (1940) og »General of Dibbeln« (1942). Har også virket som filminstruktør.

A'don (hebr.), herre; fjerlatsformen med pronominalsuffix Adonai: min herre. anv. i G. T. om Gud, i st. f. Jahve.

A'do'nija, son af David. Salomo lod ham dræbe, fordi han stræbte efter kongetroen.

A'do'niram, if. frimurerisk legende det salomoniske tempels arkitekt.

A'don'is, i gr. rel. en skøn yngling, der var elsket af Afrodite, men ved en ulykkelig skæbne hjemfaldt til Dødsriget. Gudinden udvirkede, at han måtte vendt tilbage en tid af året, men den øvrige tid skulle forblive i Underverdenen. Dette er opr. en kultmyte fra et bondefolks rel., gengivende indholdet i det kultiske drama, der handler om naturens liv og død, forår og efterår. Motivet stammer fra Orienten.

bevægelser op og ned af et enkelt hjul uden indvirkning på de øvrige. Ved denne afgang erstatte fjedrene afstøtter af stålstænger el. gumiblokke, der udsættes for vridning (torsionsfjedre). Til at høre desuden et elektrisk anlæg, der producerer elektricitet til tænding og lys samt til startmotoren. På a findes 2 af hinanden uafhæng. bremsesæt: fod-og håndbremse. Fodbremsen, der ofte er hydraulisk, virker på alle hjul, håndbremsen oftest kun på to. Som brændsel benyttes mest benz. Ved a med høj komprimering motor opstår ofte den sak, *tændingsbækning*. De i krigen 1939-45 indhastede erfaringer vedr. a-s detaljkonstruktioner har ikke i særlig grad præget de sidste a-modeller, som kun afviger fra 1939-modellerne i ret uvæsentlige detaljer.

automobilforsikring omfatter normalt både den siden 1927 loypligt, ansvarsforsikr. og kaskoforsikr. f. motorkører.

automobil-kendingsmærker, består for da biler af sorte plader med et hvidt bogstav og hvide tal.

K København
A Københavns amt
B Frederiksborg amt
C Holbæk amt
D Haderslev amt
E Sønder amt
H Præstø amt
I Bornholms amt
L Maribo amt
M Odense amt
N Åbenrå amt
O Svendborg amt
P Hjørring amt
S Tisted amt
T Viborg amt
U Alborg amt
V Randers amt
X Århus og Skanderborg amter
Y Vejle amt
Z Ribe amt
Æ Sønderborg og Tønder amter
O Ringkøbing amt

40fet

Biler fra Færøerne kendes ved en oprakte hånd. Kongehusets biler har hvid nummerplade m. stor forgyldt krone og sorte tal. Hærens biler har røde nummerplader med rigsvåben i gul og nummer i hvid farve, medens marinens biler er mørk. m. et anker og derover en krone. På ikke indregistrerede biler kan anv. prøveskiltet, d. v. s. hvide nummerplader med bogstav og tal i sort farve. Læge-, jordemødre- og dyrlege-biler har hvidt kors på sort bund. - Ved kørsel uden for hjemlandet forsynes biler m. internat, kendingsbogstaver i sort farve på hvid oval plade. a for de forsk, lande er:

A Østrig	MC Monaco
AL Albanien	MEX Mexico
B Belgien	N Norge
BG Bulgarien	NL Holland
BR Brasilien	P Portugal
C Cuba	PA Panama
CH Schweiz	PE Peru
CO Colombia	PL Polen
C S Cechoslovakiet	PR Iran
D Tyskland	PY Paraguay
DK Danmark	R Rumænien
E Spanien	RA Argentina
EIR Eire	RC Kina
EQ Ecuador	RCH Chile
ET Ægypten	RH Haiti
F Frankrig	S Sverige
FL Liechtenstein	SAV Sydfær. Union
G Guatamala	(eng. fork.)
GB Storbritannien og N-Irland	SF Finland
GR Grækenland	SU Sovjetunionen
H Ungarn	SWA Sydvestaf.
I Italien	T Thailand
IRQ Iraq	TR Tyrkiet
IS Island	U Uruguay
L Luxemburg	V Vatikanstat
LSA Syrien og Libanon	Y Jugoslavien
M Palæstina	ZA Sydfær. Union (afr. fork.)

Udenlandske biler, der ikke er indreg. i fæjemelandet, forsynes ved indkørsel i Danm. med da. kendingsbogstav i rød farve m. hvid kant. hørende til den jurisdiktion, hvor bilen indføres og m. hvide

tal på sort plade. Biler tilhørende Corps Diplomatique mærkes m. CD i sort farve på hvid plade.

Automobil Klub, Kongelig Dansk, (fork. *KDAK*), stiftet 1901, den for Danm. internat, anerk. automobilklub. Antal medl. 1948: ca. 7400.

automobilkonvention, internat, overenskomst om de i forsk. lande opstillede krav vedr. motorkørerjers indretning og udstedselse af førerbrev til disse. I h. t. a kan der af politiet udstedes internat, køretillitsifikat og internat, førerbrev.

automobillovgivning. De gæld. regler om kørsel med automobiler findes i lovbekendtg. nr. 131 af 14. 4. 1932. Den indeholder dels regler om motorkørerjernes indretning, registrering m. m. dels om føreren, herunder om førerbrev, om kørsl på gade, vej el. plads samt om erstatningsansvar for skade og pligt til at tegne ansvarsforsikr. Bl. straffebestemmelserne må særlig bemærkes frakendelse af retten til at føre motorkøretøj i tilf. af, at føreren p. gr. af spiritusnydelse ikke har været i stand til at føre dette på betryggende måde, el. hvor han har gjort det på særlig uoversiglig måde, el. når det i øvrigt af h. t. færdelssikkerheden findes betenklig, at han fører motorkøretøj.

automobilmotor, en forbrændingsmotor, der kan have 2 el. fl. cylinder, der placeres i forh. til hverandre på forsk. måde - vandret modstående, i stjerneform, lodrette i en række og skrætstillede i 2 rækker i V-form - og den kan have ventilerne anbragt ved siden af cylindrerne (sidestillede v.) el. i toppen af cyl. (topventiler). Motorkraften fremkommer ved forbrænding (eksplosion) i cylindrerne af en blanding af atm. luft og benzin, der er forstøvet i a-s *karburator*, hvortil benzinen føres fra a-s benzintank. Mest anv. er 4-taks motoren, men 2-taks motoren anv. dog en del i småmotorer. - Under hvert eksplosions slag opvarmes cylindrerne og derfra føres til en foran motoren anbr. køler, som afkøles af den under kørslen forbi trommende luft. Cirkulationen af kølevandet besørges oftest af en lille centrifugalpumpe, der drives af motoren, men kan også frembringes ved den ændring af vandets v., som opvarmningen medfører (termosyphonkøling). I enkelte tilf. foregår kølingen alene ved den forbi cylindrerne strømmende luft; i så fald forsynes cylindrerne med koleribør. Antændelsen af gasblæsningen i cylindrerne sker ved en elektr. højspændt strøm, som føres til et i cylindertoppen indskruet tændrør, ml. hvis elektroderne den elektr. strøm springer over under gnistdannelse. Den højspændede strøm fremlægges enten i et særlig* magnetapparat (*magnetstænger*) el. ved en transformator (*batteritænding*). Fordelingen *SLF* tændstrømmen til cylindrerne sker ved en såk. strømfordeler. Smøringen af a sker automatisk fra en i krumtaphuset

indbygget oliepumpe, der under tryk sender olie til alle bevægelige dele, dels direkte og dels indirekte. Overskydende olie siver ud fra lejer m. m. og synker ned i krumtaphusets bund, hvorfra den via et filter opuges af oliepumpen og på ny indgår i cirkulationen. Da benzinkmotorens ydelse aftager med faldende omdrehningstal, er det nød. ml. motoren og transmissionen at inds skyde et organ, *gearet*, som gør det muligt at ændre omstætningsforholdet ml. motor og hjul.

automobilradio, radiomodtager installeret i automobil. Strømforsyningen sker i reglen fra vognenes akkumulator.

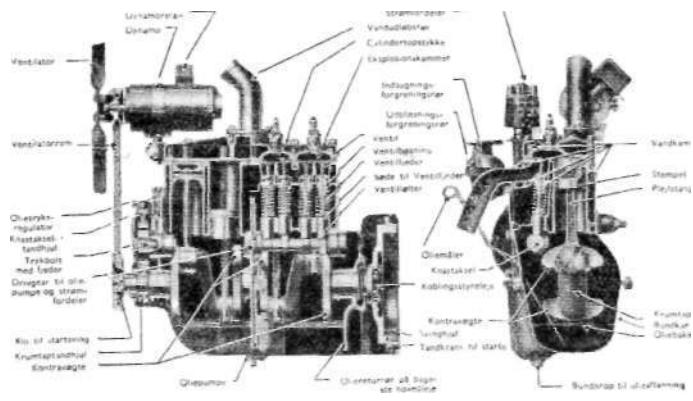
automobil-rekorder. Der gik ikke mange år efter fremkomsten af de første biler, før man begyndte at køre automobil-væddeløb. Allerede d. 28. 7. 1894 vandt den fr. bilfabrikant Levassor et løb Paris-Rouen: 122,3 km, med en gennemsnits fart på 20,4 km/h; denne rekord blev slæbt af de flg. år, og i 1901 gennemkørtes strækningen Paris-Berlin (1200 km) med en gennemsnits fart på 74 km/h. Rekordforsøgene foretages opr. på alm. landeveje, men matte p. gr. af de stigende hastigheder henlagges til særlige, afsprænede vejstrækninger, væddeløbsbaner el. egnede strandbredder. Der skelnes ml. forsk, a: over 1 km og 1 eng. mile, over 5 km og 5 eng. miles, over 10 km og 10 eng. miles osv., ligesom man skelner ml. a med stående og med flyvende start, d. v. s. at bilen får så langt tilbø, at den kan være i fuld fart ved beg. af den afmærkede strækning. Verdensrekord for automobiler er sat af engl. John Cobb (f. 1899) 16.9. 1947 på Bonneville strand (USA) med en Raylton mobile Special. Ved kørsl over 1 km nåede han op på 633,8 km/h og over 1 mile endog op på 634,4 km/h - i begge tilf. med flyvende start. - Foruden hastighedsrekorder køres *distance*- og *varighedsrekorder*. Citroën har i 1933 sat verdensrekord over 80 000 km med 119,277 km, h. som gennemsnitsfart, og en varighedsrekord over 300 000 km med en gennemsnitsfart på 93,4 km/h og uden motorstop i løbet af 4%, måned.

automobilringe er hjulbandager bestående af *autogummi*, a er formet således, at de passer til og kan fastholdes på hjulflagene. De dæmper de under bilens kørsl opstående stød og rystelser hidrørende fra f. eks. ujævn vejbane. Luftringe anv. nu ikke alene på personbiler, men også på lastbiler og omnibusser, idet a dimensioner og indre lufttryk forøges med belastningen. Hel- el. halvmassive ringe, der tidl. benyttedes på lastbiler, er nu helt fortrængt.

auto'n'om (*auto-* - gr. *nomos* lov), selvlovgivende, selvstyrende. Mods. heteronom; *auto'n'omi*, myndighed til selv at give retsregler; selvstyre; *auto'n'mist*, tilhænger af selvstyre.

auto'pa'tiske følels'er (*auto-* + gr. *pdthos* lidelse, følelse), følels'er, der har ens eget jeg til genstand.

'autopilot', automatisk styresystem, der kan overtage den manuelle føring af en

flyvemaskine og bl. a. korrigere for evt. kurs afvigelser. Atmosfærens luftstrømninger bevirker, at flyveren udstandseligt må rette maskinens kurs og flyvestilling. **a** aflaster her piloten og betyder en besparelse i flyvetid og brændstofforbrug, da a reagerer hurtigere og sikrere end et menneske. De mest udbrede a-typer er enten hydraulisk el. elektr. virkende; faller for begge er to gyroskoper, hvoraf det ene betjener sideroret, det andet højder og balanceklapper. Impulserne fra gyroerne omsættes til etmek. træk i rorfladerne styreliner. I den hydraulisk virkende udøves dette træk af olie-motorer (servomotorer), i den elektr. virkende a af små elektr. styremaskiner.

autoplastik, med., operativ flytning af hud el. andre vævsdele fra et sted til et andet hos samme patient.

autopolypl'o'ld (*auto-* + *poly-* ~ *-plouti*), kaldes en plante rummede fl. end 2 kromosomer opnået ved fordobling, uden at arts skyrsning er sket.

autop'si' (gr: *selvsyn*), iagttagelse, mod ~ beretning; med, d. s. s. obduktion.

'autor (lat: *uctor ophavsmænd*), forfatter.

autorisation (lat.), godkendelse, fuldmagt;

autor'i'se're (lat. *uctor ophavsmænd*), godkend, erklares gyldig.

au'toritati've (lat. *auctoritas myndighed*), 1) udgående fra myndighederne; troverdig; 2) myndig; fremsat med myndighed.

au'tori'te't (lat. *auctoritas myndighed*), person el. institution, der a) er udstyret med myndighed, el. b) opfattes som forbillede.

autoritetstro, ukritisk tillid til en autoritet.

au'tori'te'r (fr. af lat. *auctoritas myndighed*), 1) d. s. s. autoritativ; 2) diktatorisk; især i anv. i forb. a stat, statsordning, der ikke tillader polit. opfattelser, der afviger fra magthvernes.

auto'so'mer (*auto-* + *-som*), betegn. f. de kromosomer i kromosom set tene, som er parvis ens, mods. heterokromosomer, der oftest er lig konskromosomer.

auto'strada (ital. *strada vej*), vej, der udelukkende er bestemt til bilkørsel; det ital. navn fandt indpas, da den første eur. a åbnedes 1922 fra Milano til Alpesørne.

Af særlig bet. var de i Tysk. under Hitler anlagte strateg. a. I Danm. se *motorveje*.

'autosuggestion, individs suggestion af sig selv.

auto'tomi* (*auto-* + *-tomii*), den hos visse dyr, f. eks. krabber, forekommende evne til at afkaste et lem, når det er beskadiget, når det gribes o. l. og derpå regenererer det pågældende lem.

'auto'transformator, transformator, hvor primærvirklingen benytteren del af sekundærvirklings vindinger el. omvendt.

'autotransfusion, biodoverføring af eget blod; f. eks. kan man i tilf. af blødning i buhulen svampe blodet op, filtrere det og sprøjte det ind i patientens blodårer.

Betyder mindre risiko end heterotransfusion, hvor blodet tages fra et andet menneske.

'autotransplantation, d. s. s. autoplastik.

auto'tro'fe (*auto-* + *-tro/ os* nærende) katdes organismer, der udelukkende kan leve af uorganisk stof. Grønne planter og nogle bakterier er a, alle andre hetero tro tro fe.

auto'ty'pi (*auto-* + *-typi*), fotomek. reproduktionsmetode, der gør det muligt at overføre et halvtonebilled, fot. el. ligan. på metal til brug for trykning. Bill. fot. gnm. et net (raster), som opdeler bill. i punkter.

'autovaccination, behandling med opsløsning af dræbte bakterier af den art, som har forårsaget sygdommen.

autun [o'to], østfr. by i dept. Saône-et-Loire; 14 000 indb. (1946). Romernes Augustodunum; præget af talr. rom. ruiner.

au'vergne [o'vernj], fr. bjergland i midtfr. højland, mange vulkaner fra tertiar. På højlandet færavil, i dalene kornavl. Velduv. minedrift (kul, jern, bly). Ringe industri. - Opkaldt efter de gall. arverner, i middelalder greskab, det mestte til kronen 1527; nu delt i dept. Cantal og Pu'y-de-Dôme.

au'wi, fork. f. August Wilhelm, ty. prins. aux armes [o'zarm] (fr.), til våben.

Auxerre [o'sax], fr. by i dept. Yonne; 24 000 indb. (1947); handel m. landbruksprodukter, kern. industri.

Auxerre-vin [o'sairj], kendt Bourgognevin.

auxili'a'r el. *auxiliilæ'r* (lat. *auxilium* hjælp), hjælpe-.

au'xi'ner (gr. *aikein* vokse), vækststoffe, der virker på planter vokst; de a, som planter danner selv, kaldes hormoner.

auxo'kro'm (gr. *aikein* vokse f. *-krom*), atomgruppe, der, når den forbindes med et kromøgen, har evnen til at binde det farvede molekyle til uld, silke el. evt. til en bejdse.

awaji [*afafusi*], jap. ø ml. Honshu og Shikoku; 565 km²; ca. 200 000 indb.

a'val (fr. veckelskaution), lidet anv. fremgangsmåde, hvorenden en person ved at skrive sit navn på en veksel med tilføjelse af »som a« el. lign. går i kauktion for en vekselforpligtet.

Avaloki'tecvara [JV-] (sanskrit: Herren, der skuer ned fra det høje), den vigtigste af den nordl. buddhismes 5 Dhyanibuddhisværtær, verdensfrelseren, lamaisk guddom.

Avalon [*ävslän*], 1) i den kelt. myt. navn på heltenes opholdested efter døden; 2) ø i floden Brue, Cornwall, SV-Engl.; 3) Newfoundlands SØ-halvø med hovedstaden John's.

avance [a'va'tjs3] (fr. forspring), 1) over-skud, fortjeneste på et enkelt vareparti el. i en periode. Brutto-a er forskellen mel. indkøbsprisen (fnk). de med indkøbet direkte forbundne omkostn. som fragt, told osv.), henh. fremstillingsprisen på den ene og salgsprisen på den anden side. Netto-a fås ved fra brutto-a at trække salgs- og gadaministrationsomkostn.; - 2) forskudsbelægning; 3) tekn., den side på stilleskiven i lumemeure, hvortil reguleringssviser skal drejes, når uret skal gå hurtigere, mods. retard.

avancebegrænsning kan fastsættes af myndighederne for under vareknapbed o. l. at beskytte forbrugerne mod væræger. De siden 1940 i Danm. gældende prislove indeholder alm. regler for a på varer; nettoavancen må ikke overstige den, der var sæd. for 30. 5. 1940. Lovene giver endv. adgang til fastsættelse af maksimalvancer og maksimalpriser.

avancement [avatja'ma'fij] (fr.), forfremmelse; avancere [ava'Ve'sra] (fr.), rykke frem; forfremmes.

avantgarde [a'va*-] (fr. *avantforan*), mil. styrke, som en fremrykkende hovedstyrke har forude for at standse fjenden, granske landet og sløre egen ferd. - a. i forb. a-parti, a-litt. a-teater o. l. om polit. og kunstn. retninger, der er el. menes at være forud i udviklingen.

A'vanti (ital: fremad), ital. dagblad, grl. i Rom, overflyttet til Milano, off. organ for det socialist. parti i Ital.; 1912-14 red. af Mussolini. Ophørte 1926 efter fascistisk aktion; genoprettet 1944 i Rom.

avant la lettre [av la 'let(a)] (fr.: for bogstavet), aftryk af kobberstik o. L. der tages, før pladen har fået indskrift, signatur o. l.

avantu'r'l (fr. *aventure* tilfælde); kunstig a fremkom ved et tilfælde), kvarts el.feldspat med talr. indesluttede glimmerel. jernglansblade, der giver et flimrende skær. Smykkest.

avanturin, gyldent flimrende glassmasse; efterlign. af den ægte avanturin opnås ved, at der i glasmassen er udkryt-

stalliseret talr. små krystaller af kobber, jernglans el. kromiosyd.

avar'e [la'va:r] (fr. den gerrige), komedie af Molière (1668).

a'va'rer, tatarisk folk, som i 7.-9. árh. terroriserede omverdenen fra Ungarn, til Karl den Store slog dem 796.

a'va'rer, hovedfolk bl. lezhgherne i Dagestan, Kaukasus.

ava'tārā (sanskrit: nedstigning), i ind. rel. en guddoms inkarnation på jorden, spec. Vishnu 10 a i forsk. vasener.

A.V.C. (fork. f. flutomatical volume control), automatisk styrkekontrol ved radiomodtagere. Tjener t'd at give konstant lydstyrke uanset fading.

Avdejenko [-jæn-kol], Ateksandr (f. 1909), sovjet russ. forf., bekendt med sin smukke selvbiogr. bog *Jeg Elsker* (1934; da. 1936), som er skrevet i en ved farverig folkelig hed forfinet socialistisk-realistisk stil.

avdp., fork. f. avoidupois.

ave (lat.), vær hilset; hil!

Avebury [æib'sri], megalitindsmærke i Wiltshire, Engl., af samme type som Stonehenge.

Aved [a'væd], Jacques André Joseph (1702-66), fr. maler. Har arbejdet s. m. Boucher og Chardin. Livfulde portrætter.

Aved'ore, landsby og militær lejr SV f. Kbh., ml. Hvidvøre og Brondbyvester.

Aveiro [äväiru], portug. by i prov. Beira. 60 km S f. Porto; 11000 indb.

Avellaneda [fa'ælfja'nse'da]. Af. de, pseud., hvorerunder en ellers ukendt forf. 1614 udgav en falsk fortsættelse af Cervantes' »Don Quijote».

Avel'ino, ital. by i Campania, 50 km o. Napoli; 29 000 indb. (1936).

Ave Maria (lat.: vær hilset, Marie), kat. bøn til Jomfru Maria.

A'vena (lat.), bot. havre.

A've'narius, Richard (1843-96), ty. filosof. Grl. i *Kritik der reinen Erfahrung* (1888-90) »empiriokriticismen».

Avenches [a'va:J], ty. *Sifflisburg*, by i Vaud. Schweiz (1600 indb.), oldtidens A'venticum, opr. helvetierenes hovedstad, senere rom. koloni. Den antikke bymur delvis bevaret.

Avenol [av(3)n3l], Joseph (f. 1879), fr. nationaløkonom. Generalsekretær i Folkeforeningen 1933-40.

Aven'ti'ner-bjerget (ital. *Monte Aventino*), den sydligste af Roms syv høje.

aventu'r'in, d. s. s. avanturin.

avenue [a'vny] (eng. [äv'niyu]) (fr. *venir* komme), bred, beplantet gade.

average [ävarido] (eng.), gennemsnit; i sport, f. eks. en kricketspillers gennemsnit. score ved gærdet. Mål-a afgør i tilfælde af pointighed to holds indb. stilling.

Aver'nak'o, da. ø. S f. Fåborg; 6 km-; 338 indb. (1945).

A'verno-søen, ital. *Lago d'Averno*, ital. kratersø i De Flegreiske Marker, 15 km V f. Napoli. Ansås i oldtiden for nedgang til Underverdenen.

Aver'roes (egi. *Ibn-Rushd*) (1126-98), arab. filosof og læge. Fremsatte en af nyplatonismen og Aristotes påvirket opfatelse. Mente i ørigt at filos. i ren form fremstiller den samme sandhed, som red. i billedlig-allegorisk form fremstiller for det brede folk (>den dobbelte sandhed).

a'vers, d. s. s. advers.

A'versa, sydital. by 12 km N f. Napoli; normannernes første ital. koloni (1029); 37 000 indb. (1936).

aversion (lat. *avertere* vende bort), uvilje, afsky.

aver'te're (lat. *adverte* vende (opmærksomheden) imod), annoncere, bekendtgøre v. avertissement.

Aver'roes [t'ñ,tribrometylalkohol, CBrCH₂OH], an. med. som anestetisk middel.

avertissement ['-mat?] (fr. underretning), 1) d. s. s. annonce; 2) mil., varsel; vink; indledning til udførelsens kommandoord; stundom udførelselskommando.

aves (lat. *avis* fugl), i systematikken navn for fugle.

A'vesta, parsernes hellige skrift.

A'vesta [äv'sta], sv. købstad (fra 1919), Dala-ma, ved Dalälven; 7100 indb. (1949). Aluminium- og jernvarefabrikation.

a'vestisk, det oldøstiranske sprog, hvori

zarathustrierne hellige bog Avesta er nedskrevet; 2 dialektar, en ældre, hvori gathaaerne, Zarathustras versprædte, er skrevne, og en yngre, der omfatter resten af Avesta.

Ave 'verum' ('corpus 'Christi') (lat: hil være (Kristi) sande (legeme)), motet af Mozart, kompon. 1791 til Kristi legemsfest.

Aveyron [ava'rɔ̃], 1) 250 km 1. biflod til Tarn; 2) fr. dept. omkr. 1); 8771 km²; 308000 indb. (1946). Kvægavl, minedrift. Hovedstad: Rodez.

avi- (lat. *avis* fugl), fugle-, flyvnings-.

Avianus (ca. 400 e. Kr.), rom. digter af dyrefabler.

avia'tik (lat. *avis* fugl), tidl. anv. fællesbetegn. for flyvning og luftsejlad. - avia'tiker, luftfarftsører.

Avicenna (egl. *Ibn-Sinā*) (980-1037), arab. læge og filosof. Skrev berømt med. kanon og mange kommentarer til Aristoteles' skrifter. Hævdede at »universaliteten« (almenbegreberne) eksisterede før tingene i Gud, i tingene i sanseverden og efter tingene i menneskets bevidsthed.

Avi'enus, *Rufus Festus* (slutn. af 4. árh. e. Kr.), rom. digter. Overs. og bearbejdede gr. beskrivende digte.

Avignon [avi'nɔ̃], fr. by på venstre Rhonebred; 60 000 indb. (1946). GI. bymure; stort tidl. paveslot; domkirke; ærke-

Vestfacaden af pave slottet i Avignon.

bispesæde. Industriby (silke, maskiner, papir og kemikalier). - Romernes *Avenio* (grl. 48 f. Kr.). 737 ødelagt af araberne. Paveresidens 1309-78; tilhørte ti! 1791 pavestolen.

Ávila *Vadi-j*, sp. by, 90 km V f. Madrid;

Bymuren om Ávila.

20 000 indb. (1940). A er omgivet af en vældig granitmur.

avion [a'vejɔ̃] (fr. fra lat. *avis* fugl), flyvemaskine.

a'vi's (fr. efterretning), regelmæssigt, iser dagl. udkommede trykt frembringelse, hvis indhold er nyheder, artikler og kendtgørelser. Med nyhedsbrevet flyvebladet som forløbere udkom de første a i beg. af 17. árh. Den første a på da. var Anders Bordings »Den Danske Mercurius« (1666-77); jfr. presse.

avis [a'vej], d. s. avis.

avis'e're (fr.), underrette.

Avis-Kronik-Index. Udsendes siden 1945 månedligt af folkebibls bibliografiske kontor og registerer system, det signerede stof til de vigtigste da. dagblade. Årl. forfatterregister.

a'viso-veksel (ital. *aviso underretning*), veksel, som forfalder til betaling en vis tid efter forevisningen (efter sigt).

avissamlinger, danske. Samlinger af alle da. avisers findels dels på Univ. bibls. 1. afd. (27 000 bd.), hvortil de 1938 overførtes fra Det Kgl. Bibliotek, der selv beholdt de kbh.ske, dels på Statsbibl. i Aarhus (24 000 bd.), der rummer da. avis fra ca. 1820.

a 'vista-veksel (ital. *a vista* ved (første

blirk), veksel, som forfalder til betaling ved forevisningen (ved sigt).

Avis-Årbogen, værk, der år for år registrerer de vigtigste da. og udenl. begivenheder, grl. **W24** af rigsdbibliotekar Victor Elbenber (1880).

A-vitamin, fedtoplesligt vitamin, findes i levertran, æg, fede fisk, mælk. Mangl på A giver tumsørkeblindhed, samt svækkelse af slimhinderne, i svære tilf. øjentørsot. Carotin er et forstadium til A.

avitami'noser (*a- f vitamin- f -ose*), sygdomme, som skyldes mangel på vitaminer.

A'vitus, vestrom. kejser 455, afsat af Ricimer.

avi'a'r (lat. *avis* fugl), som hører til fugle, drøjbudsprodukter, afgrode; husdyrsopdræt.

avledyg'tighed, med. udtryk for en mandes evne til at avle børn. Bestemmes bl. a. ved undersøgelse af sædprøver. Har bet. ved vurdering af årsagerne til barnløs øgeteskaber, samt undertiden for fader-skabssager.

avlsbesætning, alm. betegn. for en husdyrsbesætning, hvorfra der i væsentlig grad sælges dyr tilavl.

avlsbygninger, de bygninger, der ud over beboelsen hører til en landejendom.

avlscentre, 1) husdyrsbesætninger, der af den off. avlsledelse er anerkendt som elitebesætninger inden for den påg. avlsretning (race), udpeges heri landet kun for svin og mindre husdyr; 2) inden for planteavlne de føredlingsvirksomheder (især for rodfrugt), hvor man i modsætning til det tidl. »masseudvalgs« anv. »familieavl«, idet hver enkelt plantes frø udsættes for sig, og de bedste afkomsbold udvælges til fortsat avl.

avlsdyr, husdyr, som benyttes stærkt i avlen, hvorfor deres afstamning og kvalitet må være den bedst mulige. Betegn. anv. mest om handyr.

avlsforeninger, sammenslutninger af husdyrholdere, som til fælles brug holder gode hanavlsdyr.

avlsgård el. *ladegård*, 1) de fra gi. tid bestående høngårde, der ikke er sæde-gårde og som er på mere end 12 t. hært-korn; 2) de større gårde, der efter 1860 er opstået ved sammenlægning af bøndergårde.

avlssted, i markfrøhandelen betegn. for det sted, hvor frøet er avlet.

avlsværdi. Et husdrys a vurderes efter dets evne til at give avlsmæssig fremgang (gode afkomsindivider).

Aylum, da. stationsby (Herning-Holstebro); 927 indb. (1945).

avnbøg (*Carpinus betulus*), art af hassel-fam. med fjerstrængede, dobbelt savtakkede bla-de. Sambo, både han-og hunrakler er lang.. Nødden omgivet af en trefletig hase, med lang midterflig. - a findes spredt ind blandet i løv-skovene i Danm. sydlige egne; veddet er gulhvitt, hårdt og be-nyttes til skoletøse, redskabs- og drejer-træ; har stor brendværdi.

avneknippe (*Cladonia ma*riscus*), halvgræs; anselig plante med høje, stivestang-ler og en lang rustbrun top. Sjælden i Danm.; ved sørødder og i moser.

avner, bot., tørre, ofte hindeagtige blade, der omgiver blomster og frugter hos mange planter, f. eks. hos græsserne. - a har som foder nærmest samme sammen-sætning og foderværdi som halm; 3-4 kg = 1 f.e.

Avning, da. stationsby (Randers-Rygmård); 1226 indb. (1945).

awningdæk [ä'nin7-] (eng. awning solejl), let dæk over beboelse o. 1. på passerskibskruse.

Avnsbjerg, hovedgård S f. Viborg, kendt fra Blchers digtning. Hovedbygns. binn-dingsværksløj antagelig fra rigshofmester MogensGjøes tid (ca. 1530); fredet i kl. B.

Avstrup Sanatorium, sanatorium for lungetuberkulose, under Kbhs hospitalet. Åbnet 1940 i Kbhs komm.s skove v. Hvalsø. 310 senge.

Avnø Fjord, inddskæring i SV-Sjælland. Flyvestation.

Avo'gadros lov, fremsat afd. ital. fysiker A. Avogadro (1776-1856), siger, at der i Uge store rumfang af forsk. luftarter ved samme tryk og temp. befinner sig lige mange molekyler. A er fremsat for at forklare de simple rumfangsforhold ved kern. omsætninger ml. luftarter. A kan også udledes af den kinetiske teori for luftarter og danner basis for relativ molekyl vægtbestemmelse. - A vo'gadros tal, antallet af molekyler i et gram-molekyle af et stof = 6×10^{23} . Kaldes også Loschmidtts tal.

avo'gatopæ, frugten af den til laurbærfam. hørende *Persea gratissima*, som dyrkes overalt i troperne. Frugtstilkene er opsvulmede, fedtholdige og velsmagende, men synes at virke giftigt på nogle mennesker.

avoirdupois-vægt [ä'voda'páz], (fr. avoir ejendel - poids vægt) (fork: *avdp.*), det i engelsktalende lande anv. system til vejning af alle varer undtagen ædle metaller o. l., hvor troy-vægt anv.

1 ton (tn.) el. long ton = 1016 kg = 20 hundredweights

1 hundredweight (cwt) = 50,8 kg = 112 pounds (i USA også: 1 short ton = 907,2 kg = 20 hundredweights; 1 short hundredweight = 45,36 kg = 100 pounds)

1 pound (lb.) = 453,59 g = 16 ounces

1 ounce (oz.) = 28,350 g = 16 drams

1 dram (dr.) = 1,772 g

1 grain (gr.) = 0,0648 g = 1/7000 pound.

Avon [äivn], el. [ä'van], floder i Engl: 1) (Upper A [ä'ps 'räivn]) biflod til Severn gnm. Stratford; 2) (Lower A [ä'lou 'räivn]) biflod til Severn gnm. Bristol.

Avonmouth [ä'væn(a)mouf&], Brists ud-hav fra Avons udløb i Severn.

å votre sainté [va votra sa'te] (fr.), på Deres sundhed; »skål».

å vous [a 'vu] (fr. for: Dem), det er Deres tur; git agli; på Deres sundhed.

Avranches [ä'väsS], fr. i Normandiet; ca. 7000 indb. Ved A foretog USA-panserstyrke 28. 7. 1944 det afgørende gen-nembrud af de ty. linier.

Avsum'gård, hovedgård midtvejs ml. Åsbro og Struer. I 18. árh. stamhus i sleget Jermin. Hovedbyggn. fra ca. 1760; fredet i kl. A.

Axarfjordur [ä'fsarfjor5or], bugt på Islands N-kyst.

Axel (f. 1888), da. prins, søn af prins Valdemar; sofficer.

Fra 1921 knyttet til ØK, direktør smst. 1938 efter H. N. Andersens død. G. M. Margaretha, datter af aftenborg Carl af Västergötland.

Axel.

Axel Heibergs Land, eng. Axel Heiberg Island [ä'ksal 'haibsr'g'ailand], canadisk polarø Vf. Ellesmere Land.

Axel og Valborg, tragedie af Oehlenschläger, digtet 1807-08 efter en semidelalderlig romanvise, der gnm. skillingstryk var alm. kendt helt op i 19. árh.

Axenstrasse [ä'ksnstræs], berømt turistvej langs Vierwaldstättersees sydl. del (Urnérsee); bygget 1863-65.

Axenstrasse Sanatorium.

Axevalla [aks'a-J (nu: 'Axvall), sv. borg i Västergötland (när Skara), nu ruin. Erobert 1389 af dronning Margrete, brændt af bondeerne 1469.

a'xil' (lat. *axilla*), armhule.

'axis (dat: akse), den anden halshvirvel, om hvis tap atlas drejer sig.

Axminster [äks'minstə], by i Devonshire, SV-Engl.: 2400 indb. (1939).

axminster-tæpper, efterligninger af orient, tæpper. Håndvævede a har et grundvæv af bomuld el. læred med en håndknyttet luv af uld i mange farver; ved maskin vævede a danner lüven af chenilletråd, et tilvirkedes Axminster! 1755-1835; industrien flyttedes til Wilton, 80 km NØF. Axminster.

ax'o'lotl (aztekspog: vandets tjener) (*Amphibystoma rivirinum*), nord- og mellemamer., halepæde, kan forplante sig i larvetilstand; meget anv. som fysiol. forsøgsdyr.

Axtorna, by i Halland, hvor Daniel Rantzau 20. 10. 1565 slog overlegen sv. hær.

aye-aye, eng. stavemåde f. ai-ai.

Ayer [æl], Alfred (f. 1910), eng. filosof. Har bl. a. skrevet *Language, Truth, and Logic* (1936) og *The Foundations of Empirical Knowledge* (1940). Antimetafys., logisk empirist.

Ayr [æl, 1] grevskab i SV-Skotl.: 2931 km²; 322 000 indb. (1947). Kendt for A/ kæg, 2) Hovedstad i 1) SV f. Glasgow. Tekstil-, leder- og kern. industri. Skibsværfter. 44 000 indb. (1947).

ayrshirekæg [æjajia], rødbroget skotsk malkerace, har bl. a. haft nogen bet. for dannelsen af kæggracer i Sv. og Fini. Tidl. også noget anv. i Damm.

Azalea [-sa-] (gr. *azaléos* tør; mange arter vokser på tørre steder), underslägt

af Rhododendron, hører hjemme i N-Amer. og Asien. Lave buske med store, smukke blomster. Fl. arter dyrkes som pryddplanter på friland el. i koldt hus. **azaleamøl** (*Graciavaria azaleella*), lille broget møl. Larverne minerer i azalea-blade.

aza'li'n [asa-] el. *asaleTn*, blandet farvestof, der gør fot. plader følsomme for rødt og gult lys.

Azana (y **Diaz**) [a'/vnja], Manuel (1880-1940), sp. politiker. Radikal; krigsmin. efter revolutionen 1931, førstemin. okt. 1931-sept. 1933. Præsident apr. 1936, opgav kampen mod Franco efter Barcelonas fall, fratradte 28.2. 1939.

azandeza [-'zanda] el. *niam-niam*, hamitisk-blandet, agherbrugende bantufolk i NØ-Congo; tidl. kannibaler og slavejægere.

Aza'zel, et i forsoningsdagens ritual (3. Mos. 16) forekommende 'navn, vistnok en ørkendemon.

Azerbайджан [a:zárba'i:dʒo:n] el. [-dʒu:n], provins i V-Iran omkr. Tabriz; ca. 105 000 km², ca. 1.5 mill. indb., der taler et tyrkisk sprog. - *Historie*. Efter eng-russ. overensk. 1907 øvede Rusl. hovedindfl. i A til ca. 1918, efter efter besætt. 1941. Nov. 1945 rejste sovj.-ven. Tudeh-parti selvstyrekrav for A, hvad Iran lovede efter international krisen 1946, men dec. 1946 undertrykte Iran selvstyrebegejelsen.

Azerbaijdžan [azerbaj'dsan], unionsrep. i Sovj., ved den østl. ende af Kaukasus; 85 000 km², 3 210 000 indb. (1939). Hovedstad: Baku. 60% af indb. er azerbaijdžanere (et tyrkisk-talende folk). Tit A hører Nahitjevan og Nagorno-kara-

bahernes autonome område. Kun i bjergene er nedbøren tilstrækkelig til skov, medens baskksteppe dominerer de lavere egne, så at markerne her må kunst. vandes. Der dyrkes hvede, byg, ris, maïs, bomuld, vin, frugt, tobak m. m. Kægavlens er vigtig i bjergene, hvor også skovene udnyttes. I A ligger Sovj.s største oliefelt på halvøen Apşeron ved byen Baku (1940: 15 mill. t olie). Industrien behandler oljen, landbrugsprodukterne og skovenes tømmer; endv. er der jern- og teknstilindustri. - *Historie*. Under Iran til 1813; omstridt under russ. revolution; sovjetrep. 1920, tilslut. Den Transkaukasiske Föderation 1922; unionsrep. 1936. a'zi'd [-s] (fr. *azote* kævelstof), salt af azoimid. Mange a er ekspløsive, f. eks. blyazid.

azilien (da. [asi'ljerj]), periode i V-Eur.s paleolitikums slutn., karakteriseres ved hjortetakkharpunspidser, mikrolitter og malede rullensten. Opkaldt efter fundstedet Azil i Pyrenæerne.

azimut (arab. *as sumut veje*). Et himmellegemes a er vinklen ml. meridianens plan og vertikalanplanen gnm. himmellegemet, i astron. målt fra syd med viserne på et ur fra 0° op til 360°.

azim'u'ta-l-kvadrant, instrument til måling af himmellegemernes azimut og højde, benyttet af Tycho Brahe.

Azincourt [aze'ku:r], fr. landsby i depart. Pas-de-Calais, berømt for Engls sejr over franskmandene 25. 10. 1415.

a'zi'ne'r [-s] (fr. *azote* kævelstof), ældste gruppe af syntetiske tørefar ves toffer i fæl. nuancer af rødt, violet, blåt, a er afledet af visse organiske baser indeholdende en 6-leddet heterocyclisk ring.

Ved indførelse af en auxokrom gruppe får farvestofreakkerne eurhodiner og eurhodoler. Herunder hører safraniner, induliner og nigrinosiner, anilinsort osv.

azione ['sacra [atsi'one-] (ital., egl: hellig handling), *mus.*, forløber for oratorium.

az o fary es toffer [aso:] (fr. *azote* kævelstof), den største og mest almindigt anvendelige gruppe syntetiske farvestoffer (azofbindelser), a fås ved en behandling af aromatiske primære aminer i sur oplosning med natriumnitrit (diao'te'ring) efterfulgt af en sak. kobling med aminer i neutral el. sur oplosning el. med fenoler (naftoler) i alkaliske oplosninger. Efter deres egenskaber ved tekstilfarvingen inddeles de i: 1) *basiske* (til bomuldsfarvning efter forudgående bejdnsning med tannin-bræk vins tenbøjde el. med katalon);

2) *sure* a, der kan underinddeles i a) ega-liseringssfarves toffer (til uldfarvning), b) valkefarvestoffer (til uld; tåler vaskning), c) substantive bomuldsfarvestoffer (såk. »saltfarver« til bomuld uden bejdse; herunder benzidinfar ves toffer), d) kromerings farves toffer (til uld; til opnælæs af vaskeegthed m. m., efterbehandles i krombad, el. metal komplekset forefindes i farven); 3) *bejdsefarvestoffer* (til uld og bomuld efter behandling med metal-bejdser); 4) *pigment*- og *udviklingsfarver*, der ikke trækker på tavnerne, men danses på disse ved fornævnte koblingsprocesser; herunder hører de såk. isifarver el. naftol-AS-far ves toffer og de nyere: Rapidech-, Rapidogen- og RapidaZol- farvestoffer (LG. Farbenindustrie).

azofbindelser [a:so-] (fr. *azote* kævelstof), organiske kævelstofholder, der er dobbeltbundne til hinanden, f. eks. azobenzol $C_6H_5.N:TV.C_6H_5$. De vigtige azofar ves toffer er andre eks. p. a.

azoi'mi'd[as-o-] (fr. *azote* kævelstof + -imid), *kævelstofbrintringe*, N_3H_6 , farveløs, skarpt lugtende, ekspløsive vædske, a er en svag syre, hvis salte kaldes azider.

azoisk [a'so-] / a -f gr. zoon levende væsan), d. s. s. arkeisk.

Azolla [-s], små, fritsvømmende trop. vandbregner, som ofte brydes som akvarieplanter.

Azo' 'man [aso-], kram pefrem kaldende stof, anv. hovedsagelig ved behandlingen af sindsygdomme.

azoosper'mi [aso-o-] (gr. *azoo* uden liv-4-sperma sæd), *med*, mangel af sperma-tozoer i sædvædsken.

Azorerne [a'so'-J, portug. *Arquipélago dos Açores* (høgeøerne), portug. øgruppe i Atlanterhavet, lidt nærmere Eur. end Arner, på det sydl. Portugals brede; omfatter 9 øer og nogle holme (Terceira, São Jorge, Graciosa, Pico, Fayal, Flores, Corvo, São Miguel, Santa Maria) og er en portug. prov.; 2304 km², 278 000 indb. (1940). (Kort se Afrika). Vigigste byer: Angra do Heroísmo, Horta og Ponta Delgada. Hovedstad: Angra do Heroísmo på Terceira. A er af vulkansk oprindelse og har haft flere udbrud og jordskælv siden opdagelsen tiden. Ved kysten er midtemp. for febr. ca. 14°, for aug. ca. 22°. Nedbøren falder til alle årstider. De udrykkede strækninger dækkes af skov og krat, bl. a. kanarisk laurbær. Beboerne, som overvejende er af portug. (Datafer, ananas, tobak, orange, grønsager) og fiskeri. - *Historie*. A kendtes af karthagere, men var ubebøede, da de 1432-53 besattes af Portugal. Okt. 1943 tilslutt Port. at USA og Engl. indrettede militærbase på A. Baserne overgik 1946 til Port.

azoto'bacter (fr. *azote* kævelstof + gr. *bakterion* lille stav), en kvel stab bindende bakterieslekt, a *chroococcum* er alm. udbrud i alkaliske og neutrale aghorder. I H. R. Christensens såk. a-prøve anv. til bestemmelse af jordens kalktræng.

azoto'me'ter [aso-] (fr. *azote* kævelstof + -meter), et i rumfangsneheder (ml) inddel glasstør, der anv. ved kvantitativ bestemmelse af frit kævelstof. Under opsamlingen af kævelstof er a fyldt med en vædske, der absorberer evt. andre luftarter, hvorefter man afleser det rumfang vædske, der er fortrængt af kævelstof.

Azov [a'zaf], sovi. by ved Don's udmunding i Det Azovske Hav. Aerobredes 1696 fra tyrkerne af Peter d. Store, tabtes efter 1711, fra 1739 varigt til Rusl.

Azovske Hav, del af Sortehavet, NØ f. Krim; største dybde: 13,5 m. Tilfrosset dec.-mars. Står gnm. strædet ved Kertj i forb. med Sortehavet. Meget fiskerigt.

az'te'ken [as-], kulturfolk med nahusprog i Mexico's højland, a trængte ind i Mexico-dalen og grf. 1325 byen Tenochtitlán på øer i Texcocosøen. De skabte et erob-

Ruiner af aztekisk by, New Mexico.

ringsrige med klassedelt samfund, hvor præster og krigere var toneangivende. Majsagerbrug med kulturlân fra tidl. i dalen boende folk (tolteker, chichimeker), imponerende skulptur og arkitektur med mægtige tempelpyramider, hvor rituel menneskeofring foregik; håndværk (vævning, turkismosaik, guldsmedekunst) i byerne i forb. med handel på Atlanter- og Stillehavskysten, a-riget gik til grunde ved spaniernes erobring 1519-21, og Tenochtitlán slojdedes. Efterkommerne udgør nu et vigtigt element i højlandets landbefolking.

azulejos [upu'lætos] (sp. (fra pers.) *azul* blå), mauriske fajancefliser til rumbeklædning.

azur' [a'su'r] (pers. *lazhuward*, samme ord som *lasur* sten), mørkeblå mineralfarve (f. eks. smalte, ultramarin); benyttes også som betegn. for visse organiske farvestoffer.

azurit [asu'rit] (efter azur), kobberlasur. 'azyma (gr.), usyrede (brød), d. s. s. hebr. mazzot.